דר. ב. ז. בכר

אגדות התנאים והאמוראים

אגדות התנאים

כרך שני — חלק ראשון.

מאת

הד"ר ר' בנימין זאב בכר.

מתרגם מגרמנית ע"י

א. ז. רבינוביץ.

מהדורה שניה.

הוצאת "דביר" ירושלים

ברלין תרפ"ב

Offsetdruck und Einband E. Heckendorff, Berlin

לוח הפרקים של הכרך השני, חלק ראשון.

בחלק הזה נכנסה אגדת חמשת התנאים הגדולים, תלמידי ר' עקיבא, שיסדו את הספרות התנאית: ר' מאיר (המשנה), ר' שמעון בן יוחאי (ספרי), ר' יוסי בן חלפתא (סדר עולם), ר' יהודה (ספרא) ור' נחמיה (תוספתא). והם היו גם היותר פוריים באגדה. מאמרי כל אחד מהם מכילים ספר שלם.

הספר יוצא מעתה מרשותי לרשות הוצ' „דביר". החלק הזה נדפס קצת בצורה אחרת (הפנים להוד וההערות להוד) להנצל מטעיות. ומשום זה וגם משום שהאותיות של ההערות הן קטנות, הריהו מועט המחזיק את המרובה.

המתרגם.

תל־אביב, ט"ו סיון, תרפ"א.

תקונים והשמטות:

עמוד 1 שורה 14 מלמטה צריך למחוק את שתי הנקודות שבאו אחרי „ר' ישמעאל".

עמוד 121 שורה 3 מלמטה בהע' 40 במקום ת"ק צ"ל ת"ך.

אצל המחבר בפ' ה' נשמטה פלוגתא דר' יהודה ורבנן על תה' כ"א ד'. כי תקדמנו ברכות טוב. ר"י אומר: ברכת משה, שנא' (שמות ב' ב'): ותרא אותו כי טוב הוא. ורבנן אמרי: ברכת תורה, שנא' (משלי ד' ב'): כי לקח טוב וכו'. (שו"ט לאותו פסוק).

פרק ראשון.

ר׳ מאיר.

בין תלמידי ר׳ עקיבא, שהיו לשרי התורה ולמיסדיה מחדש, אחרי שהוקמו שוב בתי המדרש בארץ ישראל, אחרי גזירות אדרינוס, הצטין ר׳ מאיר בידיעותיו המרובות, בחריפותו ובהדודו 1). בעל אגדה אחד ששמו לא נודע 2) מכנה את נושאי דגל התורה של הזמן ההוא בשם ר׳ מאיר וחבריו 3). גם במסרות של המחלקות שהיו בין תלמידי ר׳ עקיבא נזכר ר׳ מאיר בדרך כלל תמיד בראש 4). עוד ר׳ עקיבא סמך עליו ועל ר׳ שמעון בן יוחאי, בתנאי שר׳ מאיר ישב תחלה (כלומר ראשון) 5), ואעפ״כ הוא שייך אל קבוצת החכמים, תלמידי ר׳ עקיבא, שנסמכה, לפי מסורת אחרת, בעת הרדיפות האכזריות, ע״י ר׳ יהודה בן בבא 6). — בעת שהקהיל ר״ע קהלות ברבים ללמד תורה, למרות פקודתם של הרומאים, נמצא גם ר׳ מאיר עמו, כמו שמוכח מתוך ספורו שספר ר׳ מאיר בעצמו 7). הוא נמצא זמן רב גם בבית מדרשו של ר׳ ישמעאל 8); לפי עדותו של ר׳ יהושע בן לוי 9): כל מקום שאתה מוצא משום ר׳ ישמעאל: „אמר תלמיד אחד לפני ר׳ עקיבא״, אינו אלא ר׳ מאיר ששימש את ר׳ ישמעאל ואת ר׳ עקיבא. לפי לשון אחרת 10) היה ר׳ מאיר מתחילה תלמידו של ר״ע ואח״כ תלמידו של ר׳ ישמעאל, שממנו למד את המסורת, בשביל שיוכל אח״כ, בהיותו יותר מזֻין, להפיק יותר תועלת בשובו אל בית מדרשו של ר׳ עקיבא; המורה השלישי של ר׳ מאיר, היה ידיד הרומאים והכופר אלישע־בן־אבויה, ור״מ לא נפרד ממנו גם אחרי שכבר היה תהום בלי מעבר מפסיק בינו ובין בני עמו. — נוגעת עד הנפש היא המסורת של ביהמ״ד והזון האגדה ישהשאירה לזכרון עד דור אחרון את נאמנותו של התלמיד הזה 11), אך לבני הדורות המאוחרים היה תמוה הדבר, שתנא צדיק כמוהו יקשיב לתורתו של א ח ר וממנו יקח לקח, והשתדלו להצדיק את ר׳ מאיר 12): לפי דברי ר׳ שמעון בן לקיש סמך ר׳ מאיר על דרוש מיוחד בעניני, שדרש את הכתוב משלי כ״ב י״ז: הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי, „לדעתם״ (של החכמים המורים) לא נאמר, אלא „לדעתי״ (לדעת המקום, אלמא ברשיעי עסקינן), ור׳ חנינא אמר מהכא (תה׳ מ״ה י״א): שמעי

בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך (הטי אזנך לשמוע תורתם ואל תלמדי ממעשיהם). ולפי דעה אחרת שלישית, שהובאה מא"י בבלה, „ר' מאיר אכל תחלא (תמרה) ושדא שיחלא לְבָרָא" (והשליך את הגרעין החוצה). אמורא בבלי אחד, ר' אבא בר' שילא 13) אומר זה בסגנון אחר: ר' מאיר רמון מצא, תוכו אכל, קלפתו זרק. מדרש מאוחר 14) שם דבריו בפי ר' מאיר עצמו על הכתוב ירמיה ט"ו י"ט: ואם תוציא יקר מזולל כפי תהיה, מכאן דרש ר' מאיר: כל מי שיכול להוציא דברי תורה מזולל הוא חשוב כאלו הפה שנותן דעת ותבונה (משלי ב' ו'). אולם אם גם אפשר שהיחס של ר"מ לבן אבויה יצא מתשוקתו העזה לתורה; הוא בעצמו הגיד פעם: אם למדת מרב אחד אל תגיד דיי, אלא לך אצל חכם (אחר) ולמוד תורה 15); אבל שהייתו אצל המגדף לא באה רק בעקב תשוקתו לתורה בלבד, אלא גם בשביל דבקותו אל המורה שנתחבב עליו עוד מהימים הטובים הראשונים, דבקות שלא ידעה כל חשבון ושנבעה מרגש הכרת טובה. מעין הצטדקות אנו רואים בפתגם, המקושר אל הפתגם הנזכר לעיל: „ואל תלך אל הכל, אלא למי שהוא קרוב לך מתחילה, שנא' (משלי ה' ט"ו): שתה מים מבורך". בזה רצה ר' מאיר בודאי להגיד, כי אצל מורה שכזה, כאלישע בן אבויה, אחרי שנתרחק מעל עמו, לא צריך לילך לכתחילה, אבל אין עוזבים אותו, אם היה קרוב אליו מלפנים. — עם העובדה הזאת, שר' מאיר חשב את שלשת התנאים הגדולים, ר' ישמעאל, ר' עקיבא ואלישע למוריו, מתאים מאד מאמרו: חובה היא לאדם שישמש שלשה תלמידי חכמים כגון ר' אליעזר, ר' יהושע ור' עקיבא, שנא' (משלי ח' ל"ד): אשרי אדם שומע לי לשקד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי, אל תקרי דלתותי, אלא דלת דלתותי 16).

כמו שנראה מתוך המסורת, שחכמי הדורות שבאו אחרי כן העלו את ר' מאיר מעל כל חכמי דורו, כך נראה מתוכה, שחכמי דורו לא העריצוהו כל כך בימי חייו. לזה גרמה קרבתו לאלישע בן אבויה (שהיתה תמוהה בעיני בני דורו), וגם שיטתו המיוחדה בלמוד התורה 17), וגם היחס המתוח שהיה בינו ובין הנשיא, ר' שמעון בן גמליאל 18). ודאי שסבה מיוחדת הניעתהו לר' יוסי בן חלפתא להגן על ר' מאיר בפני חכמי צפורי ולומר עליו: אדם גדול, אדם קדוש, אדם צנוע 19). גם קרבתו המשפחתית של ר' מאיר למשפחת ר' חנינא בן תרדיון, שבתו ברוריה היתה לו לאשה, והגורל המעציב של המשפחה הזאת, שהיתה במקצת בעצמה אשמה באסון שבא עליה 20) — כל אלה גרמו להחשיך את זהר שמו של ר' מאיר. זהירותו הרבה בעניני עריות — גם הוא היה לועג

לישטן, כמו ר״ע רבו 21) — היתה ליסוד אגדות, שר׳ מאיר היה קרוב להכשל בחטא 22). אחרי שלא נודע מי היו אבותיו 23), נוצרה אגדה שהם היו מזרע נירון קיסר שנתגייר 24). סמך לאגדה מוזרה זו מצאו כנראה בזה שהשם „נירון״ דומה לשם „נר״ והשם „מאיר״ הלא הוא פעולה היוצאת מהנר. ואמנם יש גם מסרת מבארת ע״פ ענינו האתימולוגי, שבראשונה היה שמו מיאשא, ואח״כ נקרא בשם מאיר, מפני שהאיר את עיני החכמים בהלכה 25).

מספר מאמרי האגדה של ר׳ מאיר, שנשארו לנו ממנו, הגון מאד. יודעים אנו מתוך עדות ברורה 26), שר׳ מאיר הקדיש בדרשותיו תשומת לב מְיֻחדה למדרשי הכתובים בדרך האגדה. כמו שספרו לנו, כי בשעוריו היה קובע תמיד אחרי חלק ההלכה דרשות באגדה, ולבאורי המקרא 27) היה משתמש במשלים איזופיים 28). ע״פ עדותו של ר׳ יוחנן: שלש מאות משלות שועלים היו לו לר׳ מאיר, ואנו לא בא בידינו אלא (אחד) — אבות אכלו בסר ושני הבנים תקהינה (יחזקאל י״ח ב׳) 29). — מאחת מדרשותיו הללו למד כובס אחד לבטל טענת אחד המשיחיים על הכתוב בראשית י״ט כ״ד 30). דרשותיו של ר׳ מאיר היו חביבות מאד על העם 31), כמו שנראה מהמעשה, שספר ר׳ זכריה התנו של בעל האגדה ר׳ לוי 32). מהמעשה הזה נשקפת ביחוד מדת עדינותו והתרחקותו מפניה פרטית 33).

כנראה, חייבים אנו תודה ביחוד לר׳ שמעון בן ר׳ אליעזר בן שמוע, חברו של ר׳ מאיר, שמסר את דברי ר׳ מאיר כמו בהלכה כך גם באגדה 34). בעל האגדה המצוין שבמחצית השניה למאה השלישית, ר׳ שמואל בר נחמן, מספר: רכוב הייתי על כתפו של זקני ועולה מעירו לכפר חנן דרך בית שאן ושמעתי את ר׳ שמעון בן אלעזר יושב ודורש בשם ר׳ מאיר 35). לפעמים יחסו לר״ש בן אלעזר מה שלפי המסרת היותר נכונה אמר ר׳ מאיר 36). דברים אחדים של ר״מ נמסרו ע״י האמוראים הראשונים ר׳ יוחנן ורב ור׳ אלעזר בן פדת 37). לפי דעת מסרת בבלית 38): „אחרים״ היינו ר׳ מאיר. אבל יש ראיות חזקות הסותרות מסרת זו 39). שמְיַסדה ע״ז, שהשם „אחרים״ מרמז על אלישע־אחר. ולפי באור עתיק למסרת זו 40), כל מקום שנאמר „אחרים״ הכונה היא לאותם הדברים שאמר ר׳ מאיר בשם אלישע־אחר. אולם גם זה נפרך, כמו הבאור הרגיל.

בעלי אגדה מזמן שאחר כך מזכירים הערות של ר׳ מאיר, שהיה עוסק בלבלרות 41), שרשם על גליונות ספרי התורה 42) וגם על ספר ישעיה 43). אך

אלה לא היו מאמרים מקוּשרים, אלא שנוים בנוסח איזו מלה, שנרשמו על הגליון מן הצד לדרשה, אבל לא בכונה לנגע במסרת המקרא 44).

בסדור האגדה של ר׳ מאיר נחלק החמר, כמו באגדת ר׳ עקיבא. צריך כאן להגיד, שכמו ר׳ עקיבא, כך גם ר׳ מאיר קבל לפעמים נזיפה מאת הבריו בעד דרשותיו העזות 45). ביחוד מסופר ש״ר׳ יהודה בן אלעאי בשמעו שני באוריו של ר׳ מאיר לשיר השירים, קרא: דיך מאיר! 46) בכלל נמצאו פלוגתות באגדה בין ר׳ מאיר ובין ר׳ יהודה. אך אינם כל כך מרבות שנקדיש בשבילן מקום מיוחד.

הערות לפתיחתא.

1) ביוגרפיה שלמה כתב אד׳ בלומנטל: רבי מאיר. חייו ופעולותיו של הכם יהודי מהמאה השניה לספה״נ. ברלין 1888 (בגרמנית).

2) ויק״ר ב׳ סמוך לסוף, לשה״ש ז׳ י״ב. השוה שהש״ר לאותו פסוק.

3) הוא מוכירו ביחד עם „חבורתו של עורא ושל הלל ושל ר׳ יוחנן בן זכאי, שא״תם הוא קורא בשם „חדשים״, ו„ישנים״ הם חבורתו של משה וחבורתו של יהושע והבורתו של דוד ושל חזקיה. בשהש״ר - ישנים הם אנשי כנה״ג הלל ושמאי ורבן גמליאל הזקן, וחדשים הם ר׳ יוחנן בן זכאי, ר׳ אליעזר ור׳ יהושע ור׳ עקיבא ור׳ מאיר. בכל אפן צריך למלאות בויקרא רבה מה שחסר בין ר׳ יוחנן בן זכאי ובין ר׳ מאיר.

4) מענינות הנה הפלוגתות הרבות למדי בת״ספתא, שביחד עם ר׳ מאיר השתתפו גם אחרים מגדולי תלמידי ר׳ עקיבא. למשל: תרומות ה׳ י׳; שם ח׳ ט׳; דמאי ה׳ כ״א; שם ז׳ ט״ו; שם ח׳ ז׳; שביעית א׳ א׳; כלאים א׳ א׳; מגילה ב׳ ט׳; תמורה א׳ ה׳; כלים (בבא מציעא) ח׳ ד׳ (השוה משנה כלים י״ח ד׳); אהלות י״א ז׳; פאה י״א (י׳) ח׳; נדה ב׳ א׳; שם ד׳ י״ג; שם ה׳ ט׳; שם ו׳ ה׳; טבול יום ב׳ ז׳; בתוספתא טהרות ה׳ י׳ נזכר ר׳ אליעזר המישי. בתוספתא נזיר ג׳ י״ח צריך לתקן במקום ר׳ ישמעאל — ר׳ שמעון.

5) מסרת של ר׳ בא (אבא) ע״ד סמיכת הזקנים. ירו׳ סנהדרין (י״ט ע״א) פ״א: [ר׳ עקיבא מינה את ר׳ מאיר ואת ר׳ שמעון. אמר: ישב ר׳ מאיר תחלה. נתכרכמו פני ר׳ שמעון, אמר לו ר׳ עקיבא: חייך, אני ובוראך מכירין כחך (בדפוס ויטומיר: דייך שאני ובוראך וכו׳)]. וזה מתאים למה שאמר רבב״ה בשם ר׳ יוחנן: כל האומר ר׳ מאיר לא סמכו ר׳ עקיבא אינו אלא טועה, ב׳ סנהדרין י״א.

6) ע׳ כרך א׳ ח״ב 123. בסנהדרין י״ד ע״א מתישבת הסתירה שבין שתי המסרות: סמכיה ר״ע ולא קיבלו, סמכיה ר״י בן בבא וקיבלו. רש״י מבאר: ולא קיבלו, מפני שעדיין היה בחור.

7) תוספתא ברכות ב׳ ו׳.

8) ירוש׳ סוטה ב׳ סוף ד׳ (י״ח סוף ע״א). לדברי הברייתא הקצרה של הירושלמי מתאימה המסרת היותר ארוכה של האמורא שמואל בבבלי סוטה כ׳. ערובין י״ג.

9) ערובין י״ג. למשנה ערובין א׳ ב׳. 10) ערובין שם; סוטה כ׳.

11) לעיל כרך א׳ ח״ב 140 הע׳ 4 נסמנו המקורות. 12) חגיגה ט״ו:

13) ע׳ אג׳ אמוראי בבל ע׳ 140.

14) מדרש משלי ב׳ ו׳. 15) אדר״נ פ״ג (ע׳ 86). אחרי „מרב אחד״ נמצאה בקודקס של אפשטין המלה „אמצתו״, ששכטר אינו יודע לפרשה. צריך לתקנה „ומְציתו־ומצאתו״ ע״פ הנוסח האחר של הפתגם בנוסח ב׳ של אדר״נ (פי״ח): אם למדת מרב אחד נמצאת (צ״ל ומצאת) בו.

16) אדר״נ שם. „אל תיקריי זה אינו רי ברור. אולי הוא מדייק מזה שהיה יכול לומר דלְתִי או דְלָתַי ואמר דלתותי - רבוי משׁלש רמז לקבלת תורה מפי שלשה רביים. ואולי עיקר דיוקו היה בראשונה ממה שנכתב כאן דלת, מזוזה ופתח. ע׳ בכ״ז שכטר אדר״נ 82 הע׳ כ״ה.

17) ע׳ דברי ר׳ יוחנן, ערובין נ״ג. ושל ר׳ אחא בר חנינא שם י״ג: השוה וייס ח״ב 148.

18) ע׳ הוריות י״ד: השוה ירו׳ מו״ק פ״ג ה״א (81 סוף ע״ג). 19) ירו׳ ברכות פ״ג ה״ו (5 ע״ב). בב״ר ק׳ חסר התאר האחרון, שהוא אמנם נרדף כאן עם „קדוש׳. השוה וייס ח״ב 148.

20) ע׳ לעיל ברך א׳ ח״ב 116 הע׳ 5. 21) ע׳ שם 34 הע׳ 4.

22) ע׳ קדושין פ״א. ע״ז י״ח ע״א וב׳. האגדה שבמדרש עשרת הדברות (בביהמ״ד של יילינק ה״א 81 ולהלן) שנוסדה על מה שנא׳ בע״ז י״ח א׳, נובעת מזמן מאוחר מאד, שבו היה ראש הישיבה בבבל האוטוריטט הדתי היותר גדול.

23) ראוי לשום לב שר׳ מאיר לא נקרא אף פעם בשם אביו, בשעה שכל חבריו, תלמידי ר׳ עקיבא, נקראו גם בשם אבותיהם.

24) גטין נ״ו. ואזיל ואיגייר - נירון - ונפיק מיניה ר׳ מאיר. גרץ ח״ד 468 מוצא בהתיהדות נירון פולמוס נגד הנצרות. אולם יותר נראה, שאגדה זו מיוסדה על ההשקפה המיוהרת, המעריצה את הכח המנצח של היהדות, שאפילו שונאיו היותר גדולים של ישראל מתיהדים סוף סוף בעצמם או שיוצאי חלציהם באים בקהל ישראל. הברייתא בסנהדרין צ״ו ע״ב - השוה גטין נ״ז: - חושבת לגרים כאלה, או לאבות גרים יחד עם נעמן (מ״ב ה׳), את נבוזראדן, סיסרא, סנחריב והמן. „ואף מבני בניו של אותו רשע - נבוכדנצר - ביקש הקב״ה להכניסן תחת כנפי השכינה. אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה: רבש״ע: מי שהחריב את ביתך ושרף את היכלך תכניס תחת כנפי השכינה?׳ מסבה זו בודאי לא נתנו גם לזרע טיטוס להתיהד. וכנגד זה את נירון נתנו להתגייר, וביחוד מפני זה שבמזרח לא נחשב זמן רב במתים והאמינו שמה שהוא נעלם הרש מרומא זהו שהלך להתגייר. אפשר שמצאו סיוע ליציאתו של ר׳ מאיר מזרע נירון, מההשואה האתימולוגית של השמות (נירון־נר־מאיר). השוה עוד Blumental R. Meir S. 15 § R. d. E. I. v. 181.

25) ערובין י״ג: תנא לא ר׳ מאיר שמו, אלא ר׳ מיאשא שמו, ולמה נקרא שמו מאיר? שהיה מאיר עיני חכמים בהלכה. השוה קהלת ר׳ א׳ י׳. הנוסח לא ר׳ מאיר שמו, אלא נהוראי שמו, במקום הנוסח הנכון מיישא או מיאשא (ע׳ רקדוקי סופרים שם, יוחסין הוצ׳ פיליפובסקי p. 42) בא מהברייתא שבאה אח״כ - השוה ג״כ שבת קמ״ז: - בשבוש אל תוך הברייתא שע״ד ר׳ מאיר. השם מיאשא, שאותו נמצא גם אצל תנא אחד קדמון, פאה פ״ב מ״ו, הושב גרץ שזהו אחד עם השם *Μωϋσῆς* ר׳ מאיר בעצמו פעם התבדח על חשבון שמו, כי פעם סר אל בית מלון של רוצחים, שהיו נוהגין להרג בדרך את מי שיצא מהמלון בלילה. אך ר׳ מאיר לא רצה לצאת בלילה ואמר שיש לו אח שנקרא כי־טוב והוא צריך להמתין עליו. בבקר הוא קם ללכת. שאלוהו איפה הוא האח שלו? אמר: האח הוא האור, שעליו נאמר: וירא אלהים את האור כי טוב (בר׳ א׳ ד׳). ע׳ עוד R. d. E. J. v. 180.

26) ר׳ יוחנן בסנהדרין ל״ח: - ר׳ יוחנן מוסר אגדה בשם ר״מ, סוטה ל״ה. שם מ״ב:

27) זה נראה מהדוגמא שהביא ר׳ יוחנן, שמצטט לא את המשל בעצמו, אלא את המקרא, שאותו הוא מבאר על ידו, והוא יחזקאל י״ח ב׳ וכו׳. - ולפיכך אומר רב האי גאון, אצל דוקס - ראבבינער בלומענלעזע, 7. ומזה בליטעראטור ד. אר. X, 260. ועכשו גם בתשובות הגאונים הוצ׳ הרכבי ע׳ 183, שמבאר את דברי התלמוד שנז״ל - ובצרק: „ובאלו משלות שהיו לו לר׳ מאיר היה בכל אחד מוסמך על המקרא שדומה לטעמו׳.

28) כי הוה דריש ר״מ בפירקיה הוה דריש תילתא שמעתתא, תילתא אגדתא, ת׳ מתלי.

29) כך הוא הנוסח המקורי, כמו שנראה מעריות שהובאו בדקדוקי סופרים. בערוך ערך משל - ששם חסרה מלת „אחד׳ - נראה המעבר לנוסח הרגיל בהוספה: „ואמרי לה מאזני צדק׳, בלומר שהמשל האחד הוא לא על הכתוב יחזקאל י״ח ב׳ אלא על ויקרא י״ט ל״ו. ואחרי שנוסף

על אלה השנים עוד משל אחד שנסמך על הכתוב משלי כ"א ג', נשתנה מן „אחד" ל„שלש" מזה שרש"י מביא בפירושו לסנהדרין שם רק משל אחד ששייך ליחזקאל י"ח ב' מוכיח גם כן שהנוסח המקורי הוא „ואנו אין בידינו אלא אחד". לפי אניקדוטה אחת המסופרת בקהלת רבה א, ג' ספר בר קפרא בסעודה שערך ר' יהודה הנשיא שלש מאות משלי שועלים.

30) סנהדרין ל"ח סוף ע"ב. א"ל ההוא מינא לר' ישמעאל בר' יוסי כתיב: וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש מאת ה' - מאתו מבעי ליה (היה צ"ל מאתו)? א"ל ההוא כובס שבקא ואנא מהדרנא ליה (עזב ואני אשיב לו) דכתיב (בר' ד' כ"ג): ויאמר למך לנשיו: עדה וצלה שמען קולי נשי למך האזנה אמרתי - נשיי מבעי ליה? אלא משתעי קרא הכי (דרך הכתוב לומר כך), הכא נמי משתעי קרא הכי. א"ל: מנא לך הא? (מאין למדת זאת). א"ל: מפירקיה דר' מאיר. בב"ר נ"א. מתרץ סתירה זו ר' יצחק ג"כ כזה ומוסיף עוד ראיה ממ"א א' ל"ג ומאסתר ח' ח'.

31) ר' מאיר הוה יליף דריש בכנישתא דחמתא כל לילי שובא, כך הוא בירוש' סוטה פ"א (16 סוף ע"ד) בבמדב"ר ט' נאמר „בכל ערובת שובה", בויק"ר ט' - בלילי שבתא, בדברים ר' ה', ששם המעשה מתרגם לעברית נתקצרה תחלת המעשה. כדאי לשום לב שר' מאיר קבע את התחלת הזמן של קריאת שמע בערבית (ברכות א' א') משעה שבני אדם נכנסין לאכל פתן בלילי (בערבי) שבתות, וזהו אחרי שהם שבים מבית המדרש אחרי שנומרים את הדרשה. בית המדרש דחמתא נזכר רק בשני המקורות הראשונים. שחמתא זו היא הסמוכה לטבריה ונחשבת לפרור העיר, ע' נויבואר. La Geogr. du Talmud p. 207 f. - בשבת ביום היה ר' מאיר דורש בבית המדרש שבטבריה, כמו שנראה מהמעשה ע"ד אלישע בן אבויה בירוש' חגיגה... יתיב דריש בבית מדרשא דטבריא ביום שובתא.

32) ר' זכריה חתניה דר' לוי, כך הוא בבמדבר ר'. בירוש' סוטה נשתבש מזכריה לזבדיה, אולי ע"י השפעת שם האמורא המובא שם להלן, זבדי בן לוי. בויק"ר ובדברים ר' חסר שם האומר. בבבלי נדרים ס"ו ע"ב מספר דומה לזה מר יהודה בר אלעאי.

33) ר' מאיר ישב ודרש בליל השבת. היתה שם אשה אחת שעמדה ושמעה עד שגמר את הדרשה. הלכה אותה האשה לביתה, שהיה ליל שבת, ומצאה הנר שלה שכבה. א"ל בעלה: היכן היית עד עכשו? א"ל: שומעת הייתי לר' מאיר דורש, והיה אותו האיש ליצן, אמר לה: בכך ובך אין את נכנסת לביתי עד שתלכי ותרוקי בפניו של ר' מאיר. יצאה לה מביתו, נגלה אליהו זכור לטוב על ר' מאיר (לפי דמקורות היותר עתיקים: נודע לו ברוח הקדש) א"ל: הרי בשבילך יצאה האשה מביתה. הודיע אליהו זכור לטוב היאך היה המעשה. מה עשה ר' מאיר? הלך וישב לו בבית המדרש הגדול. באתה אותה אשה להתפלל ודאה אותה ועשה עצמו מתפסק. אמר: מי יודע ללחוש לעין? אמרה לו אותה אשה: אני באתי ללחוש. רקקה בפניו. א"ל: אמרי לבעלך: הרי רקקתי בפניו של ר' מאיר, א"ל: לכי התרצי לבעלך. - ע"ד מעשה המראה על עדינות נפשו של ר"מ מספר בברייתא בבבלי סנהדרין י"א ע"א. ר"מ בתור עושה שלום בין שכנים מריבים, גטין נ"ב: הוא העריץ את אהרן הכהן בתור רודף שלום, ע' לקמן סימן ה'. ע"ד מה שסבל בעצמו משכן רע, ורק ברוריה אשתו שבכה את חמתו מספר בברכות י' ע"א.

34) ע' לקמן ריש פרק ט"ו.

35) ב"ר ט'. ישיבתו של ר' מאיר בבית שאן מוכחה גם מחולין ו': כתובות קי"ב.

36) מה שבמשנה קדושין ד' י"ג ובן בתוספתא קדושין ה' ט"ו (השוה ברייתא קדושין פ"ב ע"ב) כתוב בשם ר"ש בן אלעזר נאמר בירוש' סוף קדושין בשם ר' מאיר. ובן המאמר שבאבות ד י"ח נאמר באדר"נ ריש פכ"ט בשם ר' מאיר (ורק בכ"י ערפורט כתוב רק ר' שמעון בן אלעזר אומר, מפני שבכ"י הזה, כמו שנראה בכמה מקומות, נתקבל הנוסח של התלמוד בתוך התוספתא).

37) ר' יוחנן: סוטה ל"ה. ל"ו: מ"ו: ע"ז כ"ד: ב"ר סוף י"ד; רב: ברכות כ': שם כ"א ר' אלעזר: פסיקתא קי"ב. 38) הוריות י"ג סוף ע"ב.

39) ע׳ מלבד תוספות לסוטה י״ב א׳, סדר הדורות ערך ר׳ מא״ר, פרנקל 157, וייס ח״ב 153, ברילל 216. 40) תוספות שב. 41) ע׳ ערובין י״ג, סוטה כ. בלומנטל, ר׳ מאיר 20 ולהלן.

42) בתורתו של ר״מ מצאו כתוב והנה טוב מאד (בר׳ א׳ ל״א) – והנה טוב מות, ב״ר ט׳; „בתנות עור׳ (שם ג׳ כ״א) – „בתנות אור׳, ב״ר כ׳. ובני דן חשים (בר׳ מ״ו כ״ג) בתורתו... ובן דן השים, ב״ר צ״ד. שתי הנוסחאות שנזכרו בראשונה נמצאות בין שאר הנוסחאות של התורה שנמצאה בבית הכנסת סֶוֶרוס ברומא. ע׳ מאנאטסשריפט שנת 1885 ע׳ 342.

43) ר׳ חנינא בריה דר׳ אבהו מספר בירוש׳ תענית (64 ריש ע״א) פ״א; בספרו של ר״מ מצאו כתוב „משא דומה – משא רומי׳ (לישעי׳ כ״א י״א). זה דומה להערה לישעי׳ ל״ד ז׳ וירדו ראמים – רומים, אעפ״י שלא כתוב שם מפורש שזוהי הערתו של ר׳ מאיר. פסיקתא 68 ע״א. תנהומא בובר בא 6. השוה ברילל יאהרביכער 1, 236.

44) ההערה התמוההּ שבב״ר א׳: באנכי דר׳ מאיר כו׳ נחשבה ג״כ בתור מאמרו של ר׳ מאיר. וייס ה״ב 150 אומר, ע״פ באורו של פרנקל מבוא 157 הע׳ 2, שזהו מדרש אנכי של ר׳ מאיר, כלומר מדרש לדבור הראשון מעשרת הדברות. אולם לפי הבאור הזה לא מובן מה שעצם המאמר של מדרש אנכי המקֻדמה הזה חסר מן הספר. יותר קרוב לשער, שכאן נפלה שגיאה, כמו שמבאר הרד״ל בחריפותו בהערותיו למדרש רבה (הוצ׳ וילנה י׳ ע״ב). השוה הלברשטם במבוא לבאורו של ר׳ יהודה בן ברזילאי לס׳ יצירה ע׳ XIII, בדבור המתחיל „פסיקתא׳. השערה אחרת יש לעפשטיין, בייטראגע צור יוד. אלטערטהומסקונדע 1, 94. ע׳ עוד מאגאזין של ברלינר XII, 146. בתור קוריוזיום היא ההשערה של גורדון א. ל. בכרמל II 574, שהספר „אגדת בראשית׳ המאהר (ע׳ אג׳ אמוראי בבל ע׳ 2 הע׳ 5) נתחבר ע״י ר׳ מאיר.

45) ב״ר ל״ו, ויק״ר ה׳, וכן קה״ר א׳ י׳. 46) שהש״ר א׳ י״ב וב׳ ד׳: דייך מאיר.

א. מאמרות ופתגמים.

פתגמו של ר׳ מאיר, שנתקבל בין פתגמיהם של האבות 1), מראה את נטיתו העזה לעסק התורה, שמפניה נדחו שאר הנטיות, וכן ענוָתו הרבה, שנשארה לזכרון נצח במה שמסֻפר על אדותיו 2): הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה, והוי שפל רוח בפני כל אדם 3), ואם בטלת מן התורה יש לך בטלים הרבה כנגדך 4), ואם עמלת בתורה, יש לו שכר הרבה ליתן לך 5). — כמדבר בשם הקב״ה בא הפתגם המקֻיף של ר׳ מאיר 6): גמור 7) בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את דרכי ולשקוד על דלתי תורתי 8), נצור תורתי בלבך ונגד עיניך תהיה יראתי, שמור פיך מכל חטא וטהר וקדש 9) עצמך מכל אשמה ועון, ואני אהיה עמך בכל מקום 10). — פתגם אחר, שמראה ג״כ את הדרך השלמה ותכלית החיים, היה ר׳ מאיר אומר, כשהיה מסיים את הספר איוב 11): סוף אדם למות, סוף בהמה לשחיטה והכל למיתה הן עומדים. אשרי מי שגדל בתורה ועמלו בתורה 12), ועושה נחת רוח ליוצרו, וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם, ועליו אמר שלמה (קהלת ז׳ א׳): טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו 13). ע״פ אותו הרעיון שמונח בפתגם הזה מתבאר, כנראה, גם מאמרו העז: והנה טוב מאד — מות, כי אחרי שנגמרה הבריאה, מצא הקב״ה צד טוב במות 14). —

מדה זו, שנאמרה גם בשם ר׳ עקיבא, למדה רב הונא בשם ר׳ מאיר: לעולם יהא אדם רגיל לומר: „כל מה דעביד רחמנא לטב עביד" (כל מה שהקב״ה עושה, לטוב עושה) 15). — איזהו עשיר? מי שיש לו נחת רוח בעשרו 16). — לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה ויתפלל למי שהעשר והנכסים שלו, שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות (כלומר שאפשר להיות בה לפעמים עני ולפעמים עשיר), שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות, אלא הכל לפי זכותו 17). — דומה לזה אומר ר׳ מאיר במקום אחר: מכל מקום אדם מתפרנס. אשרי מי שרואה את הוריו באומנות מעולה, אוי לו למי שרואה את הוריו באומנות פגומה! 18). — גדולה היא מלאכה, שכל מי שאינו עושה מלאכה בחול, סופו לעשותה בשבת. כאי זה צד? היה בטל ביום ראשון וביום שני, אין לו מה יאכל; הלך וגנב, תפשוהו ומסרוהו למלכות והטילוהו לעשות מלאכה בשבת. מי גרם לו לעשות מלאכה בשבת? על שלא עשה מלאכה בחול 19). — בשלשה דברים אדם משתנה מחברו: בקול, במראה ובדעת. בקול ובמראה משום ערוה (שלא יתחלף לאשה בעלה, ביום מפני המראה ובלילה מפני הקול — רש״י) ובדעת, מפני הגזלנין והחמסנין (אם ידע מה בלב חברו יתפש מצפוניו וידע היכן ממונו) 20).

הליכות עם חברים. אמר ר׳ מאיר: יש לך חברים מקצתן מוכיחין אותך ומקצתן משבחין אותך. אהוב את המוכיחך ושנא את המשבחך, מפני שמוכיחך מביאך לחיי עולם הבא והמשבחך מוציאך מן העולם 21). — אל תרצה את חברך בשעת כעסו 22), ואל תנחמהו בשעה שמתו מוטל לפניו 23), ואל תשאל לו בשעת נדרו 24), ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו 25). — אל יסרהב אדם לחברו לסעוד אצלו ויודע בו שאינו סועד, ולא ירבה לו בתקרובת ויודע בו שאינו מקבל, ולא יפתח לו חביות המכורות לחנוני (כל חביותיהן מגופות היו וכשבא אדם חשוב אצלו, פותח לו חבית להשקותו יין חזק, ואם מכר חבית לחנוני שלמה ועדיין היא אצלו, לא יפתחנה לאורח הבא אליו, מפני שגונב לבו להחזיק לו טובה חנם, כסבור בה הפסד גדול נפסד על ידו, שהרי תשאר חבית זו חסרה ויתקלקל יינה. וזה ימסרנה מיד לחנוני שימכרנה). אלא אם כן הודיעו. ולא יאמר לו: סוך שמן, מפך ריקן. ואם בשביל כבודו (של אורח, להודיע לבריות שחביב הוא עליו) מותר 26). — ר׳ מאיר חמי אפילו סב עם הארץ ימקים ליה מן קומוי, אמר: לא מגן מאריך ימים (כשהיה ר׳ מאיר רואה זקן אפילו עם הארץ היה קם מלפניו. אמר: לא לחנם הוא מאריך ימים. שמע מינה יש לו זכות) 27). — נגד זה הזהיר ר׳ מאיר שלא להשתדך עם הארץ ואמר:

כל המשיא בתו לעם הארץ כאלו כופתה ומניחה לפני ארי 28). — המאמר של ר׳ עקיבא על דבר נשואין שלא מהוגנים, מיוחס גם לר׳ מאיר, וקרוב לשער שאמר זאת בשם ר״ע רבו 29). — כשם שהדעות במאכל, כך דעות בנשים 30). יש לך אדם שזבוב נופל לתוך כוסו וזורקו ואינו שותהו, וזהו מדת פפוס בן יהודה, שהיה נועל בפני אשתו ויוצא 31). ויש לך אדם שזבוב נופל לתוך כוסו וזורקו ושותהו, וזו מדת כל האדם, שמדברת עם אחיה וקרוביה ומניחה 32). ויש לך אדם שזבוב נופל לתוך תמחוי מוצצו ואוכלו, זו היא מדת אדם רע, שרואה את אשתו יוצאה וראשה פרוע, וטווה בשוק, ופרומה משני צדדיה, ורוחצת עם בני אדם 33) [עם בני אדם, סלקא דעתך? אלא במקום שבני אדם רוחצין], זו מצוה מן התורה לגרשה, שנא׳ (דברים כ״ד א׳): כי מצא בה ערות דבר. — לעולם אל ירבה אדם רעים בתוך ביתו, שנא׳ (משלי י״ח כ״ד): איש רעים להתרועע. — אל ימנה אדם אפוטרופס בתוך ביתו, שאלמלי מנה פוטיפר את יוסף לא בא לאותו דבר 34).

ע״ד נסיעות בדרך יש לנו קבצה של מאמרים עממיים ומחֻדדים מר׳ מאיר 35): ר׳ מאיר כד הוה חמי חד נפיק לאיסטרטא, הוה צוח ליה: זיל, שלם עלך, מרי מיתה! תרין — הוה צוח לון: שלם לכון מרי קטטה! תלת — צוח לון: שלם לכון מרא שלמא! (כשהיה אחד יוצא יחידי לדרך, היה ר״מ אומר לו: לך, שלום עליך, בן מות, כלומר: ההולך בדרך יחידי מתחיב בנפשו. שנים — אמר להם: שלום לכם, בני מריבה. שלשה — אמר להם: שלום לכם, בני שלום, מפני שאם יריבו השנים, יבוא השלישי וישלים ביניהם) 36). — בארמית ובסגנון של פתגם: „רייש תורא בדקולא סליק לאגרא ושדי דרגא מתותך״ (גם בראותך ראש השור תקוע באבוס, עֲלֵה לעליה והסר את הסלם מתחתיך) 37). — דוק בכבי ותשכח בניגרי (דוק בִשנים ותִמצא ברגלים, כלומר אם תאכל כדבעי, אז יהיה כח לרגלים ללכת 38), שנא׳: ונשבע לחם ונהיה טובים (ירמי׳ מ״ד י״ז). — בפתגמים ארמיים עממיים משתמש ר׳ מאיר גם בפירושיו למקרא: עובדיהו (מ״א י״ח) גר אדומי היה, והיינו דאמרי אינשי: מִינֵיה וביה אבא ניזיל ביה נרגא (אבא — יער, מעצו של היער יכנס בתוך הגרזן להיות בית יד ויקצצו בו את היער, וכן עובדיה שנבא על מפלת אדום) 39). — [אותו האילן שאכל ממנו אדם והוָה] של חטים היה. כד לא הוה בבר נש דיעה אינון אמרין: לא אכיל ההוא אינשא פיתא דחיטי מן יומוי (כשאין באיש דעה אומרים: לא אכל האיש ההוא פת חטים מימיו) 40). — מתלא אמר: עלת לקרתא הלך בנימוסא (נכנסת לעיר לֵך במנהגיה). למעלה שאין אכילה ושתיה עלה משה למרום ולא אכל.

שנא׳ (דברים ט׳ ט׳): ואשב בהר ארבעים יום וכו׳ להם לא אכלתי, אבל למטה שיש אכילה ושתיה — והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו (בר׳ י״ח ה׳) 41. — הדין המרא כד עלל בבר נש הוא מערבב ליה (היין כשנכנס באדם הוא מערבבו) 42. — ר׳ מאיר הוה צווה לסופיה דמלה רישיה (ר״מ היה קורא לאחרית דבר ראש דבר) 43. — תני בשם ר׳ מאיר: כשאדם בא לעולם ידיו הן קפוצות, כלומר כל העולם כלו שלי הוא, אני נוחלו, וכשנפטר מן העולם ידיו הן פשוטות, כלומר לא נחלתי מן העולם הזה כלום, שכן שלמה אומר (קהלת ה׳ י״ד): כאשר יצא מבטן אמו ערום ישוב ללכת כשבא וגו׳ 44.

הערות לסי׳ א׳.

1) אבות ר׳ י׳. הפתגם האחר שבפרק זה (ד׳ כ׳) שנאמר בשם ר׳ מאיר - גם גרץ IV, 2, 189 משתמש בפתגם הזה ללמר ממנו את אפיו - הוא, לפי הנוסח הנכון, של „רבי׳ (יהודה הנשיא), Taylor z. St. ויש לזה סיוע ג״כ מזה שהפתגם ההוא פולמוסי הוא נגד הפתגם שקדם לו, והוא של בן דורו של ר׳ יהודה הנשיא.

2) ע׳ לעיל 6 הע׳ 31. 3) ע׳ כרך א׳ ה״ב 150 מאמרו של ר׳ לויטס איש יבנה.

4) בין הפתגמים שנאמרו ע״י ר׳ שמעון בן אלעזר בשם ר׳ מאיר באדר״נ ריש פ׳ כ״ט (רק בפתגם הראשון נאמר: ר״ש בן אלעזר משום ר״מ, על שאר הפתגמים נאמר רק - הוא היה אומר, ע״כ יש ספק אם גם אותם אמר ר״ש בן אלעזר בשם ר׳ מאיר), נמצא גם חקוי של הפתגם הזה: כל השוקר על רברי תורה מוסרין לו שקרנין כנגדו, וכל הביטל מדברי תורה מוסרין לו בטלנין כנגדו, כגון ארי וזאב ונמר וברדלס ונחש והגייסות והליסטין באין ומקיפין אותו ונפרעין ממנו, שנא׳ (תה׳ נ״ח י״ב): אך יש אלהים שופטים בארץ. נראה גלוי בחקוי זה, שרק מעט נשתנה מן המקור - ואם בטלת (וכל הבוטל) מן התורה (מדברי תורה) יש לך (מוסרין לו) בטלים (בטלנים) הרבה כנגדך (כנגדו) - להעביר מהיחס של הפרט, אל הכלל, אל העם כלו, שאם יתרשל בעסק התורה, שהקב״ה מביא עליו עונשים שבאו בימיו של אררינוס. השוה ג״כ פתגמו של ר׳ חנינא סגן הכהנים שלקוח מהנסיון של מלחמת אספסינוס לעיל בח״א 40. בנוסח ב׳ של אדר״נ פל״ג (ל״ז ע״א) נחלק פתגמו של ר׳ מאיר לשנים, ובסרר מהפך מאשר במשנה ובשנוים באיזה פרטים.

5) במקום „יש לו שכר הרבה׳ כתוב בשני כתבי יד בבריטיש מוזאום (אצל Taylor p. 14) יש לי ש׳ ה׳. ואם כן אומר זאת ר׳ מאיר בשם הקב״ה. כמו סגנון הפתגם שאחריו. ואולי בשביל ההקבלה של שני המשפטים צ״ל יש לו בטלים הרבה; או, אם הנוסח השני הוא הנכון צ״ל יש לי ב׳ ה׳. 6) ברכות י״ז. מרגלא בפומיה דר׳ מאיר. כנראה גם הפתגם הזה אמר ר׳ יוחנן בשם ר״מ, כמו הפתגם שבא שם לפני זה.

7) „גמור׳ בא בהוראה זו במו „גמר בלבו צריך שיוציא בשפתיו׳, חגיגה י׳ ע״א.

8) ולשקד על דלתי תורתי. בנ״א בלשון הכתוב משלי ח׳ ל״ד: לשקר על רלתותי יום יום (השוה לעיל 2). לזה צריך להשוות את החלק הראשון מפתגמו של ר״מ שנ״ל: כל השוקד עצמו על ר״ת מוסרין לו שקדנים כנגדו.

9) השוה את שם התאר קרוש שבו קרא ר״י בן חלפתא את ר״מ, לעיל 2.

10) ואני אהיה עמך בכל שעה, ע׳ רקרוקי סופרים.

11) ברכות י״ז. „א״ר יוחנן כי הוה מסיים ר״מ ספרא דאיוב׳, וזהי הגירסא הנכונה, ע׳ ד״ס. בסוף אלפא ביתא דר״ע (ביהמ״ד ה״ג 49) מתחיל הפתגם הזה: „וזהו שאמר ר׳ יצחק מרגלא בפומיה דר׳ אבא למימר׳. אולי ר׳ יצחק נשתבש מפתרון לא נכון של ר״ת „ר״י׳. ור׳ אבא ג״כ נשתבש מתחלה מר״א, וזה מר״מ, ר׳ מאיר. המלה „מרגלא׳ לוקחה מהפתגם שבא אח״ז (ע׳ לעיל הע׳ 6).

12) מי ש (גרל בתורה ו) עמלו בתורה. המלות שבאו בסוגריב הסרית באלפא ביתא דר״ע, ואולי זהו רק חקוי ל„מי שגדל בשם טוב״. השוה פתגמו של ר״מ באבות „ואם עמלת בתורה״.

13) הבונה של ר׳ מאיר היא, כנראה, זו שבמאמרו של ר׳ פנחס לקהלת ז׳ א׳ שמביב: ומת הם צריכים לשמוח שנפטר בשם טוב ויצא מן העולם בשלום, קהלת ר׳ לאותו פסוק. שמות ר׳ ריש מ״ח סתם ובל׳ אחרת, וכן במדרש שמואל ריש פכ״ג.

14) ב״ר ט״ו. הדרשה נוסדה על השואת הצלצול של שתי המלים (לפי ההברה הספרדית) מאד־מות. גלוי הוא שדברי ר׳ מאיר הם פרפרזה לפתגמו של קהלת „טוב... יום המות״ (־טוב מות). הפירוש המיוחס לרש״י לבראשית מרמז ע״ז שיסוד דרשתו של ר״מ הוא הפתגם של קהלת, אך אינו מזכיר ע״ד פתגמו של ר״מ בברכות.

15) ברכות ס׳ ע״ב; ע׳ לעיל ח״ב 35. 16) ברייתא שבת כ״ה ע״ב.

17) משנה קדושין ד׳ י״ד. בשנויים בברייתא ירו׳ קדושין פ״ב ב׳. הברייתא שבבבלי קדושין פ״ב אחרי המשנה מסתיימת במקום „אלא הכל לפי זכותו״ (בברייתא שבירושלמי: הכל לפי זכות האדם) – „אלא למי שהעשר שלו״, ומביא ראיה מחגי ב׳ ח׳. התוספתא קדושין ה׳ ט״ו דומה לברייתא שבירושלמי, אך חסר הסיום ובמקום ר׳ מאיר בא „רבי״, כי נשמט השם מאיר.

18) ירושלמי סוף קדושין. בבבלי קדושין שם. בתוספתא קדושין ה׳ י״ד הגירסא במשפט הראשון (במקום „מכל מקום אדם מתפרנס״) היא: „אין לך אומנות שעברה מן העולם״. זאת אומרת: שהאומנים תמיד מתקיימים. בבבלי נשמט השם מאיר ונשאר רק שם התאר רבי (השוה הע׳ הקודמת). פתגם מבאר לפתגם הזה הוא פתגמו של רבי (פסחים ס״ה ע״א וש״נ): אי אפשר לו לעולם בלי בשם ובלי בורסקי; אשרי מי שאומנותו בשם, אוי לו למי שאומנותו בורסקי!

19) אדר״נ נוסח ב׳ פכ״א. בנוסח א׳ פי״א נאמר הפתגם הזה בהרחבת דברים בשם ר׳ דוסתאי. 20) ירוש׳ סנהדרין פ״ד ה״ג (כ״ב סוף ע״ב). תוספתא סנהדרין ח׳ ו׳. ב׳ סנהדרין ל״ח א׳: בשנים. הנוסח הארצי־ישראלי: מראה (פנים) ודעת מפני [החמפנים ו] הקבלנים וקול מפני הערוה. 21) אדר״נ פ׳ כ״ט (נו״א). בדרך ארץ זוטא פ׳ ט׳ (הוצ׳ טַבְרוגי ע׳ 45) כתב וקצת בשנויים. 22) בברכות ז׳ ע״א במאמרו של ר׳ יוחנן בשם ר׳ יוסי, חברו של ר׳ מאיר, נאמר זה ומסתייע משמות ל״ג י״ד.

23) כך הוא במשנה אבות ואולם באדר״נ נאמר בדרך כלל „ואל תנחמהו בשעת אבלו״.

24) כאן צריך להשלים „ואל תבוא לביתו ביום אידו״ (ע״פ עובדיה פסוק י״ג).

25) באבות ד׳ י״ח וכן גם באדר״נ נו״ב ל״ג (37 ע״א) בעל המאמר הוא ר׳ שמעון בן אלעזר. אולם באדר״נ ריש כ״א – ר״ש בן אלעזר כשם ר׳ מאיר (ע׳ לעיל 6 הע׳ 36), ווזהי הגירסא הנכונה.

26) ברייתא חולין צ״ד. תוספתא ב״ב ו׳ י״ד: היה ר׳ מאיר אומר. בדרך ארץ ח׳ כתב: מכאן אמרו הכמים (המשפט הרביעי נשמט). במכילתא כ״ב ג׳ (89 ע״ב) מובא א׳ ב׳ ג׳ בתוך המאמר הסתמי ע״ד שבעה גנבים (גונבי הדעת). במקום „לא יסרהב״ הנוסח בתוספתא ובדרך ארץ לא יסרב אדם בחברו, ובמכילתא: והמסרב לחברו לארחו.

27) ירוש׳ בכורים (ס״ה סוף ע״ג) פ״ג.

28) פסחים מ״ט: באותו המשל שבו משתמש כאן ר׳ מאיר משתמש גם רב יהודה בענין נתינת תרומה לכהן עם הארץ. סנהדרין צ׳:

29) ע׳ לעיל ח״ב 34. עפ״י מדרש מעשה תורה (יילינק ביהמ״ד ח״ב צ״ג) באה אותה ההוספה, שבאה סתם בערובין מ״א א׳, בתוך הוספה אל הפתגם העתיק „שלשה אינם רואים פני גיהנום״, ר׳ מאיר אומר: אף מי שיש לו אשה רעה ואינו מגרשה, שנא׳: ומוצא אני מר ממות את האשה. במלות „ואינו מגרשה״ היסוד של המחלקת שבתלמוד ע״ד הוספה זו. על הפסוק הזה שבקהלת הובאו מאמרים בקה״ר, שבהם הוא מציין את האשה הרעה בתור צרה היותר חמורה.

30) גיטין צ׳ ע״א וב׳. תוספתא סוטה ה׳ ט׳. במדבר ר׳ נשא ט׳.

31) בתוספתא באה עוד מדרגה יותר חטורה ביחס אל האשה: אדם שזבוב עובר על כוסו ואינו שותהו. הנוסח שבכת"י ערפורט משובש, שנתערבבו בו המדרגה היותר המורה הזו יחד עם המדרגה הראשונה שבבבלי.

33) בתוספתא יש איזה שנויים. 34) ברכות ס"ג. שלפי גירסת רבינו‌בין אחרי „רבי" צ"ל „מאיר". (ד"ס ה"א 184 ע"א). 35) קה"ר ד' ט'.

36) פעם מצינו את ר' מאיר נוסע יחד עם ר' יהודה ור' יוסי חבריו. שפעם נסתכן ר"מ בנכסו יחידי מסופר לעיל 5 הע' 25. 37) ברכות ל"ג. פסחים קי"ב:

38) שבת קנ"ב. ואפשר שהמלה „דוקי" היא כמו „דוק ותשבח, דק ואשכח", שפירושה היא חפש, בקש, הוה זהיר. ופירוש הפתגם הוא: הוה זהיר באכילתך ומצאת תוצאותיה בלכתך בדרך.

39) סנהדרין ל"ט: ר' אפרים מקשאה, תלמידו של ר"מ, בשם רבו. הוא אומר בשם רבו ג"כ בב"מ פ"ז ע"א. לפתגם זה השוה את המשל ע"ד הברזל והעצים, ב"ר סוף ה'. השוה ג"כ תנדב"א א' ריש פכ"ט: אין האילן נעקר אלא בבן מינו.

40) ב"ר ט"ו, בפסיקתא ר' כ"ב (176 ע"א) הסרה הראיה. בבבלי ברכות מ' ע"א וסנהדרין ע' ע"ב אומר ר' יהודה של חטים היה, שאין התינוק יודע לקרוא אבא ואמא, עד שיטעם טעם דגן. ודעת ר' מאיר שם, שגפן היה, מה שלפי המקורות הירושלמיים מיוחס לר' יהודה.

41) ב"ר מ"ה (השוה שמו"ר מ"ז), לפי מסרת אבינא. ואולם ר' תנחומא מיחס את המאמר הזה לר' אלעזר (בן שמוע או בן פדת). בב"מ פ"ו ע"ב מוכיח ר' תנחומא בר' חנילאי משני המקראות הללו את הכלל: לעולם אל ישנה אדם מן המנהג. 42) שה"ש לאותו פסוק.

43) קה"ר ב' י"ד על הכתוב: החכם עיניו בראשו, שואל המדרש: והכסיל עיניו ברגליו? אלא עד שהחכם בראשו של ענין הוא יודע מה יש בסופו. בפתגם ארמי כרבא דבולא ביה – מתחיל ר"מ לספר בגדולות ישראל, לקמן ריש סימן ג'. בארמית בא מאמר ר' מאיר בירושלמי כלאים פ' ט' (32 ע"ב). השוה ג"כ לקמן סימן ד' לשמות ל"ב ט'. 44) קה"ר ה' י"ד.

ב. תלמוד תורה, תפלה, מצות.

מצות תלמוד תורה, שעליה מזהיר ר' מאיר כל כך בפתגמיו, היתה גם יסוד להרבה ממאמריו. משֻבחת היא הערצתו את העסק בתורה לשמה 1). כל העוסק בתורה לשמה, זוכה לדברים הרבה, ולא עוד, אלא שכל העולם כדאי הוא לו: נקרא רע אהוב, אוהב את המקום, אוהב את הבריות, משמח את המקום, משמח את הבריות, ומלבשתו ענוה ויראה, ומכשרתו להיות צדיק, חסיד וישר ונאמן, ומרחקתו מן החטא, ומקרבתו לידי זכות 2), ונהנין ממנו עצה ותושיה, בינה וגבורה, שנאמר (משלי ח' י"ד): לי עצה ותושיה, אני בינה, לי גבורה: ונותנת לו מלכות וממשלה, וחקור דין, ומגלין לו רזי תורה 3), ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק 4), והוה צנוע וארך רוח 5), ומוחל על עלבונו ומגדלתו, ומרוממתו על כל המעשים. — עצתו של ר"מ ללמד לא רק מרב אחד נזכר לעיל 6), ואולם נשאר ממנו עוד מאמר נגד זה: הלומד תורה מרב אחד למה הוא דומה? לאחד שהיה לו שדה אחת וזרע מקצתה חטים ומקצתה שעורים [ונטע] מקצתה זיתים ומקצתה אילנות (אחרים), ונמצא האדם ההוא מלא טובה

וברכה, ובזמן שלומד מב׳ ג׳, דומה למי שיש לו שדות הרבה. אחד זרע חטין, ואחד זרע שעורים ונטע אחד זיתים ואחד אילנות, ונמצא האדם ההוא מפוזר בין הארצות בלא טוב וברכה 7). לתרין סתירה זו צריך לומר, שהמשל מתכון שלא ללמד במקצעות השונים שבתורה מהרבה מורים, שעל ידי זה לא תהיה אחדות בידיעותיו. אולם בעצתו מתכון ר״מ למי שכבר למד את כל המקצעות מרב אחד לא יסתפק בזה, אלא ילך וילמוד עוד ממורים אחרים [מומחים בעלי מקצוע]. — מאי דכתיב (איוב כ״ח י״ז): לא יערכנה זהב וזכוכית? אלו דברי תורה שקשין לקנותן ככלי זהב וכלי פז, ונוחין לאבדן ככלי זכוכית 8). — תני בשם ר׳ מאיר: כשם שיש יתרון בין האור לבין החשך 9), כן יש יתרון בין דברי תורה לדברי הבלים 10). — הלומד תורה ואינו מלמדה, עליו נאמר (במדבר ט״ו ל״א): כי דבר ה׳ בזה 11). — לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה 12). — כל שיש לו בית המדרש בעירו ואינו הולך לשם אין לו חלק לעולם הבא 13). — כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו, שנא׳ (דברים ד׳ ט׳): ושמור נפשך מאד פן תשכח וכו׳. יכול אפילו תקפה עליו משנתו? (ששכחה בעל כרחו, מפני שהמורה עליו), תלמוד לומר: ופן יסורו מלבבך, הא אינו מתחייב בנפשו עד שישב ויסירם מלבו 14). — אין מוכרין ספר תורה אלא ללמוד תורה ולישא אשה 15). על ר״מ מספר 16): ר״מ הוה כתבן טב מובחר, והוה לעי תלת סלעין כל שבת, והוה אכיל ושתי בהדא ומתכסי בהדא ומפרנס אוהרתא לרבנן. אמרין ליה תלמידוי: רבי, בניך מה את עביד עליהון? (ר״מ היה סופר יפה מן המובחר, והיה משתכר שלשה סלעין בכל שבוע, באחד אכל ושתה, באחד התלבש, ובשאר היה מפרנס את החכמים העניים. אמרו לו תלמידיו: מה תעשה לבניך?) אמר לון: אין הוו צדיקים (א״ל: אם יהיו צדיקים) כההיא דאמר דוד (תה׳ ל״ז כ״ה): ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם, ואם לאו — מה אני מניח את שלי לאויבי המקום?

ע״ד התפלה. לעולם יהיו דבריו של אדם מועטין לפני הקב״ה, שנא׳ (קהלת ה׳ א׳): אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים וכו׳ על כן יהיו דבריך מעטים 17). ואולם לפי מסרת אחרת עתיקה 18) אמר ר״מ: (ש״א א׳ י״ב) והיה כי הרבתה להתפלל, מיכן שכל המרבה בתפלה נענה. כנראה כונתו בזה לתפלה שלמה. וכן היה ר״מ אומר: שנים שעלו למטה וחלין שוה, וכן שנים שעלו לגרדום לידון ודינן שוה, זה ירד וזה לא ירד, זה ניצל וזה לא ניצל. מפני מה זה ירד וזה לא ירד, זה ניצל וזה לא ניצל? זה התפלל ונענה וזה התפלל ולא נענה, ומפני מה זה התפלל ונענה וזה התפלל ולא נענה?

זה התפלל תפלה ישלמה נענה, וזה התפלל תפלה לא שלמה, ולא נענה 19). — חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום, שנא' (דברים י' י"ב): ועתה מה ה' אלהיך שואל מעמך, אל תיקרי מה אלא מאה 20). — [מאימתי קטני ישראל היין?] מישהוא יודע לענות אמן בבית הכנסת. מאי טעמא? פתחו שערים ויבוא גוי צדיק שומר אמונים (ישעי' כ"ו ב') 21). — תני בשם ר' מאיר: אין לך אחד מישראל שאינו עושה מאה מצות בכל יום: קורא את שמע ומברך לפניה ולאחריה ואוכל את פתו ומברך לפניה ולאחריה ומתפלל שלשה פעמים של שמונה עשרה והוזר ועושה שאר מצות ומברך עליהן; וכן היה ר"מ אומר: אין לך אדם מישראל שאין [שבע] המצות מקיפות אותו: תפילין בראשו ותפילין בזרועו, ומזוזה בפתחו, מילה בבשרו, ארבעה ציציות בטליתו מקיפין אותו, הוא שדוד אמר (תה' קי"ט קס"ד): שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך, וכן הוא אומר (שם ל"ד ה'): חונה מלאך ה' סביב ליראיו וכו'. נכנס למרחץ ראה את עצמו ערום. אמר: אוי לי שאני ערום מן המצות! כיון שהביט במילה שלו, התהיל לקלס להקב"ה (תה' ו' א'): למנצה על השמינית 22). — איזהו עם הארץ? כל שאינו קורא קריאת שמע שחרית וערבית בברכותיה 23). — כל הדר בא"י וקורא קריאת שמע שחרית וערבית ומדבר בלשון הקדש הרי הוא בן עולם הבא 24). — ע"ד מצות ציצית דרש ר"מ באפן סמבולי נהדר: מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין? מפני שהתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד, שנא' (שמות כ"ד י'): ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר, וכתיב (יחזקאל א' כ"ו): כמראה אבן ספיר דמות כסא 25). — באיזה עון בנים מתים? מחלקת ר' מאיר ור' יהודה, חד אמר בעון מזוזה, וחד אמר בעון ציצית 26). — ר' מאיר אָזַל לְמְמַלָּא (מקום בצפון טבריה) ראה אותן כולן שחורי ראש. אמר להם: תאמר ממשפחת בית עלי אתם, דכתיב ביה (ש"א ב' ל"ג): וכל מרבית ביתך ימותו אנשים. אמרו ליה: רבי! התפלל עלינו. אמר להם: לכו וטפלו בצדקה, ואתם זוכים לזקנה. מאי טעמיה? עטרת תפארת שיבה, והיכן היא מצויה? בדרך צדקה תמצא (משלי ט"ז ל"א) 27). — כל מי שאינו מלוה ומתלוה כאלו שופך דמים, שאלמלי ליווהו אנשי יריחו לאלישע, לא גירה דובים לתינוקות (מ"ב ב' כ"ד) 28). — כופין ללויה (כופין את מי שאינו רוצה ללוות שילך וישלוה), ששכר הלויה אין לה שיעור, שנאמר (שופטים א' כ"ד): הראנו את מבוא העיר ועשינו עמך הסד, וכתיב: ויראם את מבוא העיר, ומה הסד עשו לו? שכל בני העיר הרגו לפי הרב, ואותו האיש ומשפחתו שלחו 29). — המלוה בריבית ואומר לסופר: בא כתוב ולעדים

חתמו אין לו חלק במי שפקד על הרבית 30). — לא נמנעו בנות ישראל מלשלה את עירוביהן ביד בניהן או ביד בנותיהן קטנים כדי להנכן במצות 31).

הערות לסי׳ ב׳.

1) בריש הברייתא שנו חכמים, שבסוף פרקי אבות, שנקרא בשביל זה גם פרק ר׳ מאיר. ואולם לפי ענינו הוא נקרא גם פרק קנין תורה. [בתנדב״א נקרא עליו שם ר׳ אלעזר ואולי אמר זה ר׳ מאיר בשם ר״א].

2) לא בדיוק משתמש בהלק המאמר הזה המדרש משלי בשני מקומות לפ׳ ו׳ כ״ב: מכאן א״ר מאיר: אשרי אדם שקנה לו תורה, למה? שהיא משמרה אותו מדרך רע; ולפ׳ ז׳ כ״ה ולהלן: מכאן היה ר׳ מאיר אומר: אשרי אדם שמרחיק מן העברה וקרב לחכמה...

3) בתנדב״א „ומגליז לו סודות מן השמים ורזי תורה״.

4) כמעין המתגבר [והולך] וכנהר... המלה שבאה בסוגרים היא מתנדב״א ובן גם אצל Taylor. יש גורסים „מעין״ ויש גורסים „נהר״. ואולם יותר נראה שצ״ל „מעין״, כמו שמצינו שא״ר יוחנן בן זכאי על ר״א בן ערך (אבות ב׳ ח׳).

5) זהו מתאים לחלק הראשון של פתגמו של ר״מ; בתור צנוע נשתבח ר״מ בעצמו ע״י ר׳ יוסי, לעיל ע׳ 2. 6) ע׳ לעיל ע׳ 2. 7) אדר״נ פ׳ ח׳ (י״ח ע״ב). 8) חגיגה ט״ו: ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 49. בספרי דברים ריש § 48 סתם. 9) קהלת רבה ב׳ י״ג.

10) דברי הבלים נרדף עם דברי תפלות ודברי שטות שבמאמר ר׳ גמליאל, אדר״נ פ׳ כ״ח.

11) סנהדרין צ״ט. בספרי לאותו פסוק: זה הלמד ואינו שונה לאחריב.

12) פסחים ג׳: חולין ס״ג: רב הונא משמיה דרב משמיה דר״מ.

13) אדר״נ סוף פל״ו (55 ע״א). 14) אבות ג׳ ח׳, ר׳ דוסתאי בר׳ ינאי משמו. במנחות צ״ט ב׳ מיוחסת תחלת דרשתו של ר״מ לריש לקיש והסוף לר׳ דוסתאי בר׳ ינאי.

15) מגילה ל״ז. ר׳ יוחנן בשמו. 16) קהלת ר׳ ב׳ י״ח.

17) ברכות ס״א. רב הונא אמר רב משמו דר״מ. 18) ירו׳ ברכות פ״ד (7 ריש ע״ג). ר׳ חייא (בר אבא) בשם ר׳ יוחנן בשם ר׳ יוסי בן חלפתא בשם ר״מ. 19) ר״ה י״ח ריש א׳.

20) מנחות מ״ג: הוא קורא מָה־מְאָה (בארמית), כמו שקורא „מאר־מ״ת״ לעיל 7 הע׳ 42.

21) ירוש׳ שביעית סוף פ״ד (35 ג׳). בבבלי סנהדרין ק״י סוף ע״ב. במקום „שומר אֲמָנִים״ קורא ר״מ „שאומר אָמֵנִים, כמו שאמרנו בהערה הקודמת. כך הוא לפי התלמוד הבבלי. אולם אפשר שהוא מבאר את המלה שומר במובנה הרגיל, ורק את השם „אמנים״ הוא מבאר באפן אחר, וכונתו מי שהוא שימר לענות אמן בזמנו. בבי״ מינכן (ע׳ ד״ס) כתוב: אל תקרא שומר אמונים, אלא שומר אמנים.

22) תוס׳ סוף ברכות, ירו׳ סוף ברכות. המאמר של ר״מ שהובא לעיל הע׳ 20 מבבלי, הוא אולי נוסח אחר מהמאמר הזה, ששם נ״כ מדבר בראש ע״ד הברכות. ר׳ אבין בשם ר׳ נחמיה, חברו של ר״מ, (שו״ט תה׳ ו׳ א׳) מונה שבע מצות (א׳ וב׳ ק״ש שחרית וערבית, ג׳ - ה׳ - תפלת ש״ע ג׳ פעמים ביום, ו׳ וז׳ שתי סעורות וברכותיהן), וזהו מ״ש שבע ביום הללתיך. שם ר׳ יהושע בן לוי מבאר על ג׳ פרשיות שבק״ש וארבע ברכות של שמע. בירוש׳ כתוב סתם „המצות, ואולם מהכתוב „שבע ביום הללתיך״ אנו למדין שצ״ל שבע מצות [כמו בתוספתא]. בבבלי מנחות מ״ג ע״ב מובאה ברייתא סתמית עם הקדמה אחרת: חביבין ישראל שסיבבן הקב״ה במצות... (ויש שם עוד איזה שנויים). השמיניה, לפ״ד הברייתא היא מילה שנתנה בשמינית; ואולם יותר נכון שזוהי המצוה השמינית, אחרי שבע המצות שחשב. בילקוט להה׳ ו׳ א׳ כתב „השמינית זוהי מצות מילה״, שהיא המצוה השמינית, אחרי שבע מצות שנצטוה ארה״ר.

23) ברייתא סוטה כ"ב. (בברכות מ"ז ע"ב אומר זה ר"א בן הורקנוס). בתוספתא ע"ז ג' י"א, ברבית מ"ז ב'. גטין ס"א א', נאמר בשם ר"מ כי ע"ה הוא כל שאינו אוכל הוליו בטהרה. הסידות שבזו סיהס תלמידו של ר' מאיר, ר' אפרים, לאברהם אבינו (ב"מ פ"ז. ב"ר ס"ה).

24) ספרי דברים ל"ב מ"ג § 333 בברייתא בתלמוד הירושלמי (שקלים סוף פ"ג, שבת פ"א סוף ה"ז - 3 ע"ג) בא עוד תנאי רביעי „ואוכל חוליו (בשקלים - פרותיו) בטהרה". השנוי בנוסחאות אלה תלוי בשנוי המסרת שנזכרה בהערה הקודמת מי נקרא בשם ע"ה. ראוי לתשומת לב, כי לפי דעת ר"מ, בין שאר הדברים שצריך לקבל על עצמו מי שרוצה להיות חבר (בנגוד לעם הארץ), נמנה „שיהא אוכל חוליו בטהרה" (תוספתא דמאי ב' ב'). ר"מ מחמיר בעניני חברות ולפי דעתו: עם הארץ שקבל עליו דברי חברות ונחשד על דבר אחד, נחשד על כלן (דמאי ב' ג'), השוה ירוש' דמאי פ"ב ה"ב (22 ע"ד). בבבלי בכורות ל' ב' מסיים בדבר יותר כללי: נחשד לכל התורה כולה. ובמובן שבזה באו דברי ר"מ בערובין ס"ט סוף א'. בן הרבה ר"מ להחמיר בגזרתו: גבאי צדקה בשביעית מדלגין על פתחן של אוכלי שביעית (תוספתא דמאי ג' י"ז).

25) מנחות מ"ג: סוטה י"ז. חולין פ"ט. בספרי לאותו פסוק (§ 115), השוה ירוש' ברכות פ"א (ג' ע"א), ששם נאמר: ר"מ אומר: וראיתם אותם (את הציצית) לא נאמר, אלא וראיתם אותו - מגיד הכתוב שכל המקיים מצות ציצית מעלים עליו כאלו הקביל פני שכינה, שהתכלת דומה וכו' (אותו - כביכול הקב"ה). ע"ד הצבעים יש בירוש' תוספת: ים דומה לעשבים ועשבים דומים לרקיע. הוספה זו באה מאחד שהכיר לא ים כחול אלא ים ירק. בנוסה עוד יותר צעיר (שו"ט צ' ט"ז), שדומה בשאר אל הנוסה שבהלמוד בבלי, שבו נזכר האמורא הזקיה אצל ר' מאיר, ההרבו המדרגות עוד יותר: תכלת דומה לעשבים, ועשבים לאילנות ואיל' לרקיע, ורקיע לנוגה, ונוגה לקשת וקשת לדמות, שנא'... 26) שבת ל"ב: אמוראים מביאים שם ראיות לשתי הדעות. המשל שנתן ר' מאיר למצות ציצית - ע' לקמן סי' ו'. 27) ב"ר כ"ט בראש. מדרש שמואל ה'.

28) סוטה מ"ו: ר' יוחנן בשמו. אולי המאמר הזה הולך בשיטתו של ר"מ ע"ד היוצא לדרך יחידי, ע' לעיל ע' 9. 29) ברייתא סוטה שם.

30) מכילתא כ"ד כ"ד. כהרחבת דברים אמר זאת ר' יוסי (בן חלפתא) בתוספתא ב"מ ו', י"ז, ב"מ ע"א א' ובירוש' ב"מ סוף פ"ה (10 ד'). מצינו שר' יוסי בן חלפתא אומר בשם ר"מ בתוספתא בכורים א' ב', חולין ב' י"א. לפ"ד ר' מאיר שטר שכתוב בו רבית קונסין אותו, ואינו גובה לא את הקרן ולא את הרבית, ברייתא ב"ק ל': ב"מ ע"ב א'.

31) תוספתא ערובין ג' (ב') י', י"א. בכת"י ערפורט „כדי לחבבן במצוות". השוה הבטוי „חבובי מצות", שבת ק"ל ריש א'.

ג. ישראל. אומות העולם. דברי פולמוס.

דברים ל"ב ו'. הוא עשך ויכוננך. היה ר' מאיר אומר: כרכא דכולא ביה (עיר גדולה שהכל נמצא בה): כהניו מתוכו, נביאיו מתוכו, סופריו מתוכו, וכן הוא אומר (זכרי' י' ד'): ממנו פנה, ממנו יתד 1). — אעפ"י שהם מלאים מומים, קרוים בנים, שנא' (דברים ל"ב ה'): בניו מומם, ואומר (ישעי' א' ד'): בנים משחיתים, אם כשמשחיתים קרוים בנים, אלו לא היו משחיתים עאכו"כ! 2). — דברים ל"ב י"ט. מכעס בניו ובנותיו. והרי דברים קל והמר: ומה בזמן שמכעיסים קרוים בנים, אלו לא היו מכעיסים — עאכו"כ! 3). — דברים. י"ד א'. בנים אתם לה' אלהיכם. [ר' יהודה אומר: אם נוהגים אתם כבנים, הרי אתם בנים, ואם

לאו אין אתם בנים]. ר״מ אומר: בין כך ובין כך בנים אתם לה׳ אלהיכם, וכן הוא אומר (הושע ב׳ א׳): והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם, יאמר להם בני אל חי 4). — מפני מה ניתנה תורה לישראל? מפני שהן עזין 5). — [והיו לעבוד את עבודת אהל מועד (במדבר ז׳ ה׳), ניתן להן (לפרות שהביאו הנשיאים) הוויה, שיהיו קיימין לעולם ועד]. תני בשם ר״מ: עד עכשיו הן קיימות, לא הזהימו (אולי הוממו: לא נעשו לבעל מום), לא הזקינו ולא הטריפו. והרי דברים קל וחמר: ומה אם העגלות שנדבקו באהל מועד, ניתן להם הוויה, שהן קיימות לעולם, ישראל שהן דבקים בהקב״ה עאכו״כ, שנאמר (דברים ד׳ ד׳): ואתם הדבקים בה׳ אלהיכם חיים כלכם היום 6). — כל המברך את ישראל כאלו מברך את השכינה, שנא׳ (תה׳ ל״ז כ״ב): כי מבורכיו יירשו ארץ, כי מברכיהם לא נאמר, אלא מברכיו 7). — כשם שהבאר נובע מים הדשים בכל שעה, כך ישראל אומרים שירה חדשה בכל שעה, הה״ד (תה׳ פ״ז ז׳): ושרים כחוללים כל מעיני בך 8). — נתן הקב״ה משפט לזקני ישראל כשם שסנהדרין יושבת במרום לפני האלהים, שנא׳ (דניאל ז׳ ט׳־י׳) ועתיק יומין יתיב... דינא יתיב וספרין פתיחו 9). -- בזמן שהמאורות לוקין סימן רע לשונאי ישראל, מפני שהן למודי מכות. משלו משל: למה הדבר דומה? לסופר שנכנס לבית הספר ואמר: הביאו לי רצועה, מי דואג? מי שלמוד ללקות 10). — לי ולכם היא הגאולה, כביכול, אני נפדיתי עמכם, שנא׳ (ש״ב ז׳ כ״ג): אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו 11). — כל היושב בארץ ישראל, א״י מכפרת עליו, שנאמר (ישעי׳ ל״ג כ״ד): העם היושב בה נשוא עון, ועדיין דבר תלוי בדלא תלי: כי ארצם מלאה אשם מקדוש ישראל (ירמי׳ נ״א ה׳), ועדיין דבר תלוי בדלא תלי, ועדיין אין אנו יודעין אם פורקים עונותיהם עליה ואם נושאים עונותיהם עליה, כשהוא אומר: וכפר אדמתו עמו (דברים ל״ב מ״ג), הרי פורקים עונותיהם עליה ואין נושאים עונותיהם עליה 12). -- והוא אחד מהדברים שעל ידם קונים עולם הבא 13). — ר׳ מאיר הוה אדמיך ליה באסייא (מת באסיא), אמר: אימרין לבני ארעא דישראל הא משיחכון דידכון (אמרו לבני א״י: הנה משיח שלכם (?)), אפילו כן אמר לון: יהבי ערסי על גיף ימא (תנו את ארוני על חוף הים שסובב גם א״י, ומי א״י ילהכו ארוני), דכתיב: כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה (תה׳ כ״ד ב׳) 14).

ברי׳ כ״ח י״ב. והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו. מלמד שהראה הקב״ה ליעקב אבינו שרה של בבל עולה ויורד, ושל מדי עולה ויורד, ושל יון עולה ויורד ושל אדום עולה ויורד 15). א״ל הקב״ה: אף אתה עולה. באותה שעה נתירא יעקב אבינו ואמר: תאמר שכשם שיש לאלו ירידה, אף אני יש לי

ירידה. א״ל הקב״ה: אל תחת ישׂראל, אם אתה עולה אין לך ירידה לעולם ולא האמין ולא עלה. (כמ״ש) תה׳ ע״ה ל״ב: בכל זאת חטאו עוד ולא האמינו בנפלאותיו. זה יעקב שלא האמין ולא עלה. א״ל הקב״ה: אלו האמנת ועלית, לא היית יורד לעולם, עכשיו שלא האמנת ולא עלית, יהיו בניך משתעבדין בארבע מלכיות בעולם הזה במסים [נ״א כפיסין] ובארנוניות (ερανος) ובזמיות (ζημια) ובגולגליות (כלם מיני מסים שונים[16]). באותה שעה נתיירא יעקב. אמר לפני הקב״ה: יכול לעולם? א״ל: אל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק (ירמיה ל׳ י׳), מבבל, ואת זרעך מארץ שבים, מגליא, מאספמיא ומחברותיה. ושב יעקב — מבבל, ושקט — ממדי, ושאנן — מיון, ואין מחריד — מאדום[17]. — מלבד הלומו של יעקב, שבו רואה ר״מ רמז לגלות, הוא דורש גם הכתוב (ישעי׳ נ״ד א׳): רני עקרה — עקורה, אומה שעקרוה אמות העולם, הה״ד (תה׳ קל״ז ז׳): זכור ה׳ לבני אדום וכו׳ האומרים ערו ערו עד היסוד בה[18]. — את השם רומא מוצא ר״מ נרמז בשני מקומות בישעיה׳ ע״י שנוי קטן באותיות[19].

תנא משמיה דר׳ מאיר: בשעה שהחמה זורחת וכל מלכי מזרח ומערב מניחים כתריהם בראשיהם ומשתחוים לחמה, מיד כועס הקב״ה[20]. — העולה לתרטיאות של גוים עובר משום עבודה זרה[21]. — ובמושב לצים לא ישב. אלו תרטיאות וקרקיסאות של גוים, שבהם דנין את הנפשות להמית, שנא׳ (תה׳ כ״ו ה׳): שנאתי קהל מרעים וכו׳, ואין מרעים אלא רשעים, שנא׳ (שם ל״ז ט׳): כי מרעים יכרתון. ומהו פורענותן לעתיד לבוא? שנא׳ (מלאכי ג׳ י״ט): כי הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים ועושי רשעה קש, ואין זדים אלא לצים, שנא׳ (משלי כ״א כ״ד): זד יהיר לץ שמו[22]. — ויקרא י״ח ג׳. ובחקותיהם לא תלכו. אלו דרכי האמורי שאסרו חכמים[23]. — ר׳ מאיר מחמיר מאד — כמו שנראה מתוך המאמרים שהובאו כאן ע״ד תיאטריאות וכן בכלל מתוך הלכותיו — בכל דבר שיש בו שמץ עבודה זרה[24]. — כנגד זה מצינו ר״מ אומר[25]: מנין שאפילו נכרי ועוסק בתורה שהוא ככהן גדול? תלמוד לומר (ויקרא י״ח ה׳): את חקתי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. כהנים ולוים וישראלים לא נאמר, אלא אדם, הא למדת, שאפילו נכרי ועוסק בתורה[26] הרי הוא ככהן גדול[27]. — כן ידוע שלר׳ מאיר היה משא ומתן עם אבנימוס (Oinomaos) הגרדי[28], הכם נכרי, עליו אמר אמורא אחד מראש המאה הרביעית, ר׳ אבא בר כהנא, שבודאי קבל ע״פ המסרת: לא עמדו פילוסופין בעולם כאבנימוס הגרדי, נתכנסו כל אומות העולם אצלו, אמרו לו: תאמר שאנו יכולין להזדווג לאומה זו. אמר: לכו והזרו על בתי כנסיות ועל בתי מדרישות שלהן, ואם

מצאתם שם תינוקות מצפצפין בקולן, אין אתם יכולים ליזדווג להן, שכך הבטיחן אביהן ואמר להן: הקול קול יעקב. בזמן שקולו של יעקב מצוי בבתי כנסיות אין הידים ידי עשו 29). — משפטו זה של ר' מאיר ע"ד כנסת ישראל יוכל ג"כ להיות לראיה שהיה לו משא ומתן עם אבנימוס. במקור אחר 30) מסֻפר: אבנימוס הגרדי מתה אמו ועלה ר' מאיר להראות לו פנים ומצא אותן יושבין אבלים; לאחר זמן מת אביו ועלה ר"מ להראות לו פנים ומצא אותן עסוקים במלאכתן. א"ל: כמדומה אני שאמך חביבה עליך יותר מאביך. א"ל: ולא כן כתיב: אשה לבית אמה, ולא לבית אביה? א"ל: יפה אמרת שאין אב לגוי 31). — א"ר מאיר: שאלני ר' דוסתאי מן כובבא (נ"א: כוכבא) 32) ואמר לי: מהו: ובטן רשעים תחסר (משלי י"ג כ"ה)? ואמרתי לו: גוי אחד היה בעירנו ועשה סעודה לכל זקני העיר וזימנני עמהם, והביא מכל מה שברא הקב"ה בששת ימי בראשית ולא היה שלחנו חסר אלא אגוזי פרך 33) (שנפרכים מעצמם, וי"א שם מקום) בלבד, מה עשה? נטל את הטבלא מלפנינו, שהיתה יפה כששה כברי זהב ושברה. ואמרתי לו: מפני מה עשית כן? אמר לי: אתם אומרים: העולם הזה שלנו והעולם הבא שלכם, ואם אין אנו אוכלים עכשיו, מה נעשה? וקראתי עליו: ובטן רשעים תחסר 34).

במאסף מדרשי אחד מהמדרשים העתיקים נמצאה שורה של שיחות שבהן השיב ר' מאיר על שאלות השומרונים ונתן פירוש נאה לאיזה מקראות או הרחיק את התמיהות שבאיזה מקומות במקרא. בשיחות ההן יש מאפי השיחות הפילוסיות והסנגוריות שנמסרו בשם התנאים בכמה מקומות. שלש הראשונות של השיחות 35) הן מעין הדיאלוגים שהיו בין ר' יהושע בן חנניה ובין אדרינוס, שבהם השתמש בנסיונות טבעיים להוק בהם את האמונה. — א. אמר לו [כותי לר"מ]: אפשר המים העליונים תלוים במאמר? א"ל: הן. א"ל הביא לי אפרכס (כלי מלא נקבים סביביו ולמעלה נקב כשעור אצבע וממלאין אותו מים וסותמין פי הנקב באצבע, והמים נעצרין ואינן מקלחין). הביא לו אפרכס. נתן עליה טס של זהב ולא עמדו מים, טס של כסף ולא עמדו מים, כיון שנתן אצבעו עמדו מים. אמר לו: אצבעך אתה נותן. אמר לו: מה אני שאני בשר ודם אצבעי מעמדת מים, אצבעו של הקב"ה על אחת כמה וכמה! — ב. אמר לו: אפשר אותו שכתוב בו (ירמי' כ"ג כ"ד): את השמים ואת הארץ אני מלא, היה מדבר עם משה מבין שני בדי הארון? א"ל: הבא לי מראות גדולות. א"ל: ראה בבואה שלך בהן, ראה אותה גדולה. א"ל: הבא לי מראות קטנות. א"ל: ראה בבואה שלך בהן. ראה אותה קטנה. א"ל: מה אם אתה, שאתה בשר ודם, אתה

משנה עצמך מכל מה שתרצה. מי שאמר והיה העולם ברוך הוא עאכו״כ. הוי, כשהוא רוצה — הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, וכשהוא רוצה היה מדבר עם משה מבין שני בדי הארון. — ג. עוד שאלו. אמר לו: אפשר פלג אלהים מלא מים (תה' ס״ה י׳) מששת ימי בראשית ולא חסר כלום? א״ל: הכנס ורחוץ ושקול עצמך עד שלא תכנס ומאחר שתכנס. הלך, כיון שיצא ושקל עצמו לא חסר כלום. א״ל: כל אותה הזעה שיצאת לא ממך יצאת? א״ל: הן. א״ל: ומה אתה, שאתה בשר ודם, לא חסר מעיינך כלום, מעיינו של הקב״ה עאכו״כ! — שאלה אחרת ישנה שאפי של תגרה לה, שהגוים משליכים שקוצים על אבות האומה הישראלית 36. כותי אחד שאל את ר״מ, אמר לו: אין אתם אומרים יעקב אמיתי, דכתיב (מיכה ז' ה׳): תתן אמת ליעקב? א״ל: הין. א״ל: ולא כך אמר (בראשית כ״ח כ״ב): וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך? א״ל: הין. א״ל: הפריש שבטו של לוי אחד מעשרה, למה לא הפריש אחד מעשרה לשנים שבטים אחרים? א״ל: וכי י״ב הן, והלא י״ד הן — אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי (ברי מ״ח ה׳)? א״ל: כל שכן, אוסיפתא מיא אוסיף קמחא (אם הוספת מים, הוסף קמח). א״ל: אין את מודה לי שהן ארבע אמהות? א״ל: הין. א״ל: צא מהם ד' בכורות לארבע אמהות. הבכור קדיש ואין קדש מוציא קדש. א״ל: אשריך ואשרי אומתך שאת שרוי בתוכה 37. — ר״מ חמא חד שמריא 38. א״ל ר״מ: מהיכן אתית (כלו' מאיזה שבט אתה)? א״ל: מן דיוסף. א״ל ר״מ: לא. א״ל שמריא: ואלא דמאן (ומאיזה שבט אני לדעתך)? א״ל: מן דיששכר. א״ל: מנא לך? א״ל: דכתיב (בר' מ״ו י״ג): ובני יששכר תולע ופוה ויוב ושמרן — אילין שמריא 39. — ר״מ כידוע היה מחמיר מאד גם בעניני הלכה נגד השמרונים — הכותים 40. — הד גוי 41 שאליה לר' מאיר, אמר ליה: פטר חמור במה הוא נפדה? א״ל: בשה, דכתיב (שמות י״ג י״ג): וכל פטר חמור תפדה בשה. א״ל: אין לו שה? א״ל: בגדי. א״ל: מנא לך הא? א״ל: דכתיב (שם י״ב ה׳): מן הכבשים ומן העזים תקחו. א״ל: אלו לפסח? א״ל: אף גדי נקרא שה. א״ל: מנא לך הא? א״ל דכתיב (דברים י״ד ד׳): שה כשבים ושה עזים. עמד ונשקו על ראשו 42. — במדריש מאוחר אחד 43 נשמרה שיחתו של ר״מ עם הגמון אחד, שאמר לו: עם בזוי אתם כשם שאמר לכם המן. א״ל ר״מ: מפני מה? א״ל: עבד אחד יש לי ובייישתי אותו בושה גדולה, והוצאתי אותו מתוך ביתי ואמרתי לו: אין אני רוצה בך. הלך אותו העבד וקנה לו אדון אחר לעצמו. כך טרד אתכם קונכם והגלה אתכם לבינינו במעשיכם, ואתם מבקשים ללמוד או לאו? א״ל ר' מאיר: יש לי בן אחד ואני אוהב אותו ביותר, ומתוך מאכל ומשתה

עבר בדרכים מכוערים, וטרדתי אותו והוצאתיו מביתי, וקבעתי לו זמן, ואמרתי לו: אם אתה חוזר בתשובה, אני מחזירך לביתי כל זמן, וכל אותן השנים שקבעתי לו זמן, הוא יושב ובוכה וצועק עד שאחוס עליו ואומר לו: הלוך בדרכים הראשונים והוזר בתשובה. אף אנו בניו של מקום 44), ומפני גיאות שהיתה בנו, כעסנו אותו ומרדנו לפניו וטרדנו לביניכם ונשבע לנו עד עת קץ, עכשיו נעשה תשובה וירחם עלינו ויחזירנו לארצנו, ואם בדרכים מכוערים נלך לא יחזירנו לארצנו. א"ל ההגמון: יש לכם הורה? א"ל ר"מ: כתיב (ישעי' נ"ט כ'): ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאום ה', וכבר נשבע הקב"ה בשמו שיחזיר אותנו. א"ל ההגמון: שמא לציון ולא לכם? א"ל: וכבר כתיב: ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה (ישעי' ל"ה י'). א"ל ההגמון: שמא על החיים הוזר ועל המתים אינו הוזר? א"ל ר"מ: כבר כתיב (ישעי' כ"ו י"ט): יחיו מתיך נבלתי יקומון, הקיצו ורננו שוכני עפר. א"ל: שמא מתים יקומו, נפלים כל יקומון? א"ל: כבר כתיב: נבלתי יקומון — הדומין לנבלות. א"ל: אתם נצחתם אותי, אתם אמת ותורתכם אמת. — בספור אחר, שמוצאו בודאי מגרעין הסתורי, מופיע ר' מאיר בתור בא כח היהדות לפני מושלי רומא 45). מעשה ושלחה המלכות אצל רבותינו ואמרה להם: שלחו לנו קסלפנום (כלומר פנס גדול) אחד משלכם. אמרו: כמה כסלופנום יש להם, והם מבקשים קסלופנום אחד? כמה מקות (מאות?) פנסים יש להם, כמה אבנים טובות ומרגליות יש להן, כמדומין אנו שאין מבקשים ממנו אלא מאיר פנים בהלכה. שלחו להם את ר' מאיר 46). והיו שואלין אותו והוא משיב, שואלין אותו והוא משיב, ובסוף שאלו אותו: למה נקרא (מלכות רומי) שמו הזיר? א"ל: שהוא עתיד להחזיר המלכות לבעליה 47). — בתור מאמר פולמוסי צריך לחשוב את המאמר של ר"מ: יש לו [פתחון פה לבעל דין להשיבך ולומר לך: אם אלהיכם אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנסן? אמור לו: כדי להנצל אנו בה מדינה של גיהנם] 48).

ע"ד הנצרות בא אלינו רק מאמר אחד מר"מ: תרגום מחדד ועוקץ של של המלה היונית ευαγγελιον במלה מצלצלת כמוה בעברית און גליון 49). — כלפי הדוגמה הנוצרית מתכון כנראה ר"מ במאמרו שנזי לעיל 50) על הכתוב בראשית י"ט כ"ד.

הערות לסי' ג'.

1) ספרי דברים ל"ב ו' (§ 309). בחולין נ"ו סוף ע"ב במקום „סופריו" - מלכיו, שריו. 2) ספרי שם פסוק ה' (§ 308). וכן נגד דעת ר' יהודה בר אלעאי בספרי דברים י"ד א' (§ 96). 3) ספרי לאותו פסוק. § 320. 4) ספרי לאותו ס' (§ 96). בקדושין ל"ו א' מובא

לרא׳, מלבד הכתובים שהובאו בספרי לדברים ל״ב ה׳, עוד הכתוב ל״ב כ׳: בנים לא אמון בם. ע׳ דברי ר׳ עקיבא בענין הזה לעיל ח״ב 41. ע׳ ג״כ לקמן סימן ו׳, המשל שיבת ישראל לאביו.

5) ביצה כ״ה: 6) פסיקתא י׳ ע״א. שהש״ר ו׳ ד׳. ע״ד הנוסחאות השונות ע׳ בובר בהערתו לפסיקתא. בשו״ט ק״א ח׳ אומר ר׳ איבו בשם ר״מ: עד לעתיד לבוא הן (הפרות הללו) מתוקנות להפרע מן הרשעים בהם, שנא׳ (תה׳ ק״א ח׳): לבקרים אצמית כל רשעי ארץ. הדרשה שם של „והיו״ ניתן להם הויה וכו׳ היא סתמית.

7) תנחומא ויחי סי׳ ה׳. במקום מִבְּרֵביו היא קורא מִבָּרְכיו. ודורש את הכנוי ליהיה, כמו שדורש „אותו״ שבבמדבר ט״ו ל״ט, ע׳ לעיל ע׳ 16 הע׳ 25.

8) שו״ט לאותו פ׳. ר׳ יהודה בר׳ סימון בשמו. 9) שמות ר׳ ל׳.

10) תוספתא סוכה ב׳ ו׳. בבלי סוכה כ״ט. המאמר שבמכילתא י״ב ב׳ (3 א׳): ר׳ אומר: כשהחמה לוקה במזרח סימן רע ליושבי מזרח, במערב סימן רע ליושבי מערב. אם נכונה הגירסא שבילקוט לאותו פסוק, צ״ל ר׳ מאיר (השוה לעיל 11 הע׳ 17).

11) שמו״ר ט״ו. וזהו גם דעת ר׳ עקיבא לעיל כרך א׳ ה״ב 36.

12) ספרי דברים ל״ב מ״ד (§ 333, ע׳ הע׳ רמא״ש). השוה מאמר ר׳ אלעזר, כתובות קי״א.

13) לעיל 14 שורה 15, 16. 14) ירוש׳ כלאים (ל״ב סוף א׳) פ״ט ה״ד. ע״ד הבטוי „הא משיחכון דידבון״, ע׳ פרנקל 155. 15) סתם ובהסבר אחר ל„עולים ויורדים״, בב״ר סוף ס״ח.

16) פסיקתא קנ״א ע״א וב׳, ויק״ר ריש כ״ט, ר׳ ברכיה ור׳ חלבו בש״ר שמעון בן יוסינא בשם ר״מ (בויק״ר בא בטעות ר׳ שמעון בן יוחאי). בתנחומא ריש ויצא נשמט „בשם ר׳ מאיר״. בשו״ט ע״ח ל״ב נשמט ר׳ חלבו וגם המאמר בא שם בשנוים, שהכנים לתוך מאמרו של ר״מ ממאמרו של ר״ש בר נחמן, שבא במקורות הנז״ל לפני מאמרו של ר״מ, מספר השלבים (עווקים) שעלה כל שר ושר של המלכיות ההן, רמז הם לשנות קיומן.

17) פסיקתא שם. ויק״ר שם. בתנחומא שם הרבה שוב לקצר את שמות האומרים וכתב רק: ר׳ שמעון בן יוסינא היה דורש. בשו״ט שם יותר מלא: „ר׳ שמעון בר׳ יוסי ר״מ היה דורש״, אך מעצם המאמר נשאר רק רמז... „שאלו עלה ולא ירד עוד, לא היה לו להשתעבד השעבוד הזה שאנו משועבדים״. 18) פסיקתא 141 ע״א. הפחד של יעקב שנכתב בבר׳ ל״ב ח׳, למרות הבטחתו של הקב״ה, נדרש ג״כ ע״י חכמי האגדה על הגלות. ע׳ ביחוד במאמרי „הקדמת אבן עזרא לבאור התורה״ (וינה 1876, מע׳ 35 ולהלן). 19) ע׳ לעיל 7 הע׳ 43.

20) ברכות ו׳ ע״ז ד׳: כנראה מאמרו של ר״מ נסמך על הכתוב (תה׳ ז׳ י״ב): ואל זועם בכל יום, כי ברייתא זו הובאה אחרי דרשת הכתוב ההוא.

21) תוספתא ע״ז ב׳ ה׳, ירוש׳ סנהדרין פ״א (40 ע״א), ב׳ ע״ז י״ח: (שם נזכר גם הקרקום ע״י התיאטראות). 22) אדר״נ כ״א (37 ע״ב). השוה דרשת התוספתא ע״ז ב׳ ו׳ לתה׳ א׳ א׳, וכן מאמרים שונים בבבלי ע״ז י״ח:

23) ספרא ויקרא י״ח ג׳ (85 ע״ב). רשימה מלאה ובנראה עתיקה מהדברים האסורים משום דרכי האמורי נמצאה בתוספתא פ׳ ו׳ (ז׳) והמשכה בפרק ז׳ (ח׳), בשבת ס״ז, ששם נקרא זה בשם פרק אמוראי. נגד דעתו של ר׳ יוסי שאמר (משנה שבת ו׳ י׳): יוצאין בביצת החרגול ובשן של שועל ובמסמר הצלוב, אמר ר״מ: אף בחול אסיר משום דרכי דאמרי.

24) ע׳ משנה ע״ז א׳, ה׳ וח׳; ב׳, ג׳ וד׳; ג׳ א׳; – תוספתא א׳, ד׳ ה׳; ב׳ ח׳; ג׳, ג׳ ס׳, י״ב; ד׳ (ה׳) י״ב; ה׳ (ו׳) ז׳. ע׳ מ׳ ערכין א׳ ה׳. השוה בלומנטל, ר׳ מאיר, ע׳ 82.

25) ב״ק ל״ה. מנה׳ נ״ז. בספרא לאותו פסוק (86 ע״ב) במקום „היה ר״מ אומר״ כתוב: „היה ר׳ ירמיה אומר״ וזהו שבוש גלוי. התנא ר׳ ירמיה נזכר בתוס׳ שבועות א׳ ו׳ (= בבלי הוריות ח׳ סוף ע״ב) ועפ״ב כ״י ערפורט ב׳ ה׳, ששם היה לו משא ומתן עם ר׳ יהודה בן בתירה. וכן במכילתא ל״ד ז׳ (27 ע״ב): דרש ר׳ ירמיה (ע״ד הה״ב י״ב ה׳).

26) בספרא נאמר: ועושה את התורה, וזה מתאים לל' המקרא „אשר יעשה אותם האדם'.

27) בספרא מובא עוד ראיות מפסוקים, שבהם ג"כ מדבר ע"ד לא־יהודים: ש"ב ז' י"ט (האדם), ישעי' כ"ו ב' (גוי צדיק), תה' ל"א א' (צדיקים), תה' קכ"ה ד' (לטובים).

28) גרץ גורס „הגדרי' (IV, 469) וחושב שזהו הציני הידוע מגדרה, שהיה כותב נגד האורקל והפטום (־הגורל). [באדר"נ נו"ב פכ"ד (כ"ה ע"א) שאל אבנימוס הגרדי את ר' גמליאל. וצ"ע. המתרגם]. 29) ב"ר ס"ה, איכה ר' פתיחתא ב'. הצורה האגדית היא, כמובן, של בעלי האגדה (לא של הפילוסוף הנכרי). 30) רות ר' א' ח'

31) ע"ד שיחה אחרת עם ר"מ (חגיגה ט"ו סוף ע"ב) ע' לוי ח"ב 231 ע"ב. בשמו"ר ריש י"ג: שאל אבנימוס הגרדי את רז"ל: הארץ היאך נבראת תחלה? אמרו: אין אדם בקי בדברים אלו אלא לך אצל יוסף הבנאי. הלך ומצא שהוא עומד על הקרויא. א"ל: שאלה יש לי לשאול אותך. א"ל: איני יכול לירד מפני שאני שכיר יום, אלא שאל מה תבקש וכו'. כנראה כ"ז הוא מעין לעג עצור לפלוסופים, כמו שמצאנו בסנהדרין ל"ח ע"ב (ע' לעיל 3), ששם השיב איזה כובס במקום ר' ישמעאל. 32) פסיקתא 59 ע"ב, פסיקתא ר' פכ"ו (82 ע"ב), מדרש משלי י"ג כ"ה. נוסח צעיר בא בבמדבר ר' כ"א ובתנחומא פנחס ושם נזכר רק ר' דוסתאי. ואולי במקורות העתיקים (מה שאפשר שישתבש באפן קל מן שאלתי ל„שאלני') יצא הנוסח קצת משבש כאלו ר"מ היה השואל ור' דוסתאי המשיב. לא צדק ר"מ איש שלום במשפטו, בסמכו על הנוסח הצעיר, לקיים את הנוסח המשבש. שהנוסח הוא משבש יש ראיה מפסיקתא ר', ששם אחר „שאלתי את ר' דוסתאי'... בא „אמרתי לו' במקום „אמר לי'. בהמשך המאמר מן „שאלתי...' צ"ל „אמר לי' במקום „אמר לו', במובן הנוסח העתיק. השוה מאגאזין של ברליגר משנת 1874 ע' 68, ששם ה' ד' אופנהים, אומר שהשם דוסתאי אינו שם עצם, אלא שם היחס - בן של כת השומרונים, וכן דעת גולדברג, המגיד XII, 62. 33) ע' Löw ארם. פפלאנצוננען ע' 85.

34) במדה ידועה בתור הפך מזה בא הספור של ר' חייא בר אבא (ב"ר י"א, פסיקתא ר' כ"ג, 119 ב', בבלי שבת קי"ט. מהסעודה שעשה עשיר אחד חסיד בלודקיא והביא דיסקוס אחד (בספורו של ר"מ: טבלא) טעון בט"ז מוטות ובו מכל מה שנברא בששת ימי בראשית ותינוק אחד יושב באמצעיתו והיה מכריז ואומר: לה' הארץ ומלואה. כל כך למה? שלא תזוח דעתו של בעל הבית עליו. 35) ב"ר ד', קרוב לראש.

36) תמוה הוא שהשמרוני, שמכבד ג"כ את האבות וחושב את עצמו ליוצא חלציהם, בא בשאלה שבזו. 37) ב"ר ע' (ר' לוי בשמו), גם בפסיקתא צ"ח ע"א ותנחומא ראה. השוה ברילל יאהרבוך VI, 130. 38) כאן קורא לו שמריא (שומרוני), מפני שמתאים לשם שמרון, שבב"ר מ"ו י"ג, ואולם תמיד נקרא כותי. 39) ב"ר צ"ד. [שם מסיים שהשמרוני הלך ושאל את האפטריקא (הנשיא) שלהם וא"ל: מן דיוסף הוציאך ולישכר לא הביאך].

40) ע' ע"ז כ"ו: חולין ו'. (השוה ירוש' ע"ז 44 ע"ד). שיחתו של ר"מ עם שמרוני ע"ד תחה"מ ע' לקמן סימן ז'. 41) עד היכן היתה מצות פדיון פטר חמור גדולה בעיני ר"מ נראה מזה, שאמר בתוספתא בכורות א' ד': כל המקיים מצות פטר חמור כאלו קיים מצות בהמה טמאה כולה וכו'. 42) ב"ר ע'. 43) קטיעות ממדרש אסתר אצל יילינק ביהמ"ד א' 21. אצל בובר קובץ מדרשי אגדה לאסתר ע' 81. 44) ע' לע"ל 17 ש"רה 3.

45) קהלת ר' א' ט' בראש. 46) ע' 179, R. d. E. I. V.

47) בויק"ר סוף י"ג סתם. ע' לוי ח"ב 33 ע"ב. והערתי במאנאטסשריפט של גרץ 1871 ע' 226. 48) ב"ב י' ע"א. 49) שבת קט"ז סוף ע"א, בנוסח שלא נתקלקל ע"י הצנזורה, ע' רבינוביץ. - ר' יוחנן שהוא בודאי מסר דברי ר"מ גורם במקום און גליון - עון גליון.

50) ע' לעיל 6 הע' 30.

ד. באורי מקרא.

המדה שיסד ר' עקיבא 1): כל פרשה שהיא סמוכה להברתה למדה הימנה, בא ר' מאיר ושם לה גדר 2): „הרבה פרשיות סמוכות זו לזו ורחוקות זו מזו כרחוק מזרח ממערב" 3). -- כל מקום שנאמר 4) „דבר, דברי, דברים אלה ותוכחותיהן" (?) *). כתיב: אלה הדברים אשר דבר משה (ריש דברים) וכתיב תמן (שם ל"ב כ"ד): מזי רעב ולחומי רשף; כתיב (הושע א' ב'): תחלת דבר ה' בהושע, מה כתיב תמן? כי אתם לא עמי (שם, שם ט'); כתיב: דברי ירמיהו (ריש ספר ירמיהו) מה כתיב תמן? אשר למות למות ואשר לשבי לשבי (שם מ"ג י"א) 5). — כל מקום שנאמר עגל בתורה סתם — בן שנה, בן בקר — בן שתים, פר — בן שלש 6). — בבאוריו של ר"מ למקראות, לפעמים קרובות מאד הוא מיסד דבריו על שנוי קל במסרת, כמו שנמצא בספר תורה שלו כתיב על הגליון 7). במטרה לבאר את הכתוב (תה' ס"ח כ"ח) הוא אומר: אל תקרי רודם, אלא רָד יָם (ששבטו של בנימין ירד תחלה לים) 8); כָּלוּ (תה' ע"ב כ') = כל אלו 9); מה (דברים י' י"ב) = מְאָה 10); לְבַת (אסתר ב' י"ז) = לְבַיִת 11). אֱמֻנִים (ישעי' כ"ו ב') = אָמֵנִים 12). — ר"מ היה נוהג בדרך שיטתי לדרש את שמות העצם ע"פ שרשם, וכמו שנאמר 13) למד זה ממשה רבינו, שא"ל הקב"ה: עשה לך שרף ולא פירש ממה, ולמד מנחש שצריך להיות מנחשת, מיכן היה ר"מ דורש שמות. — ישנן דרשות לשלש קבוצות של שמות המקרא שנאמרו בשם ר' מאיר ובשם בן זמנו ר' יהושע בן קרחה והם: לשמותיהם של מלכי סדום והברותיה (בר' י"ב ב') 14); לשמות נשיאי מנשה ואפרים (במדבר א' י'): אלישמע = אֱלַי שמע (יוסף) ולאדונתו לא שמע, עמיהוד = עמי היה הודו ולא עם אחר; וכן גמליאל בן פדהצור, אמר יוסף: גמליאל = גמל אל עמי גמולים טובים, בן פדהצור = פדני צור מצרתי מבית הסהר 15). וכן שמות אלימלך, אשתו ובניו. אלימלך = שהיה אומר: אלי תבוא מלכות, נעמי = שהיו מעשיה נאים ונעימים, ושם שני בניו מחלון וכליון, מחלון = שנמחו מן העולם, כליון = שכלו מן העולם 16). — אסתר שמה, ולמה היא נקראת הדסה? על שם הצדיקים שנקראו הדסים, שנא' (זכריה א' ח'): והוא עומד בין ההדסים 17). — יובל שמו (ירמי' י"ז ח'), ולמה נקרא שמו פרת? שמימיו פרין ורבין 18). — ר' מאיר היה נוהג לדייק בשם, ואם לא היה יפה, התרחק מבוא עם האיש ההוא במשא ומתן, ופעם נכנס הוא וחבריו לאכסניה ושאל לשם בעל הבית והֻגד לו, כי כידור

*) הכונה היא ברורה, שכל מקום שנא' דבר וכו' הם דברי תוכחות, אבל הלשון כאן מסוכסכת. והיה צ"ל אלו הן תוכחות.

שמה, ואמר ר' מאיר: כי דור תהפוכות המה (דברים ל"ב כ') – ולא האמין בו להפקיד בידו מעותיו[19].

עכשיו הננו להביא באורי המקרא של ר' מאיר ע"פ סדר הכתובים. – ששת עתי השנה שנמנו בבראשית ח' כ"ב הן: הצי תשרי, מרחשון והצי כסלו – זרע; הצי כסלו, טבת והצי שבט – חורף; הצי שבט, אדר והצי ניסן – קור; הצי ניסן, איר והצי סיון – קציר; הצי סיון, תמוז והצי אב – קיץ: הצי אב, אלול והצי תשרי – חום[20]. – מי המה קיני, קנזי וקדמוני (בר' ט"ו י"ט)? חולקים בזה ר' מאיר, ר' יהודה (בר אלעאי) ורשב"י[21]. ולדעת ר' מאיר הן נפתוהא, ערבאה ושלמאה[22]. – בר' כ"א ט"ו. תחת אחד השיחים. אר"מ: שכן דרך הרתמים להיות גדלים במדבר[23]. – בר' כ"ד א'. וה' ברך את אברהם בכל. ר' מאיר אומר שלא היתה לו בת. ר' יהודה אומר שהיתה לו בת[24]. – הרי הוא אומר ביצחק (בר' כ"ו כ"ד): וברכתיך והרביתי את זרעך, דרש יצחק ואמר: הואיל ואין ברכה שורה אלא במעשה ידים, עמד וזרע, שנא' (שם שם י"ב): ויזרע יצחק בארץ ההיא וכו'[25]. – ל"ז ב'. ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם. מה אמר? (חולקים בזה ר"מ ור' יהודה ור' שמעון, ור"מ אומר): חשודין הן על אבר מן החי[26]. – תמר בתו של שם היתה, דכתיב (ויקרא כ"א כ"ט): ובת איש כהן וכו' באיש תשרף, לפיכך (בר' ל"ח כ"ב): הוציאוה ותשרף[27]. – שמות ב' ב'. כי טוב הוא – טוב שמו[28], כלומר שם העצם שלו היה טוב[29]. ולדעת ר' יהודה: טוביה שמו[30]. – שמות י"ד י"ד. ה' ילחם לכם ואתם תחרישון. כשתהיו עומדין ושותקין, ה' ילחם לכם, קל וחמר כשתהיו נותנים לו שבח[31]. – שמות ל"ב ז'. לך רד. מרדות הם צריכים. ומנין שאמר לו כן? ממה שהקב"ה אומר לו אתה יודע, שנא' (שם פסוק ט'): ראיתי את העם הזה והנה עם קשה עורף הוא, אין אדם אומר: פלוני קשה, אלא שהוא צריך מרדות[32]. – מהו „והנה עם קשה עורף הוא"? ראוים הם להערף[33]. – כל לשון הרע שאין בו דבר אמת בתחלתו, אין מתקיים בסופו (וכך עשו המרגלים שדברו בתחלה בשבח הארץ ואח"כ בגנותה)[34]. – במדבר ל"ה ל"ה. עד מות הכהן הגדול. רוצח מקצר ימיו של אדם וכהן גדול מאריך ימיו של אדם, אין בדין שיהא מי שמקצר ימיו של אדם לפני מי שמאריך ימיו של אדם[35]. – דברים ט' ח'. ובחרב הקצפתם. אית אתרין דקריין לאבלא קיצפא (יש מקומות ששם קורין לאבל קיצפא, כונתו שבני ישראל במעשיהם בחורב גרמו צער)[36]. – דברים ל"ב ו'. ויכוננך. מלשון הכנה, נגד דעת ר' יהודה שאמר: עשאך כוין כוין[37]. – שם פסוק י"ח. ותשכח אל מחוללך, אל שהחיל בך, אל שנצטער בך, כענין שנאמר:

חיל כיולדה (תהי' מ"ח ז') 38. — באורו לפסוק י"ט שם נגד דעת ר' יהודה נזכר כבר לעיל 39. — דברים ל"ג ז'. ואל עמו תביאנו [ר' יהודה אומר: וכי עצמות יוסף בלבד העלו בני ישראל ממצרים, והרי כל שבט ושבט העלו עצמות שבטו ממצרים, ומה ת"ל: ואל עמו תביאנו? שנקבר עם אבות בקבורה. ר' מאיר אומר]: הרי הוא אומר בקברי אשר כריתי לי (בר' נ' ה'), אני נקבר בה, ואין אחר נקבר בה. ומה ת"ל: ואל עמו תביאנו? שנקבר עם אבות בארץ 40.

— מ"ב' ד' ל"ט. ללקט אֹרוֹת — זה גרגיר (Rauke) 41. — נשבע הקב"ה שאינו מעמיד מיכניה מלך יהודה מלך. הה"ד (ירמי' כ"ב כ"ד): אם יהיה יכניה וכו' חותם על יד ימיני כי משם אתקנך 42. — תה' ע"ג ד'. הרצבות. האשה הזאת טווה מעה אחת עבה ומעה אחת דקה אלו לציבין ולעינית (נ"א: ולעונית) ואלו לאספריטי (כך גי' הערוך) 43. — אף לא יום אחד היה (לב ישראל שלם עם המקום), אלא היו עומדים בסיני ואמרו בפיהם: נעשה ונשמע, ולבם מכוון לעבודה זרה, שנא' (תה' ע"ח ל"ו): ויפתוהו בפיהם וכו' ולבם לא נכון עמו 44. — אמר רב: שמעית מן הביבי (שמעתי מר' חייא חביבי): אם יתן לי אדם ספר תילים של ר' מאיר, מוחק אני את כל „הללויה" שבו, שלא נתכוון לקדשן (כלומר שר"מ היה כותב הללויה במלה אחת, כי לדעתו אין מלה זו קודש כקדושת שמו של הקב"ה) 45. — משלי ו' ט"ז. שש הנה שנא ה' ושבע תועבת נפשו. שש [הֵנה שנמנו בפסוקי י"ב — י"ד] ושבע [שנמנו בפסוקי י"ז — י"ט] הרי י"ג 46. — משלי ט"ז ז'. ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו — זה הכלב 47. — איוב א' ד'. והלכו בניו ועשו משתה וכו' וקראו לשלשת אחיותיהם וכו'. שכן דרך בני מלכים להיות קורין לאהיהן ולאחיותיהן בסעודה 48. — איוב י"ב ז'. ואולם שאל נא בהמות ותורך, זה בהמות (Behemot = סוס הנילוס), ועוף השמים ויגד לך — זה זיז שדי (תה' נ' י"א; פ' י"ד), או שיח לארץ ותורך — זה גן עדן, ויספרו לך דגי הים — זה לויתן 49. — במסרת אחת שאינה ברורה כל צרכה 50 דוריש ר"מ במשמעות הלשון על הכתוב (איוב ל"ו ב'): אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק. הלשון הזה משמש שתי לשונות: לשון שירה, לשון דבר; לשון שירה על שבחן של צדיקים, לשון דבר על מפלתם של רשעים. — איוב מ"ב י"ב. וה' ברך את אחרית איוב וכו', שכפל לו את כל ממונו (כמ"ש שם פסוק י': ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה) 51. — איכה ד' ט"ו. סורו, סורו. לשון יוני הוא, סירון סירון, לשון שקר 52. — קהלת ה' ד'. טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם. טוב מזה ומזה שלא תדור כל עיקר 53. —

אסתר א׳ ח׳. והשתיה כדת. כדת של תורה: מה דת של תורה (בקרבנות) אכילה מרובה משתיה (מיין נסכים), אף סעודתו של אותו רשע אכילה מרובה משתיה 54). — דניאל ה׳ כ״ה. מנא, מנא תקל ופרסין. [נגד דעתו של ר׳ שמעון בן הלפתא ור׳ חייא שאמרו שהמלות הללו נכתבו בהלופי אותיות, אר״מ] כמשמעו [אלא שבא דניאל ובארם] 55). — עזרא ב׳ ו׳. פחת מואב בן יהודה. הן הן בני דוד בן יהודה 56). —

נשארו מבאוריו של ר״מ לשיר השירים בשיטתו של ר׳ עקיבא. על הכתוב (שה״ש א׳ י״ב): עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו. עד שמלך מלכי המלכים הקב״ה במסבו ברקיע, נתנו ישראל ריח רע ואמרו לעגל: אלה אלהיך ישראל. א״ל ר׳ יהודה: דייך, מאיר! אין דורשין שיר השירים לגנאי אלא לשבח. שלא נתן שיר השירים אלא לשבחן של ישראל 57). — המאמר השני הוא על הכתוב (שה״ש ב׳ ד׳): הביאני אל בית היין. ר״מ אומר: אמרה כנסת ישראל: הושלט בי יצר הרע כיין ואמרתי לעגל: אלה אלהיך ישראל. הדין חמרא כד עלל בבר נש הוא מערבב ליה יהיין כשהוא נכנס באדם הריהו מעבירו על דעתו. א״ל ר׳ יהודה: דייך, מאיר! אין דורשין שיר השירים לגנאי אלא לשבח. שלא נתן שיר השירים אלא לשבחו של ישראל 58). — שה״ש ב׳ ז׳. השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות. אמר הקב״ה לישראל: אם תשמרו את שבועתי אעשה אתכם כצבא של מעלה ואם לאו — אעשה אתכם כצבא של מטה 59). — שה״ש א׳ ו׳. בני אמי — בני אומתי, אלו הן דתן ואבירם, נהרו בי, נתגרו בי, מלאו הדיין הרון אף עלי, שמוני נוטרה את הכרמים — עד שהייתי עושה דין בין בנותיו של יתרו [ובין הרועים], לא היה לי לעשות דין ביני ובין אחי אשר במצרים? הוי: כרמי שלי לא נטרתי 60). — שה״ש ג׳ ז׳. כלם אחוזי חרב. שהיו כולן שונין הלכה כחרב, שאם בא מעשה על ידיהן לא תהא הלכה קוהא (נ״א: קורא, קוהה) להם 61). — שה״ש ה׳ ו׳. שימני כחותם על לבך. אמרו ישראל לפני הקב״ה: רבש״ע! מה שחשבת בלבך לעשות לנו עשה 62). — [שיר השירים] באהל מועד נאמרה, ומייתי לה מן הדא קרייא (שה״ש ד׳ ט״ז): עורי צפון ובואי תימן. עורי צפון — זו העולה הנשחטת בצפון, ובואי תימן — אלו שלמים שנשחטין בדרום, הפיחי גני — זה אהל מועד, יזלו בשמיו — זה קטרת הסמים, יבוא דודי לגנו — זה השכינה, ויאכל פרי מגדיו — הקרבנות 63). —

דברים ל״ד ה׳. וימת שם משה. [אפשר שמת משה וכתב: וימת שם משה? אלא עד כאן כתב משה, מכאן ואילך כתב יהושע 64). ר׳ מאיר אומר:]

הרי הוא אומר (דברים ל"א כ"ד): ויכתב משה את התורה הזאת65). אפשר שנתן משה את התורה כשהיא חסרה אפילו אות אחת? אלא מלמד, שהיה כותב מה שאומר לו הקב"ה, כענין שנאמר (ירמי' ל"ו י"ח): ויאמר אליהם ברוך מפיו יקרא אלי ואני כותב על הספר בדיו66). — על יסוד באורו למלת „כלו" (תה' ע"ב כ') 67) מוכיח ר"מ שכל מזמורי תהלים נכתבו על ידי דוד68). — ר' מאיר מוכיח מאסתר ג' כ"ב שמגלת אסתר נכתבה ברוח הקדש69). -- ראויה לתשומת לב המחלקת שבין ר' מאיר ובין ר' יהודה ע"ד השיבותם של ספרי התנ"ך, שלפי דעת ר"מ מדביק אדם תורה נביאים וכתובים כאחד. ר' יהודה אומר: תורה בפני עצמה, נביאים בפני עצמן וכתובים בפני עצמן70).

הערות לסי' ד'

1) ע' כרך א' ח"ב 62. 2) ספרי במ־בר כ"ה ב' (ריש קל"א). בנוסה הרגיל של הספרי נשמט „ר' מאיר" ונמצא בילקוט. השוה לעיל 11 העי' 17 והע' 18 וע' 22 הע' 10.

3) מה שנאמר שם אח"כ „כיוצא בו" הוא ראיה לדברי ר' עקיבא.

4) פסיקתא קי"ב ע"א ר' תנחומא בשם ר' אלעזר, או לפ"ר ר' מנחמא, בשם ר' ברכיה.

5) השוה את המאמר הסתמי שבספרי במדבר י"ב א' (§ צ"ט): אין דבר בכל מקום אלא לשון קשה. וכן מאמר ר' יוחנן הדומה לזה שדבור הוא אחת מעשר הלשונות של הנבואה. ב"ר מ"ה. שהש"ר ג' ד', בבלי מכות י"א ריש ע"א. 6) ר"ה י'. השוה פירושם של התוספות כאן, ד"ה ענל. בספרא ויקרא ד' ג' (17 ע"ב) בשם רשב"י.

7) ע' לעיל 7 הע' 42. לא צדק גרץ באמרו (קריטישער קאממענטאר צו דען פסאלמען I, 103), שלר' מאיר היה באמת נוסח אחר במקרא, כי אפילו אם נאמר שר"מ כתב את הספר – כמו שחושב גרץ – מתוך זכרונו, אי אפשר היה לו לטעות ולכתוב „מות" במקום „מאד". יותר נראה ששנויים כאלה וכן הנאמרים בפירוש בלשון „אל תיקרי" הם רק פירושים שהיה רושם אותם על גליון ספרו. 8) מכילתא י"ר ב"ב (31 ע"א), ברייתא סוטה ל"ו: – ע' ביאורו להרצבות בדרך ר"ת להלן 30 הע' 43. 9) פסחים קי"ז. 10) ע' לעיל 15 הע' 20. וכן נוסד באורו ל„מאדך" (דברים ו' ה') על השמטת הא', כאילו כתוב מודך (ספרי שם § 32), ע"ד וישרנה הפרות (ש"א ו' י"ב) להלן סי' ה'. 11) מגילה י"ג. 12) לעיל 15 הע' 21.

13) ירוש' ר"ה סוף פ"ג (59 ע"א). 14) ב"ר מ"ב (סתם ובשנויים בתנחומא לך לך) ברע = בן רע (השוה: בירבי = ביר רבי = בן רבי); ברשע = בן־רשע; שנאב = שואב ממון (את השב ממון הוא מוציא מהנון של שנאב), לפי התנחומא - שנוא לאב; שמאבר = שם אבר (פורח ומביא ממון); בלע = שנתבלעו דוריה. 15) תנחומא נשא (לבמדבר ז' מ"ה), תנחומא ב' נשא 33, ילקוט § 715 ר"מ ור"י בן קרחה הי' דורשין את השמות. 16) רות ר' א' ב'.

17) מגילה י"ג. ר' יוחנן דורש להפך ומביא ראיה מאסתר ב' ז' שמה שכתוב בזכרי' א' ח' ההדסים פירושו צדיקים. ע' תוספות ברכות כ"ו ע"ב ד"ה אין שיחה.

18) בכורות נ"ה: השוה ספרי דברים א' ז' (§ 6) למאמרו של ר' יודן (מהמאה 4 שפרת ונהר כבר אחד הוא. ב"ר ט"ז. 19) יומא פ"ג: בקצרה בירוש' ר"ה סוף פ"ג (59 ע"א).

20) תוספתא תענית א' ז', ר' שמעון בן אלעזר בשמו וכן היה ר' דוסא אומר כדבריו. ב ב"מ ק"ו: ר' שמעון בן גמליאל בשמו. זה מסר בשם ר' מאיר גם בתוספתא כתובות ו' י'. ע"פ תוספתא כתובות י"ב ג' מסר ר"מ דבר בשם הנשיא ר"ש בן גמליאל. אולם אפשר מאר

ששם צ״ל בשם ר׳ גמליאל וזה מתאים יותר, כי בר מחלקתו שם הוא ר׳ ישמעאל בן אלישע. השוה תוספתא כלים, בבא קמא ו׳ י״ז. ר״מ אומר משום רבן גמליאל ובן בתום׳ ב״ק ו׳ ב׳ (ב׳ ב״ק ע״ש:). במקום ר׳ דוסא שבתוספתא בא בברייתא ר׳ שמעון בן מנסיא.

21) ב״ב נ״ו. בב״ר סוף ס״ד נשמט השם מאיר ונשאר רבי (ע׳ לעיל הע׳ 2). דעתו של ר׳ יהודה נתיחסה לרבנן. בב״ר מובאה עוד דעה דביעית של ר׳ אליעזר בן יעקב. בירוש׳ שביעית פ״ו ה״א (36 ע״ב) ובקדושין פ״א (61 ע״ד) דעתו של רשב״י היא כמו במקורות האחרים וכן דעתו של ראב״י היא כמו בב״ר. ואולם דעותיהם של ר׳ מאיר ור׳ יהודה (גם שם נשמט השם „מאיר״) נתחלפו זו בזו. 22) נפתוחא (נ״א: נפתחא, נפתחאה). בב״ר: ערבייה, שלמייה, נומייה; ירו׳ שביעית: ערבייא, שלמייא, נבטייא; ירוש׳ קדושין: שמלאי (צ״ל: שלמאי), שבייה (נשתבש מן ערבייה), נבומייה. הגירסא של הירושמי (שביעית) היא היותר נכונה. והאיה מהתרגום שמתרגם את הקיני — שלמאה (ע׳ לוי מלון לתרגום ח״ב 489). גזניוס (Thesaurus 1207 b) מרמז לבאור המלה הזאת על „שלמאי״ שבדהי״א ב׳ נ״א ונ״ד. השוה J. Euting, Nabatäische Inschriften 28. שאר השמות שבמאמרו של ר״מ הם בלי ספק: ערביים ונבוטים. במה שנוגע לאורתוגרפיה של השם האחרון השתמשו בו חליפות באותיות ב, ו, פ, (השוה לוי ח״ג 326). האורתוגרפיה של התלמוד הבבלי בודאי נשתבשה ע״י קריבותו של צלצול שם זה עם השם נפתוחים (בר׳ י׳ י״ג), מה שבנקל היה יכול להשתבש מחי לא׳ (נפתאה — נפתחא). במחשבתו של ר״מ עלה ש„קדמיני״ פירושו „בני קדם״ — ערבים, והקניזי הוא משבט אדום „קנז״ (בר׳ ל״ו, י״א, ט״ו ומ״ב). השוה פרידמן בשנה השנית של המאסף השנתי ירושלים של לונץ, החלק העברי 4 ע״א.

23) ב״ר נ״ג קרוב לסוף. כנראה היה לנגד עיניו דוגמא ממה שנא׳ במלכים א׳ י״ט ד׳.

24) תוספתא קדושין ה׳ י״ז. ב״ב ט״ז: קמ״א. בב״ר נ״ט, במקום ר״מ — ר׳ נחמיה, בר מחלקתו הרגיל בבאורי מקרא. 25) תוספ׳ ברכות ו׳ ה׳, ר׳ דוסתאי בר׳ ינאי משום ר״מ. הכתוב שדרש יצחק לא מובן, שהרי ה״א נאמר אחר „ויזרע יצחק״. יותר נכון לומר שסומך על פסוק ד׳ והרביתי את זרעך, והדרשה מיוסדה על גזרה שוה „זרעך — ויזרע״, והכונה בזה לבאר למה בא יצחק לזרוע בארץ נכריה. 26) ירוש׳ פאה פ״א (15 סוף ע״ד), ב״ר פ״ד; בתנחומא ב׳ (§ 6) נתחלפה השיטה של ר״מ לר׳ יהודה, ושל ר״ש לר׳ מאיר, ודעת ר׳ יהודה ושמו של ר״ש חסרים. הכונה בדרשה זו להסיר מעל השבטים השד של עונות יותר גדולים. על מה נוסדו דברי שלשת התנאים הללו לא ידוע. ע׳ במפרשים. לב״ר. 27) ב״ר פ״ה, אפרים מקשאה בשם ר״מ.

28) סוטה י״ב. ששם הובאו עוד דעות ר׳ נחמיה ואחרים. בשמו״ר א׳ נשתבשו שמות האומרים. דעת ר׳ יהודה נמסרה ג״כ לבדה בויק״ר א׳. בקה״ר ד׳ ט׳ באו הדעות החולקות בלא שמות בעלי הדעות. בויק״ר ריש כ׳: ר״מ אומר שנולד מהול, מה שלפי הברייתא היא דעת אחרים. וצ״ל או שלפני מלת „אחרים״ נשמטו מלות אחדות, או שאחרים, לפי הכלל שנו״ל ע׳ 3, הוא ר׳ מאיר.

29) השוה לעיל ע׳ 5 הע׳ 25. 30) ע׳ הע׳ שטרשון למדרש ר׳ שמות א׳ (הוצ׳ ווילנה) סי׳ ל״ז. 31) מכילתא לאותו פסוק (29 ע״א). 32) שמו״ר מ״ב. הוא מבאר רד על פי הארמית „רדי״ ובעברית „רדה״. הסיום: אין אדם אומר: פלוני קשה אלא שהוא צריך מרדות, היא בודאי, כמו שנהוג במדרשים מאוחרים, מתרגם מארמית. ר״מ מיסד דבריו כרגיל על פי משל הדיוט.

33) שמות ר׳ מ״ב בסוף. ר׳ יהודה בן פוליה (אמורא מהמאה הר׳) בשמו. ע׳ פרנקל מבוא הירושלמי 95 ע״ב, ר׳ יוזן בר פליא, ושם צריך להוסיף שנמצא ג״כ בירוש׳ ברכות פ״ט (14 ע״ב) ר׳ יודן בן פילה, וכן בויק״ר כ״ד קרוב לראש ושו״ט ק״א ששם נעשה מפילה — שילה.

34) סוטה ל״ה. ר׳ יוחנן בשמו. 35) כפרי לאותו פסוק (§ 160).

36) שו״ט ק״ו ט״ז. בשהש״ר ח׳ ב׳ אומר זאת ר׳ לוי בשנוי מועט: עשיתם להקב״ה כאילו מתאבל עליכם. אית אתרין דצווחין לבית אבל בית קציפה. אה״ז בא סמוך מאמר מר׳ מאיר. אפשר אפוא לומר שבאשר נעתק המאמר משהש״ר לשו״ט — אם רק היה כדבר הזה — נכתב בשבוש ר׳ מאיר במקום ר׳ לוי. אבל אפשר לומר להפך: מכיון ששם קידם למאמר זה בא בשהש״ר

מאמר מר' לוי, בא אח"כ בשב"ש ר' לוי במקום ר' מאיר. ואולי אפשר לומר שר' לוי אמר בשם ר' מאיר ובמקור אחד נכתב שם המחבר ובמקור השני שם המוסר בשמו. השוה לקמן הע' 38.

37) ע' לעיל ריש סי' ג'. 38) ספרי לאותו פסוק. וזה מתאים מאד עם מה שאמר ר"מ לעיל על "הקצפתם". ר' יהודה חולק עליו ואומר שזהו מל' מחילות מחילות (כלו' שעשה את האדם חלולים חלולים). 39) ע' לעיל ע' 16. 40) ספרי שם, § 348.

41) יומא י"ב: ע"י Löw ארמיי' פפלאנצעננאמען 39. ר' יוחנן דורש שם משמעות המלה: למה נקרא שמן אורות? שמאירות את העינים. אפשר שגם זה הוא מדברי ר' מאיר, שמחבב באורים שבאלה. 42) פסיקתא 163 ע"א (שגם שם, כמו באיזה מקומות אחרים, נשמט השם מאיר, רק לא בכ"י אוכספורד), שהש"ר ח' ו'. 43) ויק"ר ריש י"ז ר' דוסתאי בר' ינאי משמו. מאמרו של ר"מ נשתבש מאד. ע' לוי ח"א 130 ע"א וקאהוט ערוך ח"א 139 ע"ב. זה אמנם ודאי הוא, שר"מ דורש חרצבות נוטריקון ו"צב" הוא מבאר ע"פ העברית החדשה ציב (ברבים ציבין) - הוט ותלתיל (ע' משנה חולין ט' ד'). הר - מקוצר מן אהר. ["ות' - עינות] ועז"ז מביא משל מאשה הטווה פעם חוטים דקים ופעם חבלים עבים. (אספריטי - σπαρτον - חבל). ציבין הוא מהעברית החדשה כאמור, ולא כמ"ש ערוך השלם στημον; עינות (נ"א עונות) אולי הוא אונות של פשתן, משנה שבת א' (ע' לוי ח"א 42 סוף ע"א). "מעה" (מזה נשתבש ל"מפה") מבאר יפה הר"ש שטרשון, ששיעורין במטוה היה ע"י משקל (הוצאת וילנא ע' 113). ע' משנה בתובות סוף פ' ה'. בשו"ט לאותו פסוק בא מאמר ר"מ בלשון אחרת: האשה הזאת טוה במטוה אחת מקופפת (דק) ואחת מעובה (עבה), ואין הכל טווי כלו שוה, אבל הרשעים אינם כן, [אלא מצליחים מתחלתם עד סופם]. אולי רחפה במחשבתו של ר"מ האגדה היונית ע"ד סואירה (Porce), הטווה חוטי החיים.

44) שמו"ר מ"ב קרוב לסוף. השוה להלן להושע א' י"ב. [חולק על ר' יהודה ורשב"י ור"א בן יעקב ור"ש בן חלפתא]. 45) ירוש סוכה פ"ג (53 ע"ד), מגילה פ"א (72 ריש ע"א). [רב חולק על שמואל, שאמר שצריך לחלק "הללויה" לשתים]. 46) ויק"ר ריש ט"ז. ע' יפה תאר שם. [רבנן הולקין יאמרין, כי "שבע" פי' השביעי, ששקול כנגד כולם].

47) ירוש' תרומות פ"ח (46 ע"א), פסיקתא 79 ע"ב. אפשר מאד שגם המעשה שמספר שם אח"כ בארמית ע"ד המצבה שהציבו לכלב הנאמן (נפשא דכלבא) הוא ג"כ של ר"מ. ר"מ היה מחשיב מאד את הכלב והיה אומר שאיני חיה אלא בהמה (תוספתא כלאים ה' ו'). בדבריו ע"ד ימות המשיח, קה"ר א י"א, הוא אומר: עתיד זאב להיות גוון מלתן והכלב גובטינון. לא נכון הוא פי' של קאהוט שזהו מרכב מן γαλῆ ἰκτὶς (Wiesel, Marder), כי אחרי שגוון נאמר על השערות צ"ל גלבטינון ג"כ מעין זה ולא עורי. דבאו"ר של זכב (Beiträge I, 121)= galbanatus ובאורו של לוי (ח"א 328 ע"ב) γλαυκίνον אינו כל כך מתאימים כמו γολακτίνον לבן כחלב, שאפשר רק ע"י חלוף ב' בב'. - בס"ף גיביר שאת זמן קריאת שמע קובע ר"מ משיכיר בין זאב לכלב (ברכות ט' ע"ב). השוה את הדבור הרגיל בפי הצרפתים: entre chien et loup. 48) ויק"ר ריש ז'.

49) ויק"ר סוף כ"ב. ע' לוינזון Zoologie des Talmud, S. 353-355.

50) ויק"ר ריש י"ד. ע"פ פירושו של "ידי משה" נוסדה דרשה זו על הפעל "אשא", אך בדוחק גדול וגם אחרי שמגיה מ"דברי" - "שברי". הרד"ל אומר שהדיוק הוא מהמלה "צרק", אך גם זה דחוק מאד ואינו מתאים למלות שבמאמר. ולפיכך נרמה לי, שבכלל אין דרשה זו נוסדה על הפסוק ג', אלא על השם "מלים" שבפסוק ב'. השם הזה שנגזר מהפעל "מלל" הוא או לשון שיר של שבח, כמו בתה' ק"ו ב', או דבור, כמו בבראשית כ"א ז', ויחד עם זה צריך לשום לב לזה שר"מ חושב ש"דבר" מורה על דבור קשה ותוכחה (לעיל ע' 24). רוצה ר"מ להגיד בזה שאליהוא בתיבה אחת "מלים" נתכון לשני הדברים שהם תוכן הקדמתו: שבחן של צדיקים ומפלתן של רשעים.

51) ירוש' חגיגה פ"ב (77 ע"ב). קהלה רבה ז' ח' בתשובה על שאלתו של אלישע בן אבויה.

52) ויק״ר ט״ז, איכה ר׳ לאותו פסוק (ששם במקום ר״ם – ר׳ אבא). בפסיקתא 133 ע״ב חסר משפט זה. סירון לפ״ד מוספיא *συρειν* סחב, טאטא, ע״פ זכס (Beiträge I, 25) *Σειρην* Sirene, לפ״ד לוי ה״ג 520 ע״א *σαρον* רפש.

53) תוספתא חולין ב׳ י״ז; ב׳ נדרים ט׳. חולין ב׳. ספרי דברים כ״ג, כ״ג (§ 265). בקה״ר בא בשבוש בתוך דברי ר׳ מאיר מה שבתוספתא שייך לדברי ר׳ יהודה, ור׳ יהודה לא נזכר שם כלל, בודאי מפני השמטה. בויק״ר ריש ל״ז נתחלפו שמות האומרים. ע׳ על אדות מהלקת זו גיגר, יוד. צייטשריפט I 56. 54) מגילה י״ב סוף ע״א. ר׳ חנן (חנין) בשמו. אולי נתקצר מן ר׳ יוחנן. 55) שהש״ר ג׳ ד׳. 56) תענית כ״ח. על המשנה תענית ד׳ ה׳. [נגד דעת ר׳ יוסי]. 57) שהש״ר לאותו פסוק. ובשיטתו זו הוא מבאר (דברים ר׳ ז׳ קרוב לסוף) את הכתוב (תה׳ ע״ח ל״ו): ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו וכו׳. מי גדול הגנב או הנגנב. הוי אומר: הנגנב גדול שהוא יודע שהוא נגנב ושותק, כך כתיב: ויפתוהו וכו׳ כביכול, והוא אומר (דברים ה׳ כ״ו); מי יתן והיה לבבם זה להם. במכילתא שמות כ״ב ג׳ – סתם. זר המקום במכילתא, שע״ד חציו השני נאמר לעיל (ע׳ 11 הע׳ 26) שהוא מר״מ. 58) שהש״ר לאותו פסוק, ע׳ לעיל ע׳ 10.

59) שהש״ר לאותו פסוק ר׳ יודן בשמו. הוא דורש צְבָאוֹת מן צבא – צבאות של מעלה – מלאכי השרת. 60) שהש״ר לאותו פסוק. במת״ב ע״פ ס׳ ישן הגי׳: (כמו שהובא בפנים) אבל לפי גירסא זו צריך למחוק: „מלאו הדיין הרון אף עלי״, שנשתרבב כאן מדבריו של ר׳ יוסי (החולק שם על ר׳ מאיר). ואם הגירסא הרגילה היא הנכונה, צ״ל שישראל אומר זה, והדיין הוא משה, שהגן על בנות יתרו בשעה שהיה זקוק להגן על אחיו במצרים. – אולי החולק כאן על ר״מ הוא לא ר׳ יוסי, אלא ר׳ יהודה, בר מחלקתו התדירי ועי׳ ר״ת „ר״י״ נשתבש מן יהודה לר׳ יוסי. כבאור הפסוק הזה שבכאן נמצא סתם ובצורה אחרת באדר״נ פ׳ ב׳.

61) שהש״ר לאותו פסוק, שוב נגד ר׳ יוסי, ע׳ בהערה הקודמת.

62) שהש״ר לאותו פסוק. דורש „בהותם״ – באשר נחתם. 63) שהש״ר א׳ ב׳. בשה״ש ב׳ י״ד ר׳ אחא בר הנינא פתר את המקרא על דעתו של ר׳ מאיר באהל מועד. ור׳ תנחומא על דעתן של רבנן. בערובין י״ג ע״ב א״ר אחא בר חנינא: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדורו של ר״מ כמותו. ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו? מפני שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו שהוא אומר על טמא טהור ומראה לו פנים, ועל טהור טמא ומראה לו פנים. – באורו של ר״מ לשה״ש ג׳ י״א ע׳ להלן סי׳ ו׳.

64) בספרי – סתם, בברייתא (נסמן לקמן) יש אומרים ר׳ יהודה וי״א – ר׳ נהמיה. שדעה זו היא לאחד מאלה השנים מוכח ממכות י״א ע״א. 65) במקום „ויכתב משה את התורה הזאת״ שאין בשום מקום (במקרא כתיב „השירה הזאת״ צ״ל כנראה „ויהי ככלות משה לכתוב את דברי התורה הזאת על ספר עד תמם״. מהכתוב הזה מוכח באמת, כי התורה נכתבה עד תמה ע״י משה. הפסוק המובא בברייתא (פסוק כ״ו) לקוח וכו׳ היא רק המשך מפסוק כ״ד.

66) ספרי דברים ל״ד ה׳ § 357. בברייתא של הבבלי (ב״ב ט״ו. מנחות ל׳) אומר זאת רשב״י קצת בצורה אחרת. 67) ע׳ לעיל ע׳ 24. 68) פסחים קי״ז ע״א.

69) „ויודע הדבר למרדכי״ – ומי הודיע לו? רוח הקדש. ומזה למדין שמרדכי כתב את המגלה ברוה״ק [המחבר לא ציין את המקור, במדרש פנים אחרים הוצ׳ בובר ל״ג ע״א: ויש אומרים ברוה״ק נאמר לו. וגם בתרגום שני נאמר זה. אבל איני יודע את המקור שבו נאמר זה כשם ר״מ – המתרגם]. 70) ב״ב י״ג:

ה. לספורי המקרא ונושאיהם.

אדם הראשון הסיד גדול היה, כיון שראה שנקנסה מיתה על ידו, ישב בתענית מאה ושלשים שנה ופירש מן האשה מאה ושלשים שנה והעלה

זרדי תאנים על בשרו מאה ושלשים שנה 1). — לפי גדולתו של נחש היתה מפלתו — ערום מכל. ארור מכל 2). — דברים ו' ה'. ואהבת את ה'. אהבהו בכל לבבך כאברהם אבינו. כענין שנאמר (בר' י"ח י"ט): כי ידעתיו למען אשר יצוה וכו' 3). לכך נאמר ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך. ובכל נפשך כיצחק, שעקד עצמו על גבי המזבח. ובכל מאדך, הוי מודה לו ביעקב 4). כענין שנאמר (בר' ל"ב י"א): קטנתי מכל החסדים וכו' 5). — ולמה נתעקרו האמהות? כדי שיהנו בעליהן מהן, שכל זמן שהאשה מקבלת עוברין היא מתעברת ומתעזבת 6). — [קבורת רחל היתה באפרת היא בית להם, כמו שנאמר בבראשית מ"ה ז'. השוה מיכה ה' א']. שומע אני בחלקו של יוסף. בנה? תלמוד לומר (תה' קל"ב ו'): הנה שמענוה באפרתה מצאנוה בשדי יער — במי שנמשל בהיתו יער — בנימין זאב יטרף 7). — כשעמדו שבטים על הים, זה אומר: אני יורד תחלה לים, וזה אומר: אני יורד תחלה לים. מתוך שהיו עומדין וצווחין, קפץ שבטו של בנימין וירד לים תחלה, שנא' (תה' ס"ח כ"ח): שם בנימין צעיר רדם. אל תקרא רדם, אלא רד ים 8). התחילו שרי יהודה מרגמין אותם באבנים, שנא' שרי יהודה רגמתם 9). — מה תלמוד לומר (מלאכי ב' ו'): ורבים השיב מעון? כשהיה אהרן מהלך בדרך, פגע לו באדם רע או באדם רשע ונתן לו שלום. למחר בקש אותו האיש לעבור עבירה, אמר: אוי לי! איך אשא עיני אחר כך ואראה את אהרן? בושתי הימנו, שנתן לי שלום, ונמצא אותו איש מונע עצמו מן העבירה. וכן שני בני אדם שעשו מריבה זה עם זה, הלך אהרן וישב לו אצל אחד מהם ואמר לו: בני, ראה חברך מה הוא אומר? מטרף את לבו וקורע את בגדיו, אומר: אוי לי! היאך אשא את עיני ואראה את חברי? בושתי הימנו, שאני הוא שסרחתי עליו. הוא יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו. והולך אהרן ויושב אצל האחר וא"ל: בני, ראה חברך מהו אומר? מטרף את לבו וקורע את בגדיו ואומר: אוי לי! היאך אשא את עיני ואראה את חברי? בושתי הימנו, שאני הוא שסרחתי עליו. הוא יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו. וכשנפגשו זה בזה גפפו ונשקו זה לזה, לכך נאמר (במדבר כ' כ'): ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל 10). — שמות ל"ט מ"ג. ויברך אותם משה. מה היה ברכה שברכן? ר"מ אומר כך ברכן: ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים. אמר להם: כשם שנתעסקתם במלאכת המשכן ושרתה שכינה על מעשי ידיכם, כך תזכו ותבנו לפניו בית הבחירה ותשרה שכינה על מעשה ידיכם, והן אומרים: ויהי נעם ה' עלינו וגו' 11). — שמות כ"ה ה'. תחשים.

כמין חיה טהורה ברא הקב"ה למשה במדבר, כיון שעשה בה מלאכת המשכן נגנזה 12). — במדרש מאהר 13) הובא דיאלוג בין משה רבנו ובין מלאך המות. — ש"א ו' י"ב. וישרנה הפרות. [הפכו פניהן כלפי ארון ואמרו שירה]. אי זו שירה אמרו? ר"מ אומר: שירת הים אמרו 14). נאמר כאן: הלכו הלך וגעו ונאמר להלן: כי גאה גאה 15). — ש"א ז' ג'. ויטו אחרי הבצע — הלקם שאלו בפיהם (מה שמגיע להם ע"פ חק התורה ללוים) 16). — אבשלום אין לו חלק לעולם הבא 17). שנאי (ש"ב י"ח ט"ו): ויכוהו וימיתוהו. "ויכוהו" בעולם הזה "וימיתוהו" לעולם הבא 18). — מ"א ג' ט"ז. שתים נשים זונות. רוחות היו 19). — עובדיה היה גר אדומי 20). — אחז ואהזיה וכל מלכי ישראל שכתוב בהן ויעש הרע בעיני ה' לא חיין ולא נידונין 21). — נאמר ירא אלהים באיוב ונאמר ירא אלהים באברהם מה ירא אלהים האמור באברהם מאהבה, כך ירא אלהים האמור באיוב מאהבה 22). — מה ראתה אסתר שזמנה את המן? כדי שלא יטול עצה וימרוד 23).

הערות לסי' ה'.

1) עירובין י"ח ע"ב. 2) ב"ר ריש י"ט. 3) ע"פ נ' הילקוט הראיה היא מישעי' מ"א ח': אברהם אוהבי. השוה סוטה ל"א. 4) כך מבאר ר"מ מאדך, ע' לעיל ע' 24.

5) ספרי לאותו פסוק, § 32 בסוף. 6) ב"ר מ"ה קרוב לראש. בשהש"ר ב' י"ד בסוף בקצור. בב"ר ר' הונא ור' אבין בשמו. בשהש"ר רק הוגיי שבודאי אלה הם שאמרו בשם ר"מ לעיל 31 הע' 63 ושנקראו בשם ר' הונא ור' אחא. השב ר' אחא בא ע"ז שסמוך לזה יש מאמר של ר' אחא בר חנינא, ולפיכך נעשה מר' אבון ר' אחא.

7) בזה רצה ר"מ ליישב את הסתירה בין השב בית להב יהודה ובין הנאמר בשמואל א' י' ב'. בתוספתא סוטה י"א י"א מתורץ זה באופן אחר, וכן ע"י האמורא ר' יונתן ב"ר פ"ב, מדרש שמואל י"ד. ע' מאמרו של אפשטיין מאנאטסשריפט 1885 ע' 345. [המחבר לא ציין את המקור של דברי ר"מ, והמתרגם מצא בילקוט ויחי]. 8) ע' לעיל 24.

9) מכילתא לי"ד כ"ב (31 ע"א). סוטה ל"ו: במכילתא יש שם עוד פירוש למלת רגמתם, אבל אינו מתאים לדברי ר' מאיר ואולי הוא מדברי ר' יהודה. גם ר' יהודה בא לדרש עפ"י יסוד זה (במכילתא נאמר: ר' מאיר אומר בלשון אחר. ר' יהודה אומר בלשון אחר) ושניהם כנראה סמוכין על דברי ר' טרפון שמשיב על השאלה: למה זכה יהודה למלוכה. ע' ברך א' ח"ב 84. גם המשל שבמכילתא אינו מדברי ר' מאיר.

10) אדר"נ ריש פי"ב (כ"ד ע"ב). ר"מ בעצמו בתור משים שלום בין איש לאשתו, לעיל 6.

11) תוספתא מנחות ז' ה', קצת בשנוי בסדר עולם סוף פ' ו', מקוצר בספרא ויקרא ט' כ"ב (44 ע"ג). 12) ירושלמי שבת פ"ב ה"ג (4 ע"ד), ב' שבת כ"ח: בירוש': ר' אליעזר ב"ר יוסי, ר' אבהו בשם ר"ש בן לקיש משמו דר"מ. ע' לוינזון Zoologie des Talmud 152.

13) דברים רבה פי"א קרוב לראש. 14) ב"ר נ"ד. לפ"ד מתנת כהונה (השוה שטרשון בהערתו שם) וישרנה דורש ר"מ שיר נאה. ואם כך הוא מבנים גם כאן "א", כמו שמצינו בדרשות אחרות שלו. ע' לעיל 24. 15) ע"ז כ"ד: ב"ר נ"ד קרוב לסוף (ומזה במדרש שמואל י"ב), בבבלי ר' יוחנן בשמו. ברבה חסר שם ר' מאיר לפני המשפט הראשון ובא לפני השני. - אפשר שהסיתום הזה ע"ד הפרות יש לו קשר עם מה שאמר ר"מ ע"ד הפרות שנדבו הנשיאים. ע' לעיל 17.

16) שבת נ"ז. נגד דעת ר' יהודה. 17) אדר"נ פל"ו (54 ע"ב). 18) סנהדרין ק"ג:
19) קהלת ר' י' ט"ז. בפתיחתא לשהש"ר ובשו"ט ע"ב אוסר זה רב. 20) ע' לעיל 9.
21) סנהדרין ק"ג ע"ב. ר"ש בן אלעזר בשמו.
22) סוטה ל"א. ע' לעיל הע' 3. 23) מגילה ט"ז:

ו. דרשות. משלים.

שמות י"ז ה'. "עבר לפני העם". מהו עבר? אמר: הֱוֵי דומה לי, מה אני מְשלם טובה תחת רעה, אַף אתה הוי מְשלם טובה תחת רעה, שנא' (מיכה ז' י"ח): ועובר על פשע' 1). בזה רצה ר"מ להגיד, כי היתה אזהרה כלפי משה מֵהמקום ב"ה, שיסלח לעון עמו ותחת קשי ערפם ישלם להם טובה, ואולם הדברים נאמרים בצורה כללית. — בוא וראה כמה חביבה מלאכה לפני מי שאמר והיה העולם! שור שיש לו מלאכה משלם חמשה, שה שאין לו מלאכה משלם ארבעה 2). — אַף על גסות הרוח נגעים באין, שכן מצינו בעזיהו (דה"ב כ"ו ט"ז) 3). — [על מה שצותה התורה לפנות את הבית המנֻגע, אר"מ:] וכי מה מְטַמָּא לו? אם תאמר כלי עציו ובגדיו ומתכותיו — מטבילן והן טהורין; על מה חסה התורה? על כלי חרסו ועל פכו ועל תפיו (? — ע' מפרשים). אם כך חסה התורה על ממונו הבזוי, קל וחמר על ממונו החביב. אם כך על ממונו, קל וחמר על נפש בניו ובנותיו. אם כך על של רשע 4), קל וחמר על של צדיק 5). — ע"ד סעודתה של ושתי קורא ר' מאיר גם כן כדברים הללו: אם כך למכעיסיו, קל וחמר לעושי רצונו 6). — דברים ח' ה'. וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך. אתה ולבך יודעים המעשים שעשית והיסורים שהבאתי עליך, שלא כנגד מעשים שעשית הבאתי לך? 7). — בשלהי השמד (כלו' אחר שבטלה גזרת אדרינוס) נתכנסו רבותינו לאושא, ואלו הן: ר' יהודה, ר' נחמיה, ר' מאיר ור' יוסי ור' שמעון בן יוחאי ור' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי ור' אליעזר בן יעקב. ישלחו אצל זקני הגליל ואמרו: כל מי שהוא למד יבוא וִילַמֵּד וכל מי שאינו למד יבוא וילמד. נתכנסו ולמדו ועשו כל צרכיהן, כיון שהגיע זמנם להפטר, אמרו: מקום שנתקבלנו בתוכו אנו מניחים אותו ריקם?... נכנס ר' מאיר ודרש 8): ונביא אחד זקן יושב בבית אל (מ"א י"ג י"א), ואיזה זה אמציה כהן בית אל (עמוס ז' י') 9). ויאמר גם אני נביא כמוך וכו' כחש לו (מ"א י"ג י"ח). מהו כחש? שיקר לו. ומה שיקר לו? האכילהו להם כוכבים, וכתיב (שם פסוק כ'): ויהי הם יושבים אל השלחן ויהי דבר ה' אל הנביא אשר השיבו. והלא דברים קל וחמר: ומה זה שכיחש בו והאכילהו להם כוכבים זכה ששרתה עליו רוח הקדש, אתם אחינו בני אושא שקבלתם רבותינו

במאכל אמת ומשתה ומטה — על אחת כמה וכמה!10). — תהי׳ י׳ ג׳. ובוצע ברך נאץ ה׳. לא נאמר בוצע אלא כנגד יהודה, שנא׳ (בר׳ ל״ז כ״ו): ויאמר יהודה מה בצע וכו׳ וכל המברך את יהודה הרי זה מנאץ 11). — משל הצדיקים בדירתן, שנא׳ (יחזקאל ל״ד י״ד): במרעה טוב ארעה אותם. ומשל הרשעים בדירתן, שנא׳ (שם ל״א ט״ו): ביום רדתו שאולה האבלתי כסיתי עליו את תהום 12). — קהלת ז׳ ה׳. טוב אחרית דבר מראשיתו. [מהדברים שאמר ר׳ מאיר לפני אלישע בן אבויה]. לאדם שהוליד בנים בנערותו ומתו, ובזקנותו ונתקיימו; לאדם שעשה סחורה בילדותו והפסיד, ובזקנותו ונשתכר; לאדם שלמד תורה בנערותו ושכחה, ובזקנותו ונתקיימה 13). —

— כשהיו ישראל זכאים היו מעידים בעצמם, שנא׳ (יהושע כ״ד כ״ב): עדים אתם בכם. קלקלו בעצמם, שנא׳ (הושע י״ב א׳): סבבוני בכחש אפרים. העיד בהם שבט יהודה ובנימין, שנא׳ (ישעי׳ ה׳ ג׳): ועתה יושב ירושלים ואיש יהודה שפטו נא ביני ובין כרמי. קלקלו שבט יהודה, שנא׳ (מלאכי ב׳ י״א): בגדה יהודה. העיד בהם את הנביאים, שנא׳ (מ״ב י״ז י״ג): ויעד ה׳ בישראל וביהודה ביד נביאים. קלקלו בנביאים, שנא׳ (דה״ב ל״ו ט״ז): ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים ומתעתעים בנביאיו. העיד בהם את השמים, שנא׳ (דברים ל׳ י״ט): העדותי בכם את השמים. קלקלו בשמים, שנא׳ (ירמי׳ ז׳ י״ח): לעשות כונים למלכת השמים. העיד בהם את הארץ, שנא׳ (ירמי׳ ו׳ י״ט): שמעי הארץ. קלקלה הארץ, שנא׳ (הושע י״ב י״ב): מזבחותם כגלים על תלמי שדי. העיד בהם את הדרכים, שנא׳ (ירמי׳ ו׳ י״ח): עמדו על דרכים. קלקלו בדרכים, שנא׳ (יחזקאל ט״ז כ״ה): אל כל ראש דרך בנית רמתך. העיד בהם את הגוים, שנא׳ (ירמי׳ ו׳ י״ח): שמעו הגוים. קלקלו בגוים, שנא׳ (תה׳ ק״ו ל״ה): ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם. העיד בהם את ההרים, שנא׳ (מיכה ו׳ ב׳): שמעו הרים את ריב ה׳. קלקלו בהרים, שנא׳ (הושע ד׳ י״ג): על ראש ההרים יזבחו. העיד בהם את הבהמה, שנא׳ (ישעי׳ א׳ ג׳): ידע שור קונהו. קלקלו בבהמה, שנא׳ (תה׳ ק״ו כ׳): וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב. העיד בהם את החיה ואת העוף, שנא׳ (ירמי׳ ח׳ ז׳): גם חסידה בשמים ידעה מועדיה וכו׳. קלקלו בחיה, שנא׳ (יחזקאל ח׳ י׳): תבנית רמש ובהמה. העיד בהם את הדגים, שנא׳ (איוב י״ב י״ח): ויספרו לך דגי הים. קלקלו בדגים, שנא׳ (חבקוק א׳ י״ד): ותעשה אדם כדגי הים. העיד בהם את הנמלה, שנא׳ (משלי ו׳ ו׳): לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם 14).

האגדה של ר׳ מאיר עשירה במשלים. אחדים מהם כבר באו למעלה 15). ואלה שנמסרו עוד בשמו: — שמות ו׳ ב׳. ויאמר אליו אני ה׳. משל למלך בשר

ודם שהיה משיא בתו, קרא לקרתני (בן עיר) אחד להיות סרסור ביניהן, התחיל מדבר בנסות כנגדו. אמר המלך: מי הגיס את לבך, לא אני הוא שעשיתיך סרסור? כך אמר הקב"ה למשה: מי גרם לך שתדבר דברים הללו, אני הוא שגדלתי לך 16. — במדבר ג' ד'. וימת נדב ואביהו וכו' במדבר סיני. וכי במדבר סיני מתו (והלא באהל מועד מתו, ויקרא י' ב')? אלא מלמד שמהר סיני נטלו איפופסין (ἀπόφασις — פסק דין) שלהם למיתה (שזנו עיניהם מן השכינה, כמ"ש שמות כ"ד י"א: ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו). משל למלך שהיה משיא בתו ונמצא בשושבינה דבר של שמצה, אמר המלך: אם הורגו אני עכשיו, אני מערבב שמחת בתי, למחר שמחתי באה, מוטב בשמחתי (כך גירסת הילקוט שמיני) ולא בשמחת בתי. כך אמר הקב"ה: אם אני הורגן עכשיו (בזמן מתן תורה), הריני מערבב שמחת בתי, למחר שמחתי באה (הנכת אהל מועד, ואז יקבלו את ענשם), הה"ד: ביום חתונתו וביום שמחת לבו (שה"ש ג' בסוף), ביום חתונתו, זו הר סיני, וביום שמחת לבו, זה אהל מועד 17. — בשעה שעמדו ישראל לפני הר סיני לקבל התורה, אמר להם הקב"ה: אלעיקי אני נותן לכם את התורה, אלא הביאו לי ערבים שתשמרוה, ואני נותנה לכם. אמרו לפניו: רבש"ע! אבותינו ערבים לנו. אמר להם: אבותיכם צריכים ערבים. למה הדבר דומה? לאחד שהלך ללות מן המלך; אמר לו: הבא לי ערב, ואני מלוה אותך. הלך והביא לו ערב אחד. אמר לו: ערבך צריך ערב; הלך והביא לו ערב שני וא"ל: ערבך צריך ערב 18; כיון שהביא לו ערב שלישי, אמר: הדע, כי מפני זה אני מלוה לך. כך בשעה שעמדו ישראל לקבל התורה, אמר להם: אני נותן לכם תורתי, הביאו לי ערבים טובים שתשמרוה ואתנה לכם. אמרו: אבותינו עורבים אותנו. א"ל הקב"ה: אבותיכם יש לי עליהם. אברהם יש לי עליו, שאמר (בר' ט"ו ה'): במה אדע כי אירשנה. יצחק יש לי עליו, שהיה אוהב לעשו, ואני שנאתיו, שנא' (מלאכי א' ג'): ואת עשו שנאתי. יעקב, שאמר (ישעי' מ' כ"ז): נסתרה דרכי מאת ה'. אלא הביאו לי ערבים טובים ואתננה לכם. אמרו לפניו: רבש"ע! נביאינו ערבין לנו. אמר להם: יש לי עליהם, שנא' (ירמי' ב' ה'): והרועים פשעו בי, וכתיב (יחזקאל י"ג ד'): כשעלים בחרבות נבואיך ישראל היו, אלא הביאו לי ערבים טובים ואתננה לכם. אמרו: הרי בנינו עורבים אותנו. אמר הקב"ה: הא ודאי ערבים טובים, על ידיהם אתננה לכם, הה"ד (תה' ה' ג'): מפי עוללים ויונקים יסדת עוז*), ואין עוז אלא תורה, שנא'

*) בשו"ט ח': מ"ד הביאו לי התינוקות מסדרי אמותיהן ומעוברות שלהן, ועמדה כריסן של אמן כמראה וכובית והיו רואין להקב"ה מתוך כריסן ומדברים עמו... אמר להם הקב"ה:

(תה' כ"ט י"א): ה' עז לעמו יתן. בשעה שהלוה נתבע ואין לו במה לשלם, מי נתפש? לא הערב? הוי מה שנאמר (הושע ד' ו'): ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני 19). — גדול עונשו של לבן (מי שאינו עושה ציצית מהוטים לבנים לטליתו) מעונשו של תכלת. משל למה הדבר דומה? למלך שאמר לשני עבדיו, לאחד אמר: הבא לי הותם של טיט ולאחד אמר: הבא לי הותם של זהב, ופשעו שניהם ולא הביאו. איזה מהם עונשו מרובה? הוי אומר: זה שאמר לו: הבא לי הותם של טיט, ולא הביא. (כך הציצית הן ממצות הזכרון, שישראל עבדים לה', ומי שאינו שם בבגדו חוטים לבנים, שאפשר להשיגם בנקל, עונשו יותר גדול ממי שאינו שם פתיל תכלת, שקשה להשיגו) 20). — דברים א' א'. ודי זהב. אמר להם: הדבר הזה — האי יתירה לכל מה שעשיתם, מעשה העגל קשה עלי מן הכל 21). משל למה הדבר דומה? לאחד שעשה להברו צרות הרבה, באהרונה הוסיף לו צרה אחת. אמר לו: האי יתרה לכל מה שעשית לי, זו קשה עלי יותר מן הכל. כך אמר הקב"ה לישראל: זו יתרה לכל מה שעשיתם 22). — דברים ד' ל'. ושבת עד ה' אלהיך. למה הדבר דומה? לבן מלך שיצא לתרבות רעה, והיה המלך מישלה פדגוגו אחריו ואמר לו: הוזר בך בני. והיה הבן משלחו ואומר לאביו: באלו הפנים אני חוזר בי? ואני מתבייש לפניך. והיה אביו משלהו ואומר לו: בני, יש בן מתבייש להזור אצל אביו? ואם אתה חוזר, לא אצל אביך אתה הוזר בך? והקב"ה משלה ירמיה לישראל בשעה שהטאו ואמר לו: לך אמור לבני, הזרו בכם. מנין? שנא' (ירמי' ג' י"ב): הלוך וקראת את הדברים האלה וגו' שובה משבה ישראל. והיו ישראל אומרים לירמיה: באלו הפנים אנו הוזרים להקב"ה? מנין? שנא' (שם פסוק כ"ה): נשכבה בבשתנו וגו' והיה הקב"ה משלה ואומר להם: בני אם הוזרים אתם, לא אצל אביכם אתם הוזרים? מנין? כי הייתי לישראל לאב (שם ל"א ה') 23). — דברים כ"א כ"ג. כי קללת אלהים תלוי. לשני אחים תאומים דומים זה לזה, אחד מלך על כל העולם כולו ואחד יצא לליסטייא. לאחר זמן נתפס זה שיצא לליסטייא, והיו צולבין אותו על הצלב, והיה כל עובר ושב אומר: דומה שהמלך צלוב, לכך נאמר: כי קללת אלהים תלוי (שהאדם נברא בצלם אלהים) 24). — [לאחר שנים עשר הדש אין מנהמין את האבל]. משל למה הדבר דומה? לאחד שהיתה לו מכה ונתרפא ובא רופא אחד ואמר: הן לי שבריי ואקרע את מכתך ואני מרפא

ערבים אתם על אבותיכם שאם אינן מקיימין את התורה שאתם נתפסים עליהן? א"ל: הן. א"ל: אנכי ה' אלהיך א"ל: הן. א"ל: לא יהיה לך אלהים אחרים. א"ל: הן, וכן על כל דבור ודבור היו משיבין לו על לאו לאו ועל הן הן.

(אותה); כך כל המזכיר לאבל לאחר שנים עשר הדש, מעלין עליו כאלו עורר את מכתו 25).

הערות לסי' ו'.

1) שמות ר' כ"ו. במכילתא לאותו פסוק חסר הבאור של ר"מ ל„עבר", אך המלה שהן גרעין הדרשה „עבור על דבריהם" נשארו וכלי שם האומר לפני דברי ר' יהודה ור' נחמיה.

2) מכילתא לשמות כ"א ל"ז. תוס' ב"ק ז' י'. ב"ק ע"ט: מאמרי של ר"מ ע"ד ברכת העבודה ע' לעיל 8. 3) תוספתא נגעים ו' ז'. ר' אלעזר בר' שמעון בשם ר' מאיר.

4) שהנגעים באים על עונות, המנוים בתוספתא שם.

5) משנה נגעים י"ב ה'. ספרא לאותו פסוק (73 ע"א). וכך אימר ר"מ גם במשנה סנהדרין ו' ה': אם כן המקום מצטער על דמם של רשעים שנשפך, קל וחמר על דמן של צדיקים.

6) אסתר רבה לאותו ענין. 7) ספרי דברים (§ 32). שו"ט ריש צ"ד.

8) שהש"ר ב' ה'. במקור המקביל לזה (בברכות ס"ג:) משבעת החכמים שנזכרו בשהש"ר, תלמידי ר"ע, שדרשו אז באושא בכבוד אכסניא, חסרים ר"מ, רשב"י ור"א בן יעקב, ויש מלבד זה שם שנוים חשובים. בברכות מיוחסות לר' יהודה שתי דרשות לשמות ל"ג ז' ודברים כ"ז ט'. ובשהש"ר באה רק הראשונה, השניה מיוחסת שם לראב"י. מה שבבבלי מיוחס לר' נחמיה לשמואל א' ט"ו ו', מיוחס בשהש"ר לר' אליעזר בנו של ריה"ג, מה שבבבלי דורש על ש"ב ו' י"א ר"א ברי' הגלילי, מיוחס בשהש"ר לר' יוסי. ר' יוסי זה בבבלי דורש על הכתוב דברים כ"ג ח'; ובשהש"ר דורש בענין זה ר' נחמיה על הכתוב דברים כ"ג ד'. מאמרו של ר"מ ושל רשב"י על מ"ב ד' ח' חסר בבבלי לגמרי. שהנוסח שבבבלי הוא יותר מאוחר ומשובש מובח מזה, שבמקום אושא, ששם באמת נתאספו החכמים הנ"ל, בא בבבלי „יבנה", מפני ששם העיר הזאת היה יותר רגיל בפי החכמים הבבלים. ואולם ראוי לתשומת לב שבכל אחת מן הדרשות כשהן לבדן לא נזכר שם יבנה, ולנגד זה בנוסח של הרבה נזכר בכל דרשה ודרשה שם אושא. דעתו של פרנקל (ע' 179) ששתי הנוסחאות הללו הם שתי עובדות שונות אינה מתקבלת על הלב.

9) ר' יוסי בן חלפתא אמר על זה (בודאי לא בהכנסו לתוך דברי הדורש, אלא לאחר זמן): מאיר, פתפותי ביצים יש כאן (כלומר: יש בענין הזה דבר שאינו נעים לנגוע ולהפשט בו, כמו ביצים שפיבות שמעלות סרחון כשבוחשים בהן, ע' לוי ח"א 221 ע"ב; ח"ד 159 ע"ב), כי, לפי דעתו, הנביא השקר הזה הוא הנזכר בשופטים י"ח ל': ויהונתן בן גרשם בן מנשה (שהנו"ן שם תלויה לרמז שהוא מזרע משה רבנו), ולא נעים להזכיר את זרע משה שלא לשבח.

10) בירוש' באה ג"כ דרשתו של ר' מאיר: זה אמציה כהן בית אל ואח"כ דברי ר' יוסי, כמו בשהש"ר רק נשמטה ההתחלה. בירו' סנהדרין 30 סוף ב', אחר דברי האמורא, ר' שמואל בר יצחק (מהמאה הד') „זה אמציה כהן בית אל" באו דברי ר' יוסי: „פתפותי ביצים היו שם ואיזה זה יהונתן בן גרשום", ואח"כ מאמרים שונים ע"ד יונתן זה, כמו בשהש"ר, ומסיים „הה"ד ונביא אחד זקן" וכו'. ובסוף בא הלקח הטוב „ומה אם מי שהאכיל את חברו לחם שקר זכה שנתייחד עליו הדבור, המאכיל את חברו לחם אמת עאכו"כ". אין ספק בדבר שזהו מאמרו של ר' מאיר, ואחרי מאמר של ר"ש בר יצחק נעשתה השמטה וצריך להכנים שם מאמרו של ר' מאיר שהנביא של בית אל הוא הכהן של בית אל. בירו' ברכות 13 ד' נשאר רק החלק שע"ד יונתן, ובסוף: הה"ד ונביא אחד זקן וכו', אמרין: הוא היה.

11) סנהדרין ו': - בתוספתא סנהדרין א' ג' ובירוש' סנהדרין פ"א (18 ע"ב) נאמר על הכלל: אלו אחי יוסף שהיו אומרים מה בצע. בפסיקתא רבה פי' קרוב לסוף (40 ע"ב) דורש את הכתוב הזה לשבחו של יהודה. [אחי יוסף] אכלו ושתו, באו לברך. אמר להם יהודה: באים

להרג ומברכים להקב"ה ? אין אנו אלא מנאצים. מהן „מה בצע' וכו', א"ל יהודה: ובוצע ברך נאץ ה'. אלא לבו ונמכרנו וכו'. 12) פסיקתא (ריש פסקא ט') 73 ע"א. ויק"ר ריש כ"ז. בב"ר ל"ג אומר זה ר' לוי ובודאי צ"ל בשם ר"מ. 13) ירוש' חגיגה פ"ב (77 ע"ב). בקה"ר לאותו פסוק יש עוד דבר רביעי: יש לך אדם שעושה מעשים רעים בנערותו ובזקנותו עישה מעשים טובים.

14) ספרי ריש האזינו (§ 306). ע"ז בא מאמר מה' שמעון בן אלעזר, תלמידו של ר"מ: עלוב הוא אדם זה שצריך ללמד מן הנמלה. אלו למד ועשה עלוב היה, אלא שצריך היה ללמד מדרכיה ולא למד. 15) ע' לעיל 9; 17; 19. ע' ג"כ לקמן ע' זה וע' 41. השוה סוטה בסוף: משמת ר' מאיר בטלו מושלי משלות. הכונה היא כאן לא כמו שחושב בלומנטל בספרו: R. Meir S. 89, למשלי שועלים [אלא פשוט למשלים]. 16) שמו"ר ו'. 17) ויק"ר כ' קרוב לסוף.

18) בארמית: ערביך ערבא צריך (סוכה כ"ו). 19) שהש"ר א' ריש ד'. בקצור וכתם בתנחומא ויגש קרוב לראש. בקשוטים נוספים בשו"ט ח' ו'. ע"ד המלה אלעיקי ע' לוי ח"א 85 ע"א וב'.

20) מנחות מ"ג: 21) ודי־זהב. ודי זהב. 22) כפרי לאותו פסוק. בילקוט הגי' נכונה „ר' מאיר", ובספרי, כמו שקרה בע"ד מקומות, נשמט השם מאיר, ובכ"י אחת, לפי עדותו של ה' איש־שלום, ר' יהודה. 23) דברים רבה פ"ב לד' ל'. ר' שמואל פרגריטא בשמו. השוה פסיקתא 164 ע"א, ששם נשאר רק ראש המאמר והשאר נשמט. הגרעין של המשל הזה נמצא לעיל 20.

24) תוספתא סנהדרין ט' ז'. ב' סנהדרין מ"ו: באור אחר ל„קללת אלהים" אבל ג"כ באותו המובן (שהקב"ה משתתף בצער האדם שנברא בצלמו.) לקמן ע' 43 הע' 16.

25) מס' שמחות סוף פי"ד.

ז. לפילוסופיה הדתית. ימות המשיח ועולם הבא.

בחקירתו של ר' מאיר ע"ד האלהים והשגחתו, כנראה, תפס מקום ביחוד הרעיון ע"ד מדות הדין והרחמים 1). את הכתוב (ישעיה כ"ו כ"א): הנה ה' יוצא ממקומו, הוא מבאר: יוצא ממדה למדה, יוצא לו ממדת הדין ובא למדת רחמים על ישראל 2). — את שני השמות שבהושע י"ד ב': שובה ישראל עד ה' אלהיך, עד שהוא עומד במדת רחמים, ואם לאו — אלהיך, עד דלא יתעביד סנגוריא קטגוריא (עד שלא יעשה הסנגור לקטגור) 3). — וכן היא דרישתו גם לדברים ה' י'. מנין שכשם שאתה מברך על הטובה, כך אתה מברך על הרעה, ת"ל: אשר נתן לך ה' אלהיך — דיינך, בכל דין שדנך, בין במדת הטוב בין במדת הפורענות 4). — את הכתוב בראשית ו' ג' הוא מבאר שהוא לשון תימה: לא ידון רוחי באדם. (אם) הן לא עשו את מדת הדין למטה, אף אני איני עושה את מדת הדין למעלה? 5) הה"ד (איוב ד' כ"א): הלא נסע יתרם בם ימותו ולא בחכמה, בלא חכמת התורה. בלי משים לנצח יבתו, אין משים אלא דין, שנא' (שמות כ"א): ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם 6). — איוב ל"ד כ"ט. והוא ישקיט ומי ירשיע. והוא ישקיט מעולמו, יסתיר פנים מעולמו, כדיין שמותחין כילה על פניו ואינו יודע מה נעשה מבחוץ, כך אמרו דור המבול: עבים סתר לו ולא יראה 7). אמרו לו: דייך, מאיר! אמר להון: ומהו דכתיב: והוא ישקיט

וכו'? אמרו: נתן (הקב"ה) שלוה לדור המבול, ומי בא וחייבן (כלומר, להרגיז מנוחתם)? — מנין שבמדה שאדם מודד מודדין לו? שנאמר: בסאסאה בשלחה תריבנה (ישעי' כ"ז ג'). אין לי אלא שמדד בסאה, מנין לרבות תרקב וחצי תרקב? ת"ל: כי כל סאון סואן ברעש (דרייש סאון מלשון סאה בהוספת נו"ן להקטנה). אין לי אלא דבר שבמדה, מנין שאפילו פרוטות קטנות מצטרפין להשבון גדול? ת"ל (קהלת ז' כ"ז): אחת לאחת למצוא חשבון 8). הוא מיסד את הכלל הזה על המצות שנאמרו בפ' סוטה (במדבר ה'), שהן כנגד הטאותיה 9). — הרעיון של ר' עקיבא 10) שבעברה אחת אדם מכריע את כף המאזנים לחובה, מרחיב ר' מאיר ואומר: לפי שהיחיד נדון אחר רבו והעולם נדון אחר רבו. לעולם יהא אדם רואה את עצמו חציו זכאי וחציו חייב, עשה מצוה אחת אשריו שהכריע את עצמו ואת העולם לכף זכות, עבר עבירה, אוי לו שהכריע את עצמו ואת העולם לכף חובה, ע"ז נאמר (קהלת ט' י"ח): וחוטא אחד יאבד טובה הרבה, בשביל חטא יחידי שחטא זה, איבד ממנו ומן העולם טובה הרבה 11). — מנקודת השקפה כוללת כזו מביט ר"מ גם על התשובה באמרו: גדולה תשובה, שבשביל יחיד שעשה תשובה מוחלין לכל העולם כלו, שנא' (הושע י"ד ה'): כי שב אפי ממנו, מהם לא נאמר, אלא ממנו 12). — אדם עובר עברה בסתר; והקב"ה מכריז עליו בגלוי, שנא' (במדבר ה' י"ד): ועבר עליו רוח קנאה, ואין עברה אלא לשון הכרזה, שנא' (שמות ל"ו ו'): ויעבירו קול במחנה 13). — כשחלה אלישע בן אבויה בא ר' מאיר לבקרהו, א"ל: לית את הזר בך (האם לא תשוב בתשובה)? א"ל: ואין הזרין מתקבלין (ואם שבים האם מתקבלת התשובה)? א"ל: ולא כן כתיב (תהלים צ' ג'): תשב אנוש עד דכא, עד דיכדוכה של נפש (כלומר, עד מות). [באותה שעה בכה אלישע ונפטר ומת. והיה ר"מ שמח בלבו ואומר: דומה שמתוך תשובה נפטר רבי] 14). — באותה האגדה שבה מתאר היחס של ר"מ אל רבו אלישע־אחר מובאה דרשתו שדרש אחרי שפירס ר"מ טליתו על קברו: ליני הלילה (רות ג' י"ג). ליני בעולם הזה שדומה ללילה. והיה בבקר, זה העולם הבא שכלו בקר. אם יגאלך טוב יגאל, טוב זה הקב"ה, שהוא טוב, דכתיב (תהלים קמ"ה ט'): טוב ה' לכל. ואם לא יחפוץ לגאלך וגאלתיך אנכי חי ה' 15) *). — כשאדם מצטער, שכינה מה לשון אומרת? קלני מראשי, קלני מזרועי! אם כן המקום מצטער על דמן של רשעים שנשפך, קל

*) כששאלו את ר"מ: אם ישאלוך בעוה"ב את מי אתה רוצה לבקר קודם את רבך או את אביך? ענה ר"מ: את רבי. כי כן למדנו: מצילין תיק הספר עם הספר, תיק התפילין עם התפילין – מצילין לאלישע־אחר בזכות תורתו. (שם בירוש' חגיגה פ"ב).

זחמר על דמן של צדיקים 16). — תה' מ"א ב'. אשרי משכיל אל דל. זה שממליך יצר טוב על יצר הרע 17). — הנשמה הזו ממלאה את כל הגוף ובשעה שאדם ישן היא עולה ושואבת לו חיים מלמעלן 18). — אדם הראשון מכל העולם כלו הוצבר עפ־ה, שנא' (תה' קל"ט ט"ז): גלמי ראו עיניך (מכל מראה עיניך נגלמתי והיינו כל העולם — רש"י 19). — רעיון של השגחה מוצא ר"מ בהזיון פיזי זה: כל תשעה הדשים שאין האשה רואה דם, בדין הוא שתהא רואה, מה הקב"ה עושה? מסלקו למעלה לדדיה ועושה הלב, כדי שיצא הולד ויהיה לו מזון לאכל 20).

על הלמוד הקוסמולוגי נהשב מאמרו של ר' מאיר ע"ד שבעה הרקיעים 21), שהתחתון שבהם נקרא בשם רומי־יוני 22) והשאר בשמות עבריים 23).

על המשל שאמר ר' יוחנן בן זכאי 24) ע"ד העבדים הפקחים שקישטו את עצמן לסעודה והטפשין הלכו למלאכתן ולא קישטו עצמן לסעודה, הוסיף ר' מאיר: אף הן (הטפשין שנגזר עליהם שיעמדו ולא ישבו יחד עם הפקחים) נראין כמשמשין (כאלו הם שמשי הסעודה ואין בזה בושה)? אלא אלו ואלו יושבין, הללו אוכלין והללו רעבין, הללו שותין והללו צמאים, שנא' (ישעי' ס"ה י"ג): הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו 25). — מנין לתהיית המתים מן התורה? שנא' (שמות ט"ו): אז ישיר משה, שר לא נאמר, אלא ישיר, מכאן לתהיית המתים מן התורה. כיוצא בדבר אתה אומר (יהושע ה' ט'): אז יבנה יהושע מזבח, בנה לא נאמר, אלא יבנה, מכאן לתחה"מ מן התורה 26). — מהוכוחים שהיו בינו ובין השומרונים 27) נשאר במסרת וכוח אחד ע"ד תחה"מ. חד כותי שאל לר"מ א"ל: היין מתיא? (היחיו המתים?) א"ל: אין. א"ל: בהשאי או בפרהסיא? א"ל: בפרהסיא. א"ל מאן את מחמי לי? (מהיכן תראני שכך הוא?) א"ל: לא ממקרא ולא ממשנה, אלא מדרך ארץ אני משיבך. א"ל: נאמן אחד בעירנו והכל מפקידין אצלו בחשאי והוא מהזיר להם בפרהסיא 28), בא אחד והפקיד אצלו בפרהסיא, היאך יחזיר לו בחשאי או בפרהסיא? לא בפרהסיא? א"ל: אין. א"ל: ולא ישמעו אזנך מה שפיך מדבר. הבריות מפקידין אצל נשותיהן טפה של לבנות, והקב"ה מהזיר להם אותה טפה בריה נאה שלמה בפרהסיא, המת שהוא הולך בפרהסיא, לא כל שכן שיבוא בפרהסיא, אלא כשם שהוא הולך בקולי קולות כך הוא בא בקולי קולות 29). — פרט אחד מוכוח זה נשמר כנראה במקור אחר 30), ששאלו באירוניה, כנראה, את ר"מ: ידענא דהיי שכבי (יודע אני שהמתים יחיו), דכתיב (תה' ע"ב ט"ז): ויציצו מעיר כעשב הארץ, אלא כשהן עומדין ערומין, או במלבושיהן עומדין? א"ל:

קל והמר מהטה: ומה הטה שנקברה ערומה יוצאה בכמה לבושין, צדיקים שנקברים בלבושיהן על אחת כמה וכמה! 31). —

מהזיונותיו של ר״מ ע״ד האישר הבא לימות המשיח כבר נזכר לעיל 32). כן הוא אומר על יסוד הכתוב (ויקרא כ״ו י״ג): ואולך אתכם קוממיות, שקומתם תהיה מאתים אמה, כשתי קומות של אדם הראשון (כדאמרינן בחגיגה י״ב ע״א מן ותשת עלי כפכה (תה׳ קל״ט ה׳): כף בגימטריא מאה — רש״י) 33).

ע״ד מאמריו הפסידיפיגרפיים של ר״מ צריך להזכיר אלה שבאו בפרקי דר׳ אליעזר 34) ובמדרש משלי 35). גם מאמר אחד במדרש אבכיר 36).

הערות לסי׳ ז׳.

1) ע׳ דרשתו של ר׳ עקיבא לדניאל ז׳ ט׳, לעיל כרך א׳ ח״א 163, וח״ב 63.

2) ירוש׳ תענית פ״ב (65 ע״ב). פסיקתא 162 ע״א. 3) פסיקתא 164 ע״א.

4) תוספתא ברכות ז׳ (ו׳) א׳, ב׳ ברכות מ״ה: - השוה דרשתו של ר״ע לדברים ו׳ ו׳, לעיל כרך א׳ ח״ב 65. 5) רק אם נחשב זה ללשון של תימה, אז יש בו מובן ואין צרך בכל דחקי המפרשים. אולי מפרש ר״מ „באדם״ כמו „באדם״, ואז הפרפרזה יותר מדיקת: האם גם רוחי יעשה כמו שהאדם עושה, שאינו דן דין אמת?

6) ב״ר כ״ו קרוב לסוף. באדר״נ ל״ב נ״א (44 ע״א): לא ידון. אומר הקב״ה: אמר הדור ההוא: לא ידין ה׳, אין דיין בעולם. נטש המקים את העולם (השוה דברי ר״ע, לעיל כרך א׳ ח״ב 77, „לית דין ולית דיין״). בב״ר שם אומר זה - במלות אחרות - רבי, שבאדר״נ מיוחס לו מאמר דומה למאמרו של ר״מ בב״ר: אמר הקב״ה: הם לא הושיבו סנהדרין בארץ, אף אני לא אושיב להם (נ״א: אני מושיב להם) סנהדרין במרום.

7) ב״ר ריש ל״ו, ויק״ר ריש ה׳. משבח אני את הגהתו של הרד״ל, שהמלות „כך אמרו דור המבול עבים סתר לו״ צריך להציג אחרי המלות „דייך מאיר״ (שאל״כ למה רגשו המשיבים שאמרו „דייך מאיר״, באלו אמר דבר שלא נאה להקב״ה); ר״מ מבאר „ישקיט״ - מבקש שקט ומנהה לעצמו, והחילקים עליו מפרשים „ישקיט״ לאחרים (נתן שלוה לדור המבול). המשל מהכילה הפרושה על עיני הדיין אולי בא ע״י השפעת המיתואולוגיה היונית ע״ד המטפחת הקשורה על עיני הצדק. ובויק״ר במקום כילה - וילון (שלק״ח מהיונית, ע׳ לוי ח״א 502 ע״ב וח״ב 318 ע״ב). עוד ע״ד וילון, ע׳ להלן המאמר של ר״מ ע״ד שבעה רקיעים.

8) תוספתא סוטה ריש פ״ג, ירו׳ סוטה 17 א׳; בב׳ סוטה ח׳ ב׳ נשמט השם מא״ר, כמו בעור הרבה מקומות ונשאר רק רבי. ראשית המאמר בא בסנהדרין ק׳ א׳ וב׳ בשם ר״מ. על קושית ר׳ יהודה איך אפשר לצדיקים לקבל רוב טובה כזו? הוא משיב שם בדרשת ר״א המודעי (לעיל כרך א׳ ח״א 144 – מבלי להזכיר את שמו) שמדה טובה מרובה ממדת פרענות ובמדת פורענות כתיב (ישע׳ ס״ו כ״ד): ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים וגו׳ ואשם לא תכבה, והרי אדם מושיט אצבעו באש בעוה״ז מיד נכוה? אלא כשם שנותן הקב״ה כח ברשעים לקבל פורענותם, כך הקב״ה נותן כח בצדיקים לקבל טובתן. ע׳ ג״כ מאמרו של ר״מ ע״ד ספק עברה, אדר״נ ריש פ״ל, 45 א׳.

9) תוספתא סוטה ג׳ ב׳-ד׳, ב׳ סוטה ח׳: במשנה סוטה א׳ ז׳ באה ג״כ התמצית של מאמר ר״מ אבל בלא הזכרת שמו: במדה שאדם מודד בה מודדין לו, וע״ז באו פרטים מענשי הסוטה שהם מדה כנגד מדה. אחד מהפרטים שבאו בתוספתא: היא האכילה אותו מעדנים, לפיכך קרבנה מאכל בהמה (שעורים), בא בתלמוד (סוטה ט״ו): בשם ר׳ מאיר - ע׳ ג״כ לקמן הע׳ 13 –

דשמעיה לר׳ מאיר דקאמר: היא האבילהו מעדני עולם, לפיכך קרבנה מאכל בהמה. דרשה זו של ר״מ שמע ר׳ גמליאל והקשה ע״ז: ומה אם הסוטה היא אשה עניה שלא השיגה ידה להאבילהו מעדנים? ולפיכך דרש ר׳ גמליאל דרשה אחרת (ע׳ כרך א׳ ח״א 23 הע׳ 5; 55 הע׳ 7). אחרי שמובדהים אנו לומר שר׳ גמליאל זה הוא ר״ג השני, אין אמנם הדבר בלתי אפשרי, שאפשר שר״מ בימי נעוריו היה לו משא ומתן עם ר״ג (ע׳ לעיל ח״א 55, הע׳ 8), אבל זוהי השערה רחוקה. ואולם הצורה של המחלקת הזו מוכיחה שלא נמסרה, כמו שאר מחלקות התנאים, על פה, אלא שהיא חזון לב, כדי להאיר על שתי הדעות. אכן אפשר שהמסרת היהודית הבאה בספרי במדבר § 8 היא הנכונה, שבעל הדעה הזו הוא ר׳ שמעון בן גמליאל, בן דורו של ר״מ, ולא ר׳ גמליאל השני, ואז המחלקת אינה מופרכת ע״י ההסתוריה, אבל אז צריך להגיה בכל המקומות ההם שנזכרו בח״א ע׳ 23 ו 55 במקום ר״ג – ר׳ שמעון בן גמליאל.

10) ע׳ כרך א ח״ב 33 הע׳ 1 ושם 69 הע׳ 5. 11) תוספתא קדושין א׳ י״ד. בבבלי קדושין מ׳ ע״ב נשמט משום ר׳ מאיר [וכן בתוספתא כתב יד ערפורט. המתרגם].

12) יומא פ״ו: 13) סוטה ג׳. הראיה מהכתוב היא כנראה הוספה מאוחרת, כי בתוספתא, בדברו ע״ד סופה של הסוטה, הוא מסיים באפן אחר (תוספתא סוטה ג׳ ד׳): היא עשתה בסתר והיושב בסתר משים פנים עליה, שנא (איוב כ״ד כ״ו): ועין נואף שמרה נשף וכו׳ וסתר פנים ישים. דבר אחר: שהוציא בהדין שלה בגלוי, שנא׳ (משלי כ״ו ט״ו): הכסה שנאה במשאון תגלה רעתו בקהל. 14) ירוש׳ חגיגה פ״ב (77 ע״ב וג׳). קה״ר ז׳ ח׳, רות ר׳ ג׳ ט״ז.

15) חגיגה פ״ב 77 ע״ג. השוה מנחות נ״ג ריש ע״ב. וע׳ מת״א י״ט י״ז.

16) משנה סנהדרין ו׳ ה׳ על יסוד הכתוב (דברים כ״א כ״ג): כי קללת אלהים תלוי. בבבלי סנהדרין מ״ו: פליגי אביי ורבא באפן הדרשה. אביי אומר: קללת – קל ליה (קל-אני=קלני). דבא אמר: קיל לי עלמא (בלשון „סגי נהורי״, והכונה כבד ממני העולם). וא״כ לפי״ד רבא קלני = קל אני. השוה תשובות הגאונים הוצ׳ הרכבי סי׳ רמ״ד. בירוש׳ סנהד׳ (פ״ו ה״י) בלא שמות האמוראים: אנן תנינן קליני (=קל איני), אית תניי תני: קל אני. מאן דמר קליני לית הוא אלא קליל, מאן דמר קל אני לית הוא אלא נטיל (מי שאמר קליני, אין זה אלא קל, ומי שאומר קל אני, אין זה אלא נטיל). לוי ח״ג 379 מפרש לא נכון את המלה נטיל בתור שם העצם – משא, נֵטֶל, והכונה בל׳ סגי נהור – קַלוּת, ואולם הדעה הנגדית לקליל, והמלה הבאה לבאר מלה ארמית זו – קל, מורה שזהו שם התאר, כמו כָּבֵד. בדעה השניה בא „קל״ בתור כנוי בשביל הכבוד, ומובנו להפך – נטיל = כבד, כמו שמבאר רבא. – דרשת הכתוב של ר׳ מאיר ע׳ לעיל 34 הע׳ 4.

17) ויק״ר ריש ל״ד. ר׳ אבא בר ירמי׳ בשמו.

18) ב״ר סוף י״ד. ר׳ אחא ור׳ בּיסני בשם ר׳ יוחנן בשם ר״מ.

19) סנהדרין ל״ח סוף ע״א. בזה רצה ר״מ בודאי להגיד שיוונם של כל בני האדם במה שנוגע לבנין גופם. 20) ויק״ר י״ד.

21) אדר״נ פל״ז (נ״ה ע״ב): רמ״א: שבע רקיעין הן. אלו הן: וילון, רקיע שחקים, זבול, מעון, מכון, ערבות. בבבלי חגיגה י״ב ע״ב בא אחרי דברי ר׳ יהודה (התנא בן ר׳ אלעאי), שעל יסוד הכתוב דברים י׳ י״ד מחליט שרק שני רקיעים ישנם, מאמר ר״ל (ריש לקיש או ר׳ לוי) שיש שבעה רקיעים. אולם אחרי שר״ל זה בא במחלקת עם התנא ר׳ יהודה, צריך להשב כי נשתבש כאן מר״מ לר״ל. בשו״ט קי״ד מיוחסת דעתו של ר׳ יהודה לרבנן ודעתו של ר״מ לר׳ אליעזר. ואולי גם שם נשתבש מר״מ לר״א. בשו״ט כמו באדר״נ נמנו רק שמות הרקיעים (בלא ראיות מהכתובים מלבד „ערבות״) ובמקום „וילון״ בא שמים. אולם בתלמוד מבואר תפקידו של כל אחד ושמות כל אחד על יסוד הכתובים והוספות מהאחרונים. במדרש עשרת הדברות, ביהמ״ד א׳ ע׳ 63, נאמר כתם, ובהרחבה דברים במקצת. ראיה שדרשה זו שנשתמרה באפן הכי טוב בתלמוד שייכת אל הקוסמולוגיה של התיאוסופיה המיסטית של תקופת התנאים ושעפ״י אדר״נ אפשר ליחסה בלא כל קושי לר״מ – אפשר להביא מזה שרב במאמרו (מנחות ק״י) כבר השתמש בזה (ע״ד זבול) ומאמר אחר של

רב (חגיגה שם) נוכד על שם הרקיע מבין. 22) וילון Velum, לפי הנאמר בחגיגה הוא רק, ישעי' מ' כ"ב, שג"כ פירושו מסך. ע' לעיל 42 הע' 7 ע"ר שם וילון.

23) בחגיגה שם: וילון אינו משמש כלום, אלא נכנס שהרית ויוצא ערבית ומחדש בכל יום מעשה בראשית, שנא' (ישעי' מ' כ"ב): הנוטה כדק שמים. רקיע - שבו חמה ולבנה כוכבים ומזלות קבועין, שנא' (בר' א' ט"ז): ויתן אותם אלהים ברקיע השמים. שחקים - שבו רחיים עומדות וטוחנות מן לצדיקים. שנא' (תה' ע"ח כ"ג): ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח וימטר עליהם מן לאכול. זבול - שבו ירושלים ובית המקדש ומזבח בנוי ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן, שנא' (מ"א ח' י"ג): בנה בניתי בית זבול לך. ומנלן דאיקרי שמים? דכתיב: הבט משמים וראה מזבול קדשך (ישעי' ס"ג ט"ו). מעון - שבו כתות של מלאכי השרת שאומרות שירה בלילה וחשות (מהרש"א) ביום מפני כבודן של ישראל, שנא' (תה' מ"ב ט): ובלילה שירה עמי... ומנלן דאיקרי שמים? שנא' (דברים כ"ו ט"ו): השקיפה ממעון קדשך מן השמים. מכון - שבו אוצרות שלג ואוצרות ברד, ועליית טללים רעים ועליית אגלים. והדרה של סופה וסערה, ומערה של קיטור, ודלתותיהן אש... ומנלן דאיקרי שמים? דכתיב (מ"א ח' ל"ט): ואתה תשמע השמים מכון שבתך. ערבות - שבו צדק ומשפט וצדקה, גנזי חיים וגנזי שלום וגנזי ברכה ונשמתן של צדיקים ורוחות ונשמות שעתיד להבראות, וטל שעתיד הקב"ה להחיות בו מתים (כאן מובא לכל אחד ראיה מהכתוב), שם אופנים ושרפים וחיות הקדש ומלאכי השרת וכסא הכבוד; מלך אל חי רם ונשא שוכן עליהם, דכתיב (תה' ס"ח ה'): סלו לרוכב בערבות ביה שמו. ומנלן דאיקרי שמים? אתיא רכיבה רכיבה, כתיב הכא: לרוכב בערבות, וכתיב התם (דברים ל"ג כ"ו): רוכב שמים בעזרך. - בשבת קנ"ב ע"ב אמר מין אחד לר' אבהו: אמריתו נשמתן של צדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד

24) שבה קנ"ג א': חתנו של ר' מאיר בשם ר"מ. רבינוביץ מביא מכ"י ומספרים עתיקים גם את שם חתנו של ר"מ, אבל באופנים שונים: זריזאי (כ"י מינכן), זיתאי, זיואי (השוה ברכות נ"ג סוף ע"ב) ותאי. יוחסין (רשימת האמוראים אות ז' גי' 132 ע"ב, 171 ע"א מהדורת פיליפובסקי) גורס גיתאי חתניה דר"מ וזיותאי התניה דר"מ, שמזה בנקל נשתנה לשאר הנירסאות (מלבד זריזאי), שישנן גם בקה"ר ט' ה' (רק חסר שם „חתניה דר"מ"). הנוסח של כ"י מינכן אפשר לפרש ע"י השם זירוז, שבנו היה ר' יהושע (ר' יהושע בן זירוז בן חמיו של ר"מ, חולין ו' ע"ב, ירו' דמאי פ"ב, 22 סוף ע"ג, שבת קמ"ז). זירוז זה לא היה חותנו של ר"מ, כמו שחושב בעל סדר הדורות ע' ר"מ, כ"ג ע"ג בראש העמוד, אלא בן חמיו, כלומר גיסו, בנו של ר' חנינא בן תרדיון, שאין צרך להסבים לדברי יוחסין (43 ע"א) שר' מאיר נשא אשה בפעם השניה. ואולי ירש יהושע בן זירוז את הכנוי זריזאי מאביו, ועי"ז אפשר לקיים את נסחת כ"י מינכן ו„חתנו" אין פירושו במובן הפשוט, אלא מחתנו, גיסו. שאר הנוסחאות נשתבשו מן זריזאי.

25) כך הוא בבבלי, ואולם בקה"ר מובא הפסוק ישעי' ס"ה י"ג בסוף המשל, ודברי ר"מ הם איפוא יותר באור מאשר השלמה. שם הובא ג"כ הכתוב ממלאכי ג' י"ח.

26) סנהדרין צ"א: רבינוביץ מציין נוסח „רבי". כנראה גם שם נשמט השם „מאיר", כמו בהרבה מקומות אחרים. 27) ע' לעיל ע' 19. 28) המשל מהפקדון מוביר את המשל שנתנה ברוריה בנחמה את ר"מ על מות שני בניו (מדרש משלי ל"א י'), אך אצל ר"מ הנפקד הוא ה' ואצל ברוריה האדם. 29) קהלת רבה ה' י'

30) סנהדרין צ' סוף ע"ב. השאלה שומה באפן אנכרוני מפליא בפי קליאופטרה מלכתא (נ"א: קלפטרא מ'). אך בכ"י אחד (ע' ר"ס) בא „מלכאי" במקום „מלכתא". אנכרוניות זו אפשר להרחיק רק עי"ז אם נחשב ששם השואל היה דומה לקליאופטרה, ונשתבש קצת מפני שהשם קליאופטרה המלכה ידוע היה במסרת ההלכה מכבר (ע' בבלי נדה ל' ע"ב, תוספתא נדה ד' י"ז). ואולם שם שכזה מוצאים אני אמנם לעיל במשא ומתן שהיה לר"מ עם הכותים. הכותי (השומרוני) שר"מ הוכיח לו שאינו משבט יוסף, הלך לגבי אפוטריקי דידהון, זהו לנשיא של השומרונים. מלה זו לפי נוסחת הערוך „אפטרכא", אך יש שנכתב גם ב„קוף" אפטוריקא, וגם בלא האלף בראשונה, פטוריקי (ע' לוי ה"א 140 ע"א). לפי פי' הערוך הוא פטריארך, הפטריארך של השמרונים. בעת שהיה

ר״מ בגליל דשמרונים היה לו משא ומתן עם הנשיא שלהם. יבין שאר הובוחים ה״א ההוכה גם ע״ד תחה״מ. מהשיחה על אדות זה נשארה בקהלת רבה מסרת אגדית ואת בר מהלקתו הוא קורא רק בשם כותי. אולם במסרת הנמצאה בתלמוד הבבלי, שע״פ הרב נזהר יותר מהמקורות הארץ־ישראליים לדקדק במסרת התנאים, באה שיחה אחרת והשואל נזכר ביותר דיוק: פטריקא דבותאי. מהשם הנזכר בשני המקורות הללו נשתבש אח״כ ע״י השנות מקום הקו״ף והוספת למ״ד ל„קלפטרא׳ ומן כותא נשתבש למלכתא. ההשתנות בפעלים ממין זכר למין נקבה נעשתה אח״כ מאליה. הגירסא „מלבא׳ שנשתמרה עוד באחת מהנוסחאות מראה על האמצעי של דרך ההשתבשית, שאח״כ ע״י השפעת הפעלים במין נקבה נהפך מן מלבא למלכתא ע׳ .R. d. E. J. V. 185 f. VI, 159

31) בכתובות קי״א ע״ב באו שני מאמרים מיוחדים של ר׳ חייא בר אבא (מהמאה הג׳, ע׳ פרנקל 83 ע״א) בבאור הכתוב תה׳ ע״ב ט״ז והמשל של החטה.

32) ע׳ לעיל 30 הע׳ 47. דומה לו מאמרו השלישי של ר׳ חייא בר יוסף שנזכר בכתובות שם: עתידה א״י שתוציא גלוסקאות וכלי מילת. כנראה אין כונתו לומר שיצמחו בגדים מן האדמה, אלא כמו שהחיות, אף אלו שאינן מגדלות צמר, לבושן גדל עמהן.

33) סנהדרין ק׳, ב״ב ע״ה. חולק על ר׳ יהודה. בספרא לאותו פסוק בא במקום ר״מ – ר׳ שמעון וכן בב״ך י״ב. בתנח׳ ב׳ בראשית י״ח – רשב״י.

34) פ׳ ט׳, בריאת מינים אחרים של החיות; פ׳ י׳, יונה מצא אור כדנה ממרגלית, בהוכחה מתה׳ צ״ז י״א (הובא בתנחומא ויקרא ובסוף למדרש יונה, ביהמ״ד ח״א 98); פ׳ י״ז, בדה״ב ל״ה כ״ה „השרים׳ – אלו הלוים, השרות – נשיהן; פ׳ כ״ב, הבנות צאצאי קין.

35) א׳ ד׳, עד היכן גיל „נער׳. אפשר להכיר שיש לפקפק במסרת זו כי הראשון אומר ר״מ עד כ״ה שנה והשני ר׳ עקיבא עד ל׳ שנה ור׳ ישמעאל אומר: לא כדברי זה ולא כדברי זה (כך גי׳ הילק״ט). המדרש הזה מזכיר את ר״מ בתור אומר עוד מאמרים אחדים, שאמנם בנוסח אחר קצת נאמרו גם במקורות אחרים. ע׳ לעיל 2 שורה 5; 15 הע׳ 2; 23 הע׳ 32; 44 הע׳ 28.

36) לשמות ד׳ ב״ט (ילקוט רמז קע״ה, הוצ׳ בובר ע׳ 17).

פרק שני.

ר׳ שמעון בן יוהאי.

לפי המספר באגדה הבבלית 1) גרם ר׳ שמעון בן יוהאי בשאלתו התמימה: תפלת ערבית רשות או חובה, למחלקת הגדולה שהתפרצה בין ר׳ יהושע בן חנניה ובין ר׳ גמליאל השני ושעל ידה הורד ר׳ גמליאל מנשיאותו. ואולם יש ראיות כרונולוגיות הסותרות ספור זה 2), אע״פ שמהצד השני יש הוכחות בטוחות, שר׳ שמעון בן יוהאי, אמנם אחרי המחלקת ההיא, היה ביחס קרוב אל בית המדרש דיבנה 3). רבו המובהק ואולי היחיד היה ר׳ עקיבא. הוא יישב שנים רבות בבני ברק יחד עם ר׳ חנניה בן חכינאי, שהיו, כנראה, שניהם ילידי מקום אחד 4). ואולם רשב״י היה ימים יותר רבים שייך אל בית המדרש של ר״ע מר׳ חנניה חברו 5). מתוך סביבה זו, שממנה יצאו גדולי התורה שלאחר תקופת אדריאנוס, עלו למעלה ביחוד ר׳ מאיר ור׳ שמעון. שניהם נסמכו עוד ע״י ר׳ עקיבא, ואך את ר׳ מאיר צוה להושיב ראשון, ולר׳ שמעון, שהרגיש את עצמו נעלב על

ידי זה, אמר ר״ע, בבקשו להרגיע את רוחו: חייך, שאני ובוראך מכירין כחך[6]. עצמיותו של רשב״י באפן למודו מתאר בן דורו הצעיר, איסי בן יהודה[7], בדברים אלה: טוחן הרבה ומוציא קמעא, ומה שמוציא אינו מוציא אלא סובין[8]. נמצינו למדין, שרשב״י היה מבלך בזכרון חזק ובכשרון לברר כל דבר ולהרחיק מה שהוא חסר ערך. הוא בעצמו אמר לתלמידיו: „בני, שנו מדותי, שמדותי תרומות מתרומות מדותיו של ר׳ עקיבא״[9] (כלומר מדותיו הן העדיות והמובהרות מתוך המדות המובהרות של ר״ע).

כנראה עוד בימי ר׳ עקיבא התישב רשב״י בצידון וקבע לו שם ישיבה. אניקדוטה אחת יפה מציגה אותו לפנינו בתור מנהיג רוחני, והביא שלום בין איש לאשתו שבקשו להתגרש מפני שהיו השוכי בנים[10]. בצידון נפגש עם ר׳ חנינא בן גמליאל[11] וכן עם ר׳ חנניה בן חכינאי[12]. הוא ידע כל כך בבהור את המקום שבין צר לצידון עד שהיה אומר: יכול אני שיהו עולין מטבריה לצפורי ומצור לצידון מפני מערות ומגדלות שביניהם (ואין בזה משום אסור יציאה מחוץ לתהום בשבת)[13]. יש עוד ידיעות מצדון שנזכרו בתוך מאמריו[14]. נרשמו גם איזה פלוגתות שהיו שם בינו ובין חכמים אחרים[15].

בשעה שישב ר״ע בבית האסורים בקר רשב״י אותו שם וקבל ממנו איזה הוראות[16]: אח״כ אנו מוצאים אותו בתוך שאר תלמידיו של ר״ע מקבל סמיכה מר׳ יהודה בן בבא, קרוב לאושא[17]. ואחרי שנגמרה המלחמה בא עם חבריו ליסד באושא מרכז חדש לתורה[18]. — הקרוב אליו מכל חבריו היה ר׳ יוסי בן חלפתא[19]. בשאלות הלכה היה רשב״י כמעט תמיד בדעה אחת עם ר׳ יוסי[20]. נגד זה היה רשב״י כמעט תמיד חולק על ר׳ יהודה בן אלעאי[21]. מפני גזרת המלכות ברח רשב״י ונתחבא זמן רב במערה יחד עם ר׳ אלעזר בנו[22]. והתבודדותו במשך שנים רבות פתחה את הכרת עצמו, שהיתה מפתחת אמנם אצלו גם לפני זה[23], וכן גם את אפיו המוצק[24] במדה כל כך רבה, עד שיצר פתגם כזה — שבו הביע גם את רגש גאות־אב: — ראיתי בני עליה[25] והן מועטין. אם אלף הן, אני ובני מהן, אם מאה הן, אני ובני מהן, אם שנים הן, אני ובני הן[26]. — יכול אני לפטור את העולם כלו מן הדין מיום שנבראתי עד עתה, ואלמלי אלעזר בני עמי — מיום שנברא העולם ועד עכשיו, ואלמלי יותם בן עזיהו עמנו — מיום שנברא העולם ועד סופו[27]. על יסוד מאמרים כאלה נצטירה ההשקפה המקורית ע״ד עמידתו של רשב״י בתור מגן הדור[28], שנגלתה בפועל ע״ז, שבימיו לא נראתה הקשת בענן[29], משום שבזכותו אי אפשר היה למבול שיבוא.

אחרי צאתו לחפשי ישב רשב״י להבין תורה והתיישב במירון 30), עיר קרובה לגוש חלב (ולצפת) ושם גם מצא קבר 31). ואולם בתור מקום ישיבתו נזכרה גם תקועה, ששם למד אצלו תורה ר׳ יהודה שהיה אח״כ לנשיא, בנו הצעיר של ר׳ שמעון בן גמליאל הנשיא 32). בתור מאורע השוב בחייו היתה נסיעתו לרומא, שאז לוה אותו בדרכו ר׳ אלעזר, בן ידידו ר׳ יוסי, ומגמתה היתה להקל מעל היהודים את הגזרה בדבר קיום איזה מצות. ע״ד הנסיעה הזאת נשארה לנו רק ידיעה לגנדרית, שרשב״י נעזר ע״י שד אחד (בן תמליון), שרפא את בת הקיסר (בודאי אנטוניוס פיוס) והשמיד את כתב הפקודה הרעה 33). מלבד זאת נמסרו לנו איזה ומנים שרשב״י ור״א בן יוסי באו במשא ומתן עם התנא שישב ברומא, ר׳ מתתיהו בן הרש 34).

מתלמידי רשב״י 35) שמסרו בשמו, היו ביחוד ר׳ שמעון בן יהודה מכפר עכו (Jkos) 36), ר׳ ישמעון בן אלעזר וגם ר׳ שמעון בן מנסיא. — הרבה פעמים מסר דבריו ר׳ יוחנן, האמורא הגדול של ארץ ישראל, ביחוד נשמרו דבריו בתלמוד הבבלי, וכן לפעמים גם תלמידיו של ר׳ יוחנן, ר׳ חייא בר אבא ועולא. לפעמים גם ר׳ יהושע בן לוי בשם רשב״י. וגם ר׳ ירמיה ור׳ אבא בר כהנא 37).

לר׳ יוחנן זה, שמופיע בתלמוד בבלי יותר מכלם בתור מוסר דברי רשב״י, אנו חייבים תודה על הידיעה שמסר ע״ד השתתפותו של רשב״י בהמשך העבודה שהתחיל בה ר׳ עקיבא, לאסף ולסדר את תורת ההלכה. לפי ידיעה זו 38), את היסוד לקבצי ההלכות (המשנה והתוספתא) הניחו ר׳ מאיר ור׳ נהמיה, ובבאורי הכתובים עמלו ר׳ שמעון ור׳ יהודה. ר׳ יהודה יסד את הספרא לתורת כהנים, ורשב״י את הספרי לשאר הספרים (מלבד בראשית) 39). ולפיכך נמצא בתלמוד הירושלמי ובמדרשים הארץ־ישראליים הרבה בשם רשב״י 40), מה שבמכילתא ובספרי נאמר סתם או גם כן בשם רשב״י 41). זולת זאת עוד בזמן מאֻחר בימי הבינים נמצאה מכילתא של רשב״י, שבמקצתה היתה מתאימה עם המכילתא שלנו המיוחסת לר׳ ישמעאל, וכמה דברים היו במכילתא של רשב״י מה שאין במכילתא שלנו 42). גם לפני הרמב״ם היו עוד שתי מכילתות, אחת של ר׳ ישמעאל ואחת של ר׳ עקיבא 43). והמכילתא שהוא מיחס לר׳ עקיבא היא זו שבמקום אחר נתיחסה לרשב״י. עוד למעלה נאמר על יסוד תכן הספרים 44), שר׳ ישמעאל ותלמידי בית מדרשו ערכו מקבלות ישנות ומדרשות חדשות את המדרש של ארבעת הספרים האחרונים של תורת משה. ר׳ עקיבא ובני מדרשו עִבְדו את המדרש הזה לפי שיטתם, ביחוד רבה עבודתם בספר החקים הוא ספר ויקרא, ואולם בשאר הספרים, שמות, במדבר ודברים, הנקראים בפי ר׳ יוחנן בשם ספרי ושיחסם

לרשב״י, נטו יותר לדעות ר׳ ישמעאל — ולפיכך המכילתא והספרי, שנשארו לנו עפ״י עבוד מאֻחר, נקראים פעם על שם ר׳ ישמעאל ופעם על שם רשב״י 45).

כל החמר האגדי, ששם רשב״י נקרא עליו, יכול היה להחלק על פי אותם הסעיפים שבהם נחלקו האגדות של ר׳ מאיר. אך סעיף אחד נעדר לגמרי: ממנו לא נשאר כלום מוכוחים עם נכרים או עם מינים. העובדה הזאת מתבארת ע״י תכונתו העזה ושנאתו הרבה לבני הנכר, לממשלת הרומאים ולעולם האלילי, ולפיכך היה מתרחק לגמרי מכל אלה ולא רצה להכנס עמהם בוכוחים. גם בפילוסופיה הדתית, כנראה, לא עסק כלל. מעניני הכמת הנסתר, שבזמן מאֻחר תלו כל כך הרבה בשמו, נשאר ממנו באגדה שלו רק אחד, והוא רבוי המאמרים שלו ע״ד היחס שבין ה׳ ובין ישראל. מה שמציין אותו ביחוד, זהו עושר הדמיון ועוז הבטוי, ביחוד הוא מגלה זאת במשלים הרבים, שלהם נקבע כאן סימן מיוחד, וכן הצטיין בבאוריו להמר ההסטורי שבמקרא. ביחוד גדול כחו לקשר ענינים שונים ורחוקים זה מזה באופן פְרַגְמַתִי. האמץ והמקוריות של בטויו נשקפת גם ממאמריו שאינם אגדיים 46).

הערות לפתיחתא.

1) ברכות כ״ח. „אותו תלמיד רשב״י הוה׳, בסוף הספור ע״ד המחלקת בבהמ״ד ביבנה. נגד ידיעה זו פקפק ג״כ פרנקל 168. השוה ברילל ח״א 186.

2) אביו של רשב״י מלא תפקיד עוד בימי מלחמת אדריאנוס, ומזה מוכח שלא היה כל כך זקן אז; אבל אם נאמר שבנו ע״ד לפני מ״ה שנה התיצב כתלמיד לפני חכמי יבנה ואפילו אם נאמר שהיה עוד צעיר, יוצא שאביו היה כבר זקן מופלג. וגם לפי זה, אם נסמוך על האגדה הבבלית, צריך לומר שרשב״י זכה לזקנה מופלגת.

3) רשימות מחיי ביהמ״ד דיבנה, משנה סוכה ב׳ א׳, תוספתא מקואות א׳ י״ז; מסרות ע״ד הִפלוגתות שבביהמ״ד דיבנה, תוספתא עדויות א׳ א׳; מסלות בשם ר׳ אליעזר בן הורקנוס, תוספתא מעשר שני א׳ י״ד, ושל ר׳ יהושע בן חנניא תוספ׳ פסחים ח׳ ט׳. אמנם אפשר לשער ג״כ שרשב״י קבל את הרשימות ואת המסרות אח״כ מפי ר״ע רבו. אולם קרוב לשער כי רשב״י, בעת שלמד בבני ברק, היה מבקר לפעמים את ביהמ״ד שביבנה.

4) ע״פ כתיבות ס״ב ע״ב היו צריכים שניהם ללכת ביחד לבני ברק ללמוד בבית מדרשו של ר״ע, אך מפני שבזמן ההוא נשא רשב״י אשה לא רצה ר״ח בן חכינאי להמתין לו. ע״פ ויק״ר כ״א הלכו שניהם יחד ושהו י״ג שנה אצל ר״ע. ואולם בבבלי נאמר י״ב שנה. ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 142 הע׳ 8. המספרים הללו, צריך לחשב שעגולים הם.

5) לפי האמור בתוספתא נדה ו׳ ו׳ (ברייתא נדה נ״ב:) קבל רשב״י מר׳ חנניה בן חכינאי בצידן שאלה והרצה אותה אח״כ לפני ר״ע בבני ברק. רשב״י היה אז בודאי מבקר שם את משפחתו וחזר אח״כ אל ר״ע. באבות ג׳ ג׳ בא מאמרו של ר׳ חנניה בן חכינאי אחרי מאמרו של רשב״י.

6) ירוש׳ סנהדרין פ״א (19 ע״א). דוגמא מהשפעתו של רשב״י על קיום הנוסח של משנת ר״ע נמצאה בתוספתא זבים א׳ ד׳-ו׳. השוה משנה זבים א׳ א׳. 7) גטין ס״ז. אבדר״נ ד׳.

8) את החלק האחרון של המאמר הזה מבארת הברייתא: תנא משכח קימעא. לפי הנוסח שבאדר״נ נאמר לבתחילה „שונה הרבה ומשכח קימעא׳. רשב״י, שראה בזה הקלת כבוד, אמר לאיסי:

מפני מה אתה מפטפט דברי בפני ת״ח? וע״ז השיב איסי: ומה שאתה משבח – סובין של משנתך. ברור הוא, שבתלמוד נשמרו הדברים במקוריותם, והמקור האחר מסר, במקום הסגנון הציורי המקורי, בסגנון פשוט ע״פ הבונה. 9) גטין שם. ע׳ מ״ש עד״ז ר״מ איש שלום במבוא שלו למכילתא ע׳ XXXII. ע׳ להלן בלגנדה (שו״ט ל״ו י״א): אמר: על ר״ב״ל ואליהו... והיו עוסקין במדת רשב״י.

10) פסיקתא 147 ע״א, שהש״ר א׳ ד׳. [מעשה באשה אחת בצדון ששהתה עשר שנים עם בעלה ולא ילדה. אתין גבי רשב״י, בעיין למשתבקא דין מן דין (באו לפני רשב״י ורצו להתגרש זה מזו). אמר להון: חייכון, כשם שהזדוגתם זה לזה במאכל ובמשתה, כך אין אתם מתפרשים אלא מתוך מאכל ומשתה. הלכו בדרכיו ועשו לעצמן יום טוב ועשו סעודה גדולה ושכרתו יותר מדאי. כיון שנתיישבה דעתו עליו, אמר לה: בתי, ראי כל חפץ טוב שיש לי בבית טלי אותו ולכי לבית אביך. מה עשתה היא? לאחר שישן, רמזה לעבדים ולשפחותיה ואמרה להם: שאוהו במטה וקחו אותו והוליכוהו לבית אבא. בחצי הלילה ננער משנתו. כיון דפג המריה, אמר לה: בתי, היכן אני נתון? אמרה ליה: בבית אבא. אמר לה: מה לי ולבית אביך? אמרה ליה: ולא כך אמרת לי בערב: כל חפץ טוב שיש לי בביתי טלי אותו ולכי לבית אביך? אין חפץ טוב לי בעולם יותר ממך. הלכו להם אצל רשב״י ועמד והתפלל עליהם ונפקדו].

11) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 144 הע׳ 2. 12) ע׳ לעיל הע׳ 5.

13) תוספ׳ ערובין ה׳ (ו׳) ח׳, ירוש׳ ערובין פ״ה (22 ע״ב). מגדלות שבתוספ׳ בירוש׳ – בורגנין. 14) תוספתא תרומות י׳ י״ב, ב׳ חולין מ״ט; תוספתא אהלות י״ח ב׳ (השוה גם המשל שלו בספרי במדבר § 84. – להלן סי׳ ז׳). 15) תוספתא גטין א׳ ד׳ (ששם בא ר״ש בן גמליאל במקום רשב״י), ב׳ גטין י״א ע״א מסֻפר ע״י ר׳ אליעזר בר׳ יוסי.

16) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 30. 17) ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 122.

18) ע׳ לעיל 34. ע״ד אספה אחרת של תלמידי ר״ע בבקעת רמון מספר בירוש׳ חגיגה ריש פ״ג – 78 ע״ד (ע׳ גרץ ח״ד 186): ביום הזה עשו חגיגה, וכל אחד מהם דרש שבע דרשות לישעי׳ ה׳ א׳, וביהוד קלסו אז את דרשותיו של רשב״י.

19) ויכוחים בינו ובין ר׳ יוסי נמצא בתוספתא: תרומות ה׳ ח׳, מע״ש ב׳ י״א, בכורים א׳ ז׳, שבת ט׳ (י׳) י׳, פסחים א׳ ה׳. ר׳ יוסי פעם הלל את פסקו של רשב״י וקרא עליו את הכתוב משלי כ״ה כ״ו, תוספתא פאה א׳ י״ג, גיטין ס׳ ע״א.

20) פרנקל 173. 21) מחלקת בין ר״ש ובין ר״י בתוספתא: מנחות י׳ ד׳, שם י׳ ח׳, כריתות ב׳ י״ג, עוקצין ג׳ י״ג. 22) שבת ל״ג ע״ב. פעם ישבו ר׳ יהודה ור׳ יוסי ור׳ שמעון וישב יהודה בן גרים אצלם. פתח ר׳ יהודה ואמר: במה נאים מעשיהם של אומה זו (רומא): תקנו שווקים, תקנו גשרים, תקנו מרחצאות. ר׳ יוסי שתק, נענה רשב״י ואמר: כל מה שתקנו לא תקנו אלא לצרך עצמן, תקנו שווקים להושיב בהן זונות, מרחצאות – לעדן בהם עצמן, גשרים – ליטול מהן מכס. הלך יהודה בן גרים וספר דבריהם ונשמעו למלכות. אמרו: יהודה שעילה יתעלה, יוסי ששתק יגלה לצפורי, שמעון שגינה יהרג. אזל הוא ובריה וטשו בי מדרשא. כל יומא הוה מייתי להו דביתהו רפתא וכוזא דמיא וכרכי. א״ל לבריה: נשים דעתן קלות עליהן דלמא מצערי לה ומגליא לן. אזלו טשו במערתא. איתרחיש ניסא, איברי להו חרובא ועינא דמיא... איתבו תליסר שני במערתא... (הלך הוא ובנו ונחבאו בבית המ״רש. בכל יום היתה אשתו מביאה להם לחם וכום מים והיו אוכלים. כשחזקה הגזרה, אמר לבנו: ...אפשר שיצערי אותה, והיא תגלה להם את מקום מחבואנו... הלכו ונחבאו במערה. קרה נס ונברא להם חרוב ומעין מים... וישבו שלש עשרה שנה במערה...) ע״ש המשך האגדה הזאת. ע״ד האגדות הללו ע׳ גרץ ח״ד 472. על המקורות שהביא גרץ צריך להוסיף פסיקתא 88 ע״ב.

23) ע׳ לעיל 46. וכן חות דעהו ע״ד ערך הדרשות שלו מול דרשותיו של ר״ע ח״ב 54.

24) ע׳ נדרים כ״ו: בעל אחד אמר לאשתו: קונם שאי את נהנית לי עד שתטעימי תבשילך לר׳ יהודה ולר׳ שמעון. ר׳ יהודה טעים. ר׳ שמעון לא טעים, אמר: ימותו כל בני אלמנה

(כלומר, ימות הבעל ותשאר האשה אלמנה ואח"כ ימותו גם בניה — רש"י) ושמעון לא יזוז ממקומו. במעילה י"ז ע"ב מספר, שרשב"י קלל את ר' אלעזר בר' יוסי ואמר לו: מעקימת שפתיך ניכר שתלמיד חכם אתה, אל יחזור הבן אצל אביו (מפני שנדמה לו שהוא מורה הלכה בפניו).

25) כלומר שזוכין למדרגה רמה בחיי עה"ב הבא. בירושלמי הגירסא: בני עולם הבא.

26) סוכה מ"ה: סנהדרין צ"ז: חזקיה בשם ר' ירמיה בשם רשב"י. וכן בירוש' ברכות פ"ט (13 ע"ד בסוף), ששם החצי השני של הפתגם נאמר בארמית ועוד איזה שנויים (במקום אלף ומאה רק שלשה). בב"ר ל"ה: אין העולם יכול להתקיים בפחות מל' צדיקים כאברהם אבינו, אי תלתין אינון אנא וברי תרין מנהון, ואם עשרין אינון אנא וברי תרין מנהון, ואם עשרה אינון אנא וברי מנהון, ואם חמשה אינון אנא וברי מנהון, ואם תרין אינון אנא וברי הן, ואם חד הוא — אנא הוא. החלק הראשון של המאמר הזה נראה שהוא הוספה מאוחרת (ע' ב"ר מ"ט לבראשית י"ח י"ח, ירוש' ע"ז פ"ב ה"א — 40 ריש ע"ג) וגם בשאר באו שנויים. בדרך קצרה נאמר הפתגם הזה בשבת ל"ג ע"ב: בני די לעולם אני ואתה.

27) סוכה מ"ה ב'. ר' ירמי' בשמו. בנוסח אחר קצת בא המאמר הזה בארמית בירוש' ברכות פ"ט (13 ע"ד) וב"ר ל"ה: רשב"י אומר: אי בעי אברהם למקרבי מן גביה ועד גביי, ואנא מקרב מן גביי ועד סוף כל דרי ואין לא — יצטרף אחיה השלוני עמי, ואנא מקרב כל עמא.

28) ע' מאמרו של רשב"י ע"ד זכותי של צדקיהו, לקמן סי' ה'.

29) ירוש' ברכות פ"ט (13 ע"ד), חזקיה בשם ר' ירמי' בשמו. בלגנדה שאליהו הנביא הביא את ריב"ל אל רשב"י (ב"ר ריש ל"ה, פסיקתא 87 ע"ב, כתובות ע"ז: שו"ט ל"ו י"א) הושם בפי רשב"י עצמו שוהי צדיק תמים מי שלא נראתה הקשת בימיו. בפסיקתא 87 ע"ב בספור המשולש ע"ד שלשה התלמידים (ב"ר ל"ה, מו"ק מ' ע"א וב') נאמר, שעל דברי שנים מהם על הכתובים „את קשתי נתתי בענן" ו„נראתה הקשת בענן", ענה רשב"י: הא סימנא דעלמא.

30) בספור ע"ד תלמידו של רשב"י שישב בחו"ל ושם נתעשר וע"י זה העיר קנאה בלב חבריו, הוליך רשב"י אותם לבקעה שע"פ מירון ואמר: בקעה, בקעה! התמלאי דינרי זהב, והיא נתמלאה. רק רשב"י אמר להם, שמי שיקח מהדינרים הללו, יפסיד חלקו בעוה"ב. תנחומא כי תשא (ז'), וכן שמות ר' נ"ב. בירוש' ברכות פ"ט (13 ע"ד) מספר בקצרה ע"י חזקיה בשם ר' ירמיה: בן הוה רשב"י אומר: בקעה, בקעה התמלאי דינרי זהב, והיתה מתמלאה. וכן בב"ר ריש ל"ה ופסיקתא 87 ע"ב. 31) ע' הספור ע"ד קבורתו של ר' אליעזר בריש, פסיקתא 93 ע"ב, קה"ר י"א ב', ב"מ פ"ד:

32) תוספתא עירובין ח' (ה) ו'; ברייתא שבת קמ"ז: וש"נ. כבר הראה גרץ IV, 476, שאין זו תקיעה שביהודה. אפשר שתקיעה היא היא מירון וישיבתו של רשב"י היתה אפוא במקום אחד. לראיה שהנה עיר אחת יש להביא מתוספתא שביעית ז' ט"ו, ששם נאמר: אוכלין (בשביעית) בזיתים עד שיכלה אחרון שבתקוע ולפי דברי ר"א בן יעקב אף של גוש חלב (הש"ה תוספתא מנחות ט' ה') ובברייתא ירוש' שביעית פ"ט (38 ע"ד בסוף) נאמר: „ועל הזיתים עד שיכלו ממרון ומגוש חלב". ברייתא זו ברור שהיא מורכבת ממאמרי התוספתא, אך במקום תקוע בא מירון, וזה מתיישב רק כשאנו חושבים ששתיהן הן עיר אחת. [ע' הארץ ספ"ר ע' תקוע — המתרגם].

33) מעילה י"ז: ע"ד החלק הלגנדרי של הספור, ביחוד ע"ד שם השד בן תלמיון (נ"א: בן תמליון) ע' השערתו המפליאה של ישראל לוי ב R. d. E. J. VIII, 200 ff.

34) ע' לעיל כרך א' ח"ב 107. ממשאו ומתנו של רשב"י עם ר' יוסי נמסרה לנו שיחתם (פסיקתא 4 ע"א, שהש"ר לאותו פסוק, שמו"ר נ"ב, ר' יוחנן בשמו. נ"א: ר' חנינא): רשב"י שאל את ר' אליעזר אולי שמע פירוש „אמו" שבשה"ש ג' י"א מאביו, וכאשר השיב לו נשקו על ראשו ואמר: אלו לא באתי אלא לשמוע הטעם הזה מפיך דיי.

35) נמסרו לפעמים שיחות שהיו בין רשב"י ובין תלמידיו, ע' נזיר ס': יומא ע"ו. מגילה י"ב נדה ל"א: 36) ע' לעיל כרך א' ח"א 70 הע' 5. לפי רשימת צוקרמנדל, נזכר שמו של ר' שמעון

בן יהודה בתוספתא יותר משלשים פעם ומהם רק פעם אחת בשם ר"ע, והשאר הכל בשם רשב"י.
37) בהערות שתבואנה להלן נרשמו מי היו אלה שמסרו דברי רשב"י, ולפיכך אין צריך להביא כאן ראיות. – לא מדויקים הם דבריו של ר"מ קונין (13 ריש ע"ב) שמכל האמוראים רק ר' יוחנן אמר בשם רשב"י.

38) סנהדרין פ"ו. ע' י. לוי Ein Wort über die Mechilta des R. Simon p. 34.

39) כתם ספרי ר' שמעון; השם ספרי כאן אינו מציין רק את ספרי במדבר, דברים, כמו שאנו רגילים לקרוא אותם, אלא שגם המכילתא שמות ג"כ נמנית על הספרי. ע' פרידמן בהקדמתו למכילתא הוצאה שלו. 40) תני רשב"י, או לפעמים: רשב"י אומר. בהערה לסימנים הבאים ציינתי תמיד כל מקום שנאמר „תני". 41) ע' ראיותיו של פרידמן שם ע' LV—LXVI. במכילתא וספרי נמצאו אפוא הרבה דברים שנאמרו בהם והם של רשב"י. אולם אעפ"י שבכמה דברים נקל מאד להראות שהם של רשב"י, בכל זאת נמנעתי מהכנים אותם לתוך הפרק הזה.

42) ע' פרידמן שם XLIX—LIV. 43) בהקדמתו למשנה תורה. ע' פרידמן שם XXIX, LXXI. 44) כאן אין המדבר מעריבה בכתב. אולם צריך לזכור תמיד, כי יחד עם המסרת שבעל פה עוד בזמן קרוב מאד התחילו לרשם בכתב בתור תחלה פרטית לעזרת הלמודים. ע' ברך א' ח"ב 3. 45) בפרטיות דן הופמן בכל השאלות הנוגעות לענין זה והומנים בספרו מבוא למדרש ההלכה. 46) ע' וויים ח"ב 159 הע' ג'. השוה מלבד זאת את המקומות האלה שבתוספתא (ע"פ מספר העמוד והשורה של הוצאת צוקרמנדל) 24, 4; 250, 29 (השיה 663, 7); 285, 2; 529, 26; 549, 34; 564, 19; 589, 13; 613, 19; 636, 34.

א. מאמרות ופתגמים.

שלשה כתרים הן: כתר תורה, וכתר כהונה, וכתר מלכות — וכתר שם טוב עולה על גביהן 1). פתגם אחר של רשב"י כאלו בא לבאר את הפתגם הזה: חביב שם טוב מארון הברית, שארון הברית לא הלך אלא (דרך) שלשה ימים, שנא' (במדבר י' ל"ג): וארון ה' נוסע לפניהם דרך שלשת ימים, ושם טוב הולך מסוף העולם ועד סופו. מנא לן? מדוד, שנא' (דה"א י"ד): ויצא שם דוד בכל הארצות. חביב שם טוב מכהנה ומלכות, שכהנה ומלכות בטלו, ושם טוב לא בטל 2). — נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים 3). — מפני מה תקנו תפלה בלחש? שלא לבייש את עוברי עברה, שהרי לא חלק הכתוב מקום בין חטאת לעולה (ויקרא ו' י"ח) 4). — כל אדם שיש בו גסות הרוח כאלו עובד עבודה זרה, כתיב הכא (משלי ט"ז ה'): תועבת ה' כל גבה לב, וכתיב (דברים ז' כ"ו): ולא תביא תועבה אל ביתך 5). — אדם אומר שבחו בקול נמוך וגנותו בקול רם 6).

כך עונשו של בדאי שאפילו דיבר אמת אין שומעין לו, שכן מצינו בבניו של יעקב שכיזבו לאביהן, בתחלה האמין להם, שנא' (בר' ל"ז ל"א ול"ג): ויקחו את כתנת יוסף וכו' ויכירה ויאמר כתנת בני. אבל באחרונה אעפ"י שדברו אמת לפניו לא האמין להם, שנא' (שם מ"ה כ"ו וכ"ז): ויגידו לו לאמר עוד

יוסף הי וכו' ויפג לבו כי לא האמין להם 7). — אפילו טובתן של רשעים רעה היא אצל צדיקים 8). — מותר להתגרות ברשעים בעולם הזה, שנא' (משלי כ"ח ד'): ושומרי תורה יתגרו בם 9).

כל פרצה שאינה מן הגדולים אינה פרצה. כומרייא גנבו אלהיא מאן מומי ביה, או מאן מקרב (אם הכמרים בעצמם גונבים אלילים מי ישבע בשמם, מי יקריב להם קרבנות)? 10). — מצרים הם טבעו ישראל בים (במים?) ואדומים הם קדמו את ישראל בחרב, ולא אסרם הכתוב אלא עד שלשה דורות. עמונים ומואבים מפני שנטלו עצה להחטיא את ישראל, אסרם הכתוב איסור עולם, ללמדך, שמחטיא האדם קשה לו מן ההורגו, שההורגו אין מוציאו מן העוה"ז ומן העוה"ב והמחטיא מוציאו מן העוה"ז והעוה"ב 11). — העובר עבודה זרה ניתן להצילו בנפשו, ומה פגם הדיוט (עריות) ניתן להצילו בנפשו, פגם גבוה לא כל שכן 12). — בוא וראה מה כח עבירה קשה! שעד שלא פשטו ידיהם בעבדה (של העגל) מה נאמר בהם? ומראה כבוד ה' כאש אוכלת (שמות כ"ד י"ז), לא יראים ולא מזדעזעים, משפשטו ידיהם בעברה מה נאמר בהם? וירא אהרן וכל בני ישראל את משה והנה קרן עור פניו ויראו מגשת אליו (שם ל"ד ל') 13). — היה אדם צדיק גמור כל ימיו ומרד באחרונה איבד את הכל, שנא' (יחזקאל ל"ג י"ב): צדקת הצדיק לא תצילנו ביום פשעו. היה אדם רשע גמור כל ימיו ועשה תשובה באחרונה, המקום מקבלו, שנא' (שם): ורשעת הרשע לא יכשל בה 14).

על דבר החובה לעמוד בדבורו אמר ר' שמעון: אף כשאמרו „טלית קונה דינר זהב" מכל מקום כך הלכה, אבל אמרו: מי שפרע מאנשי דור המבול עתיד ליפרע ממי שאינו עומד בדבורו. והנושא ונותן בדברים אין עליו אונאה, אבל אמרו: כל המבטל את דבורו אין רוח חכמים נוחה הימנו 15). — גדול אונאת דברים מאונאת ממון, שזה נאמר בו (ויקרא כ"ה י"ז): ויראת מאלהיך, זה לא נאמר בו: ויראת מאלהיך 16). — קשה הרבית, שאף שאילת שלום — רבית. לא ישאל לו שלום מימיו ועל שלווה ממנו הקדים לו שלום, הרי זה רבית 17). — בוא וראה עד איכן דקדקה התורה בגזל, שצריכה לדון בין אדם לחבירו עד כדי הנפת מגל. בתוך כן גדולה מלאכה, שלא הרב דור המבול אלא מפני הגזל, ופועל עושה במלאכתו ואוכל ופטור מן הגזל 18). — ר' שמעון שקיל צנא על כתפיה (היה לוקח סל ושם על כתפו), אמר: גדולה מלאכה, שמכבדת את בעליה 19). — גדול השלום שכל הברכות כלולות בו, שנא' (תה' כ"ט): ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום 20). — אין זה קדוש השם, שדברי צדיקים קיימים בחייהם ובטלים לאחר מותם, (אלא בזה שהשפעתם אינה פוסקת

אפילו לאחר מיתם 21). — אין לו להקב״ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראת שמים, שנא׳ (ישעי׳ ל״ג ו׳): יראת ה׳ היא אוצרו 22).

בפתגם אחד הוא מדבר בגנות ארבעה דברים שהם לא לפי חקי דרך ארץ, וזה לשונו: ארבעה דברים הקב״ה שונאן, ואני איני אוהבן 23): הנכנס לביתו פתאם, ואין צריך לומר לבית חברו, והאוחז באמה ומשתין מים, ומשתין מים ערום לפני מטתו, והמשמש מטתו בפני כל חי 24). — המשה דברים הן שהעושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו: האוכל שום קלוף ובצל קלוף וביצה קלופה והשותה משקין מזוגין שעבר עליהם הלילה, והלן בבית הקברות, והנוטל צפרניו וזרקן לרשות הרבים והמקיז דם ומשמש מטתו 25). — הנוי והכח וההכמה והעושר והשיבה והכבוד והתפארת ובנים לצדיקים נאה להם ונאה לעולם, שנא׳ (משלי ט״ז ל״א): עטרת תפארת שיבה, ואומר (שם י״ז ו׳): עטרת זקנים בני בנים, ואומר (שם כ׳ כ״ט): תפארת בחורים כחם, ואומר (ישעי׳ כ״ד כ״ג): ונגד זקניו כבוד 26). — בפתגם אחד בעל שליש בבות הביע רשב״י את שנאתו לגויים, לנחשים ולאמונת ההבלים של הנשים 27): טוב שבגויים הרג 28), טוב שבנחשים רצוץ את מוחו 29), הכשרה שבנשים בעלת כשפים 30). אשרי מי שעושה רצון המקום! 31).

הערות לסי׳ א׳

1) אבות ד׳ י״ג. באדר״נ ריש פמ״א בא באור אחר על זה, אבל שם הוא עוזב את מעלות שם טוב שהוא העיקר במאמר זה ומדבר רק במעלות התורה שהיא גדולה מכתר כהונה ומכתר מלכות [שכתר כהונה ומלכות אינם נתנים לכל, אבל כתר תורה כל הרוצה ליטול יבוא ויטול]. בקה״ר ז׳ א׳ לא נזכר כלל כתר שם טוב [שם נאמר רק: תני רשב״י: שלשה כתרים הם וכו׳, כתר כהונה זכה בו אהרן ונטלו, כתר מלכות זכה בו דוד ונטלו, כתר תורה הרי הוא מונח לדורות, כל מי שזוכה לתורה כאילו זכה לשלשתן, וכל שלא זכה לתורה כאלו לא זכה לאחת מהן]. מדרש שמואל פכ״ג שאב מקהלת רבה, אבל הוסיף שם את הסיום „וכתר שם טוב עולה על גביהן״, אעפ״י שאינו מתאים כלל לענין. [שם יש גם הוספה זו: כתר תורה מונח להוכחת לכל באי העולם לאמר, שאילו היו כתר כהונה וכתר מלכות קיימין, הייתי זוכה בהן ונוטלן, והרי כתר תורה מונח, כל מי שיזכה בו מעלין עליו כאילו זוכה בכלן, וכל מי שלא זכה בתורה לא זכה באחד מהן – המתרגם]. וכן בילקוט קהלת ז׳ א. ביומא ע״ב ע״ב נמצא מאמר ר׳ יוחנן: שלשה זרים הם: של מזבח, של ארון ושל שלחן. של מזבח זכה אהרן ונטלו, של שלחן זכה דוד ונטלו, של ארון עדיין מונח הוא, כל הרוצה ליקח יבוא ויקח. שמא תאמר פחות הוא? ת״ל (משלי ח׳ ט״ו): בי מלכים ימלכו. – בשמו״ר פל״ד קרוב לסוף (לשמות כ״ה י׳) ובתנחומא ויקהל קרוב לסוף נתערבב יחד מאמרו של רשב״י (בלא הסיום) ע״ד שלשה הכתרים עם מאמרו של ר׳ יוחנן ע״ד שלשה הזרים וכן גם בבמדבר ר׳ ד׳ (קצת באפן אחר). – ע״ד כתר כהונה וכתר מלכות ע׳ ג״כ הברייתא ההסטורית בקדושין ס״ו ע״א, ובספרי י״ח כ׳ (פסקא קי״ט). [דומה למ״ש באדר״נ שם. וע״ז באה הוספה של ר׳ שמעון בן אלעזר – המתרגם].

2) קה״ר ז׳ א׳. במדרש שמואל שם ובילקוט שם מיוחס מאמר זה לר׳ שמעון בן מנסיא.

3) ברכות מ"ג: (וש"נ), ר' יוחנן בשמו. אך לשון אחר: מר זוטרא בר טוביה אמר רב ואיכא דאמרי מר הנא בר ביזנא משום ר' שמעון חסידא (ע' אג' אמיראי בבל ע' 25–26). הפתגם הזה מקושר עם דבריה של המר בשעה שהוצאה לשרפה (בר' ל"ח כ"ה) שלא רצתה לבייש את יהודה. עי"ז מתבאר במדה מספקת הקשר שבין ראשית הפתגם עם אחריתו. אולם כנראה יש גם קשר יותר פנימי בלשון ראש הפתגם ובין סופו. אנו צריכים להשב שהמלה הלבין אין פירושה לעשות לָבָן (ע' לוי ח"ב 468), אלא מל' „לִבֵּן באו"ר" (דש"ה הקביל וקִבֵּל, הלוה ולִוָּה), ואז יוצאה הקבלה יפה: יותר טוב להפיל עצמו בכבשן האש, ולא ילבין (יְלַבֵּן, יאדים) את פני חברו ע"י בושה. אך אין צריכים להעלים עין, שבטוי זה נמסר בארמית „אחוורי אפי", ע' ב"מ נ"ח סוף ע"ב.

4) סוטה ל"ב: ר' יוחנן בשמו. 5) סוטה ר': ר' יוחנן בשמו.

6) סוטה ל"ב: ברייתא. יליף מזה שבדברים כ"ג ג' נאמר רק „ואמרת", ושם כ"ו ה' – „וענית ואמרת". 7) אדר"נ סוף פ"ל. בב"ר צ"ד קרוב לראש תני ר' חייא: מה טיבו של בדאי זה אפילו אומר דברים של אמת אין מאמינים לו. בסנהדרין פ"ט ע"ב כמו באדר"נ (רק במקום דובר – אומר) אברהם אומר כך לשטן. 8) הוריות י': ר' יוחנן בשמו. השוה דברי הבוז שאמר רשב"י על התקנות שתקנה ממשלת רומא. 9) ברכות ז': מגילה ו': ר' יוחנן בשמו. כונתו היתה בוראי להרומאים.

10) בראשית רבה כ"ו (תני רשב"י), אחרי בארו את הכתוב בר' ו' ב' „בני אלהים" [רשב"י קרא להון בני דִינַייא. רשב"י מקלל לכל מן דקרי לון בני אֱלָהַייא. – מקלל ימי שקוראם בני אלהים. אפשר שזה מכוון נגד דמאמינים, שישו הוא בן אלהים – המתרגם].

11) ספרי דברים כ"ג ח' (פסקא רנ"ב), ובזה בתנחומא ריש פנחס; תנח' ב' פנחס (4), במדבר ר' כ"א קרוב לראש (רק מה שבתוב בספרי בראש בא במקורות האחרים בסוף). ה' בובר (הע' 26) שגה באמרו שבספרי אין שם ר' שמעון. 12) ברייתא סנהדרין ע"ד. בירוש' סנהדרין סוף פ"ח (26 ע"ג) אומר זאת ר' שמעון בן אלעזר.

13) ספרי במדבר סוף פסקא א' (צורת המאמר דומה למאמרו של ר' יוסי הגלילי שבא שם קודם, ע' ברך א' ח"ב 93). בבמדבר ר' י"א (השוה פסיקתא ר' ט"ו, 69 ע"א, מדרש שמואל פי"ז) נדרש ענין זה בשם ר' אבא בר כהנא ורשב"י שם דורש זה על שלמה, על יסוד הכתוב שה"ש ג' ה'. 14) תוספתא קדושין א' י"ד, בבלי קדושין מ' ע"ב (ששם הסיום קצת אחר), בירוש' פאה פ"א (16 ע"ב) „תני" ג"כ כמו כאן, אלא שסמך על יחזקאל י"ח כ"ד וב"ו. בשהש"ר ה' ט"ו מובא רק החצי השני של המאמר: תני רשב"י: הרי שהיה אדם רשע גמור כל ימיו ובסוף נעשה צדיק גמור עליו הכתוב אומר ורשעת הרשע וגו'.

15) תוספתא ב"מ ג' י"ד. בברייתא ב"מ מ"ה ע"א נתרחב המאמר: מי שפרע מאנשי דור המבול ומאנשי דור ההפלגה ומאנשי סדום ועמורה וממצרים בים. הוספה זו אינה מתאימה לכאן, כי רשב"י רק לדור המבול מתכון, כמו שאמר בעצמו במקום אחר (ע' בעמוד 52), שלא הרב דור המבול אלא מפני הגזל. בשהזור התלמוד על ברייתא זו (ב"מ מ"ט.) נתקצרה ההוספה רק עד „ומאנשי דור ההפלגה". גם במאמר הדומה לזה הנמצא במשנה ב"מ ד' ב' בלא שם האומר, נראה שגם שם בא „ומדור ההפלגה" בתור הוספה מאחרת, שכן באיזה כתבי יד ובספרי קדמונים שהביאו את הציטט הזה, ובסבסט של המשנה שבירושלמי וכן בהוצאה שלנו בב"מ מ"ז סוף ע"ב אין הוספה זו. ע' ר"ם הלק י"ג 62 ע"ב. מיראהו הגדולה לפסוק הרין בעניני שלי שלך, שמא ימעה בשקול דעתו, היה חושך את עצמו מלרון, ולפיכך קרא: בריך רחמנא, דלית אנא הכים מירון! (ברוך ה', שאיני יודע לרון!) ירו' כנהדרין ריש פ"א (18 ע"א).

16) ב"מ נ"ח: ר' יוחנן בשמו. ע"ד אונאת דברים ע' ספרי לאותו פסוק (107 ע"ד).

17) ירוש' ב"מ סוף פ' איזהו נשך (10 ע"ד). בספרי דברים ב"ג ב' (פסקא רס"ב) וב' ב"מ ע"ה בלשון אחרה ויליף מן „דבר", דברים שב. ואולם שני המקורות הללו שונים זה מזה הרבה: הברייתא שבבבלי דומה בתבנה למ"ש בירושלמי ואילו בספרי לומר מן „דבר" לא שאלת

שלום כתב אלא פקודה ושרות על פה: מנין שלא יאמר לו: צא ושאל שלום פלוני, או דע אם בא איש פלוני ממקומו. 18) ירוש׳ מעשרות פ״ב (50 ע״א) [פי׳ המאמר הוא שהתורה מדקדקת מאד בגזל וצוהה אפילו על הנפת מגל, כמ״ש (דברים. כ״ג כ״ו): וחרמש לא תניף על קמת רעך. ואעפ״כ התירה לפועל לאכל משום שגדולה מלאכה].

19) נדרים מ״ט ע״ב. את הסל היה לוקח שיוכל לשבת עליו בבית המדרש ומתכבד בזה, שאינו צריך לישב ע״ג קרקע. 20) ויק״ר פ׳ קרוב לסוף. בצורה אחרת נמצא מאמר זה בשם ר׳ שמעון בן חלפתא בספרי במדבר ו׳ כ״ו (§ מ״ב) ובסיום האגדי למסכת עוקצין.

21) ספרי דברים י״א י׳ (פסקא ל״ח), נגד מאמרו של ר׳ יוסי בן חלפתא, ור׳ אלעזר, בנו של ר׳ שמעון, אומר שם: רואה אני את דברי ר׳ יוסי מדברי אבא.

22) ברכות ל״ג: ר׳ יוחנן בשמו (ע׳ ד״ס שם).

23) נדה ט״ז: אותו הדבר בשנויים בא בויק״ר כ״א: האוחז באמה ומשתין, והמשמש מטתו ערום, והאומר דבר שבינו ובין אשתו בפרהסיא והנכנס לביתו פתאם. ע״ד הדבר הראשון ע׳ לעיל ברך א׳ ה״ב 29. 24) השוה פתגמו של בן סירא ע״ד השמרונים (בן סירא נ׳ כ״ו): „שני לאמים שנאה נפשי"... 25) נדה י״ז. התלמוד מבאר שם כל דבר לחוד.

26) תוספתא סנהדרין י״א ח׳, ר׳ שמעון בן יהודה בשמו. ברייתא אבות ו׳ ד׳, ר׳ שמעון בן מנסיא בשמו. בירוש׳ סנהדרין פי״א ה״ד (30 ע״א) ר׳ שמעון בן מנסיא בעצמו. הרשימה של שבעה דברים נשמרה באפן הכי טוב בתלמוד הירושלמי. בתוספתא מוכרחים לומר שכבוד ותפארת היינו הך. ובאבות צ״ל שזקנה ושיבה היינו הך. ראיה לדבר שיש רק שבעה דברים ולא יותר הוא המאמר של ר״ש בן מנסיא הבא אחר זה (בירוש׳ בשגיאה ר׳ שמעון בן גמליאל); א״י שבע מדות שמנו חכמים בצדיקים וכולן נתקיימו ברבי ובניו. כדאי לשום לב שמשבע המדות הללו הנאות לצדיקים ארבע הראשונות הן אותן המדות שנמנו (בלא שם האומר) שבת צ״ב ע״ב, קצת בשנוי נדרים ל״ח ע״א, בשם ר׳ יוחנן, שדרושות לכל נביא (חכם, גבור (=בח) עשיר ובעל קומה (=נוי).

27) ירוש׳ קדושין קרוב לסוף (66 ע״ג). וכן בסופרים ט״ו י׳ בקצת שנויים. במכילתא שמות י״ד ז׳ (27 ע״א), ובתנחומא ב׳ וארא (§ 20) ומזה בלקח טוב שמות ט׳ כ׳ מובאה רק תחלת המאמר וסומך ע״ז שהירא את דבר ה׳ מעבדי פרעה (שמות פ׳ כ׳) מסרו את בהמתם לפרעה לרדף אחרי ישראל (שמות י״ב ז׳). ומזה יליף רשב״י – ובן בתנחומא בשלח מבלי הזכיר את שם רשב״י – מכאן אמרו... בתנחומא נאמר בראשונה ע״ד הנחש.

28) בירוש׳: הכשר שבגויים הרוג. בסופרים (כמו שמביאין התוספות בע״ז כ״ו ע״ב ד״ה ולא מורידין): כשר שבעכו״ם הרוג. מכילתא: טוב שבגוים הרוג. אצל רש״י לשמות י״ב ז׳: כשר שבמצרים הרוג: ואולם באיזה כ״י שמביא ברלינר הנוסח הוא „שבגוים". תנחומא (הוצ׳ בומברג 1545): היפה שבגוים ה׳. במהדורות המאוחרות: טוב שבעובדי עכו״ם ה׳. תנחומא ב׳: הכשר שבמצרים ה׳. בסופרים באה הוספה, שמקלקלת את הסימטריה של המאמר: בשעת מלחמה, ובנראה מדברי התוספות שם נמצאה הוספה זו גם בירושלמי. הוספה זו באה בנראה להצדיק את בעל המאמר על משפטו הקשה נגד אוה״ע, אבל באמת, כשנשים לב אל מצב התקופה ההיא ואל תכונתו הזועפת של התנא הנרדף, אין כל צרך בהצטדקות. ע״ד המאמר הזה ע׳ מאמרו של ש״ר בהוספה העברית אל המאסף של לטרים Beitrage zur Literatur und Culturgeschichte der Israeliten. Wien 1859 S. 2-4. המגיד שנה תשיעית 206; Josef Kopp. zur Judenfrage S. 87 (eus den Gutachten von Nöldke und Wünche); L. Blau in Magyar Zsido Szemle VI, 262 f. רשב״י בידוע מפרש גם את הנאמר „אדם אתם" (יחזקאל ל״ד ל״א) אתם קרויין אדם ואין אוה״ע קרויין אדם, ולפיכך אין הגוים מטמאין באהל, שנא׳ (במדבר י״ט י״ד): אדם כי ימות באהל וכו׳, יבמות ס׳ סוף ב׳.

29) השוה מאמרו של רשב״י ע״ד הנחש ויק״ר כ״ו קרוב לראש: (תני) הנחש פרץ גדרו של עולם תחלה לפיכך נעשה ספקלטור לכל פורצי גדר. ע׳ עוד ספרי דברים י״א כ״ב (פסקא מ״ח) לקהלת י׳ ח׳. וכן המעשה בפסיקתא 90 ב׳, ירו׳ שביעית 38 ד׳.

30) המאמר הזה נשלם ע"י מאמר רשב"י בענין של הלכה (ר' יוחנן בשמו, ערובין ס"ד:): [ואין מעבירין על האוכלין: לא שנו אלא בדורות הראשונים שאין בנות ישראל פרוצות בכשפים, אבל בדורות האחרונים, שבנות ישראל פרוצות בכשפים, מעבירין]. דורות הראשונים הן לפני תקופת אדריאנוס בימי ר' גמליאל השני. לפי דברי בן סירא (סנהדרין ק':): „בת לאביה מטמונת ש"א בכל גיל וגיל מימי חייה ובזקנותה, שמא תעשה כשפים". לפי ברייתא סתמית בירוש' סנהדרין פ"ז הי"ט (25 ע"ד): (שמות כ"ב י"ז) מכשפה לא תחיה · אחד האיש ואחד האשה, אלא שלמדתיך התורה דרך ארץ שרוב הנשים כשפניות. לפ"ד רשב"י על יסוד הכתוב דברים י"ח י"ב. נאסר לדעת רשב"י הכשוף גם לבני נח, ע' ספרי דברים פסקא קע"ג, ובקצרה בסנהדרין נ"ו ריש ע"ב. על אדות דעתו על הנשים אופי הוא מאמרו (נדה ל"א:): זכר שהכל שמחים בו... נקבה שהכל עצבים בה. בשבת ל"ג: נאמר בשמו: נשים דעתן קלה עליהן.

31) כלומר מי שעושה רצון המקום אינו צריך לירא מכל אלה. „עשה רצון המקום" הוא בטוי רגיל בפי רשב"י.

ב. תלמוד תורה, מצות, תפלה.

לדעת רשב"י האדם צריך להקדיש לעסק התורה את כל זמנו, מבלי לשום לב כלל לצרכי חיו הגשמיים. „לא נתנה תורה אלא לאוכלי המן, הא כיצד? היה יושב ודורש, ולא היה יודע מהיכן אוכל ושותה ומהיכן היה לובש ומתכסה. לא. נתנה תורה אלא לאוכלי המן ושניים להם אוכלי תרומה" 1). — אילו הוינא קאים על טורא דסיני בשעתא דאיתיהבית תורה לישראל, הוינא מתבעי קומוי רחמנא דיתברי לבר נשא תרין פומין: חד דהוה לעי באורייתא וחד דעבד ליה כל צרכיה. הדר ומר: ומה אין חד הוא לית עלמא יכיל קאים ביה מן דלטוריא דיליה, אילו הוו תרין — על אחת כמה וכמה! (אם הייתי עומד על הר סיני בשעה שנתנה התורה לישראל, הייתי מבקש מלפני הקב"ה שיברא לאדם שני פיות: פה אחד ללמד תורה ופה שני — בשביל צרכי החול. חזר ואמר: ומה אם אחד הוא, אין העולם יכול לעמוד בו מפני מלשינותו, אלו היו שנים — עכו"כ!) 2). — רשב"י לא נמנע מלכת בשיטתו עד הסוף ואמר [נגד דעתו של ר' ישמעאל שאמר „ואספת דגנך" (דברים י"א י"ב) — הנהג בהן מנהג דרך ארץ דברה תורה]: אין לדבר סוף; קוצר בשעת קציר, חורש בשעת חרישה, דש בשעת שרב, זורה בשעת הרוח, אימתי למד תורה? אלא כשישראל עושים רצונו של מקום, מלאכתם על ידי אחרים נעשית, שנאמר (ישעי' ס"א ה'): ועמדו זרים ורעו צאנכם, וכשאין עושים רצונו של מקום — מלאכתם ע"י עצמם נעשית, ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידם, שנא' (דברים כ"ח מ"ח): ועבדת את אויביך 3). — גם בתוך הסעודה אסור להבדל מתלמוד תורה. — שלשה שאכלו על שלחן אחד ולא אמרו עליו דברי תורה כאלו אכלו מזבחי מתים, שנא' (ישעי' כ"ח ח'): כי כל שלחנות מלאו קיא צואה בלי מקום; אבל שלשה שאכלו על שלחן אחד ואמרו

עליו דברי תורה כאלו אכלו משלחנו של מקום, שנא׳ (יחזקאל מ״א כ״ב): וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה׳ (כשדבר אלי, כלומר כשעסק בתורה, אז זה השלחן אשר לפני ה׳) 4. — המהלך בדרך ומפסיק ממשנתו ואומר: מה נאה אילן זה! מה נאה ניר זה! הרי זה מתחייב בנפשו 5. — הושע ו׳ ו׳. ודעת אלהים מעולות. חביבין עלי דברי תורה מעולות וזבחים 6. — ככר ומקל ירדו כרוכים מן השמים. אמר להם הקב״ה לישראל: אם תעשו את התורה, הרי ככר לאכל, ואם לאו — הרי מקל ללקות בו. והיכן פירושו של דבר? הרי הוא אומר (ישעי׳ א׳ י״ט כ׳): אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו כי פי ה׳ דבר) 7. — בלגנדה המספרת ע״ד ישיבתו זמן ארוך במע״ה וששם עסק תמיד בתורה נאמר, כי בצאתו משם יחד עם ר׳ אלעזר בנו ובראותו בפעם הראשונה בני אדם עוסקים בחרישה ובזריעה, התפלא וקרא בכעס: הללו מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה! 8. — מעשה ברשב״י שהיה מבקר את החולים ומצא אדם אחד שתפוח ומוטל בחולי מעים ואומר גידופין לפני הקב״ה. אמר לו: ריקה! היה לך שתבקש רחמים על עצמך, ואתה אומר גידופין! אמר לו: הקב״ה יסלקנו ממני ויניחנו עליך. אמר לו: יפה עשה לך הקב״ה, שהנחת דברי תורה והיית מתעסק בדברים בטלים 9. — כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה היה שם ר׳ יהודה ור׳ אליעזר בר׳ יוסי ור׳ שמעון, נשאלה שאלה זו בפניהם: מכה זו (אסכרה, Bräune) מפני מה מתחלת בבני מעים וגומרת בפה?... נענה ר׳ שמעון ואמר: בעון בטול תורה 10. — קהלת א׳ ט״ו. מעות לא יוכל לתקן, אין קורין מעות אלא למי שהיה מתוקן בתחלה ונתעות, ואיזה? זה תלמיד חכם הפורש מן התורה 11. — כל מי שיש לו בן יגע בתורה כאלו לא מת, שנא׳ (בר׳ י״ח י״ט): למען הביא ה׳ על אברהם את אשר דבר עליו, אליו לא נאמר, אלא עליו (עליו משמע על עצמו ואפילו לאחר מותו — מ״כ) 12. — אם ראית עיירות שנתלשו ממקומן בארץ ישראל דע שלא החזיקו בשכר סופרים ומשנים (מלמדי תורה לתינוקות). מאי טעמא? (ירמי׳ ט׳ י״א) על מה אבדה הארץ נצתה כמדבר מבלי יושב? ויאמר ה׳ על עזבם את תורתי 13. — אם ראית את הבריות שנתיאשו ידיהן מן התורה, מאד עמוד והתחזק בה, ואתה מקבל שכר כלם. מאי טעמא? (תה׳ קי״ט קכ״ו) [עת לעשות לה׳ הפרו תורתך]. הפרו תורתך — עת לעשות לה׳ 14. — כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה, אמרו: עתידה תורה שתשתכח מישראל, שנא׳ (עמוס ח׳ י״א): הנה ימים באים נאם ה׳ והשלחתי רעב בארץ, לא רעב ללחם ולא צמא למים, כי אם לשמע את דבר ה׳ וכו׳ 15. תניא רשב״י אומר: חס ושלום שתשתכח תורה מישראל, שנא׳ (דברים ל״א כ״א): כי לא תשכח

מפי זרעו, אלא מה אני מקיים: ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו (עמוס ח' י"ב)? שלא ימצאו הלכה ברורה ומשנה ברורה במקום אחד 16.

ע"ד אפן הלמוד אומר רשב"י: משל לשני אחים שהיו מסוגלים ממון אחר אביהם. אחד מצרף דינר ואוכלו ואחד מצרף דינר ומניחו. זה שמצרף דינר ואוכלו, נמצא שאין בידו כלום, זה שמצרף דינר ומניחו, נמצא עשיר לאחר זמן; כך תלמידי הכמים: למד שנים, שלשה דברים ביום, ב' וג' פרקים בשבת, ב' וג' פרשיות בחדש, נמצא עשיר לאחר זמן, ועליו נאמר (משלי י"ג א'): וקבץ על יד ירבה, וזה האומר: היום אני לומד, למחר אני לומד, היום אני שונה, למחר אני שונה, נמצא אין בידו כלום, ועליו הוא אומר (משלי י' ה'; כ' ד'; כ"ד ל'): נרדם בקיץ בן מביש, ואומר: מחרף עצל לא יחריש, ואומר: על שדה איש עצל עברתי, זה שקנה שדה כבר, ועל כרם אדם חסר לב, זה שקנה כרם כבר, הואיל וקנה שדה וקנה כרם ולא עמל בהם. מנין שסופו נקרא עצל? ת"ל: על שדה איש עצל עברתי וכו'. ולמה נקרא שמו חסר לב? על שקנה שדה וכרם ולא עמל בהם. ומנין שסופו להניח שנים ושלשה דברים בפרשה? שנא' (שם): והנה עולה כלו קמשונים. ומנין שהוא מבקש פתחה של פרשה ואינו מוצא, שנא' (שם): כסו פניו חרולים. ועוד הוא אומר (שם): וגדר אבנים נהרסה. מתוך שרואה שאין עומדת בידו, הוא יושב ומטמא את הטהור ומטהר את הטמא ופורץ גדרים של חכמים. מה עונשו של זה? בא שלמה ופירש עליו בקבלה (קהלת י' ח'): ופורץ גדר ישכנו נחש. הא למדת שכל הפורץ גדרים של חכמים לסוף פורעניות באים עליו 17. — הרי הוא אומר: שתה מים מבורך (משלי ה' ט"ו) — שתה המים שבבורך, שתה מים שעמך בעיר ואח"כ פרוש בכל מקום (כלומר תלך למקומות אחרים ללמוד 18. — העוסק במקרא מידה שאינה מידה, העוסק במשנה מידה שנוטלין ממנה שכר. העוסק בתלמוד אין לך מידה גדולה מזו. לעולם הוי רץ אחר המשנה יותר מן התלמוד 19. — גדולה שמושה של תורה (כלומר מסירותו של התלמיד אל המורה) יותר מלמודה, שנא' (מ"ב ג' י"א): פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו. למד לא נאמר, אלא יצק, מלמד שגדולה שמושה יותר מלמודה 20.

כדי להראות את הערך הגדול והנצחיות של חקי התורה משתמש רשב"י בהגזמה ובאפן אגדי הב"ב ע"י מספרים מבהילים להגדיל את השיבות הענין. בהיותו אוחז בשיטת ר"ע, שכל מצוה נתנה שלש פעמים: בסיני, באהל מועד ובערבות מואב 21, אומר רשב"י — יחד עם שאר חבריו: אין לך כל דבר ודבר שלא נכרתו עליו ארבעים ושמונה בריתות. ברוך בכלל (לכל המצות ביחד)

וברוך בפרט (לכל מצוה ומצוה), ארור בכלל וארור בפרט (למי שלא יקים), ללמד וללמד לשמור ולעשות 22). ארבע על ארבע הרי שמונה, שמונה על שמונה הרי ש״ט עשרה ושלש בריתות לכל אחד הרי ארבעים ושמונה בריתות. וכן בהר סיני וכן בערבות מואב. ר׳ שמעון מוציא של הר גריזים והר עיבל ומביא של אהל מועד 23). — אין לך כל דבר ודבר מן התורה שאין כרות עליו ארבעים ושמונה פעמים, על כל פעם ופעם ש״ט מאות אלף ושלשת אלפים וחמ״ש מאות והמשים (במדבר א׳ מ״ו 24). — מנין אתה אומר אלו היה ישראל חסרים אפילו אדם אחד לא היתה השכינה נגלית עליהם? דכתיב (שמות י״ט י״א): כי ביום השלישי ירד ה׳ לעיני כל העם על הר סיני (משמע שרק אם העם נמצא כלו בשלמותו אז תגלה השכינה 25).

— הוו מכבדין את המצות שהן שלוחי ושלוחו של אדם כמותו. אם כבדת אותן, כאלו לי כבדת; ואם בזית אותן, כאלו לכבודי בזית 26). — שמות כ״א א׳. ואלה המשפטים וכו׳. מה ראו דינין לקדום לכל מצות שבתורה? שכשהדין בין אדם לחברו, תחרות ביניהם: נפסק הדין, נעשה שלום ביניהם; וכן יתרו אומר (שמות י״ח ג׳): אם את הדבר תעשה וכו׳ וגם כל העם הזה על מקומו יבוא בשלום 27). — [לולב הגזול פסול] משום דהוה ליה מצוה הבאה בעבירה 28). — כל מצות שנתן הקב״ה לישראל נתן להם בפרהסיא, הוץ משבת שנתן להם בצנעא, שנא׳ (שמות ל״א י״ז): ביני ובין ישראל אות היא לעולם 29). — בין ישראל ובין השבת יש הזדווגות מיסטית משש״ת ימי בראשית. תני רשב״י: אמרה שבת לפני הקב״ה, לכלן (לששת ימי בראשית) יש בן זוג ולי אין בן זוג. א״ל הקב״ה: ישראל הוא בן זוגך, וכיון שעמדו ישראל לפני הר סיני, אמר להם הקב״ה: זכרו הדבר שאמרתי לשבת: כנסת ישראל היא בן זוגך. היינו דבור (שמות כ׳ ט׳): זכור את יום השבת לקדשו 30). — שמות כ׳ י״א. על כן ברך ה׳ את יום השבת ויקדשהו. ברכו במן וקדשו במאורות (שלא נגנזו אלא אחר השבת). ר׳ שמעון בן יהודה איש כפר עכו אומר משום ר׳ שמעון: ברכו במן וקדשו במאור פניו של אדם 31). — אלמלי משמרין ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלין. שנא׳ (ישעי׳ נ״ו ד׳): כה אמר ה׳ לסריסים אשר ישמרו את שבתותי... וכתיב בתריה: והביאותים אל הר קדשי 32). — גם ברבוי הדבור של חול ראה רשב״י חלול קדשת השבת, וכאשר היתה אמו מרבה שיחה בשבת היה אומר לה: „אימא, שובתא היא״ 33). — גדול הוא כבוד אב ואם, שהעדיפו הקב״ה יותר מכבודו, נאמר (שמות כ׳ י״ב): כבד את אביך ואת אמך, ונאמר (משלי ג׳ ט׳): כבד את ה׳ מהונך. ממה אתה מכבדו? מהונך, מפריש לקט,

שכחה ופאה, מפריש תרימה ומעשר ראשון, ומעשר שני, ומעשר עני, וחלה, ועושה סכה, ולולב, ותפלין וציצית, ומאכיל את הרעבים ומשקה את הצמאים, אם יש לך, את חייב בכל אלו, ואם אין לך אין את חייב באחת מהם, אבל כשהוא בא אצל כבוד אב ואם — בין שיש לך הון בין שאין לך הון, כבד את אביך ואת אמך, ואפילו את מסבב על הפתחים 34). — כשם שמתן שכרן (של שלוח הקן וכבוד אב ואם) שוה (בשתיהם כתיב „והארכת ימים״) כך פורענותן שוה, מה טעם? (משלי ל׳ י״ז) עין תלעג לאב ותבוז ליקהת אם — עין שהלעינה על כבוד אב ואם וביזת על לא תקח האם על הבנים 35) יקרוה עורבי נחל, יבוא עורב שהוא אכזרי ויקרנה ואל יהנה ממנה; ויאכלוה בני נשר — יבוא נשר שהוא רחמן ויאכלנה ויהנה ממנה 36).

— בזכות המילה הוציאם הקב״ה [ממצרים] שנא׳ (יחזקאל ט״ז ו׳): ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך וכו׳ 37). — בוא וראה שאין חביב לפני האדם יותר מבנו והוא מל אותו 38). — [משוח מלחמה כשמתחיל לדבר אל העם אומר (דברים כ׳): שמע ישראל וכו׳], מאי דנא שמע ישראל? אמר להם הקב״ה לישראל: אפילו לא קיימתם אלא קריאת שמע שחרית וערבית אי אתם נמסרים בידם 39). — אפילו לא קרא אדם אלא קריאת שמע שחרית וערבית קיים „לא ימוש ספר התורה הזה מפיך״ (יהושע א׳ ח׳) 40). — כל הזריז במצוה זו (ציצית) זוכה ומקבל פני שכינה, כתיב הכא (במדבר ט״ו ל״ט): וראיתם אותו, וכתיב התם (דברים ו׳ י״ג): את ה׳ אלהיך תירא ואותו תעבוד 41) *). — כל הקובע מקום לתפלתו אויבים נופלים תחתיו, שנא׳ (ש״ב ז׳): ושמתי מקום לעמי ישראל וכו׳ ולא יוסיפו בני עולה לענותו וכו׳ 42). — מאי דכתיב (תה׳ ס״ט י״ד): ואני תפלה לך ה׳ עת רצון וכו׳? אימתי עת רצון? בשעה שהצבור מתפללין 43). — בעל הבית בוצע (כלו׳ מברך ובוצע את ככר הלחם בתחלת הסעודה) ואורח מברך (ברכת המזון), בעל הבית בוצע, כדי שיבצע בעין יפה, ואורח מברך, כדי שיברך את בעל הבית. מאי מברך? שלא יבוש בעל הבית בעולם הזה ולא יכלם לעולם הבא 44).

הערות לס׳׳ ב׳.

1) מכילתא שמות ט״ז ד׳ (47 ע״ב). בקצרה לשמות י״ג י״ז (23 ע״ב).

2) ירוש׳ ברכות פ״א ה״ה (3 ע״ב). 3) ספרי עקב פסקא מ״ב. ברייתא ברכות ל״ה: במקום „אימתי למד תורה״ שבספרי, בברייתא: תורה מה תהא עליה.

*) דומה לזה אמר ר״מ בספרי במדבר פסקא קט״ו ומובא לע״ל פ״א ס׳׳ ב׳ בהערה. המתרגם.

4) אבות ג׳ ג׳. 5) אבות ג׳ ז׳. השוה מאמרו של הנינא בן חכינאי, לעיל ח״א 143. במקום ר״ש יש גורסים ר׳ יעקב וגם ר׳ עקיבא. 6) אדר״נ נוסה ב׳ ריש פ׳ ח׳ (11 ע״ב).

7) ספרי דברים (בסוף פסקא מ׳). ויק״ר ל״ה, תני בשם רשב״י, ואולם הדרשה שם „חרב תאכלו – חרובין תאכלו״ לקוחה מדברי ר׳ אחא (ויק״ר י״ג).

8) שבת ל״ג; במקורות של ארץ ישראל חסר זה. וע׳ לעיל כרך א׳ ח״א 78.

9) אדר״נ פמ״א (ס״ה ע״ב). – בשבת י״א ע״א אומר ר׳ יוחנן (על הברייתא: חברים שהיו עוסקים בתורה מפסיקין לקריאת שמע ואין מפסיקין לתפלה): לא שנו אלא כגון ר׳ שמעון בן יוחי וחבריו שתורתן אומנתן, אבל כגון אנו מפסיקין לקריאת שמע ולתפלה. בירוש׳ ברכות פ״א ה״ה (ג׳ ע״ב) א״ר יוחנן משום רשב״י: כגון אנו שעוסקין בתלמוד תורה אפילו לקריאת שמע אין אנו מפסיקין. 10) שבת ל״ג; זוהי מדה נגד מדה, שהתורה מתחלת בפנים – במחשבה – וגומרת בפה – בדבור. 11) משנה חגיגה א׳ ז׳. בברייתא חגיגה ט׳ ע״ב ותוספתא חגיגה א׳ ה׳, ומזה בקה״ר לאותו פסוק (ששם מרשב״י נשתבש לר׳ שמעון בר יוסי), מובא ראיה לדבר ממשל עממי: „אין אומרין: בקרו גמל (בשביל קרבן אם אין בו מום), בקרו חזיר, אלא – בקרו טלה״. (ולפ״ב אין מענישין את עמי הארץ, אלא תלמיד חכם שפרש). בתוספתא במקום טלה כתוב „תמימים״, ומזה נתחלף בקה״ר ל„תמידין״. 12) ב״ר מ״ט. 13) ירוש׳ חגיגה פ״א (76 ע״ג). פסיקתא 120 ב׳, איכה ר׳ פתיחתא ב׳ קרוב לראש. 14) ירוש׳ סוף ברכות.

15) תוספתא עדיות א׳ א׳. ברייתא שבת קל״ח;

16) שבת שם. קצת שונה ספרי דברים י״א כ״ב (פ׳ מ״ח). ההתחלה והראיות הן יותר עתיקות בברייתא. בבטוי „חס ושלום״ משתמש רשב״י גם במקום אחר, בתשובתו על דברי ר״ע. ונגד זה יותר מדויק הוא הסוף של המאמר בספרי: איש פלוני אוסר, איש פלוני מתיר, איש פלוני מטמא, איש פלוני מטהר, ולא ימצא דבר ברור. 17) ספרי דברים י״א י״ב (פ׳ מ״ח). השוה לעיל 55 הע׳ 29. ראה ג״כ פתגמו של אלישע בן אבויה לעיל ח״ב 141. 18) ספרי שם.

19) ירוש׳ שבת פט״ו (15 ע״ג); תני רשב״י. בברייתא ב״מ ל״ג ע״א סתם. הסתירה שבין הרישא לסיפא מתרץ ר׳ יוחנן: בימי רבי נשנית משנה זו (העוסק בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו), שבקו כולי עלמא מתני׳ ואזלו בתר גמרא (עזבו כלם את המשנה והלכו אחרי התלמ״ד). הדר דרש להו (אח״כ דרש להם): ולעולם הוי רץ למשנה יותר מן הגמרא. הרישא „העוסק במקרא מדה שאינה מדה״ נמצא גם במקומות אחרים בירוש׳ בשם רשב״י, ברכות פ״א (3 ע״ג), שבת פ״א (3 ריש ע״ב), סוף הוריות (48 ריש ע״ג). בברייתא שבבבלי „ואינה״ במקום „שאינה״, ואולם רבינוביץ בד״ס מביא גם הגירסא „שאינה״. 20) ברכות ז׳: (ר׳ יוחנן בשמו). הדרשה הכפולה לקהלת ז׳ י״ט שבאה בשם רשב״י בתנא דבי אליהו זוטא ריש פט״ז, היא בודאי פסידיפיגרפית.

21) ע׳ כרך א׳ ח״ב סוף 62. במכילתא שמות כ״ג י״ט (102 ע״א): לא תבשל גדי בחלב אמו. אמר ר׳ שמעון: מפני מה נאמר (הכתוב הזה) בשלשה מקומות? כנגד שלש בריתות, שכרת הקב״ה עם ישראל: אחת בחורב ואחת בערבות מואב ואחת בהר גריזים והר עיבל. – הדבר הזה בא סתם בספרי דברים י״ד כ״א (§ 104). נגד זה בתוספתא המובאה לקמן בהע׳ 23 מפורש: ר״ש מוציא של הר גריזים והר עיבל ומביא של אהל מועד. ולפ״ז יותר נכונה היא הגירסא במכילתא ר׳ ישמעאל, כמו שגורס הילקוט, במקום ר׳ שמעון (השוה לעיל כרך א׳ ח״א 14) ולזה מתאימות הדעות, שבאו סמוך לזה, מר׳ יוסי ור׳ יונתן, תלמידי ר׳ ישמעאל.

22) ע״ז מיסדת התפלה בברכת „אהבה רבה״. 23) תוספתא סוטה ח׳ י״א. ברייתא סוטה ל״ז ע״ב. ע״פ הברייתא שבירוש׳ סוטה פ״ז (21 ע״ג): אין כל דבר ודבר מן התורה, שאין כרות עליו חמש מאות ושבעים ושש בריתות: י״ב בברוך וי״ב בארור. י״ב בכלל וי״ב בפרט – הרי מ״ח. ללמד וללמד לשמור ולעשות הרי קצ״ב. וכן בהר סיני, וכן בערבות מואב הרי תקע״ו בריתות. 24) בכל ג׳ המקורות, שנסמנו בהערה הקודמת, אמר ר׳ שמעון בן יהודה איש כפר איכום בשמו. ע׳ ג״כ תוספות סוטה ל״ז ע״ב ד״ה אמר.

25) דברים ר׳ ז׳ קרוב לסוף: ארשב״י. במכילתא לאותו פסוק סתם. נגד דרשת ר׳ יוסי בן הלפתא. בב״ר ע׳: ר״ש בן יהודה מכפר איכוס בשם ר׳ שמעון (במקום ר׳ שמואל צ״ל ר׳ שמעון).

26) תנחומא ויגש. 27) מכילתא ריש משפטים (74 ע״ב).

28) סוכה כ״ט: ר׳ יוחנן בשמו. ויליף ממלאכי א׳ י״ג: והבאתם גזול ואת הפסח, מה פסח לית ליה תקנתא (כלומר פסול לנֶצח לקרבן), כך גזול לית ליה תקנתא.

29) ביצה ט״ז. ר׳ יוחנן בשמו. בשבת ל״ג ע״ב מסֻפר שרשב״י בצאתו זועף מהמערה שנסתתר בו הרבה שנים שמח לראות יהודי אחד רץ בערב שבת ושני שרביטי הדסים בידו לכבוד השבת. 30) בר׳ סוף י״א. ע׳ כרך א׳ ח״ב 10.

31) מכילתא כ׳ י״א (69 ע״ב). וצריך שם להשלים ע״פ ב״ר י״א. [אעפ״י שנתקללו המאורות בערב שבת, אבל לא לקו עד מוצאי שבת]. וע״ד „במאור פנים" נוסף שם: לא דומה אור פניו של אדם כל ימות השבת כמו שהוא דומה בשבת. מ„אדם" נשתבש במכילתא שם ל„אדם הראשון", ובפסיקתא רבתי (מהדורת פרידמן 118 ע״א) נוסף „אדם הראשון ואשתו". שם נאמר בלי שם האומר: קדשו במאורות וברכו במאור (בזה נתחברו שתי הדעות שאמרו בשם רשב״י ותהיינה לאחת). השוה תנחומא ב׳ בראשית § 25.

32) שבת קי״ח: ר׳ יוחנן בשמו. בירוש׳ תענית פ״א (64 ע״א) אומר זה ר׳ לוי ורק על שבת אחת, ואינו סומך על הכתיב. 33) ירוש׳ שבת פט״ו (15 ריש ע״ב), ר׳ חייא בר אבא, תלמידו של ר׳ יוחנן, בשמו של רשב״י. בי״קר ל״ר רשב״י בלבדו וקצת בשנוי, ומזה בתנחומא בראשית קרוב לראש.

34) ירוש׳ פאה פ״א (15 ע״ד), קדושין פ״א (61 סוף ע״ב); פסיקתא ר׳ כ״ג (122 ע״ב). השוה הערתו של פרידמן בהקדמתו למכילתא הוצאה שלו, LX ולהלן. ר׳ יהודה בר דורתאי בשם רשב״י. היה ר׳ יהודה בן דורתאי אחר קדמון בן דורו של הלל, לעיל כרך א׳ ח״א 2 הע׳ 3, וזה שאמר לפני ר׳ חייא בר אבא (בפסיקתא ר׳: ר׳ יהודה בר רורתי בעא קומי ר״ח בר אבא) הוא אמורא. בירוש׳ קדושין נעשה מן דורתי „ברתיה" ונתוסף ע״ז „דרשב״י", כאלו היה ר׳ יהודה זה נכדו, בן בתו. לא נכון מצדו של פרידמן שמחליט ככה [הטבסט כאן ע״פ ירו׳ קדושין ואולם בירו׳ פאה „מהונך – משיחוננך", ובתוספות קדושין ל״א ע״א ד״ה „כבר" מביא מהירושלמי שרורש מהונך כמו מחוננך. המתרגם]. 35) דריש ליקהת אם – לקהת אם.

36) ירוש׳ פאה פ״א (15 ע״ד), ירוש׳ קדושין פ״א (62 ע״ב), פסיקתא ר׳ פכ״ג (121 ע״ב), תנח׳ עקב. תנחומא ב׳ עקב § 3, מדרש שמואל ריש פ״ז. את החלק השני (ע״ד הפורענות) אומר ר׳ אבא בר כהנא בשם רשב״י. 37) מכילתא י״ג ד׳ (19 ע״ב). ע לעיל כ״א ח״ב 108 מאמרו של ר׳ מתתיהו בן חרש. ע״ד המשא ומתן שבינו ובין רשב״י, לעיל ח״ב 107.

38) תנחומא ריש תצוה. הש״ה ברייתא ברכות ה׳: והקובר את בניו מוחלין לו כל עוונותיו, ולפי דברי אחר סבא שם יליף זה רשב״י מגזרה שוה. 39) סוטה מ״ב. ר׳ יוחנן בשמו.

40) מנחות צ״ט: ר׳ יוחנן בשמו; וע״ז מוסיף: ודבר זה אסור לאומרו בפני עם הארץ. ע׳ לעיל ח״א 119 הע׳ 7. – מה שנאמר במשנה אבות ב׳ י״א: הוי זהיר בק״ש ובתפלה, זהו לא מרשב״י, כמו שחושב ברילל I, 195, וקוניץ בן יוח׳, ק״י ע״ב, אלא זהו של ר׳ שמעון בן נתנאל.

41) ברייתא מנחות מ״ג: 42) ברכות ו׳: ר׳ יוחנן בשמו.

43) שם, ר׳ יוחנן בשמו. לפי ערות ד״ס יש גירסא, שהיא כנראה נכונה, בברכות ח׳ ע״א מאמר רשב״י: מי שעוסק בתורה ובגמילות חסדים ומתפלל עם הצבור כאלו פדאני אותי ואת בני מבין אוה״ע, שנא׳ (תה׳ נ״ה י״ט): פדה בשלום נפשי וכו׳ כי ברבים היו עמדי.

44) ברכות מ״ו א׳, ר׳ יוחנן בשמו. הברכה של האורח לבעה״ב, כנראה, היא היסוד לברכה השלישית של ברכת המזון: שלא נבוש ולא נכלם לעולם ועד. וע׳ עוד בס׳ מ. בלוך, שערי תורת התקנות, ח״א 21.

ג. ישראל. [ארץ ישראל. בית המקדש. אוה״ע. גרים]

תה׳ נ״ז ו׳. אלהים אלהיך אנכי. אמר להם הקב״ה לישראל: אלוה אני על כל באי עולם, אבל לא יחדתי שמי אלא עליכם, איני נקרא אלוה אומות העולם, אלא אלהי ישראל 1). — תניא רשב״י אומר: בוא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקב״ה, שבכל מקום שגלו שכינה עמהן, גלו למצרים שכינה עמהן, שנא׳ (ש״א ב׳ כ״ז): הנגלה נגליתי לבית אביך בהיותם במצרים וגו׳; גלו לבבל שכינה עמהם, שנא׳ (ישעי׳ מ״ג י״ד): למענכם שלחתי בבלה: באדום שכינה עמהם, שנא׳ (ישעי׳ ס״ג א׳): מי זה בא מאדום; ואף כשהן עתידין ליגאל שכינה עמהם, שנא׳ (דברים ל׳ ג׳): ושב ה׳ אלהיך את שבותך, והשיב לא נאמר אלא ושב, מלמד שהקב״ה שב עמהן מבין הגליות 2). — כל העוזר את ישראל כאלו עוזר את השכינה, שנא׳ (שופטים ה׳ כ״ג): כי לא באו לעזרת ה׳ 3). — חבקוק ג׳ ו׳. עמד וימודד ארץ. מדד הקב״ה כל האומות ולא מצא אומה שהיא ראויה לקבל את התורה אלא דור המדבר; מדד הקב״ה כל ההרים ולא מצא הר שתנתן בו את התורה אלא סיני; מדד הקב״ה את כל העיירות ולא מצא עיר שיבנה בו בית המקדש אלא ירושלים: מדד הקב״ה כל הארצות ולא מצא ארץ שראויה לינתן לישראל אלא ארץ ישראל 4). — ויקרא י״ח ג׳. וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו. זימן לדור ההיב שיבואו ישראל ויפרעו מהם 5). — במדבר ז׳ א׳. להקים את המשכן. להקים המשכן אין כתיב כאן, אלא להקים את המשכן — משכן אחר הקים עמו שנקרא אהל, כשם שהמשכן נקרא אהל מועד, כמה דתימא: וימתחם כאהל לשבת (ישעי׳ מ׳ כ״ב). שעד שלא הוקם המשכן היה העולם רותת, משהוקם המשכן נתבסס העולם 6). — בר׳ כ״ב ב׳; דהי״ב ג׳ א׳. המוריה — למקום שהוא ראוי (צ״ל: ירוי) כנגד בית המקדש של מעלה 7). — אין בית המקדש של מעלן גבוה מבית המקדש של מטן, אלא שמונה עשרה מיל. מאי טעמיה? וזה שער השמים (בר׳ כ״ח י״ז). מנין ,וזה׳ 8). — למה נקרא שמו (של בית המקדש) לבנון? שמלבין עונותיהם של ישראל כשלג, שנא׳ (ישעי׳ א׳ י״ח): אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו 9). — משלי ח׳ ל״א. וראש עפרות תבל. תבל זו ארץ ישראל, שנא׳ (משלי ח׳ ל״ב): משחקת בתבל ארצו. ולמה נקרא שמה תבל: שהיא מתֻבלת בכל, שכל הארצות יש בזו מה שאין בזו, ויש בזו מה שאין בזו, אבל ארץ ישראל אינה חסרה כלום, שנא׳ (דברים ח׳ ט): ארץ וגו׳ לא תחסר כל בה 10). — שתים עשרה ארצות ניתנו לשנים עשר שבטי ישראל, ולא שוו טעם פירות ארצו של זה

כטעם פירות ארצו של זה ולא טעם פירות של זה כטעם פירות של זה (שבע פעמים נאמר „ארץ" בדברים ה', ז' עד י', וחמש פעמים — י"א, ט' עד י"ב), תלמוד לומר (דברים י"א י"א): ארץ הרים ובקעות, הרים — הרים הרבה, בקעות — בקעות הרבה *) 11). — דברים ל"ג ט"ז. וליוסף אמר מברכת ה' ארצו. אדם מעמיד ספינתו בחלקו של יוסף אין צריך הוין ממנה כלום 12). — קהלת א' א'. מלך בירושלים. אשרי מי שזכה למלוך במקום מלכות. להלן כתיב (דברים א' ד'): אשר יושב בעשתרות באדרעי, ברם הכא — מלך בירושלים, במקום מלכות 13). — כפה של השבונות היתה הוין לירושלים וכל מי שרוצה להשב היה רץ ומחשב שם שלא יצא הוין לירושלים מצטער, לקיים מה שנאמר (איכה ב' ט"ו): משוש לכל הארץ. כלו' כדי שלא ידאגו ויחשבו בירושלים את השבונותיהם, לכן היתה כפה של השבונות מהוין לעיר) 14). — במדבר ל"ה י'. על ירדן יריחו. מה יריחו מארץ כנען אף הירדן מארץ כנען 15). —

כל ישראל בני מלכים הם [כך מלמדנו רשב"י ביחס לאיזה ענינים הלכותיים בקשר עם מאמרו של ר"ע הדומה לזה] 16). — מה נגרים (?) הן ישראל שהם יודעים לרצות את בוראם 17). — חביבים יסורים ששלש מתנות טובות נתנו לישראל, שאומות העולם מתאוין להן, ולא נתנו להם אלא ביסורין, ואלו הן: תורה וארץ ישראל ועולם הבא. תורה, דכתיב (משלי א' ב'): להבין חכמה ומוסר, ואומר (תה' צ"ד י"ב): אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו; ארץ ישראל מנין? דכתיב (דברים ה' ה' ו'): ה' אלהיך מיסרך, ואומר: כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה; העולם הבא מנין? דכתיב (משלי ו' כ"ג): ודרך חיים תוכחת מוסר. איזה דרך שמביאה את האדם להיי העולם הבא? הוי אומר: אלו יסורין 18). — את מוצא עד שלא גלו ישראל היה הקב"ה קורא אותם רעים, הה"ד (ירמי' י"ג י'): העם הרע הזה. וכיון שגלו, התחיל משבחן, שנא' (משלי כ' י"ד): רע רע יאמר הקונה ואוזל לו אז יתהלל 19).

[ע"ד כתיבת התורה על המזבח, דברים כ"ו ה', יהושע ה' ל"ב]. ר' יהודה אומר: על גבי האבנים כתבוה, שנא': וכתבת על האבנים את דברי התורה הזאת. ואח"כ סדו אותן בסיד. אמר לו ר' שמעון: לדבריך היאך למדו אומות של אותו הזמן תורה (אחרי שנתכסו האותיות בסיד)? אמר לו: בינה יתרה נתן בהם הקב"ה ושיגרו נוטירין שלהם וקילפו את השיד והשיאוה, ועל דבר זה נתחתם דינם לבאר שחת, שהיה להם ללמוד ולא למדו. ר' שמעון אומר:

*) עי' לקמן ע' 71 דרשתו על אותו הכתוב.

ע״ג סיד כתבוה וכתבו להן למטה: למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם וכו׳. הא למדת, שאם היו חוזרין בתשובה, היו מקבלין אותן20). — משל לאחד שיצא לגרן וכלבו וחמורו עמו. הטעין לחמורו חמש סאין וכלבו שתי סאין, והיה החמור מהלך והכלב מלחית (משתטח ורובץ), נטל ממנו אחד ונתן על גבי החמור, אעפ״כ היה מלהית, אמר לו: את טעין מלחית, לית את טעין מלהית (כשאתה טעון הנך רובץ וכשאינך טעון ג״כ רובץ). כך אפילו שבע מצות שקבלו בני נח, כיון שלא יכלו לעמוד בהן עמדו ופרקום לישראל21). — הרי הוא אומר (שופטים ה׳ ל״א): ואוהביו כצאת השמש בגבורתו, וכי מי גדול: מי שאוהב את המלך או מי שהמלך אוהבו? הוי אומר: מי שהמלך אוהבו [כך הצדיקים הם אוהביו של הקב״ה, והגרים הקב״ה אוהב אותן], שנא׳ (דברים י׳ י״ח): ואוהב גר22).

הערות לסי׳ ג׳.

1) שמו״ר כ״ט (ארשב״י), ריש רות רבה (תני רשב״י); מכילתא שמות כ״ג י״ז (102 ע״א) וספרי דברים ו׳ ד׳ (סוף פסקא ל״א) כתם.

2) ברייתא מגלה כ״ט. ע״פ הגי׳ של ד״ס. מסכים לזה ביותר נוסח הספרי במדבר ל״ה ל״ד (פסקא קס״א), ומזה בבמדבר ר׳ סוף ז׳, ששם חסרות המלות „בוא וראה כמה״, שגם אצל רבינוביץ לפי איזה גירסאות הן חסרות בברייתא. אולם שם בספרי המאמר מיוחס לר׳ נתן. במכילתא שמות י״ב מ״א ובספרי במדבר י׳ ל״ד (§ 84) חסרה ההתחלה של המאמר ומסיים במאמרו של ר״ע שבה״ב 36. בירוש׳ תענית 64 ע״א תני רשב״י: בכל מקום שגלו וכו׳, אך בשנויים גדולים. אחרי עילם בא במקום אדום יון, כמ״ש בזכרי׳ ט׳ י״ג. ורומי ע״פ ישעי׳ כ״א י״א, ששם מבאר את הכתוב הזה בהרחבה. הדרשה מדברים ל׳ ג׳ חסרה שם. בב״ר סוף פפ״ו: תני רשב״י בכל מקום שהצדיקים הולכים, השכינה הולכת עמהם. בשמו״ר ט״ו (סי׳ י״ב בהוצ׳ וילנה) יש מאמר של ר׳ יצחק שביסודו מונח המאמר הנדון וכמעט בצורת הברייתא שבאה בירושלמי. בשמו״ר כ״ג (סי׳ ה׳) אומר זה ר׳ לוי. באיכה ר׳ א׳ י״ט מרחיבו ר׳ חייא בר אבא. השוה מבואו של הר״מ איש שלום למכילתא LVII. השוה מדרש שמואל ריש ה׳ לש״א ב׳ כ״ז, ששם נראה שהוא מפרש „הנגלה נגליתי״ מלשון גלות. 3) תנחומא ויחי (ה׳). במכילתא לשמות ט״ו ז׳ (39 ע״ב) כתם.

4) ויק״ר י״ג קרוב לראש (רשב״י פתח). אולי מדרשתו לחג השבועות. חלק מהמאמר המדבר ע״ד ישראל נמצא כתם בספרי דברים ל״ב ח׳ (פסקא שי״א).

5) בספרא ויקרא י״ח ג׳ (85 ע״ג). 6) פסיקתא 6 ע״א ו 7 ע״א. ע״פ הנוסח הנכון שבבמדבר ר׳ י״ב (י״א) ריב״ל בשמו. כונתו היא שקיום העולם תלוי בעבודת ה׳. בפסיקתא רבה סוף פ״ה משתמש בזה האמורא ר׳ סימון. המאמר לבמדבר ז׳ א׳ הנמצא בתנחומא כ׳ נשא § 24 ובבמדבר ר׳ י״ב (ו), בשם רשב״י שהשכינה נכתלקה מעת שהטא אדם ושוב לא ירדה עד שהוקם המשכן, אינו של רשב״י אלא של ר׳ שמעון בן יוסני (יוסינה), כמו שנראה מפסיקתא א׳ א׳, מפסיקתא רבתי ה׳ (17 ע״ב) וכן משהש״ר ה׳ א׳. אולם בפסיקתא ר׳ (18 ע״ב) נמצא אותו המאמר כמו שהוא בתנהומא בובו׳ ובבמדבר ר׳ ובשם ר״ש בן יוח׳.

7) ב״ר נ״ה קרוב לסוף. תנחומא ב׳ וירא § 45. פסיקתא ר׳ פ״מ (170 ע״א). השוה הע״ות בובר ופרידמן שם. בתנחומא הלשון: מקום מורה מכוון כנגד בית המקדש של מעלה.

בפסיקתא ר': בארון שהיתה מקושטת כנגד מזבח של מעלן. בפסיקתא הכונה ברורה, שמוריה מל' ירה, ולפיכך צ"ל בב"ר "ירוי" ומה שנא' בפסיקתא ר' "מקושטת" אינו אלא קבלת יריה, כמו בתרגום ירושלמי לשמות י"ט י"ג, שמתרגם "יירה" – יתקשטון. (השוה לוי מלון התרגום II, 392 ע"ב). בתנחומא מתרגם מורה – ירוי, שם הוא מבאר ג"כ מוריה – מכֻוון, שגם זה דומה ליריה. יָרֹה אל המטרה. הוא יליף משמות ט"ו י"ז "כוננו ידיך" שגם זה הוא מבאר כוונה. כדאי לשום לב שאנו מוצאים עוד שמקֻשט ומכֻוון הם פעלים נרדפים, כי את המלה "נכון", הושע ו' ג', התרגום מתרגם "מקשט" (וא"כ זהו לא "חזק" כמו שמבאר לוי שם 393 ע"א, אלא ישר) וכן "הכון", עמוס ד' י"ב – איתקשט. (וע"כ לא צריך לבאר הכון מל' הכנה או קישוט, אלא כַּוֵּן את עצמך, פְּנֵה). – המלה "מקום" שבב"ר ובתנחומא כנראה מכוונת, שבאן השם מוריה מרמז על מ ה נ ו ר א המקום הזה (בר' כ"ח י"ז). – הרעיון הזה שהמקדש הארצי מכוון נגד המקדש של מעלה נמצא בתנחומא ויקהל קרוב לסוף בשם ר' נתן. ובירוש' ברכות 8 ריש ב' בשם אמורא מאוחר, ר' פנחס, וסומך על הכתוב שמות ט"ו י"ז "מכון לשבתך" (ומפרש אפוא מְכֻוון לשבתך").

8) ב"ר סוף ס"ט.

9) ויק"ר ריש א' (תני רשב"י). בספרי דברים א' ז' (פסקא ו') סתם. וכן לדברים ג' כ"ה (פסקא כ"ח). בויק"ר הובא טעם אחר בשם ר' טביומי: שכל הלבבות שמחים בו, הה"ד (תה' מ"ח ג'): יפה נוף משוש כל הארץ. בשהש"ר ז' ה' נתחלפו שמות האומרים וטעמו של ר' טביומי מיוחס לרשב"י. 10) ספרי דברים י"א י' (פסקא ל"ז). 11) ספרי דברים י"א י"א (פסקא ל"ט).

12) ספרי דברים ל"ג ט"ז (שנ"ג). הבטוי "מעמיד ספינתו", כנראה לקוח מפתגם רגיל בענין אחר, כי חלקו של יוסף היה באמת בתוך הארץ ולא על שפת הים.

13) ריש קה"ר (תני). בספרי דברים א' ד' (סוף פסקא ג') נאמר: אדרעי -- זה מקום המלכות. 14) איכה ר' לאותו פסוק. ר' יוחנן כשמו. בשמות ר' סוף נ"ב ובפסיקתא ר' ריש פס"א 173 ע"א נשמט "בשם רשב"י". כנראה מאמר זה מיוסד על מסרת, שהיה באמת מוסד שבזה, מלבד זאת צריך להשוות לזה את מאמר ר' טביומי שנז"ל בהע' 9 ע"ד כיהמ"ק, שנקרא משוש כל הארץ.

15) ספרי לאותו פסוק (פסקא רנ"ט). השוה תוספתא ב"ק סוף פ"ח.

16) משנה שבת י"ד ד'. ע' לע"ל ח"ב 38. 17) ויק"ר ה' קרוב לסוף (תני רשב"י). בשו"ט י"ט י"ג: מה גבורים הם צדיקים שהם יודעים לפתות את בוראם. המאמר מיוסד על הכתוב תה' ק"ג כ' "גבורי כח", ולפיכך נראה שהנוסח האמתי הוא "גבורים". אך השם "נגרים" נותן למאמר מובן יותר יפה. "נגרים" בהשאלה מרמז על בעלי אומנות, אמנים הם למצוא דבורים יפים לפתות את הבורא. לאמנות הפתוי, שעל ידה ממשיכים סליחת עון, הובאה דוגמא מדוד, שבתה' י"ט, מתהלה משבח את קונו ואח"כ – כמו captata benevolentia – בא לבקש "ונקיתי מפשע רב". הבטוים "לרצות", "לפתות" נמצאים במאמרי רשב"י אחרים. ע"ד רבשקה הוא אומר (בספרי דברים י"א י', פסקא ל"ז לישע' ל"ו י"ז ולמלכים ב' י"ח ל"ב): שוטה היה זה שלא היה יודע לפתות; ולהלן ע' 78 הערה 6 הוא אומר על קרבן חטאת: פרקליט נכנס לרצות. השוה הפרפרזה של ר' יוסי ל"יודעי תרועה", תה פ"ט י"א – שהן מבירין לפתות את בוראן בתרועה. ויק"ר כ"ט. ע' ספרי דברים ל"ג ב' (שמ"ג): שכשפתה משה לא פתח בצרכם של ישראל תחלה עד שפתח בשבחו של מקום. משל למה הדבר דומה? ללאיטור (Rethor) שהיה עומד על הבימה ונשכר לו לאהד לדבר על ידיו, ולא פתח בצרכי אותו האיש תחלה עד שפתח בשבחו של מלך: אשרי עולם ממלכו! אשרי עולם מדיינו! עלינו זרחה חמה, עלינו זרחה לבנה! והיו הכל מקלסים עמו. אח"כ פתח בצרכי אותו האיש וחזר וחתם בשבחו של מלך. אף משה רבנו לא פתח בצרכם של ישראל עד שפתח בשבחו של מקום, שנא': ויאמר ה' מסיני בא וכו' ואח"כ פתח בצרכן של ישראל, שנא': ויהי בישורון מלך, והזר וחתם בשבחו של מקום, שנא' (דברים ל"ג כ"ו): אין כאל ישורון.

18) מכילתא שמות כ' כ"ג (72 ע"ב). ספרי דברים ו' ה' (פסקא ל"ב).

19) איכה ר' פתיחתא כ"א. רשב"י פתח. בילקוט משלי ב', רמז תתקנ"ט: ר' שמעון בר חנן.

20) תוספתא סוטה ח' ו', ברייתא סוטה ל"ה: [הטכסט בפנים הוא עפ"י הברייתא, בתוספתא הוצ' צוקרמנדל נשמטו איזה מלים – המתרגם]. בנוסח של התוספתא (הרגיל. בתוספתא בוי ערפורט, כאן, כמו במקומות אחרים, דומה לנוסח הברייתא שבבבלי) נכתבה התורה על המזבח בשבעים לשון, שזהו יותר מתאים אל המטרה (שבשבילה נכתבה שם התורה, לפרסמה בין כל אוה"ע). כמו הדעה שגם עשרת הדברות נאמרו בסיני בשבעים לשון.

21) ויק"ר י"ג קרוב לראש. עולא מבירי בשמו (ע' אג' אמוראי בבל 93 הע' ג'. עולא בשם רשב"י, לעיל ח"ב 107). בספרי דברים ל"ג ג' (שמ"ג) סתם. השוה ח"ב 146 הע' 5.

22) מכילתא שמות כ"ב כ' (95 ע"א). השוה ההלכה של רשב"י, תוספתא דמאי ב' י', בכורות ל"ב ע"א: לעולם מקבלין אותו ומלמדין אותו.

ד. כללי דרשות. באורי מקרא.

מבאורי המקרא של רשב"י נראה ביחוד את שיטתו, שבה הוא הולך עפ"י הרב גם במקצוע ההלכה, לחפש אחר הכונה הפנימית של המקרא ועל פיה ליסד את מדת ההלכה[1]. אנו מוצאים שבשיחותיו עם תלמידיו היה דורש טעמי המצות[2]. רוב המאמרים השייכים לסוג זה באו על ספר ויקרא. למשל נראה פה על באורו לויקרא ד' ב' ולהלן[3]. שם ה' י"א[4]; ויקרא י"ב ב' ולהלן; י"ב ג'; י"ב ו'[5]; ויקרא י"ד י"ט[6]; ויקרא י"ט ט'[7]; ויקרא כ"ג י"ט[8]; במדבר ה' כ"ב[9]. דברים י"ג י"ז[10]; דברים כ"ב י"ג[11]. לזה צריך לצרף גם טעמו לקרבן עולה[12].

המדה שיסד ר' ישמעאל „דברה תורה כלשון בני אדם" משתמש בה רשב"י גם במה שנוגע למקור שבא לפני דרך היעוד[13]. הוא משתמש בכלל „דבר הכתוב בהוה" לענין מה שנאמר (שמות י"ב ד'): ולקח הוא ושכנו הקרוב, שלא דוקא שכנו הקרוב אל ביתו, אלא שכנו בכל מקום, אפילו שכן רחוק[14]. — כמו ר"ע שאמר: כל מקום שנאמר בו „לאמר" צריך לדרוש[15], כך היה רשב"י דורש „לאמר" וגם בטויים אחרים שבאים כפול במאמר, כמו „לאמר ואמרת" שזהו לדורות, וכל מקום שאינו אומר „לאמר ואמרת" הרי זה לשעה[16]. — ר' יוחנן מוסר מדה זו בשם רשב"י בצורה יותר כוללת: כל מקום שנאמר ויאמר ויאמר אינו (נ"א: לא ניתן) אלא להדרש[17]. — כל מקום שנאמר „צו" הכתוב בא לזרז, וביותר כל מקום שיש חסרון כיס[18]. — כל מקום שנאמר, „נצים" (שמות ב' ג'), „נצבים" (שמות ה' כ', במד' ט"ז כ"ז) אינן אלא דתן ואבירם[19]. — שאל ר' יונתן את רשב"י: וימצאה מלאך ה' (בר' ט"ז ז'), אתה מוצא „מלאך ה'" בכל מקום: ויאמר לה מלאך ה' (שם פסוק י"א), וירא מלאך ה' (שופטים י"ג ג'), וכאן אומר: ויסע מלאך

האלהים (שמות י"ד ט')? אמר לו: אין אלהים אלא דיין, מגיד הכתוב שהיו ישראל נתונים בדין באותה שעה אם להנצל אם להאבד עם מצרים 20). — בר' ו' ב'. בני אלהים — בני דייניא. רשב"י מקלל לכל מאן דקרי להון בני אלהייא 21). — בכל מקום הקדים בריאת שמים לארץ ובמקום אחד (בראשית ב' ד') הוא אומר: ארץ ושמים — מלמד ששקולין זה כזה; בכל מקום הקדים אברהם לאבות, ובמקום אחד הוא אומר (ויקרא כ"ו מ"ב): וזכרתי את בריתי יעקב וכו' — מלמד ששלשתן שקולין זה כזה; בכל מקום הקדים משה לאהרן ובמקום אחד הוא אומר (שמות ו' כ"ו): הוא אהרן ומשה — מלמד ששקולין זה כזה; בכל מקום הקדים כבוד אב לאם ובמקום אחד הוא אומר (ויקרא י"ט ג'): איש אמו ואביו תיראו — מלמד ששניהם שקולין זה כזה; בכל מקום הקדים יהושע לכלב ובמקום אחד הוא אומר (במדבר ל"ב י"ב): בלתי כלב בן יפנה הקנזי ויהושע בן נון — מלמד ששניהם שקולין זה כזה 22). — עוד שתי דוגמאות, דומות לאלה שנזכרו לעיל, נמסרו בענין קרבנות: כבשים קודמין לעזים בכל מקום, יכול מפני שהן מובחרים? תלמוד לומר (ויקרא ג' י"ב): ואם עז קרבנו, מלמד ששניהם שקולין כאחד. תורין קודמין לבני יונה בכל מקום, יכול מפני שהן מובחרין? תלמוד לומר (ויקרא י"ב ו'): ובן יונה או תור לחטאת, מלמד ששניהם שקולים 23). — בכל מקום שנאמר בתורה עגל סתם — בן שנה, שנא' (ויקרא ט' ג'): עגל וכבש בני שנה; בן בקר — בן שתי שנים, שנא' (ויקרא ט' ב'): עגל בן בקר לחטאת ואיל לעולה תמימים, תמימים אף בשנים; פר סתם בן שליש שנים, ובני ארבע ובני חמש כשרים, אלא שאין מביאין את הזקנים מפני הכבוד 24). — שליש פרישיות כתב לנו משה בתורה, וכל אחת ואחת יש בה מששים מצות (כלומר ששים פסוקים) ואלו הן: פרשת פסחים (שמות י"ג, ופרשת נזיקין (שמות כ"א) ופרשת קדושים (ויקרא י"ט) 25). —

עכשיו יבואו באורי הכתובים של רשב"י ע"פ סדר הספרים והפסוקים של התנ"ך. — בר' ב' ב'. ויכל אלהים ביום השביעי. בשר ודם, שאינו יודע לא עתיו ולא רגעיו ולא שעותיו, הוא מוסיף מחול על הקדש, אבל הקב"ה שהוא יודע רגעיו ועתיו ושעותיו, נכנס בו כחוט השערה (ולפיכך נאמר ויכל ביום השביעי), שלגבי דידן הוא יום השביעי) 26). — דומה לזה: שמות י"א ד'. כחצות הלילה. משה לא היה יודע לא עתיו ולא רגעיו, לפיכך אמר „כחצות" (לא בדיוק), אבל הקב"ה שיודע עתיו ורגעיו וזמנו אומר (שמות י"ב כ"ט) „בחצות" 27). — בר' ב' כ"ב. ויבן ה' אלהים את הצלע. קישטה ככלה ואחר

כך הביאה לו. אית אתרין דקריין קלעתא בניתא (הקב״ה כביכול קלע את שערותיה של חוה והביא אותה מקשטה אל אדם כלה. יש מקום שקורין לקליעה בניתא 28). — בר׳ ג׳ ז׳. ויתפרו עלה תאנה. עלה שהביא תואנה (כלו׳ חטא) לעולם 29).

— [מעשר אומות שהבטיח הקב״ה בבראשית סוף פט״ו להנחיל ארצן לישראל לא נתן להם אלא שבע, ואיזה הן שלא הנחילן?] דימסקוס (דמשק), אכייא, ואספמיא (Apamea) 30). — בר׳ כ״א ט׳. מצחק. אין צחוק האמור כאן אלא ירושה, כשנולד יצחק היו אומרים: נולד בן לאברהם שנוטל שני חלקים והיה ישמעאל מצחק ואומר: אני בכור ונוטל שני חלקים. מתשובת הדבר אני למד, שנא׳ (שם פסוק י׳): כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק 31). — ל״ז ב׳. ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם. (מהי הדבה? תולין עיניהם בבנות הארץ 32); — מ״ט ז׳. יהודה אתה יודוך אחיך. יהיו כל אחיך נקראין על שמך. אין אדם אומר: ראובני אנא, שמעוני אנא, אלא יהודי אנא 33). —

שמות ה׳ ח׳ וי״ז. נרפים. התחיל מחרק עליהם שיניו ואומר: נרפים אתם. לשון טינוף הוא. — ישתחקו עצמותיו — קדישים הם 34). — י״ב ב׳. החדש הזה. והלא כל הדברים שנדבר עם משה לא נדבר אלא ביום? החדש הזה הראהו בלילה 35). — י״ב ג׳. דברו אל כל עדת בני ישראל. משה היה הולק כבוד לאהרן ואומר למדני, ואהרן היה הולק כבוד למשה ואומר לו למדני, והדבור יוצא מביניהם כאלו שניהם מדברים 36). — י״ט ט׳. ויגד משה את דברי העם אל ה׳. (מה היו דברי העם?) כך תבעו, אמרו: רצוננו לראות את כבוד מלכנו (לא דומה שומע לרואה), א״ל המקום: תן להם מה שבקשו „כי ביום השלישי ירד ה׳ לעיני כל העם" (שם פסוק י״א) 37). — כ״ב י״ט. זובח לאלהים יחרם בלתי לה׳ לבדו. כל המשתף שמו של הקב״ה בעבודה זרה חייב כליה 38). — כ״ב כ״ז. אלהים לא תקלל. אלהים — קדיש (שמו של הקב״ה ולא דיין) 39). — ל״ב ד׳. אשר העלוך. שאוו אלהות הרבה (כלו׳ מזה שנא׳ העלוך ברבים משמע שאוו וכו׳) 40). — ל״ב י״א. ויחל משה את פני ה׳ אלהיו. פתח של תשובה פתח לו הקב״ה אנכי ה׳ אלהיך בסיני למשה. בשעה שעשו ישראל את העגל, היה משה מפייס את האלהים, ולא היה שומע לו. אמר לו (הקב״ה למשה): אפשר שלא נעשה בהם מדת הדין על שבטלו את הדבור? אמר משה: רבון העולם! כך אמרת בסיני:

אנכי ה' אלהיך, אלהיכם לא נאמר, לא לי אמרת? שמא להם אמרת? ואני בטלתי את הדבור? אתמהא לי! (41. —

ויקרא י"ח ב'. אני ה' אלהיכם. שקבלתם מלכותי בסיני (בדבור אנכי ה' אלהיך, והם היו אומרים, לפי דרשתו של ר' ישמעאל, על הן הן), והן קבלתם מלכותי, קבלו גזרתי — כמעשה ארץ מצרים וכו' לא תעשו (42. — כ' ה'. ושמתי את פני באיש ההוא ובמשפחתו. אם הוא חטא, משפחתו מה חטאה? אלא ללמדך, שאין משפחה שיש בה מוכס, שאין כולה מוכסין, ושיש בה ליסטין, שאין כולה ליסטין, מפני שכולן מחפים עליו (43. — כ"ו ו'. והשבתי חיה רעה — משביתה שלא תזיק. אימתי הוא שבחו של הקב"ה כשאין מזיקין או כשיש מזיקין ואין מזיקים? הוי אומר כשיש מזיקין ואין מזיקים [וכן הוא אומר (תה' צ"ב): מזמור שיר ליום השבת, למשבית מזיקין מן העולם שלא יזיקו] (44.

במדבר י' כ"ט. נוסעים אנחנו. [חכמים אומרים: מפני מה שיתף משה עצמו עמהם, שנתעלם מעיני משה וסבור שהוא נכנס עמהן לארץ ישראל]. רשב"י אומר: אינו צריך, שהרי כבר נאמר (דברים ד' כ"ב): כי אנכי מת בארץ הזאת, שאין תלמוד לומר אינני עובר את הירדן, אלא שאף עצמותי אינן עוברות את הירדן, אלא מפני מה שיתף משה עצמו עמהן? שלא יהיו ישראל אומרים: אם מי שהוציאנו ממצרים ועשה לנו נסים וגבורות אינו נכנס, אף אנו אין נכנסין (45. — י"א כ"א עד כ"ג, נגד דעת ר"ע. עתה תראה היקרך דברי אם לא. חס ושלום שתעלה על דעתו של אותו צדיק כן (שיפקפק אם יכול הקב"ה להספיק את צרכי דור המדבר), מי שכתוב בו (במדבר י"ב ז'): לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא, יאמר: אין המקום מספיק לנו ולבהמתנו? והלא כשהיו במצרים היה נילוס נהר מספיק להם דגים ולמצריים, ובהמת מצרים מספיק להן ולמצריים? אלא לענין שנאמר (שם י"א י"ט): לא יום אחד תאכלון ולא יומיים וגו', אומר משה: רבון כל העולמים! כן הגון להם שתתן להם ותהרגם? אומרים לו לאדם: טול ככר ורד לשאול? אומרים להמור: טול שעורים ונחתוך את ראשך? יאמרו עלי ולך אין בשורה מוצאה (?). א"ל: וכך הגון להם שיאמרו אין המקום מספיק לנו ולבהמתנו? אלא יאבדו הן ומאה כיוצא בהן ואל תהא יד קצרה לפני אפילו שעה אחת (46. — י"א כ"ז. וירץ הנער. [יש אומרים זה יהושע, כענין שנאמר (שמות ל"ג י"א): ומשרתו יהושע בן נון נער. רשב"י אומר:] הרי הוא אומר (במדבר י"א כ"ח): ויען יהושע בן נון משרת משה, הא לא היה ראשון יהושע (47. — במדבר י"ג כ"ו. וילכו ויבואו. מקיש הליכה

לביאה, מה ביאה בעצה רעה אף הליכה בעצה רעה 48). — י״ד ל״ז. וימותו האנשים. בנשילת איברים מתו 49)

דברים א׳ כ״ה. ויקחו בידם מפרי הארץ. עלובים בני אדם שבך נטלו בידם, כאדם שנוטל באיסר תאנים, באיסר ענבים, כך נטלו בידם (בכונה רעה להוציא אח״כ דבה על הארץ) 50). — י״א י״א. ארץ הרים ובקעות. כשהוא בקעה הרי היא עושה בית כור, כשהוא הר הרי היא עושה בית כור בצפון, בית כור בדרום, בית כור במזרח, בית כור במערב, בית כור מלמעלה, נמצא חמש מכפלות 51). — י״א מ״ה. ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת. שתהא גוזז (כלו׳ קוצר) ומשליך לפני בהמתך כל ימות הגשמים, ואתה מונע ידך ממנה קודם לקציר שלשים יום והיא עושה ואינה פוחתת מדגנה 52). — י״ב ט׳. אל המנוחה ואל הנחלה. נחלה זו שילה, מנוחה זו ירושלים, שנא׳ (תה׳ קל״ב י״ד): זאת מנוחתי עדי עד פה אשב וכו׳ 53). — י״ג י״ז. כליל לה׳ אלהיך. אם אתה עושה דין בעיר הנדחת, מעלה אני עליך, כאלו אתה מעלה עולה כליל לפני 54). — י״ז י״ז. לא ירבה לו נשים. [ר׳ יהודה אומר: מרבה הוא לו ובלבד שלא יהו מסירות את לבו. שנא׳: ולא יסור לבבו, ר׳ שמעון אומר:] אפילו אחת והיא מסירה את לבו לא ישאנה, אם כן למה נאמר לא ירבה לו נשים? אפילו כאביגיל 55). — כ״א ט״ו. האחת אהובה והאחת שנואה. בדרך ארץ הכתוב מדבר. מגיד שסופו להיות שונא אותה (את אשת יפת תאר האמורה שם קודם בפרשה) ואוהב אחרת 56). —

יהושע ב׳ א׳. חרש. כמשמעו. אמר להם עשו עצמכם חרשין ואתם עומדין על רזיהם 57). — ו׳ כ״ו. ואת כל משפחותיה הוציאו. שאפילו היתה משפחתה מאתים אנשים והלכו ונדבקו במאתים משפחות אחרות כולן ניצלות בזכותה 58). — שופטים י״ח ל׳. ויהונתן בן גרשם בן מנשה. [וכי בן מנשה הוא, והלא בן משה הוא, דכתיב (דהי״א כ״ג ט״ו): בני משה גרשם וכו׳?] מכאן שתולין את הקלקלה במקולקל (במנשה שהיה עובד עבודה זרה) 59). — שמואל א׳ ב׳ ו׳. אשר נקרא שם שם ה׳ צבאות וכו׳. מלמד שהשם וכל כינוייו מונחים בארון 60). — ש״א כ׳ כ״ב. ותבוא האשה בהכמתה וכו׳. כך אמרה להם: כל המורד במלכות בית דוד חייב מיתה 61).

ירמיה כ״ט כ״ב. קלם. מלמד שעשאן (נבוכדנצר לאהאב ולצדקיהו נביאי השקר) כקליות 62). — יחזקאל ל״ג כ״ד. אחד היה אברהם ויירש את הארץ. ומה אברהם שלא נצטוה אלא על מצוה יחידית ירש את הארץ, אנו שצוה אותנו מצוות הרבה, אינו דין שנירש את הארץ! מתשובה שיחזקאל משיבן אתה למד: על

הדם תאכלו — זו אבר מן החי, ועינכם תשאו על גלוליכם — זו עבודה זרה, ודם תשפכו — כמשמעו, עמדתם על חרבכם — זה הדין, וגזל עשיתם תועבה — זה משכב זכר, ואיש את אשת רעהו טמאתם — זו גלוי עריות. — ומה מצוות שנצטוו בני נח לא עשיתם, ואתם אומרים נירש את הארץ! 63). — זכרי' ח' ט'. שתי הנשים הן הגפה וגסות הרוח שירד לבבל 64). — ח' ט'. צום העשור זהו חמשה בטבת (העשירי למנין החדשים), אלא שביהודה מתענין על המעשה (ההרבן שהיה באב) ובגולה על השמועה, יום שבאתה שמועה לגולה. שנא' (יחזקאל ל"ג כ"א): ויהי בעשתי עשרה שנה בעשירי בחמשה לחדש לגלותנו בא אלי הפליט מירושלים לאמר הכתה העיר, ושמעו ועשו יום שמועה כיום שרפה. והלא זה ראוי להכתב ראשונה, ולמה נכתב באחרונה? להחזיר חדשים לסדרן. ורואה אני את דברי מדברי ר' עקיבא 65) שהוא אומר על ראשון אחרון ועל אחרון ראשון, ואני אומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון 66). — מלאכי א' י'. מי גם בכם ויסגר דלתים ולא תאירו מזבחי חנם. שני דברים משמשין את הגוף, ואין נמנעים לעשותם ואין נוטלין עליהם שכר, כאדם שאומר לחברו: הדלק לי את הנר והגף לי אהריך את הדלת. (ושני הדברים הללו אדם עושה לחברו בלי שכר). והלא דברים קל וחמר: אם דברים שאין נוטלין עליהם שכר לא עשיתם עמי חנם, על אחת כמה וכמה דברים שנוטלים עליהם שכר 67). — א' יג'. והבאתם גזול ואת הפסח ואת החולה. מה פסח והולה מומן בגלוי, אף גזלן בגלוי 68). — מאי דכתיב (משלי ל' י'): אל תלשן עבד אל אדוניו, וכתיב (שם פסוק י"א): דור אביו יקלל ואת אמו לא יברך, משום דאביו יקלל ואמו לא יברך אל תלשן עבד אל אדוניו? אלא אפילו דור שאביו יקלל ואת אמו לא יברך אל תלשן עבד אל אדוניו 69). — דהי"א כ"ב ח'. דמים רבים שפכת ארצה לפני, אין לפני אלא קרבנות, שנא' (ויקרא א' ה'): ושחט את בן הבקר לפני ה' (כלומר שהדמים הרבים ששפכת במלחמות רצוים בעיני כקרבנות) 70).

הערות לסי' ד'.

1) ר' שמעון דריש טעמיה דקרא, סנהדרין כ"א. ועוד במ"א. ע' פרנקל 171, גרץ 475 ווים 158. 2) ע' נדה ל"א: שאלו תלמידיו את רשב"י: מפני מה אמרה תורה...

3) ברין שתהא מנחת חוטא טעונת שמן ולבונה שלא יהא חוטא נשכר, ומפני מה אינה טעונה? שלא יהא קרבני מהודר, ברייתא סוטה ט"ו. מנחות ו'. ירו' סוטה פ"ב כמעט בראש (17 ע"ד) [מפני מה כל החטאות והאשמות שבתורה אין טעונות נסכים שלא יהא וכו']. בתוספתא סוטה א' י': כל החטאות שבתורה אין טעונות נסכים חוץ מחטאתו של מצורע ואשמו שלא יהא וכו'. [בבבלי: מפני מה נשתנתה חטאתו של מצורע ואשמו - המתרגם].

4) שב בברייתא סוטה ומנחות: ובדין הוא שתהא חטאת חלב טעונה נסכים, שלא יהא חוטא נשכר, ומפני מה אינה טעונה? שלא יהא קרבנו מהודר.

5) נדה ל״א: שאלו תלמידיו את רשב״י: מפני מה אמרה תורה יולדת מביאה קרבן? אמר להן: בשעה שכורעת לילד קופצת ונשבעת שלא תזקק לבעלה, לפיכך אמרה תורה תביא קרבן. בב״ר כ סתם ובלשון אחרת קצת. ואח״כ: ר׳ ברכיה ור׳ סימון בשם רשב״י: לפי שרפרפה בלבה, לפיכך תביא קרבן מרופרף - שני תורים או שני בני יונה. השוה Löw, die Lebensalter S. 77. 6) זבחים ז׳: ספרא לאותו הפסוק, חטאת למה באה לפני עולה? לפרקליט שנכנס לרצות, רִצה פרקליט, נכנס דורון אחריו.

7) מפני ארבעה דברים לא יתן אדם פאה אלא בסוף שדהו: מפני גזל עניים, מפני בטול עניים, מפני מראית העין, ומפני הרמאין. מפני גזל עניים כיצד? שלא יניח מן הרע על היפה. מפני בטול עניים כיצד? שלא יהו עניים יושבין ומשמרין כל היום ויאמרו: עכשו הוא נותן פאה, אלא ילכו וילקטו בתוך שדה אחרת ויהו באין בשעת כלוי. מפני מראית העין כיצד? שלא יהו עוברין ושבין אומרין: תבא מארה לפלוני, שלא הניח פאה בתוך שדהו. ומפני הרמאין, שלא יראה בשעה שאין שם אדם ויאמר לקרובו עני: הרי זו פאה, ספרא לאותו פסוק, 87 ג׳. השוה תוספתא פאה א׳, ברייתא שבת כ״ג א׳. ירוש׳ פאה 18 ב׳.

8) על מה שני כבשי עצרת מכפרין? על הטהור שאכל את הטמא. אם כפר הראשון על מה השני מכפר? על טומאה שאירעה בין זה ובין זה. אמור מעתה: כך חייבין ישראל בכל שעה, אלא שהיסך הכתוב את ישראל, ספרא לאותו כתוב (101 ע״ג). תוספתא שבועות א׳ ב׳, זבחים ו׳: 9) וכי מי מודיע לכל העומדים שסוף זו למות - וצבתה בטנה ונפלה ירכה? אלא כיון שהיתה שותה, פניה מוריקות ועיניה בולטות, וכמין שרביטין היו מורקין (נ״א: מזרקין) בה, והן אומרין: סהרו והוציאוה שלא תטמא העזרה, ספרי במדבר סוף פסקא ח׳.

10) מפני מה אמרו נכסי צדיקים שבתוכה (בתוך עיר הנדחת) אובדין? מפני שהן גרמו לצדיקים לדור בין הרשעים. והלא דברים קל וחמר? ומה אם נכסים שאינן לא רואין ולא שומעין ולא מדברין, על שהן גרמו לצדיקים לדור בין הרשעים אמר המקום ישרפו, המטה את חברו מדרך חיים להדך מות עאכו״כ שיהא בשרפה, תוספתא סנהדרין י״ד ד׳, ברייתא סנהדרין קי״ב ע״א (בקצרה), ע׳ להלן סי׳ ו׳.

11) מפני מה אמרה תורה (דברים כ״ב י״ג): כי יקח איש אשה, ולא כתב כי תלקח אשה לאיש? מפני שדרכו של איש לחזור על אשה, ואין דרכה של אשה לחזור על איש. משל לאדם שאבדה לו אבדה, מי חוזר על מי? בעל אבדה מחזר על אבדתו, קדושין ב׳ ע״ב. - שאלה זו עם תשובה שבזו נמצאה בנדה ל״א ע״ב בראש שאר השאלות שהוצעו לפני ר׳ דוסתאי בר׳ ינאי בסמוך לשאלות ששאל תלמיד אחד את רשב״י. ומוכרחים אנו לומר: או שגם שאלה זו שייכת לשורת השאלות הקודמות והתשובה היא של רשב״י, או שנפל שבוש בקדושין וצ״ל שם ר׳ דוסתאי בר׳ ינאי במקום רשב״י. [או שר׳ דוסתאי אמר בשם רשב״י ונשמט שם בעליו, או ששניהם מעצמם עמדו על דבר זה - המתרגם]. 12) לעולם אין העולה באה אלא על הרהור הלב, כמ״ש (איוב א׳ ה׳): והעלה עלות... כי אמר איוב: אולי חטאו בני וברכו אלהים בלבם, ויק״ר ז׳ קרוב לראש, תנחומא ב׳ לך לך, סי׳ י״ג. 13) ב״מ ל״א ע״ב. לעיל ח״ב 4 הע׳ 2.

14) מכילתא לאותו פסוק (4 ע״א). השוה שמושו בכלל: בדרך ארץ הכתוב מדבר, להלן לדברים כ״א ט״ז. 15) ספרי במדבר ה׳ ה׳ (פי׳ ב׳), לעיל ח״ב 52.

16) מכילתא שמות י״ר ב׳ (25 ע״ב). ע׳ גיגר יודישע צייטשריפט IV, 115.

17) איכה ר׳ א׳ י״ג וגם במדרש שמואל פכ״ד קרוב לסוף על יסוד הכתוב יחזקאל י׳ ב׳. בתנחומא ר״ש אמור ובן בתנחומא ב׳ (אמור סי׳ ה׳) נאמר על הכתוב אסתר ז׳ ה׳, מ״א כ׳ כ״ח ויחזקאל י׳ ב׳: א״ר יוחנן: כ״מ שנאמר אמור ואמרת צריך להדרש. וצריך להוסיף שם „בשם רשב״י״. בויק״ר כ״ו נאמר כמעט בנוסח זה אך אין שם האומר. השוה מגילה ט״ז.

18) ספרא ויקרא ו' ב' (29 ע"א). השוה ספרי לבמדבר ה' ב', בסקא א'.

19) נדרים ס"ד ב', ר' יוחנן בשמו. 20) מכילתא לאותו פסוק (30 ע"א). ברטב"ן על החומש: ר' יונתן בן יוחאי (ע' גר' י' לוי: Ein Wort über die Mech. des R. S. b. J. p. 7) — מר' יונתן נעשה בתדיר ר' נתן, כמו בנוסח המכילתא שלפנינו. השוה להלן סוף § י"ב.

21) ב"ר פכ"ו. 22) תוספתא סוף כריתות. בראש המכילתא בא זה סתם ובסגנון של מדה: שומע אני כל הקדום במקרא הוא קודם במעשה, כשהוא אומר... מגיד ששניהם שקולים זה כזה. ומביא שם את הדוגמאות שהובאו בתוספתא, מלבד האחרונה. ראוי לתשומת לב הבטוי „במעשה" בתור נגוד „למקרא". קשה לקבל השערתו של הרמ"ש פרידמן בהערותיו למכילתא, שמתחילה נוסד המאמר רק על בריאת שמים וארץ ואח"כ נוספו הדוגמאות האחרונות. הלשון „כל הקודם" שנאמר בתור כלל מראה שלא נוסד על דוגמא יחידית, אלא על הרבה. ע' כ"א ח"א 11, 12, ששם אומר רשב"י, ששמים וארץ נבראו בבת אחת. בספרא ב"ז מ"ב נותן טעם אחר למה נאמרו אבות אהרנית. 23) ספרא ויקרא ד' ל"ב (כ"ב א' וב') וי"ט ג' (פ"ז ע"ד), משנה סוף כריתות. — בב"ר סוף פ' א' (ומזה בקצרה ויק"ר ל"ו קרוב לראש ומדרש שמואל ריש פ' ה') באו שתי קבוצות המאמרים ביחד. הדוגמאות באו בסדר זה: ויקרא כ"ז מ"ב · שמות ו' כ"ו; במדבר ל"ב י"ב; ויקרא י"ב ו'; שם י"ט ג'; בראשית ב' ד'. ותנחומא בא קרוב לראש לקח מן המכילתא, אך החליף „שקולים" ב„שוים". 24) ספרא ויקרא ד' ג' (14 ע"ב וג'). השוה לעיל 28 הע' 6.

25) פסיקתא נ"א ע"ב ופסיקתא ר' סוף פט"ו (76 ע"א), ר' יוחנן בשמו. ויק"ר ב"ד ר' יודן בשמו. פרשתיו עפ"ד ה' ה"י פאללאק שמובא בהערתו של בובר לפסיקתא.

26) ב"ר סוף י'. 27) פסיקתא ס"ג ב', פסיקתא ר' פ"ז (86 ב'). תני רשב"י. שניהם, מאמר זה והנאמר לפניו שוים בסגנונם, ובפסיקתא ר' יש גם מה שחסר בפסיקתא הבטוי „גבנם בו כהוט השערה", שישנו בב"ר. במכילתא י"ג א' מובא המאמר הזה בצורה אחרת בשם ר' יהודה בן בתירה. ע' לעיל כ"א ח"ב 104. השוה גם המהלקת בברכות ג' ע"ב.

28) ב"ר י"ח, איבו בשם ר' בניה (אחד מהתנאים האחרונים שבשמו אמר ר' יוחנן הרבה פעמים, הוא גם ר' בנאה) בשם רשב"י. בירוש' שבת סוף פ' י' (12 סוף ע"ג) אומר זה ר' יוחנן בשם ר' בנייה, בקה"ר ז' ב' ר' יוחנן בעצמו. נגד זה בנדה מ"ה ע"ב אומר זה ריש לקיש בשם בשם ר' שמעון בן מנסיא, ובשם זה האחרון אנו מוצאים את הבאור הזה עוד שלש פעמים בבבלי (ברכות ס"א. ערובין י"ח. שבת צ"ה.) וכן באדר"נ נוסח ב' פ"ח (11 ע"ב). ר' שמלאי משתמש בדרשה זו, מבלי להזכיר שם אומרה, בת"ר רא"ה, שהקב"ה עוסק בגמילות חסדים, ב"ר סוף ה', ור' ברכיה בקה"ר ז' ב'. לפי אדר"נ פ"ד השתמש ר' יהודה בר אלעאי בדרשה זו לזרז את תלמידיו שיבטלו מתלמוד תורה וילכו להשתתף בהכנסת כלה. שם הוא מבאר את השם שבכן בכרכי הים קורין לכלה בניתא; כנראה, המלה „לכלה" נשתבשה כאן מן קליעה או קלעתא, כמו שכתוב בשאר המקורות. לוי ח"א 142 וכן במלונו. לתרגום ח"ב 355 ע"ב אינו מתרגם נכון Gott hat die Ewa gemacht, כאלו מדברים ע"ד הטוב גוה. מהראיה הלקסיקלית נראה שצריך לתרגם ויבן flechten, frisiren.

29) ב"ר י"ט. „מתנת כהונה" לא צדק בגרסו „תאניה". שעץ הדעת היה תאנה היא דעתו של ר' יוסי בן הלפתא, ב"ר ט"ו. אמוראים מאוחרים הולקין עד"ז איזה מין תאנה היה: ברת שבע, או ברת אליתא (שם), ואת שני השמות הללו הם מוצאים באתימולוגיה של המלה. ע"ד השם „ברת אליתא" ע' לאָה, ארמ. פפלאנצעננאמען ע' 392. את השם הראשון „ברת שבע" אין לאו מזכיר בלל. ע' עוד שם 390 הע' ו'. 30) ירו' שביעית פ"ו (36 סוף ע"ב): אסיא ואספמיא ודמשק. ירו' קדושין פ"א ה"ט (61 ע"ד): דרמשק. ב"ב נ"ו ע"א: ערדיסקים. לא מובן על איזה יסוד מבסס רשב"י את דבריו. ע' באורו של ר' מאיר לענין זה, לעיל 29 הע' 22.

31) ספרי דברים ו' ד' (פיסקא ל"א), תוספתא סוטה ו' ו'. ב"ר נ"ג קרוב לסוף.

32) ירוש פאה פ"א (15 ע"ד). ב"ר פ"ח, ע' לעיל 29 הע' 26. אולי כונתו לשמעון וליהודה שלקחו מבנות כנען (בר מ"ו י' ושם ל"ח ב'). 33) ב"ר צ"ה.

34) שמו"ר ו' קרוב לסוף. תנחומא וארא קרוב לראש. תנחומא ב' וארא סי' ג' בסוף (ומזה לילקוט לאותו פסוק). כל הבאורים לשייכות שיש לדברי רשב"י ולמלה „נרפים" אינם מניחים את הדעת. ופחות מכלם באורו של לוי (ח"ב 116 ע"א πόρνος) יקאהוט (IV, 48 ע"ב turpis). יותר קל לפרש את החצי הראשון של המאמר: „התחיל מחרק עליהם שניו" או „ה' מהרק (לחרק) בשניו כנגדם". כי פרעה בהדגישו את המלה נרפים פעמים הוציא ארבע פעמים את תנועת ההירק בפיו ויצאה מזה העויה של חרוק שנים (חירק – חירוק). עוד נאמר שם כי נרפים היא ל' טנוף. זה מתאים למה שנאמר בפירוש בתנחומא „קדשים אתם קדשים". לזה נתכון גם בעל „יפה תאר" שאומר נרפים הוא מל' רפיון טבעי. למלה הזאת אפשר היה לתת באור מיוחד מפני שהפעל „רפה" לא נמצא במקום אחר בנפעל. בשמו"ר נשתבש מן קדשים לקדושים וע"ז באו באורים לא נכונים. 35) מכילתא לאותו פסוק. ע' לעיל ח"ב 62.

36) מכילתא לאותו פסוק. 37) שהש"ר א' ב' ונשלם ע"פ המאמר הסתמי שבמכילתא לפסוק זה (63 ב'). 38) מכילתא לאותו פסוק (94 ע"ב). השוה ברייתא סנהדרין ס"ג.

39) סופרים פ"ד ה"ה. ע' לעיל ח"ב 10. 40) ברייתא סנהדרין ס"ג. בעבודה זרה נ"ג ע"ב סתם. 41) שמות ר' מ"ג. ר' יהושע בן לוי בשמו. „אתמהא ליי". צריך למחק „ליי". והמלה אתמהא באה להראות כי קודם לה בא משפט השאלה. קצת שונה הוא המאמר הזה בפסיקתא ר' פכ"א (106 ע"א). השוה ביהמ"ד VI 43.

42) ספרא לאותו פסוק (85 ע"ד). מכילתא לשמות כ' ב' (67 ע"א וב').
43) ספרא לאותו פסוק (91 ע"ג). שבועות ל"ט. 44) ספרא לאותו פסוק (111 ע"א).
45) ספרי לאותו פסוק פסקא ע"ח; השוה ספרי במדבר פסקא קל"ה ומכילתא שמות י"ז ד' (55 ע"ב). 46) תוספתא סוטה ו' ז'. (ע' כרך א' ח"ב 55). בספרי דברים ו' ד' (פסקא ל"א) כנראה נשמטו איזה שורות (פרידמן אינו מעיר ע"ז). שם נתיחס לרשב"י מה שבתוספתא סוטה ו' ח' מובא סמוך לזה בשם ר' גמליאל בנו של ר' יהודה הנשיא. בספרי במדבר י"א כ"א, פסקא צ"ה, נותן רשב"י שני באורים, הבאור האחרון הוא זה שהובא כאן בפנים והראשון: הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם – וכי מפני שאין להם בשר הן מתרעמין? והלא כבר נאמר ביציאתם ממצרים (שמות י"ב ל"ח): וגם ערב רב עלה אתם וצאן ובקר. יכול שאכלום במדבר? ת"ל (במדבר ל"ב א'): ומקנה רב היה לבני גד וכו'. אלא שמבקשים עלילה היאך לפרוש מאחרי המקום. אם את כל דגי וכו' – והלא הלכה עמהם באר במדבר והיתה מעלת להם דגים שמנים יותר מצרכם וכו'. בכל אופן, כנראה, המקור הראשון הוא זה של התוספתא.

47) ספרי לאותו פסוק (§ צ"ו). 48) סוטה ל"ה, ר' יוחנן בשמו.
49) קה"ר ט' י"ב. ר' ברכיה נותן שם טעם לדברי רשב"י: נאמר כאן מגפה ונאמר להלן (זכרי' י"ד י"ב): וזאת תהיה המגפה המק בשרו, מה מגפה האמורה להלן בנשילת איברים, אף מגפה האמורה כאן בנשילת איברים. 50) ספרי לאותו פסוק (פיסקא כ"ג).

51) ספרי לאותו פסוק (פי' ל"ט). ביותר באור ברש"י לאותו פסוק.
52) ספרי לאותו פסוק (פיסקא מ"ג). 53) ספרי לאותו פ' (פי' ס"ז). תוספתא זבחים סוף פי"ג. זבחים קי"ט. 54) ספרי לאותו פ' (פי' צ"ה). משנה סנהדרין פי' מ"ו.

55) ספרי לאותו פ' (פי' קנ"ט). משנה סנהדרין ב' ד'.
56) ספרי לאותו פסוק (פי' רט"ו). 57) רות ר' ריש פ' ב' (תני).
58) רות ר' ריש פ' ב'. ירו' ברכות פ"ד ה"ד (8 ע"ב). סנהדרין פ"י (28 ע"ג) – תני. קה"ר ה' ו' – תני. 59) ב"ב קי"ט. ר' יוחנן בשמו. 60) ב"ב י"ד: ר' יוחנן בשמו.

61) תוספתא תרומות ז' כ'. 62) סנהדרין צ"ג. ר' יוחנן בשמו. [ע"פ פשוטו של מקרא נראה, שהשם בן קוליה השפיע על הסופר לכתוב „אשר ק ל ס' ל' נופל על ל' – המתרגם].
63) תוספתא סוטה ו' י"ט, ספרי לדברים י' ג' (פי' ל"א) בלא הראיה מיחזקאל פסוק כ"ה.

64) סנהדרין כ"ה, ר' יוחנן בשמו. בקדושין מ"ט ע"ב ר' יוחנן בעצמו.

65) ע׳ לעיל ה״ב 55. 66) תוספתא סוטה סוף פ״ו. ספרי דברים ו׳ ג׳ (פ״ לא). ר״ה י״ח. ירו׳ תענית פ״ד (68 ע״ג). הבטוי „סדר פורענות׳ שבבבלי נמצא גם במאמרו של רשב״י בספרי במדבר פי׳ צ״ה ל״א כ״א. 67) ספרא ויקרא ז׳ ל״ג (40 ע״א). 68) ב״ר נ״ד.
69) פסחים פ״ז: ר׳ יוחנן בשמו. 70) פסיקתא ר׳ פ׳ ב׳, ז׳ ע״א. השוה לעיל 71 לדברים י״ג י״ז.

ה. לספורי המקרא ונושאיהם.

מיום שברא הקב״ה את העולם לא היה אדם שקרא להקב״ה אדון, עד שבא אברהם וקראו אדון, שנא׳ (שמות ט״ו ב׳): ויאמר אדני ה׳ מה תתן לי 1). — אם לא למדו (לאברהם) ורב לא היה לו, ומהיכן למד את התורה? אלא זימן לו הקב״ה שתי כליותיו כמין שני רבנים, והיו נובעות ומלמדות אותו תורה וחכמה, הה״ד (תה׳ ט״ז ז׳): אברך את ה׳ אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי 2). — בר׳ כ״ד א׳. וה׳ ברך את אברהם בכל. זו מרגלית טובה שהיתה תלויה בצוארו של אברהם אבינו, שכל חולה הרואה אותה מיד מתרפא, וכיון שמת אברהם אבינו נטלה המקום ותלאה ביום 3). — הגר בתו של פרעה היתה, וכיון שראה פרעה מעשים שנעשו לפרעה בביתו, נטל בתו ונתנה לו, אמר: מוטב שתהא בתי שפחה בבית זה ולא גבירה בבית אחר, הה״ד (בר׳ ט״ז א׳): ולה. שפחה מצרית ושמה הגר 4). — ויישא לוט את עיניו (בר׳ י״ג י׳), שנתן עיניו בזנות. כמ״ש (שם ל״ט ז׳): ותשא אשת אדוניו את עיניה; וירא את כל ככר, כדכתיב (משלי ו׳ כ״ו): כי בעד אשה זונה עד ככר להם; כי כלה משקה — שהיו כולן זונות וראויות להבדק בסוטות 5). — בר׳ ל״ג ד׳. וישקהו. הלכה. בידוע שעשו שונא ליעקב, אלא נהפכו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו 6). — מיום שברא הקב״ה את עולמו: לא היה אדם שהודה להקב״ה, עד שבאתה לאה והודתו. שנא׳ (בר׳ כ״ט ל״ה): הפעם אודה את ה׳ 7). — לפי שכל הדברים (האמורים במשפחתו של יעקב) תלויין ברחל, לפיכך נקראו ישראל על שמה: רחל מבכה על בניה (ירמי׳ ל״א ט״ו), ולא סוף דבר לשמה, אלא אפילו לשם בנה — אולי יחנן ה׳ אלהי צבאות שארית יוסף (עמוס ה׳ ט״ו), ולא סוף דבר לשם בנה, אלא אפילו לשם בן בנה — הבן יקיר לי אפרים (ירמי׳ ל״א כ׳) 8). — לפי שזלזלה בצדיק (שאמרה: לכן ישכב עמך הלילה), לפיכך אינה נכנסת עמו בקבורה 9). — למה לו לדרוש ולומר: ותמנע היתה פלגש לאליפז בן עשו (בר׳ ל״א כ״ב)? להודיע שבחו של ביתו של אבינו אברהם, עד היכן היו מלכיות ושלטונים רוצים להדבק בו. מה היה לוטן? הוא היה אחד מן השלטונים (שם פסוק כ״ט):

אלוף לוטן, ואחות לוטן תמנע. ותמנע היתה וכו׳, אמרה: הואיל ואיני כדאית להנשא לו לאשה אהא לו לשפחה. והרי הדברים קל וחמר: מה אם עשו הרשע, שלא היה בידו אלא מצוה אחת, על ידי שהיה מכבד את אביו, היו מלכיות ושלטונות רוצות להדבק בו, על אחת כמה וכמה שיהיו רוצין להדבק באבינו יעקב הצדיק שקיים את כל התורה כולה 10). —

הסנה (שמות ג׳ ב׳). משל למצרים. כשם שאין עוף שנכנס לתוך הסנה יוצא הימנו מבלי שימרטו נוצותיו, כך היה שעבוד של מצרים קשה משעבוד שאר האומות. מלבד הגר לא היה עבד או שפחה שיצא ממצרים 11). — שמות ד׳ י״ד. ויחר אף ה׳ במשה. [ר׳ יהושע בן קרחה אומר: כל חרון אף שבתורה נאמר בו רושם, וזה לא נאמר בו רושם. ור׳ שמעון בן יוחי אומר:] אף זה נאמר בו רושם, שנא׳ (שם): הלא אהרן אחיך הלוי, והלא כהן הוא? הכי קאמר: אני אמרתי אתה כהן והוא לוי, עכשיו הוא כהן ואתה לוי 12). — בשכר „וראך ושמח בלבו" (שם) זכה להשן המשפט על לבו 13). — יתרו — על שיתר פרשה אחת בתורה (שמות י״ח מכ״א והלך 14). חובב — על שחבב את התורה 15). — כתוב אחד אומר (דברים י״ב י״ד): במקום אשר יבחר ה׳ באחד שבטיך, וכתוב אחד אומר (שם פסוק ה׳): המקום אשר יבחר ה׳ מכל שבטיכם. כיצד יתקיימו שני כתובים הללו? יודעים היו שבית המקדש עתיד לבנות בחלקו של יהודה ובנימין, לפיכך הפרישו דושנה של יריחו (להספקת המקדש מכל השבטים). מי אכלו כל אותן השנים (מעת שנתחלקה הארץ עד בנין בית המקדש)? בני קיני חותן משה אכלוהו ארבע מאות וארבעים שנה, שנא׳ (שופטים א׳ ט״ז): ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים, אבל משנבנה הבית נסעו והלכו להם 16). —

כשהיה הדבר יוצא מפי הגבורה (בסיני), היה יוצא דרך ימינו של קדש (כלו׳ הקב״ה) לשמאלם של ישראל, ועוקף את מחנה ישראל י״ב מיל על י״ב מיל, וחוזר ובא דרך ימינם של ישראל לשמאלו של מקום, והקב״ה מקבלו לימינו וחוקקו בלוח, והיה קולו הולך מסוף העולם ועד סופו, שנא׳ (תה׳ כ״ט ד׳): קול ה׳ חוצב להבות אש, קול ה׳ בכח 17). — כלי זיין נתן להם הקב״ה (לישראל) בחורב ושם המפורש חקוק עליו, וכשחטאו במעשה העגל ניטל מהם, שנא׳ (שמות ל״ג ו׳): הורד עדיך 18). — כיצד היו הלוחות כתובים? עשרים על לוח זה (כלומר עשרה מלמעלה למטה ועשרה מלמטה למעלה) ועשרים על לוח זה 19). — אחד עשר יום היו (ישראל בסיני) עם הקב״ה ועשרים ותשעה יום היו מתחשבים האיך לעשות העגל, כמו שכתוב (דברים

א' ב'): אחד עשר יום מחרב, ואחר באו לדרכי עשו — דרך הר שעיר 20). — שלשה עשר עגלים עשו ישראל, ואחד דימוסיא לכלן (כלומר עגל אחד שכלם ישתהוו לו) ומאי טעמא? ויאמרו אלה אלהיך ישראל (שמות ל"ב ד'), הרי לשנים עשר שבטים, זה אלהיך (נחמיה ט' י"ח), הרי דימוסיא אחת לכלן 21). — במדבר טענו (כל המתנות הטובות שנתנו להם בסיני) ובמדבר פוקו (אחר חטא העגל) 22). — [אלדד ומידד] במחנה נשתיירו, לפי שראו את משה שמבדר לו הזקנים, אמרו: אין אנו כדיי לגדולה זו, הלכו והטמינו את עצמם 23). אמר להם המקום: אתם מעטתם עצמכם, אני אגדל אתכם יותר מכולם. בשבעים זקנים אומר (במדבר י"א כ"ה): ויתנבאו ולא יספו, נתנבאו לפי שעה, באלדד ומידד הוא אומר (שם): ויתנבאו במחנה, שהיו מתנבאים עד יום מותן. ומה היו אומרים? משה מת, יהושע מכנים 24). — לא זז משה מהתפלל (על ישראל אחר חטא העגל), עד שקראן הקב"ה עמי, שנא' (שמות ל"ב י"ד): וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו 25). — אם ינקב נקב מקבורתו של משה, אין כל העולם כולו יכול לעמוד באורה, ואם כך נקב — קבורה מה! ואם כך קבורה — משה מה! (הכונה היא, שהמתנה שנתנה למשה בחייו — כי קרן עור פניו, לא פסקה הימנו אפילו לאחר מותו, ולא רק פניו אלא שכל גופו הפיץ אורה) 26). — ישראל לא היו מקריבין (שום קרבן, כמ"ש בעמוס ה' כ"ה), ומי היה מקריב? שבטו של לוי, שנא' (דברים ל"ג ט'): ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחך. ואומר (שמות ל"ב כ"ו): ויאמר מי לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי. ישראל עבדו עבודה זרה, ולוים לא עבדו עבודה זרה, שנא' (דברים שם): כי שמרו אמרתך. כי מולים היו כל העם היוצא ממצרים (יהושע ה' ה'), ישראל לא היו מולים, ומי היה? שבטו של לוי, שנא' (דברים שם): ובריתך ינצרו 27). — [אמרו רבותינו: כן היה טוען (אלעזר הכהן בהכנסו לאהל מועד): שמן המאור בימינו וקטרת הסמים בשמאלו, ומנחת התמיד של יום תלויה בזרועו. ובין הערבים היכן הוא נותן: א"ר אחא ארשב"י: כמין צלוחית קטנה היה תולה באפונדתו, מפני שהיה הנור מתגיו בזינו כעבד לפני קונו, להודיעך שאין גאוה לפני האלהים 28). — במדבר כ"א א'. וישמע הכנעני מלך ערד כי בא ישראל דרך האתרים. כיון שמת אהרן, אמרו: מת כהן גדול שלהם. הלך התייר הגדול שלהם ועמוד הענן שהיה עושה להם מלחמה. הרי שעה שנלך ונלחם בם 29). — דברים ג' א' ב'. ויאמר ה' אל משה אל תירא וכו'. [מכדי סיחון ועוג אחי הוו... מאי שנא דעוג דקא מיסתפי (שמפניו פחד משה) ומאי שנא

סיחון דלא קמיסתפי? א"ר יוחנן ארשב"י:] מתשובתו של אותו צדיק (שהוצרך הקב"ה להשיבו שלא יירא ממנו) אתה יודע מה היה בלבו. אמר: שמא תעמוד לו זכות של אברהם אבינו, שנא' (בר' י"ד י"ג): ויבוא הפליט ויגד לאברם העברי כי נשבה אחיו. [וא"ר יוחנן:] זה עוג שפלט מדור המבול 30). — הרי נאמר (דברים ו' י'): בורות הצובים אשר לא הצבת. והלא בידוע אשר לא הצבת? כרמים אשר לא נטעת וכו' — שעכשיו באת בא"י, מה ת"ל: מלאת, הצבת, נטעת? זכותך היא שגרמה. וכן אתה מוצא שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היו אנשי ארץ ישראל בונים בתים וחופרים בורות ושיחים ומערות, נוטעים שדות וכרמים וכל עץ מאכל, כדי שיבואו אבותינו לארץ וימצאו אותה מלאה ברכה. או לפי שברכה זו עליהם, יכול היו אוכלים ושבעים, ת"ל (דברים ח' י'): ואכלת ושבעת, אתה אוכל ושבע, והם מונעים מעצמם, מבניהם מנשיהם ומבנותיהם, כדי שיבואו אבותינו לארץ וימצאו אותה מלאה ברכה 31). — כיון ששמעו כנענים שישראל באים עליהם, עמדו והטמינו ממונם בבתים ובשדות. אמר הקב"ה: אני הבטחתי לאבותיהם שאני מכנים בניהם לארץ מלאה כל טוב, שנא' (דברים ו' י"א): ובתים מלאים כל טוב. מה הקב"ה עושה? מגרה נגעים בביתו, והוא סותרו ומוצא בו סימא (אוצר), שנא' (ויקרא י"ד ל"ד): כי תבואו אל ארץ כנען אשר אני נותן לכם לאחזה ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחזתכם 32). —

ספר משנה תורה היה סיגנון (Signum — אות מלחמה) ליהושע. בשעה שנגלה עליו הקב"ה מצאו יושב וספר משנה תורה בידו 33), אמר לו: חזק יהושע, אמץ יהושע, לא ימוש ספר התורה הזה מפיך. נטלו (יהושע לספר התורה) והראה אותו לגלגל חמה, אמר לו: כשם שלא דוממתי מזה, אף אתה דום מלפני; מיד וידם השמש וירח עמד 34). — אלימלך ומחלון וכליון גדולי הדור היו ופרנסי הדור היו, ומפני מה נענשו? מפני שיצאו לחוץ לארץ 35). —

ש"ב ח' ב'. וימדדם בחבל וכו'. היינו דאמרי אינשי: מיניה וביה אבא ליזיל ביה נרגא (אבא — יער; מעצמו של יער יכנס בתוך הגרזן להיות בית יד ויקצצו בו את היער, וכן דוד למואב שיצא מרות המואביה) 36). — לא דוד ראוי לאותו מעשה (של בת שבע), דכתיב (תה' ק"ט כ"ב) 37): ולבי חלל בקרבי, ולא ישראל ראוין לאותו מעשה (של העגל), דכתיב (דברים ה' כ"ו): מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים. אלא למה עשו? לומר לך שאם חטא יחיד, אומרים לו כלך אצל יחיד (דוד, שחטא

ועשה תשובה), ואם חטאו צבור, אומרים לו: כלך אצל צבור (ישראל, שחטא בעגל ועשה תשובה) 38). — אפילו משקלות שהיו בימי שלמה של זהב היו, הה"ד (מ"א י' כ"א): אין כסף נחשב בימי שלמה 39). — מ"א י"א א'. והמלך שלמה אהב נשים וכו', אהב ממש לזנות 40). — משלי ל"א א'. דברי למואל מלך משא אשר יסרתו אמו. מלמד שכפתתו אמו על העמוד ואמרה לו: מה ברי ומה בר בטני. הכל יודעים שאביך ירא שמים הוה, עכשיו יאמרו: אמו גרמה לו. ומה בר בטני. כל הנשים של בית אביך כיון שמתעברות שוב אינן רואות פני המלך, ואני דחקתי ונכנסתי, כדי שיהיה לי בן מזורז ומלובן. ומה בר נדרי. כל הנשים של בית אביך היו נודרות: יהא לי בן הגון למלכות, ואני נדרתי ואמרתי: יהא לי בן זריז וממולא בתורה והגון לנביאות. אל למלכים למואל, אל למלכים שתו יין. אמרה לו: מה לך אצל מלכים ששותים יין ומשתכרים ואומרים: למה לנו אל? ולרוזנים אי שכר. מי שכל רזי עולם גלויים לו ישתה יין וישתכר 41). — ספר משנה תורה עלה ונשתטח לפני הקב"ה, אמר לפניו: רבש"ע! עיקרני שלמה ועשאני פלסתר, שכל דייתיקי (צואה) ששנים שלשה דברים בטלים הימנה כולה בטלה, והרי שלמה המלך ביקש לעקור יו"ד ממני. כתוב (דברים י"ח ט"ז): לא ירבה לו נשים, והרבה לו 42); לא ירבה לו סוסים, והרבה לו סוסים: לא ירבה לו כסף וזהב, והרבה לו כסף וזהב. אמר לו הקב"ה: צא לך. הרי שלמה בטל ומאה כיוצא בו ויו"ד ממך אינה בטלה לעולם 43). — שמואל א' ח' ז'. לא אותך מאסו כי אותי מאסו. א"ל: בשלשה דברים הן עתידין למאוס: במלכות שמים ובמלכות בית דוד ובבנין בית המקדש. אימתי מאסו בשלשתן? בימי רחבעם, הה"ד (מ"א י"ב ט"ז): מה לנו חלק בדוד — זו מלכות שמים, ולא נחלה בבן ישי — זו מלכות בית דוד. לאהליך ישראל. עתה ראה ביתך דוד — זה בנין בית המקדש 44). — [בישנהרג אחאב נתקיים מה שאמר הנביא (מ"א כ' מ"ב): והיתה נפשך תחת נפשו], ומה אני מקיים: ועמך תחת עמו? (כלומר, במה נתקיים הדבר הזה?) אותה הטפה (של דם) שיצאת מאותו צדיק (מיהושפט כשהתנפלו עליו להמיתו) כיפרה על כל ישראל 45). — מאי דכתיב (משלי כ"ט ט'): איש חכם נשפט את איש אויל ורגז ושחק ואין נחת? אמר הקב"ה: כעסתי על אחז ונתתיו ביד מלכי דמשק, זיבח וקיטר לאלהיהם, שנא' (דה"ב כ"ח כ"ג): ויזבח לאלהי דמשק המכים בו וכו'. שחקתי עם אמציה ונתתי מלכי אדום בידו, הביא לאלהיהם והשתחוה להם, שנא' (שם כ"ה י"ד): ויהי בא אמציה מהכות את אדומים ויבא את אלהי

בני שעיר ויעמידם לו לאלהים 46). — אותו הפרק (שעלה סנחריב על ירושלים זמן בישול פירות היה. אמר לו הקב"ה לגבריאל: כשאתה יוצא לבשל פירות, הוקק להם, שנא' (ישעי' כ"ה י"ט): מדי עברו יקח אתכם וכו' 47). — מאי דכתיב (דהי"ב ל"ג י"ג): ויתפלל (מנשה) אליו (אל ה') ויעתר לו*)? מלמד שעשה לו הקב"ה כמין מחתרת ברקיע, כדי לקבלו בתשובה, מפני מדת הדין (שהיתה מעכבת שלא להקביל פני מנשה בתשובה, ועשה הקב"ה מחתרת ברקיע ופשט ידו לקבלו בלא ידיעת מדת הדין — רש"י) 48). — מאי דכתיב (ירמי' כ"ו): בראשית ממלכת יהויקים בן יאשיהו, וכתיב (שם כ"ח): בראשית ממלכת צדקיהו, וכי עד האידנא לא הוי מלכי? אלא ביקש הקב"ה להפך את העולם כולו לתהו ובהו בשביל יהויקים, נסתכל בדורו ונתקררה דעתו. בקש הקב"ה להחזיר את העולם כולו לתהו ובהו בשביל דורו של צדקיה, נסתכל בצדקיה ונתקררה דעתו 49). — מ"ב כ' י"ז. ויביאוהו בבלה עם כלי המדת ה' — זה ארון 50). — ירמי' ל"ט ג'. וישבו בשער התוך. מקום שמחתכין בו הלכות 51). — שאלו תלמידיו את רשב"י: מפני מה נתחייבו שונאיהן של ישראל שבאותו הדור [של אחשורוש] כליה? אמר להם: אמרו אתם. א"ל: מפני שנהנו מסעודתו של אותו רשע; — אם כן שבשושן יהרגו, שבכל העולם כולו אל יהרגו? אמרו לו: אמור אתה. א"ל: מפני שהשתחוו לצלם. א"ל: וכי משוא פנים יש בדבר? אמר להם: הם לא עשו אלא לפנים, אף הקב"ה לא עשה עמהן אלא לפנים, והיינו דכתיב (איכה ל"ג): כי לא ענה מלבו 52). — מאימן קורא אדם את המגלה ויוצא בה ידי הובתו? מבלילה ההיא (אסתר ו' א'), ממקום שהיתה מפלתו של המן, היתה גדולתו של מרדכי 53).

הערות לסי' ה'.

1) ברכות ז': ר' יוחנן בשמו. כאן בא בפעם הראשונה שם אדני.

2) ב"ר ריש ס"א. אדר"נ ריש פל"ג סתם, ובמקום „רבנים" – חכמים. בשני התנחומא סוף ויגש במקום רבנים – כדים שלמים. בשו"ט א' ב' כמו בב"ר. בשו"ט ט"ז ז' מבאר ר' שמואל בר נחמן את הפסוק ע"פ המאמר הזה. הרעיון של המאמר הוא שאברהם מתוך התעמקות עצמית (הכליות הן מקום הבינה והרגש) הכיר את הבורא ואת החכמה, והמקור הפנימי הזה לא נפסק לעולם.

3) תוספתא קדושין ה' י"ז. ב"ב ט"ז: במקור האחרון נאמר: תלאה הקב"ה בגלגל החמה; ולפי נוסח של כ"י אחד שמביא רבינוביץ: ת' ה' בכנפי החמה, וזה על דרך הכתוב מלאכי ג' כ': שמש צדקה ומרפא בכנפיה. כונתו של רשב"י היא לסגולת המרפא של השמש, של היום, במשל שמביא אביי שם בתלמוד: „אידלי יומא, אידלי קצירא" (עלתה השמש, נתמעט החלי). ר' ברכית

*) בגמרא דילן כתיב: וישמע אליו ויחתר לו, ויעתר לו מבעי ליה? ורש"י מפרש: „ויחתר לו ומבחוץ כתיב ויעתר לו, כך שמעתי". וצע"ג. וע' לקמן הע' 48.

בב״ר ע״ח על הכתוב בר׳ ל״ב ל״ב: ויזרח לו השמש – לו לרפואתו. מענין ביותר היה למצוא על מה נוסד החצי הראשון של המאמר ע״ד סגלת המרגלית.

4) ב״ר ריש מ״ה. דורש „ולה׳, שהשפחה המצרית רק בשבילה נתנה. אולי דורש גם את השם הגר – הא אגריך. 5) פסיקתא ר׳ ג׳ (10 ע״א). בסוף גומר: כך דרש רשב״י. בבבלי נזיר כ״ג ע״א והוריות י׳ ע״א אומר זה ר׳ יוחנן (שאומר תמיד בשם רשב״י). בב״ר מ״א קרוב לסוף – ר׳ יוסי בר חנינא. אולם בתלמוד הובאה ראיה למשקה מן „ושקויי׳, הושע ב׳ ז. ובב״ר מובא עוד רמז: „שחת׳ מרמז על זנות, כמ״ש בבר׳ ל״ח ט׳.

6) ספרי במדבר ט׳ י׳ (פיסקא ס״ט), חולק על האומר (למה נקוד על) וישקהו, שלא נשקו בכל לבו. מהו פירוש של המלה „הלכה׳ כאן (ברש״י לבר׳ ל״ג ג׳: הלכה היא) לא ברור. אפשר שכונתה לומר שזוהי עובדה שנעשית לכלל, או שפירושה היא שזוהי מסרת (השוה: מסרת אגדה). בב״ר ע״ח ובאדר״נ ל״ד אומר זה בצורה אחרת ר׳ שמעון בן אלעזר.

7) ברכות ז׳: ר׳ יוחנן בשמו. 8) ב״ר ריש ע״א, פסיקתא 141 ע״ב (תני), ברות ר׳ ד׳ י״א במקום „לפי שכל הדברים תלויים ברחל׳ נעשה – כנראה ע״י שהמעתיק טעה בפשט – לפי שאמרו דברים כנגד רחל. 9) ב״ר ריש ע״ב.

10) ב״ר סוף פ״ב (תני), בספרי דברים ל״ב מ״ז (פי׳ של״ו) סתם בתור דוגמא, שאפילו בדברים שהם לבאורה ריקים בתורה יש בהם כונה מוסרית.

11) הוספה למכילתא מהדורת איש שלום 119 ע״ב. בשמו״ר סוף פ׳ ב׳ אומר זאת ר״י בן חלפתא ובקצרה. [המכילתא הוצ׳ פרידמן לא היתה לנגד עיני ותרגמתי מגרמנית – המתרגם].

12) זבחים ק״ב. [שמו״ר ג׳ סתם]. 13) תנח״מא ב׳ שמות § 24, שמיני § 5, שהש״ר א׳ י׳ (תני), בשמו״ר ג׳ ר׳ שמעון בר יוסי (נשתבש מן יוחי), שבת קל״ט ע״א בשם ר׳ מלאי (בודאי נשתבש מן שמלאי). [בשמו״ר: הלב ששמח בגדולת אחיו ילבש אורים ותומים].

14) ספרי במדבר י׳ כ״ט (§ 78); במכילתא לשמות י״ח א׳ (20 ע״א) סתם וְרק הבאור לשם יתרו בלבד. בשמו״ר כ״ז קרוב לסוף סתם, ומבאר את שני השמות.

15) וע״ז מביא שגם בניו אהבו את התורה, כמו שנראה מירמי׳ ל״ה ו ולהלן בקשר עם מה שנא׳ בדה״א ב׳ נ״ה. 16) ספרי דברים י״ב ה׳ (פיסקא 62). המסרת הזאת ע״ד דושנה של יריחו נמצאה סתם ועם איזה פרטים כרונולוגיים בספרי במדבר י׳ ל״ב (פיסקא פ״א), שלוה נתכון משה באמרו (במדבר שם): לכה אתנו והטבנו לך. ובמקום „חובב׳ הספרי מזכיר את יונדב בן רכב, שהוא מצאצאי יתרו, וכן בספרי דברים ל״ג י״ב (פי׳ שנ״ב).

17) שהש״ר א ב׳. בספרי דברים ל״ג ב׳ (פי׳ שמ״ג) סתם. [המכסם בפנים ע״פ הספרי].

18) שהש״ר א׳ ד׳, ד׳ י״ג, ח׳ ה׳; איכה ר׳ פתיחתא כ״ד; שמו״ר מ״ה. לפי מסרת אחרת היה התכשיט הזה חגורה, כנראה זה בא ע״י חלוף בטעות מן „זיין׳ ל„זונאות׳. נאמרו בזה עוד דעות שונות והפלוגתות שבזה היה לענין שחור ונשנה פעמים רבות בספרות האגדית. לא למותר הוא לתת בזה השקפה קצרה. המקומות שבהם הובאה אגדה זו הם: 1) פסיקתא 124 ע״ב. 2) פסיקתא ר׳ פל״ג (154 ע״א). 3) איכה ר׳, ב׳ י״ג. 4) תנחומא תצוה. 5) תנחומא שלח. 6) תנח׳ ב׳ תצוה סי׳ ז׳. 7) תנח׳ ב׳ שלח (בהוספה א׳). 8) שו״ט ק״ג ט׳. 9) שמו״ר מ״ה. 10) שמו״ר נ״א. 11) במדב״ר ט״ז קרוב לסוף. הדעה שנקשרו לישראל כתרים בסיני מיוחסת לר׳ יוחנן במקומות 1, 2, 3, 8, 10. הדעה שנתן להם תכשיט ששם המפורש חקוק עליו מובא בשם רשב״י במקומות 2, 4, 6, 7, 8, 10. הדעה שנקשרו להם כתרים ונתנו להם תכשיטים אומר ר׳ אבא בר כהנה בשם ר׳ יוחנן במקומות 1, 3, 4 (שם נשמט שם ר׳ יוחנן), 5 (שם נשמט שם ר׳ אבא ב״כ), ובפסיקתא ר׳ פכ״א (103 ע״א); לפי מקום 9 אמר רשב״י שנתנה להם חגורה, ולזה מתאימים דברי ר׳ אבא ב״כ בשם ר׳ יוחנן כתר וחגורה. החזון של הכתר והחגורה מיוחס לפ״ד הפסיקתא ר׳ פ״י (37 ע״א) לר׳ אבא ב״ב בשם ר׳ לוי. באמת דבר החגורה נאמר ע״י ר׳ הונא (חונא, חנינא) מצפורי, שבשמו נאמר במקומות 1, 2, 3, 4, 7, 8, 10, 11 (יהודה מצפורי).

בסוף צריך להזכיר ע״ד את הדעה שנתנה לישראל בסיני פורפירא, שנאמרה ע״י ר׳ סימאי במקומות 2 (שב בא בטעות „שמעון״), 4 (ג״כ „שמעון״), 6, 7, 9, 10, 11. במקום 8 אומר זה ר׳ יוחנן. הצירוף „פורפירא עם שם המפורש״ במקום 5 מיוחס לר׳ הונא (מצפורי). עוד צריך להזכיר מה שמובא בפרקי דר״א מ״ז בראש הפרק, המדרש הזה על פי דרכו הפסידיפיגרפי מיחס את הצרוף של הכתר עם התכשים ושם המפורש לר׳ אליעזר בן ערך. שלא בצדק חושב הר״מ איש שלום בהערתו לפסיקתא ר׳ פל״ג, 154 ע״ב, שזהו באמת של ר׳ אליעזר בן ערך. בשבת פ״ח ע״א דורש ר׳ סימאי ששני כתרים נתנו לכל אחד מישראל בסיני.

19) ירוש׳ שקלים פ״ו ה״א (49 סוף ע״ד), ירוש׳ סוטה פ״ח ה״ג (22 ריש ע״ד), שהש״ר ה׳ י״ד יליף ממ״ש שמות ל״ב ט״ו – „מזה ומזה כתובים״. 20) שמו״ר מ״ב קרוב לסוף.

21) ירוש׳ סנהדרין פ״י (28 ריש ע״ב). השוה נגד זה שלשה עשר ספרי תורה שכתב משה. ע׳ אגדת אמוראי בבל 53 הע׳ 3. ע׳ ג״כ לעיל 69 הבאור לשמות ל״ב ד׳.

22) שהש״ר ג׳ ו׳. השוה לזה מאמרו של ר׳ חמא בר הנינא (שבת פ״ח.): בחורב טענו... בחורב פרקו... 23) ע׳ לעיל I ח״א 63 הע׳ 1. 24) ספרי במדבר י״א כ״ו (פי׳ צ״ה), ברייתא סנהדרין י״ז א׳ ששם לא מדויק, כי שם נאמר „שכל הנביאים כולן נתנבאו ופסקו״ ובאמת הלא רשב״י אומר רק על הזקנים בלבד. בבמדבר ר׳ לאותו פסוק (פט״ו סי׳ י״ט) הוא חושב חמשה דברים שבהם נבדלו לטובה אלדד ומידד משאר הזקנים בעד שמיעטו את עצמן, ואחד מהם, שהזקנים נפסקה נבואתם. 25) שמו״ר סוף פמ״א, תנחומא ב׳ כי תשא סי׳ י״ג. ע׳ לעיל סוף 69.

26) פסיקתא ר׳ פכ״א (102 ע״א). במגילה י״ט ע״ב יש מאמר דומה לזה ע״ד מערת חורב, ששם שהו משה ואליהו, מר׳ חייא בר אבא בשם ר׳ יוחנן. הנוסח הזה שבודאי אמרו ר׳ יוחנן בשם רשב״י הוא כנראה יותר מדויק, ומזה לקחו אח״כ ללַמֵד על קברו של משה, וזה לשונו: „אלמלא נשתייר במערה שעמד בה משה ואליהו כמלא נקב מחט סדקית לא היו יכולין לעמוד מפני האורה״. 27) ספרי במדבר ט׳ ה׳ (פי׳ ס״ז). השוה תנחומא ב׳ במדבר סי׳ ל״ב. ע׳ נגד זה בבמדבר ר׳ י״א (ר׳ ברכיה בשם רשב״י), שהש״ר ג׳ ח׳ (ר׳ ברכיה בלבד): משה מוהל ואהרן פורע ויהושע משקה. 28) במדבר ר׳ סוף ד׳ (ר׳ אחא בשם רשב״י). בירוש׳ שבת, 12 ע״א, ר׳ אבין בשם ר׳ אלעזר (בן פדת).

29) ספרי במדבר י׳ ל״ג (פי׳ פ״ב). במותו של אהרן נסתלק עמוד הענן, כמו שבמותה של מרים הדלה הבאר ובמותו של משה – המן. וזהי אגדה עתיקה במכילתא ט״ז ל״ג (51 ע״ב) שנאמרה בשנוי בשם ר׳ יהושע בן חנניה. ר׳ יוסי בן יהודה בעצמו אמר את הדבר הזה יחד עם השנוי של ריב״ח, תוספתא סוטה י״א י׳ ובן סתם בסדר עולם פ׳ י׳. בברייתא תענית ט׳ ע״א נשתרבב מאמרו של רשב״י בתוך מאמרו של ר׳ יוסי ב״ר יהודה. בספרי דברים ל״א י״ד (פי׳ ש״ה) – אחרי הגהתו הנכונה של פרידמן – תולה רשב״י בעצמו את האגדה ע״ד שלש המתנות שניטלו במות משה מרים ואהרן בדרשתו לזכרי׳ י״א ח׳: ואכחיד שלשת הרועים וכו׳. בשהש״ר ד׳ ה׳ נשמט „בן יהודה״ אחרי ר׳ יוסי.

30) נדה ס״א. ריו״ה בשמו. ר׳ יוחנן הוא אומר שם שהפליט הוא עוג שנמלט מהמבול. בב״ר מ״ב קרוב לסוף אומר זה ר״ש בן לקיש בשם בר קפרא: הוא עוג הוא הפליט.

31) ספרי דברים סוף פי׳ ל״ח, על הכתוב י״א י׳. 32) ויק״ר י״ז קרוב לסוף (תני)•

33) המלה „הוה״ (ספר התורה הוה) מציין שספר התורה היה או לפניו, ושוה היה ספר דברים סוכח מדברים ל״א כ״ו. הר״ש שטראשון בהערותיו למדרש רבה (הוצאת וילנה) מבאר באפן אחר. 34) ב״ר סוף פ״ו. ע״ד המלה „סגנון״ ע׳ לוי ח״ג 476 ע״ב.

35) ב״ב צ״א. בתור ראיה להלכה שאמר רשב״י שם שאין רשות לצאת מהארץ לחו״ל אפילו בזמן היוקר, אלא אם כן אינו מוצא ליקח. ע׳ ג״כ תנחומא ב׳ בהר סי׳ ח׳.

36) סנהדרין ל״ט: ר׳ יוחנן בשמו. את המשל אמר גם ר׳ מאיר (סנהדרין שם). ע׳ לעיל 9,

37) אחרי דרשתו של ר׳ יוסי הגלילי, לעיל כרך א׳ ח״ב 94.

38) ע"ז ד' סוף ע"ב, ר' יוחנן בשמו. 39) שהש"ר בפתיחתא בס"ק, קה"ר ב' ב'.

40) ירוש' סנהדרין פ"ב (20 ע"ג). חולק על ר' חנניה אחי ר' יהושע שבקש להצדיק את שלמה, ע' לעיל ברך א' ח"ב 112. [וגם שהש"ר בפתיחתא]. בשמו"ר ו' אמר רשב"י: נוח לו לשלמה שיהא גורף ביבין (ובלבד שלא יהא) נכתב עליו המקרא הזה (ונשיו הטו את לבבו, מ"א י"א ד'). בתנחומא ב' וארא (§ 2) וכן בתנחומא הרגיל אומר זה ר' חייא בר אבא (שבודאי אמר בשם רשב"י). 41) סנהדרין ע': ר' יוחנן בשמו. תנחומא ריש שמות אומר זה ר' יוסי בר חנינא (השוה לעיל הע' 5). דורש יסרתו = אסרתו (כך הוא בדקדוקי סופרים נוסח כ"י, שמסייע להגהתו של לוי ח"ב 376 ע"ב). בתנחומא מוסיף: והכה אותו בשבט ומיסרתו.

42) זה מתפרש ע"ז ששלמה נגד מה שכתוב „לא ירבה' אמר: ארבה, ובאלו מחק את היו"ד. השוה שמו"ר ו'. 43) ויק"ר י"ט, ירוש' סנהדרין פ"ב (20 ע"ב), שהש"ר ה' י"א. (המשל שהוא לוקח מדייתיקי אולי הוא בכונה נגד הנצרות שבאה לעשות מחיקות בתורה). תשובתו של הקב"ה מזכירה מצד אחד את הפרפרזה של רשב"י לבמדבר י"א כ"א (לעיל 70), ומהצד השני דבריו של ישו, מתיא ה' י"ח. בתנחומא ב' וארא § 2 נשמט המשל לגמרי, ותשובתו של הקב"ה היא: שלמה בטל ומאה כיוצא בו ואות אחת אינו בטל. בתנחומא האחר ריש וארא: שלמה ואלף כיוצא בו אוברין מן העולם ואות אחת ממך אינה בטלה לעולם. לפי דברי ר' יהושע בן לוי היה היו"ד בעצמו הקובל על שלמה, ע' ירושלמי שם ותנחומא ב' שם. בשמו"ר ו' נתחברו לאחד דברי ר' יהושע בן לוי ודברי רשב"י: אמרו רבותינו: שלמה ואלף כיוצא בו יהיו בטלין וקוצה ממך איני מבטל. באגדת בראשית ע"ה (ביהמ"ד VI, 103) ספר התורה הוא הקובל ותשובתו של הקב"ה היא: אלף אלפים כשלמה בטלין ויו"ד מן התורה לא בטל.

44) מדרש שמואל י"ג (סי' ד') – תני רשב"י. את המאמר משלים ר' שמעון בן מנסיא: אין ישראל רואין סימן ברכה לעולם עד שיחזרו ויבקשו שלשתן, הה"ד (הושע ג' ה'): אחר ישובו ובקשו את ה' אלהיהם – זו מלכות שמים, ואת דוד מלכם – זו מלכות בית דוד, ופחדו אל ה' ואל טובו – זה בנין בית המקדש. 45) ירוש' סנהדרין בסוף המסכת.

46) סנהדרין ק"ג. ר' יוחנן בשמו. 47) סנהדרין צ"ה:

48) סנהדרין ק"ג. ר' יוחנן בשמו. יותר ברחבה נמסר נוסח לגנדה זו בירוש' סנהדרין (28 ע"ג) ופסיקתא 162 ע"ב (ר' לוי בר חייתא): והיו מלאכי השרת מסתמין את החלונות שלא תעלה תפלתו של מנשה לפני הקב"ה. רשב"י יליף מן ויעתר שהוא כמו ויחתר (לא שהיה לפניו הנוסח „ויחתר', כמו שמוכח מהגירסא הנכונה שמובאה אצל רבינוביץ בד"ס). ר' לוי בירושלמי ובפסיקתא נסמך על דברי ר' אלעזר בן רשב"י שאמר שכן בערביא צווחין להתרתא עתרתא. המאמר הזה מובא בויק"ר ל' במעט בראש לפרש את המלה „ויעתר'. ברות ר' ב' י"ד (פ' ה') בא כמו בירושלמי ובעל המאמר הוא ר' יוחנן [ושל הלגנדה – ר' לוי בר חייתא, – הוס' המתרגם], ואולם ההערה הבלשנית היא של ר' לוי. וכן מצינו בב"ר ס"ג קרוב לראש את ר' לוי מבאר כך את המלה ויעתר שבבראשית כ"ה כ"א. גם הנוסח שבדברים ר' פ' ב' (סי' ב') נוסד על גירסת הירושלמי. 49) סנהדרין ק"ג. ר' יוחנן בשמו.

50) תוספתא שקלים ב' י"ח וסוטה י"ג א' חולק על ר"א שיליף מן „דבר', ישעי' ל"ט ו'. בברייתא יומא נ"ג ע"ב נתחלפה השיטה. (אולם ע' רבינוביץ שם). ירו' שקלים פ"ו א' (49 ע"ג) דומה לתוספתא במה שנוגע למאמר ר"א. ביומא נ"ג ע"ב מצינו עוד מסרת אחרת בשם עולא (תלמידו של ר' יוחנן): שאל ר' מתיא בן חרש את רשב"י ברומי וכי מאחר שר' אליעזר מלמדנו פעם ראשונה ושניה ארון גלה לבבל... אתה מאי אתה אומר? א"ל: שאני אומר: ארון במקומו נגנז, שנא' (מ"א ח'): ויהיו שם עד היום הזה. בתוספתא ובברייתא מיוחס זה לר' יהודה בן לקיש.

51) סנהדרין ק"ג. ר' יוחנן בשמו. דרש „התוך' – „חתוך'.

52) מגילה י"ב. שהש"ר ז' ח', ששם השאלה: „למה באו בספק בימי המן' ובמקום תלמידיו – רבנן. בשהש"ר מיוחס לרשב"י המענה, שלפי הבבלי אמרוה תלמידיו. אך כנראה הנוסח

של הבבלי הוא היותר נכון. הדרשה מהכתוב: כי לא ענה מלבו, מבוארת יותר במאמרו של ר׳ לוי, איכה ר׳ ג׳ ל״ג.

53) ירו׳ מגילה פ״ב (73 ע״ב). השוה ברייתא מגילה י״ט. ותוספתא מגילה ב׳ ס׳.

ו. דרשות.

— הן (דור המבול) עברו על התורה שניתנה לארבעים יום, לפיכך (היה המבול) ארבעים יום וארבעים לילה 1). — [רבנן אמרי: כל הכפרות הראה לו הקב״ה לאברהם אע״ה, חוץ מעשירית האיפה, ורשב״י אומר:] אף עשירית האיפה הראה לו הקב״ה לאברהם אבינו, נאמר כאן (בר׳ ט״ו ט׳): אלה, ונאמר להלן (ויקרא ה׳ י״א): אלה, מה אלה האמור כאן עשירית האיפה, אף אלה האמור להלן עשירית האיפה 2). — תבוא חרב יד, דכתיב באברהם (בר׳ כ״ב י׳): ויקח את המאכלת לשחט את בנו, ותעמוד על חרב יד שעשה פרעה הרשע לילך לרדוף אחרי ישראל, שנא׳ (שמות ט״ו י׳): אריק חרבי 3). — בר׳ כ״ח י״א. והנה סלם מצב ארצה. זה סיני, אותיות דדין הוא אותיות דדין (כלומר שגימטריא של שניהם אחת היא — ק״ל). מוצב ארצה — כמד״א (שמות י״ט י״ז): ויתיצבו בתחתית ההר, וראשו מגיע השמימה, כדכתיב (דברים ד׳ י״א): וההר בוער באש עד לב השמים 4). — שמות י״ד ט״ו. מה תצעק אלי. כבר חמה ולבנה מעידין בהם שקרעתי להם את הים, שנא׳ (ירמי׳ ל״א ל״ד): נותן שמש לאור יומם חקות ירח וכוכבים לאור לילה רוגע הים ויהמו גליו 5). — שמות ט״ו כ״ב. ויורהו ה׳ עץ. דבר מן התורה הראהו, שנא׳ ויורהו ה׳ עץ. ויראהו ה׳ עץ אינו אומר, אלא ויורהו, כענין שנא׳ (משלי ד׳ ד׳): ויורני ויאמר לי 6). — שמות כ״א א׳. ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם. מה הסימה (אוצר) הזו אינה נגלית לכל ברייה, כך אין לך רשות לשקע עצמך בדברי תורה (כלומר לרדת לעמקי התורה), אלא לפני בני אדם כשרין 7). — מנין שלא יאמר אדם להי עולה, להי חטאת, להי מנחה, להי שלמים? תלמוד לומר (ויקרא א׳ ב׳): קרבן לה׳. והלא דברים קל וחמר: אם מי שעתיד להקדיש, אמרה תורה לא יהא מזכיר שם שמים אלא על הקרבן (שמא יאמר להי ולא יגמור קרבן ונמצא מזכיר שם שמים לבטלה), עאכו״כ שאין מזכירין שם שמים לבטלה 8). — [ר׳ חנניה בן גמליאל אומר: מה אם העובר עברה אחת נוטל נפשו עליה, העושה מצוה אחת עאכו״כ שתנתן לו נפשו 9). ר׳ שמעון אומר:] ממקומו הוא למד, שנא׳ (ויקרא י״ח כ״ט): ונכרתו הנפשות העושות וגו׳, ואומר (שם, שם ד׳): אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, הא כל היושב ולא עבר עברה נותנין לו שכר כעושה מצוה 10). —

במדבר י"ב ו'. שמעו נא דברי. מה תלמוד לומר: שמעו נא דברי? אלא שבקשו ליכנס לתוך דברי המקום, אמר להם המקום: המתינו לי עד שאדרש. קל והמר שלא יהיה אדם נכנס לתוך דברי חברו 11). — כל שאינו מניח בן ליורשו הקב"ה מלא עליו עֶברה, שנא' (במדבר כ"ז ה'): והעברתם את נחלתו לבתו. ואין העברה אלא עֶברה, שנא' (צפניה א' ט"ו): יום עברה 12). — גנות גדולה היתה בידיהם של ישראל בשעה שאמרו „נשלחה אנשים“, אמר להם המקום: אם כשהייתם באריץ ערבה ושוהה זנתי ופרנסתי אתכם, כשאתם נכנסין לארץ טובה ורחבה, על ,אחת כמה וכמה שאזון ואפרנס אתכם. עלובים בני אדם שכך בקשו להם! 13). — מפני מה אמרו נכסי צדיקים שבתוכה (בתוך עיר הנדחת) אובדין? מפני שהן גרמו לצדיקים לדור בין הרשעים. והלא דברים קל והמר: ומה אם נכסים שאינן לא רואין ולא שומעין ולא מדברין, על שהן גרמו לצדיקים לדור בין הרשעים, אמר המקום ישרפו, המטה את חברו מדרך חיים לדרך מות על אחת כמה וכמה! 14). — כל השומע דברי כהן 15) [הכהן המשוח בדברו אל העם בצאתו למלחמה, ע"פ דברים כ', ה'—ז'] ואינו חוזר, סוף שנופל בחרב ומפיל ישראל עמו ומגלה אותן מארצם, שנא' (שם פסוק ב') ואיש אחר יקחנו, יכול דודו ובן דודו? נאמר כאן אחר ונאמר להלן (שם כ"ה ל"ב) אחר, מה להלן נכרי, אף כאן נכרי 16). — דברים כ"ה ס"ח. ואין קונה. אתם יש לכם קנין באומות העולם, שנא' (ויקרא כ"ה מ"ה): מהם תקנו עבד ואמה, אבל לאומות אין להם קנין בכם. ולמה יש לכם קנין באומות העולם? ע"י שהקניתם אלה דברי הברית (רשב"י דורש סמוכין שסמך הכתוב „ואין קונה“ ל„אלה דברי הברית“). ולמה אה"ע אין להם קנין בכם? ע"י שלא קנו אלה דברי הברית 17). — בשעה שנפטרו החכמים מהושבי אושא וכל אחד מהם דרש בכבוד אכסניא 18), דרש גם ר' שמעון בן יוחאי בתוכם על הכתוב מ"ב ד' ח': ותחזק בו לאכל לחם. גדולה היא הפרנסה שגורמת לתחית המתים לבוא שלא בעונתה. צרפית ע"י שהאכילה את אליהו זכתה להחיות את בנה, שונמית ע"י שהאכילה את אלישע זכתה להחיות את בנה... ואתם בני אושא גומלי החסד (שקבלו את החכמים בסבר פנים יפות והאכילום והשקום כל ימי שבתם באושא) על אחת כמה וכמה! 19). — מאי דכתיב (ישעי' ל"ב כ'): אשריכם זורעי על כל מים משלחי רגל השור והחמור? כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים זוכה לנחלת שני שבטים, שנא': אשריכם „זורעי“, ואין זריעה אלא צדקה, שנא' (הושע י' י"ב): זרעו לכם צדקה, ואין מים אלא תורה, שנא' (ישעי' נ"ה א'): הוי כל צמא לכו למים, וזוכה לנחלת שני שבטים (השור והחמור רמז ליוסף

וישׂשכר), זוכה לכילה כיוסף, שנא׳ (בר׳ מ״ט כ״ב): בנות צעדה עלי שור (היינו כילה — רש״י), וזוכה לנהלת ישׂשכר, דכתיב (שם פסוק י״ד): ישׂשכר חמור גרם. ואית דאמרי: אויביו נופלין לפניו כיוסף, דכתיב (דברים ל״ג י״ז): בכור שורו הדר לו וכו׳ בהם עמים ינגח וכו׳, וזוכה לבינה כישׂשכר, דכתיב (דה״א י״ב ל״ג): ומבני ישׂשכר יודעי בינה לעתים 20). — ירמי׳ כ״ג כ״ח. הנביא אשר אתו חלום יספר חלום וכו׳ מה לתבן את הבר נאם ה׳. וכי מה ענין בר ותבן אצל חלום? כשם שאי אפשר לבר בלא תבן, כך אי אפשר לחלום בלא דברים בטלים 21). — זכריה י״א ח׳. ואכחיד את שלשת הרעים בירח אחד 22). וכי בירח אחד מתו, והלא בשנה אחת מתו?... אלא [שנתבטלו שליש מתנות טובות שנתנו על ידן, ואלו הן: באר ועמוד ענן והמן. מן בזכות משה, עמוד ענן בזכות אהרן, באר בזכות מרים. ונסתלקו כלן בירח אחד], מתה מרים נסתלקה הבאר והזרה בזכות משה ואהרן, מת אהרן בטל עמוד הענן והזרו שניהם בזכות משה, מת משה בטלו שלשתם ולא הזרו. באותה שעה היו ישראל נפוצים וערומים מכל טובה 23). —

קשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם יותר ממלחמת גוג ומגוג, שנא׳ (תה׳ ג׳ א׳): מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו, וכתיב בתריה: ה׳ מה רבו צרי, ואלו גבי מלחמת גוג ומגוג כתיב (תה׳ ב׳ א׳): למה רגשו גוים וכו׳, ואלו מה רבו צרי לא כתיב 24). — תה׳ ל״ו ז׳. צדקתך כהררי אל. כשם שההרים כובשין על התהום, כדי שלא יעלה ויציף את העולם, כך צדקה כובשת על מדת הדין ועל הפורענות, כדי שלא יבוא לעולם. צדקתך על משפטיך כהררי אל על תהום רבה 25). — משלי ט״ו כ״ג. שמחה לאיש במענה פיו. שמחה לאיש זה הקב״ה, שנא׳ (שמות ט״ו ג׳): ה׳ איש מלחמה; במענה פיו — ויאמר אלהים יהי אור; ודבר בעתו מה טוב — וירא אלהים את האור כי טוב 26). — משלי כ״ג ט״ו. בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני. אין לי אלא אביו שבארץ, אביו שבשמים מנין? ת״ל: גם אני — לרבות אביו שבשמים 27). — אמר הקב״ה לישראל: אתם בכיתם בכיה של תפלות (במדבר י״א, י״ד א׳), סופכם להיות בוכים בכיה של ממש. [נ״א: אתם בכיתם בכיה של חנם, ואני קובע לכם בכיה לדורות] 28). — איכה א׳ י״ט. קראתי למאהבי המה רמוני. ר׳ שמעון פתר קרייה בנביאי האמת, שהיו מאהבין אותו להקדוש ברוך הוא. המה רמוני — שהיו מרמים בי ואומרים לי: הפרישו תרומות ומעשרות, וכי יש תרומה ומעשרות בבבל? אלא בשביל לאהבני להקב״ה 29). — השתין (של המזבח) מעשי שמים היו. לפי שהיו מעשי שמים יכול לא יהו נאים כמעשה ידי אומן? ת״ל (שה״ש

ז' ב'): המוקי ירכיך כמו חלאים מעשי ידי אמן, יותר ממעשה ידי אומן 30). – אהבה מקלקלת את השורה ושנאה מקלקלת את השורה. אהבה מקלקלת את השורה, דכתיב (בר' כ"ב ג'): וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמורו, ולא היה לו כמה עבדים (ולמה חבש בעצמו)? אלא אהבה (להקב"ה) מקלקלת את השורה; ושנאה מקלקלת את השורה, שנא' (במדבר כ"ב כ"א): ויקם בלעם בבקר ויחבש את אתונו, ולא היה לו כמה עבדים? אלא שנאה (לישראל) מקלקלת את השורה: אהבה מקלקלת את השורה, שנא' (בר' מ"ו כ"ט): ויאסר יוסף מרכבתו ויעל לקראת ישראל אביו, וכי לא היה ליוסף כמה עבדים? אלא אהבה מקלקלת השורה; שנאה מקלקלת את השורה, דכתיב (שמות י"ד ו'): ויאסר את רכבו, ולא היה לו (לפרעה) כמה עבדים? אלא שנאה מקלקלת השורה 31). – שלשה נענו במענה פיהם (כלומר סמוך לתפלתם): אליעזר עבד אברהם ומשה ושלמה. אליעזר – ויהי טרם כלה לדבר והנה רבקה יוצאת (בר' כ"ד ט"ו); משה, דכתיב (במדבר ט"ז ל"א): ויהי ככלותו לדבר וכו' ותבקע האדמה אשר תחתיהם; שלמה, דכתיב ביה (דה"ב ז' א'): וככלות שלמה להתפלל אל ה' והאש ירדה מן השמים 32). – בשלשה מקומות הוזהרו ישראל שלא לשוב לארץ מצרים, שנא' (שמות י"ד י"ג): כי כאשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם; וה' אמר לכם לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד (דברים י"ז ט"ז); והשיבך ה' מצרים באניות בדרך אשר אמרתי לך לא תוסיף עוד לראותה (שם כ"ח ס"ח). ובשלשתן (כלומר שלש פעמים) חזרו ובשלשתן נפלו. אחת בימי סנחריב מלך אשור, שנא' (ישעי' י"ט א'): הוי היורדים מצרים לעזרה. מה כתיב בתריה? (שם) ומצרים אדם ולא אל וגו' וכשל עוזר ונפל עזור. ואחת בימי יוחנן בן קרח (ירמי' מ"א): והיתה החרב אשר אתם יראים ממנה שם תשיג אתכם. ואחת בימי טרינוס הרשע 33).

מאי דכתיב (משלי ל"א כ"ו) 34): פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה? כנגד מי אמר שלמה מקרא זה? לא אמרו אלא כנגד דוד אביו 35), שדר בחמשה עולמים ואמר שירה. דר במעי אמו ואמר שירה, שנא' (תה' ק"ג א'): ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו 36). יצא לאויר העולם ונסתכל בכוכבים ומזלות ואמר שירה, שנא' (שם שם פסוק כ'): ברכו ה' כל צבאיו בכל מקומות ממשלתו 37), ברכי נפשי את ה'. ינק משדי אמו ונסתכל בדדיה ואמר שירה, שנא' (שם פ' כ"ב): ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו 38). ראה במפלתן של רשעים ואמר שירה, שנא' (שם ק"ד ל"ה): יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללויה 39). נסתכל ביום המיתה

ואמר שירה, שנא׳ (שם ק״ד א׳): ברכי נפשי את ה׳ ה׳ אלהי גדלת מאד [מאי משמע דעל יום המיתה נאמר? אמר רבה בר רב שילא: מסיפא דעניינא, דכתיב (שם פ׳ ל״ה): תוסף רוחם יגועון ואל עפרם ישובון] 40).

הערות לסי׳ ו׳.

1) ב״ר ל״ב. 2) ויקרא ר׳ ג׳. בב״ר מ״ד מוחלפת השיטה.

3) מכילתא שמות י״ד ו׳. בב״ר נ״ה קרוב לסוף, תני ר׳ ישמעאל.

4) תנחומא ב׳ ויצא סי׳ ז׳, בב״ר ס״ה סתם (רבנן פתרין ליה בסיני). שם בתנחומא ב׳ יש עוד פתרון מיוחס לר׳ אלעזר ב״ר שמעון. 5) מכילתא לאותו פסוק (29 ע״ב).

6) מכילתא לאותו פסוק (45 ב׳), תנחומא ב׳ בשלח סי׳ י״ח. ובנראה שם הוא הנוסח העקרי: דבר מן התורה שכתוב בה עץ חיים למדו הקב״ה ואמר על המים ונמתקו המים. אפשר שכונתו היא שלחש על המים איזה פסוק מן התורה לרפאותם. בב״ר י״ב: תני רשב״י: אין עץ אלא תורה, המד״א (משלי ג׳ י״ח): עץ חיים היא למחזיקים בה. וע׳ קה״ר א׳ ד׳.

7) ירוש׳ ע״ז פ״ב (41 ע״ד), שהש״ר א׳ ב׳. (דריש תש״ם מל׳ סימה - אוצר, שנכסה מן העין). 8) ספרא לויקרא א׳ ב׳ (4 ג׳), נדרים י׳ ע״א וב׳. בב״ר סוף א׳ הסיום שונה: ומה אם מי שהוא עתיד להקדיש אמרה תורה לא יחול שם שמים להקריב (?). המחרפים והעובדים עבודה זרה עאכ״ו שימחו מן העולם (רמז להד״ר אנוש, שנאמר בו: אז הוחל לקרוא בשם ה׳). בתנחומא ב׳ בראשית (סי׳ ו׳): אוי להם לגדפנים, שהם נושאים את שמו של הקב״ה על חנם!

9) לעיל כרך א׳ ח״ב 145. 10) משנה מכות ג׳ ט״ו (כ״ג ע״א וב׳). בשו״ט א׳ א׳ מובא רק הסיום של המאמר: רשב״י אומר: ישב אדם ולא עשה עברה נותנין לו שכר כעושי מצוה. בספרי דברים כ״ה ג׳ (פי׳ רפ״ו) נשמטה התֵּוָה של ר׳ חנינה בן גמליאל, ולפיכך מאמרו של רשב״י המתחיל „ממקומו הוא מוכרע׳ (במשנה: למד) אינו מובן. הסיום של דברי רשב״י נאמר בספרי בשם ר׳ יהודה בר אלעאי ליחזקאל י״ח ט׳.

11) ספרי במדבר לאותו פסוק (פי׳ ק״ג). הבטוי „המתינו לי עד שאדרוש׳ לקוח מהסגנון הרגיל בבית המדרש. [ה„קל וחמר׳ כאן קשה: אפשר ללמד ק״ו מכבודו של בשר ודם לכבוד המקום אבל לא להפך. ואולם ר׳ ש״ה קוק תרץ שהוא דן קל וחמר, מפני שאם נכנסים לתוך דברי בשר ודם אפשר עי״ז להכשילו משא״כ הקב״ה. המתרגם].

12) ב״ב קמ״ז. קמ״א. ר׳ יוחנן בשמו. ע׳ לעיל ע׳ 57. 13) ספרי במדבר י׳ ל״ג (פי׳ פ״ב).

14) תוספתא סנהדרין י״ב ד׳. החלק הראשון של המאמר נמצא בברייתא סנהדרין ק״ב ע״א, והשני בשנויים בירוש׳ סנהדרין סוף פ״י (29 ע״ב).

15) זהו לא מדויק, כי הדברים הללו לא הכהן המשיח אומרם אלא השוטרים (דברים כ׳ ב׳).

16) תוספתא סוטה ז׳ כ״ב. 17) אסתר ר׳ בראש. 18) ע׳ לעיל 34.

19) שהש״ר ב׳ ה׳, ר׳ יודן בשם ר׳ זעירי בשם ריו״ח. 20) ב״ק י״ז. ר׳ יוחנן בשמו.

21) ברכות נ״ה. ר׳ יוחנן בשמו. בויק״ר ל״ד מסֻפר (בארמית): בליל ראש השנה ראה בחלומו שבני אחותו יהיו נתבעים מן המלכות שש מאות דינרים. הכריח אותם רשב״י והקימם לפרנסים. אמרו לו: מי יתן להוצאות שנצטרך להוציא? אמר להם: הוציאו מכיסכם וכמה שתוציאו אני אשיב לכם בסוף השנה. בשנה זו העלילו עליהם. ובא פקיד אחד ודרש מהם קנס שש מאות דינרים. כיון ששמע זאת רשב״י בא אליהם ואמר: כמה הוצאתם לצדקה? הראו לו החשבון שש מאות דינר פחות ששה דינרים. אמר: תנו לי ששה דינרים ואני אשחרר אתכם. נתנו לו ששה דינרים, והוא נתנם שחד לפקיד ושהררם. אמרו לו: האמנם ידעת כי כך יקרה עלינו? א״ל: חייכם, עוד מראש השנה ידעתי שתוציאו שש מאות דינר. א״ל: אלו אמרת לנו, כי אז היינו נותנים גם

הששה דינרים הללו לצדקה. אמר להם: יותר יפה שעשיתם את המצוה לשמה. – הספור הזה בקצת שנויים מספר בבבלי ב״ב י׳ ע״ב ע״ד ר׳ יוחנן בן זכאי. 22) ע׳ לעיל ע׳ 88 הע׳ 29.

23) ספרי דברים (ש״ר) ל״א י״ד, ע״פ הגהת הר״מ איש שלום. המאמר מתחיל: ברוך דיין אמת שאין עולה ומשוא פנים לפניו. וכן הוא אומר (מיכה ז׳ ה׳): אל תאמינו ברע ואל תבטחו באלוף. בשנה אחת מתו ג׳ צדיקים משה אהרון ומרים; שוב לא מצאו ישראל נחת רוח, שנא׳ וכו׳... [וע׳ חגיגה ט״ז]. 24) ברכות ז׳: ר׳ יוחנן בשמו.

25) תנחומא ב׳ נח סי׳ ח׳. ע׳ הע׳ בובר שם ופסיקתא 13 ע״ב.

26) ב״ר ג׳ קרוב לראש. רשב״י פתח. 27) ספרי דברים פי׳ מ״ה קרוב לסוף.

28) איכה ר׳ א׳ ב׳, [ומה שבסוגרים הוא מבבלי תענית כ״ט.] ר׳ יוחנן בשמו. ע׳ תנחומא שלח, תנחומא ב׳ שלח (סי׳ כ״א), במדבר ר׳ ט״ז, בירוש׳ תענית פ״ד (68 ע״ד) בהם. אך סמוך לזה בא: תני רשב״י כתיב והעם בוכה למשפחותיו וכו׳. את המלה תפלות לא צריך לבאר מל׳ רבר שוא והפל, אלא כמו שבארנו לעיל כרך א׳ ה״א 116 הע׳ 3.

29) איכה ר׳ לאותו פסוק. הוא מבאר „מאהבי" בפעל שמשפיעים על אחרים לאהב.

30) ירוש׳ סוכה ח״ד (54 ע״ד בראש), חולק על ר׳ יוסי בן חלפתא.

31) ב״ר נ״ה קרוב לסוף. בברייתא סנהדרין ק״ה ב׳ נאמר חצי המאמר (מאברהם ומבלעם) בשם ר׳ שמעון בן אלעזר (שאומר תדיר בשם רשב״י). במכילתא לשמות י״ד ב׳ נשמט התבן „אהבה מקלקלת (מבטלת) את השורה, שנאה וכו׳" ורק ארבע הדוגמאות באו סתם בלא שם אומרן: ארבעה אסרו בשמחה. וסמוך לזה: ר״א אמר רשב״י וכו׳ (לב״ר כ״ב י׳). ע׳ לעיל ע׳ 85.

32) ב״ר ס׳ (תני). 33) ירוש׳ סוכה פ״ה (55 ע״ב). אחר ר׳ בראש (תני); במכילתא שמות י״ד י״ג (28 ע״ב ולהלן) סתם. ע״ד גזרה זו ע׳ גרץ תולרות היהודים IV, 127 (בגרמנית). [טרינוס הרשע נולד לו בן בתשעה באב והיו מתענין. מתה בתו בחנוכה והדליקו נרות. ושלחה אשתו ואמרה לו: עד שאתה מכבש את הברבריים בוא וכבש את היהודים שמרדו בך. השיב מיתי (לבוא) לעשרה ימים ואתא לחמשה. אתא ואשכחון עסיקין באורייתא (בא ומצאם עוסקים בתורה) בפסוקא – ישא ה׳ עליך גוי מרחוק מקצה הארץ וכו׳ (דברים כ״ח מ״ט). אמר לון: מה הויתון עסיקין? אמרו ליה: הכין וכן. אמר לון: ההוא גברא הוא רהשיב מיתי לעשרה יומין ואתא לחמשה. והקיפן לגיונות והרגן. אמר לנשיהן: נשמעות אתן ללגיונותי ואין אני הורג אתכן. אמרין ליה: מה דעבדת בארעייא עביד בעילייא (מה שעשית באותם ששוכבים מתים בארץ תעשה באלה שהולכים עדיין על הארץ). ועירב דמן בדמן והלך הדם בים עד קיפרום].

34) המאמר הזה אמר ר׳ יוחנן בשם רשב״י ברכות י׳ ע״א; בויק״ר ר׳ קרוב לסוף נאמר זה בנוסח אחר, אבל הוא יותר נכון, בשם ר׳ יהושע בן לוי, ור׳ יוחנן שם אומר, כי ה׳ ברכי נפשי הן כנגד חמשה חומשי תורה. ואולם בשו״ט ק״ג באו יותר נכון שמות האומרים, שם מיוחס לר׳ יוחנן מה שבברכות אמר בשם רשב״י, וריב״ל אומר כנגד ה׳ חומשי תורה. במה שנוגע לשאר הרברים נרכבו בשו״ט רברי התלמוד והרבה ביחד. (ע׳ ברילל בבית תלמוד ה״א 378 ולהלן).

35) בויק״ר: כנגד חמשה עולמות שארם רואה. השוה מאמרו של ר׳ שמואל בר יצחק שאמר בשם ר׳ שמעון בן אלעזר בקה״ר א׳ א׳: שבעה הבלים כנגד שבעה עולמות שאדם רואה.

36) כך הוא בשני המקורות. 37) בויק״ר: בשעה שעומד על קומי שלו ויוצא לפרגמטיא. הזמן שאדם שופך ממשלתו על העולם. בשו״ט הוא מקשר שתי הנוסחאות ביחד: כשהוא יוצא לאויר העולם והולך לכאן ולכאן, שנא׳ בכל מקומות ממשלתו.

38) זה לא נכון שהרבר הזה בא בתקופה שלישית. אבל הרצאת הענין היא כאן יותר נכונה מאשר בויקרא רבה. שם בא בארמית: לא תינשי גמלייא טבייא דעבדית עמך (אל תשכחי את הגמול הטוב שגמלתיך). בתלמור באה כאן מהלקת ע״ר החכר שעשה הקב״ה ביצירת דרי האשה.

39) בויק״ר בא זה בסוף: „ואחת לעתיד לבוא". 40) בויק״ר בא זה רביעי. באורו של רבה בר שילא אינו מתאים כל כך. נראה שמעצם הפסוק הזה הוא יליף ולא מהפסוק שבא

אחר כך. וע״כ נראה יותר כדברי השו״ט שאומר: כשהוא מסתלק מן העולם שרואה את השכינה (ועל זה מרמז „ה׳ אלהי גדלת מאד׳). ואולי גם הוא דורש כר׳ מאיר „מאד־מות׳, לעיל ה.

ז. משלים.

עוד בסעיפים הקודמים נמצאות דוגמאות אחדות ממשליו או מעין זה, שבהם היה רשב״י מקשט את באוריו למקרא[1]. אבל המקום שהמשל תופס באגדה שלו הוא כל כך גדול, עד שכדאי להכניס את המשלים האחרים שנמסרו בשמו בסעיף מיוחד. ברב המשלים שלו הוא מדמה את הקב״ה למלך בשר ודם. אחד מהמשלים הללו בא להראות את השלמות של גוף האדם: משל למלך בשר ודם שבנה פלטין, והבריות נכנסין לתוכה ואומרים: אלו היו העמודים גבוהין היתה נאה, אלו היו הכתלים גבוהין היתה נאה, אלו היתה התקרה גבוהה, היתה נאה, שמא יבוא אדם ויאמר: אלו היו לי שלש עינים, אלו היו שלש רגלים היה יפה לי, אתמהא! כי מה האדם שיבוא אחרי המלך את אשר כבר עשוהו (קהלת ב׳ י״ב), עשהו לא נאמר, אלא עשוהו — כביכול מלך מלכי המלכים ובית דינו נמנין על כל אבר ואבר משלך ומעמידך על מכונך[2]. — שאר המשלים ממלך בשר ודם נוגעים לעם ישראל וההשגחה האלהית שעליו[3]. — בשעה שיצאו ישראל ממצרים למה היו דומין? לבן מלך שעמד מחליו. אמר לו פדגוגו: ילך בנך לאסכולי (לבית הספר). א״ל המלך: עדיין לא בא בני בזיוו שנשתנה מחליו, אלא יתעדן ויתענג בני כשלשה חדשים במאכל ובמשתה, ואח״כ ילך לאסכולי. כך בשעה שיצאו ישראל ממצרים היו בהן בעלי מומין משעבוד טיט ולבנים. אמרו לו מלאכי השרת: הרי השעה, תן להם את התורה. אמר להם הקב״ה: עדיין לא בא זיוותן של בני משעבוד טיט ולבנים, אלא יתעדנו בני עד שלשה חדשים בבאר ומן ושלו, ואחר כך אתן להם התורה, ואימתי? בחדש השלישי[4]. — שמות ל״ח כ״א. משכן העדות. אין עדות אלא תורה, שנא׳ (דברים ד׳ מ״ה): אלה העדות והחקים והמשפטים. משל למלך שהיתה לו בת ובנה לה פלטרין והושיבה לפנים משבעה היכלים, הוציא שם כל מי שיכנס על בתי כאלו נכנס עלי. כך שני שמות נקראו למשכן: משכן העדות — זו תורה, ובמקום אחר אומר: משכן ה׳ (ויקרא י״ז י״ד). אמר הקב״ה: אם בוזה אדם את בתי כאלו מבזה לי. אם נכנס אדם לבית הכנסת ובזה את תורתי, כאלו עלה ובזה את כבודי. תדע לך, ארשב״י: כשנכנס אדריאנוס לבית המקדש היה מחרף ומגדף, אמר דוד: רבש״ע! כך העלה עליהם כאלו היו עולים לקוץ ארזים ולעשות סולמות לעלות לרקיע והיו עולים, שנא׳ (תה׳ ע״ד ה׳):

ידע כמביא למעלה בסבך עין קדמות, אלא שאין יכולין ומניחין אותך ובאין עלינו 5). – במדבר י', ל"ה ל"ו. ויהי בנסוע הארון וכו'. נקוד עליו מלמעלה ומלמטה [ע"פ המסורה נו"ן הפוכה – המתרגם], מפני שלא היה זה מקומו. ומה היה ראוי לכתוב? ויהי העם כמתאוננים. משל למה הדבר דומה? לבני אדם שאמרו למלך: הנראה שתגיע עמנו אצל מושל עכו. הגיע לעכו, הלך לו (המושל) לצור, הגיע לצור, הלך לו לצידון, הגיע לצידון, הלך לו לאנטוכיה. הגיע לאנטוכיה, התחילו בני אדם מתרעמים על המלך, שנתלבטו על דרך זו. המלך צריך להתרעם עליהם שבשבילם נתלבט על דרך זו. כך הלכה שכינה בו ביום ל"ו מיל, כדי שיכנסו ישראל לארץ. התחילו ישראל מתרעמים לפני המקום שנתלבטו על דרך זו, והמקום צריך להתרעם עליהם, שבשבילם הלכה שכינה ל"ו מיל כדי שיכנסו לארץ 6). – במדבר י"א א'. באזני ה'. למה הדבר דומה? לאחד שהיה מקלל את המלך. היה המלך עובר, אמרו לו: שתוק, שלא ישמע המלך. אמר להם: מי אמר לכם שלא היתה כוונתי כי אם להשמיעו? אף ישראל מתכוונים להשמיעו למקום 7). – שם, שם ב'. ויצעק העם אל משה. וכי מה היה משה מועילם, והלא אין ראוי לומר [אלא] ויצעק העם אל ה', ומה ת"ל ויצעק העם אל משה? משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שכעס על בנו, והלך לו הבן ההוא אצל אוהבו של מלך, אמר לו: צא ובקש לי מאבא, כך הלכו ישראל אל משה, אמרו לו: בקש עלינו מלפני המלך. יכול שעיכב משה בידו? ת"ל ויצעק (ע"פ המסרת: ויתפלל) משה אל ה'. יכול שעיכב בידו המקום? ת"ל: ותשקע האש 8). – מפני מה המן משתנה להם לכל דבר שהיו רוצים, חוץ מחמשת המינים הללו (שנזכרו בבמדבר י"א ה': הקישואים, האבטיחים, החציר, הבצלים והשומים)? משל למלך בו"ד שמסר בנו לפדגוג, והיה יושב ומפקדו ואומר לו: הנראה שלא יאכל מאכל רע ושלא ישתה משקה רע, ובכל כך היה הבן ההוא מתרעם על אביו, לומר שלא מפני שאוהבני, אלא שאי אפשי לו שאוכל. (גם כאן מפני שהמינים הללו קשים למיניקות עשה ה' שלא יהיה טעמם במן – רש"י) 9). – שאלו תלמידיו את רשב"י: מפני מה לא ירד להם לישראל מן פעם אחת בשנה (שיספיק להם לכל השנה)? אמר להם: אמשל לכם משל למה הדבר דומה? למלך בו"ד שיש לו בן אחד ופסק לו מזונותיו פעם אחת בשנה, ולא היה מקבל פני אביו אלא פעם אחת בשנה. עמד ופסק מזונותיו בכל יום ויום והיה מקבל פני אביו כל יום. אף ישראל, מי שיש לו ארבעה וחמשה בנים היה דואג ואומר: שמא לא ירד מן למחר, ונמצאו כולן מתים ברעב. נמצאו כולן מכוונין את לבם לאביהם שבשמים 10). –

[חמש פעמים נזכרו בני ישראל בבמדבר ה׳ י״ט]. למלך שמסר בנו לפדגוגו, והיה מצוה אותו וא״ל: אכל ברי, שתה ברי, אזל ברי לבית ספרא, אתא ברי מבית ספרא; כך הקב״ה מתאוה להזכיר את [שם] ישראל בכל שעה 11. — משל למלך שמהלך ובנו עמו בדרך ומהלכים בקרוניא עד שהגיע למקום צר, ונהפכה קרון שלו על בנו, ניסמת עינו, נקטעה רגלו, נשברה ידו. כשהיה מגיע לאותו מקום, מזכיר ב׳ או ג׳ פעמים ואומר: כאן נזוק בני, נסמת עינו, נקטעה רגלו, נשברה ידו; אף כך המקום מזכיר ג׳ פעמים מי מריבה, מי מריבה, מי מריבה, לומר: כאן הרגתי את מרים, כאן הרגתי את אהרן, כאן הרגתי את משה. וכן הוא אומר (תה׳ קמ״א ה׳): נשמטו בידי סלע שופטיהם 12. — משל למלך שהיו לו בנים ועבדים הרבה, והיו נזונים ומפרנסים מתחת ידו, ומפתח של אוצר בידו, כשהם עושים רצונו, הוא פותח את האוצר, והם אוכלים ושבעים, וכשאין עושים רצונו, נועל האוצר, והם מתים ברעב; כך ישראל, כשהם עושים רצונו של מקום — יפתח ה׳ לך את אוצרו הטוב את השמים (דברים כ״ה י״ב), וכשאין עושים רצונו של מקום — ועצר את השמים ולא יהיה מטר (שם י״א י״ז) 13. — מאי דכתיב: כי אני ה׳ אוהב משפט שונא גזל בעולה (ישעי׳ ס״א ח׳)? משל למלך בו״ד, שהיה עובר על בית המכס. אמר לעבדיו: תנו מכס למוכסים. אמרו לו: והלא כל המכס כולו שלך הוא. אמר להם: ממני ילמדו כל עוברי דרכים ולא יבריחו עצמן מן המכס; אף הקב״ה אמר: אני שונא גזל בעולה, ממני ילמדו בני ויבריחו עצמן מן הגזל 14. — גם זה משל, שבא אמנם להראות את המרחק הרב שבין מלך מלכי המלכים הקב״ה ובין מלך בו״ד: בא וראה, שלא כמדת הקב״ה מדת בשר ודם. מלך בו״ד כשהוא הולך למלחמה, הוא הולך באוכלוסין ובלגיונות, וכשהוא הולך לשלום הולך יחידי, אבל מדת הקב״ה אינו כן: כשהוא יוצא לשלום, הוא יוצא באוכלוסין ובלגיונות, שנא׳ (איוב כ״ה ב׳): עושה שלום במרומיו, וכתיב אחריו: היש מספר לגדודיו, ואומר (תה׳ ס״א י״ח): רכב אלהים רבתים אלפי שנאן ה׳ בם סיני בקדש, ואומר (דניאל ז׳ י׳): אלף אלפים ישמשוניה ורבו רבבן; וכשהוא הולך למלחמה אינו הולך אלא יחיד, שנא׳ (שמות ט״ו ה׳): ה׳ איש מלחמה, ה׳ שמו, בשמו הוא נלחם ואינו צריך לסיוע, ואומר (ישעי׳ ס״ג ג׳): פורה דרכתי לבדי וכו׳ 15.

אל המשלים ממלך בו״ד צריך לצרף אותם המשלים של רשב״י הלקוחים מהחיים הגלויים של הממשלה. — במדבר י׳ ל״ג. וארון ברית ה׳ נוסע לפניהם. משל לאנטיקיסר (prokonsul), שהיה מקדים היילותיו, מתקן להם מקום שישרו, כך

היתה השכינה מקדמת לישראל ומתקנת להם מקום שישרו 16). — שם י"א ט"ו. הרגני נא הרג. משל למה הדבר דומה? לאחד שיצא ליהרג הוא ובניו. אמר לספקלטור: הרגני עד שלא תהרג את בניי. לא כשם שנאמר בצדקיהו „וישחט את בני צדקיהו לעיניו", ואחר כך „ואת עיני צדקיהו עור" (ירמי' נ"ב י"א). כך אמר לפני המקום: אם ככה את עושה לי, הרגני נא הרוג, — יפה לי להרגני תחלה, ואל אראה בפורענות העתידה לבוא עליהם 17). — קהלת י"ב א'. וזכור את בוראך בימי בחורתיך. משל למה הדבר דומה? לאחד שהיה יושב על הדרך ומקפח לעוברים ולשבים. א"ל המלך: הוזר בך, ולא חזר בו. משהוקן אמר: אני משלים למלך. אמרו לו: אין המלך מחזיק לך טובה. למה? לפי שלא בטובתך הודית בך. הוי: וזכור... 18). — קשה הדבר לאומרו ואי אפשר לפה לפרשו: לשני אתליטין שהיו עומדין ומתגוששין לפני המלך. אלו רצה המלך — פירשן, ולא רצה המלך לפרשן, נתחזק אחד על חברו והרגו, והיה מצווח ואומר: מאן יבעי דיני קדם מלכא? כך קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה (בר' ד' י') 19) [דריש: אֵלַי־עָלָי — המתרגם].

שני משלים ממנו לקוחים מנסיעה בספינה 20). — משל לבני אדם שהיו יושבין בספינה, נטל אחד מהן מקדח והתחיל קודח תחתיו. א"ל חבריו: מה את יושב ועושה? אמר להם: מה איכפת לכם, לא תחתי אני קודח? אמרו לו: שהמים עולין ומצפין עלינו את הספינה. כך אמר איוב (איוב י"ט ד'): ואף אמנם שגיתי אתי תלין משוגתי. אמרו לו חבריו (שם ל"ד ל"ז): כי יוסיף על חטאתו פשע בינינו יספוק, אתה מספיק בינינו את עונותיך 21). — משל לאדם שהביא שתי ספינות וקשרן בהוגנין (שלשלאות של עוגנין) ובעשתות (ברזל עשת) והעמידן על גביהן ובנה עליהן פלטרים. כל זמן שהספינות קשורות, פלטרים קיימים, פירשו ספינות, אין פלטרים קיימים; כך כשישראל עושים רצונו של מקום, עליותיו בשמים ואגדתו על ארץ יסדה (עמוס ט' ו'). כלומר כשישראל עושין אגודה אחת מלמטה על הארץ אז כביכול מתקיימות עליותיו של הקב"ה בשמים, ואם אינם מאגדים יחד מלמטה, אז אין העליות שלמעלה מתקיימות 22).

איזה משלים של רשב"י לקוחים מחוגי חיים אחרים, והם: אמשול לך משל למה אדם הראשון דומה? לאחד שהיה לו אשה בתוך ביתו, מה עשה אותו האיש? הלך והביא את החבית והניח בה תאנים במנין ואגוזים במנין, וצד את העקרב ונתנו על פי החבית, והקיפה בצמיד פתיל, והניחה בקרן זוית. אמר לה: בתי, כל שיש לי בבית הזה מסור בידך, חוץ מחבית זו, שלא תגעי בה כל עיקר. מה עשתה האשה ההיא? כיון שיצא בעלה לשוק, עמדה ופתחה

את החבית והושיטה ידה לתוכה, ועקצתה העקרב. הלכה לה ונפלה על המטה. כיון שבא בעלה מן השוק, אמר לה מה זה? אמרה לו: ידי הושטתי אל החבית ועקצתני עקרב והריני מתה. אמר לה: לא כך אמרתי לך: כל מה שיש לי בבית זה מסור בידך, חוץ מחבית זו שלא תנעי בה כל עיקר. מיד כעס עליה והוציאה. כך אדם הראשון דומה בשעה שא"ל הקב"ה: מכל עץ הגן אכל תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו וכו', כיון שאכל ממנו נטרד, לקיים מה שנא' (תה' מ"ט כ"ד): ואדם ביקר בל ילין וכו' 23). — שוטה היה זה (רבשקה) שלא ידע לפתות. מ"של לאדם שהלך לישא אשה. אמר לה: אביך מלך ואני מלך, אביך עשיר ואני עשיר, אביך מאכילך בשר ודגים ומשקך יין ישן, ואני מאכילך בשר ודגים ומשקך יין ישן — אין זה פתוי. ביצד פתוי? אומר לה: אביך הדיוט, ואני מלך, אביך עני ואני עשיר, אביך מאכילך ירק וקיטנית, ואני מאכילך בשר ודגים, אביך מוליכך למ"הין ב"ר"ל, ואני מוליכך בגלגטיקא (בכסא שנושאין בו שרים). [כך רבשקה לא אמר לישראל שיביאם לארץ יותר יפה, אלא ,אל ארץ כארצכם' (מ"ב י"ח ל"ב, ישעי' ל"ו י"ז)]. ומזה אם מי שבא לומר שבחו של ארצו לא אמר גנותה של א"י, ק"ו לשבחה של ארץ ישראל 24). — מ"של למה הדבר דומה? לאחד שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב וניצל, והיה מספר מעשה זאב, פגע בו ארי וניצל הימנו, הניח מעשה זאב והיה מספר מעשה ארי. [כך אמר ירמיהו ט"ז, י"ד ט"ו: לא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים, כי אם חי ה' אשר העלה את ישראל מארץ צפון ומכל הארצות אשר הדיחם שמה] 25). — מ"של למה הדבר דומה? לאחד שנפלה לו פלטרית (ארמון) במדינה הים בירושה ומכרה בדבר מועט, והלך הלוקח והפרה ומצא בו אוצרות כסף ואוצרות זהב 26), ואבנים טובות ומרגליות, התחיל המוכר ליחנק; כך עשו מצרים ששלחו [את ישראל] ולא ידעו מה שלחו, דכתיב (שמות י"ד ה'): מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו 27). — הרי הוא אומר (משלי כ"ט כ"ה): הולק עם גנב שונא נפשו. משלו מ"של למה הדבר דומה? לאחד שהיה יוצא מביתו של חברו טעון כלים, מצאו חברו ואמר לו: מה אתה עושה? א"ל: טול חלקך ואל תגד לאדם. לאחר זמן מה בא בעל הגנבה ואמר לו: משביעך אני שלא ראית לפלוני טעון כלים יוצא מביתי. א"ל: שבועה שאיני יודע. הרי זה מתחייב בנפשו, ועליו הוא אומר: הולק עם גנב שונא נפשו. אבל המתגנב אחר חברו והלך לשנות בדברי תורה, אעפ"י שנקרא גנב, הרי זכה לעצמו, ועליו הוא אומר (שם ו' ל'): לא יבוזו לגנב כי יגנב 28). — לאחד שהיה מפסיל בנשים

ופוסלן ואומר שאינן ראויות לו) ושטף בזמה ואמר: הדא אתתא אנא בעי לה, הדא איתתא אנא בעי לה (אישה זו אני מבקש). הזקין ובקש לישא אשה. אמרו לו: ביש גדא וטמיע מזלא! הידא אתתא בעיא לך כדון (איזו אשה תחפץ בך עכשיו)? נהירך קטיף, אודנך יקירן ועיינך כהין (נהירך קטופות, אזניך כבדות משמוע ועיניך כהות). כך: ודע כי על כל אלה יביאך אלהים במשפט (קהלת י"א ט'). — לאחד שהיו לו שדות וכרמים ולא היה מפריש תרומה ומעשרות, הזקין וירד מכל נכסיו. אמר: אלו היו לי שדות וכרמים ולא הייתי מפריש תרומות ומעשרות? אמרין ליה: כדון מה דהוה הוה (ועתה דבריך לא יועילו, מה שהיה היה) 29). — משל למה הדבר דומה? לאחד שהיה מקבל הכמים ותלמידים, והיה הכל מאשרים אותו, באו גוים וקיבלם, והיו הבריות אומרים: כך היא ווסתו (מנהגו) של פלוני — לקבל את הכל. כך אמר משה לישראל: ודי זהב למשכן, ודי זהב לעגל 30).

הערות לסי' ו'.

1) ע' לעיל 58, 68, 70. 2) ב"ר ר"ש י"ב. קה"ר ב' י"ד.

3) אחד מהם נאמר גם בשם אלישע בן אבויה, לעיל כרך א' ה"ב 142.

4) שהש"ר ב' ה' (תני רשב"י), בקה"ר ג' י"א בשם ר' יצחק, בתנחומא יתרו בשם ר' יהודה בר שלום. ואולם בתנחומא ב' יתרו (§ 11) בא בשמו משל אחר לענין זה וכן בפסיקתא 106.

5) תנהומא פקודי בהוספה השניה שבהוצאת מנטובה (לקוחה מילמדנו, ע' מבוא של בובר לתנחומא דף פ"ז ע"ב). בשמו"ר נ"א נשמט בטעות החצי הראשון כי המעתיק דלג מ„רשב"י" שנאמר בראשונה עד רשב"י שבאחרונה. גם הבאור לתה' ע"ד ה' מיוחס שם בטעות לר' חייא בר אבא, מפני שסמוך לזה בא שם משל מר' חייא בר אבא. בלא הבאור הזה אין כיום לענין החרוף של אדריאנוס. אין צרך לתקונו של הרד"ל להחליף את אדריאנוס בטיטוס (בהערתו לשמו"ר שם), מפני שגם אדריאנוס חרף את היכל ה' שהועיד אותו ליופיטר.

6) ספרי במדבר י"א ל"ה (פי' פ"ד), בת"ר „מושל עבוי יכול להיות רק נציב. מה שהושב פרידמן ש„המלך" הוא אחד מההירדוסיים קשה לקבל. המשל כנראה לקוח מההיים, ווה שהלך ללוותם אל המושל נקרא בשם מלך רק בשביל זה, יען כי הנמשל הוא מלך מלכי המלכים. אפשר להשב כי זה היה אחד מנושאי משרה, אולי הנשיא, שבשביל צרכי הכלל היה אנוס להוור אחרי הנציב ממקום למקום. 7) ספרי לאותו פסוק (פי' פ"ה). 8) ספרי (פי' פ"ו).

9) ספרי לאותו פסוק (פי' פ"ז). השוה המחלקת שבין ר' אמי ובין ר' אסי, יומא ע"ה. ע' עוד לעיל] ה"ב 11 הע' 4. 10) יומא ע"ו. בבטוי אחר קצת („הופכים את לבן" במקום „מבוונין") בספרי במדבר י"א ט' (פי' פ"ט) ושם אין „שאלו תלמידיו". 11) פסיקתא י"ז ע"א (תני), ויק"ר כ' (במקום פדגוג - בן ביתו), תנחומא כי תשא מהפסיקתא.

12) ספרי דברים ג' כ"ג (פי' כ"ו), ויקרא ר' ל"א. 13) ספרי עקב (פיסקא מ').

14) סוכה ל', ר' יוחנן בשמו. 15) במדבר ר' י"א קרוב לסוף. בראשונה נמצא מאמר זה, כמו שמעיר הרד"ל בצדק, גם בספרי במדבר פיסקא מ"ב, שמשם לקח לבמדבר רבה. בילקוט שמות פ"ו ה' (רמז רמ"ו) בא המאמר בקצור ע"פ הספרי. המאמר מתחיל „בא וראה", כמו שמצינו גם במאמרים אחרים של רשב"י. השוה פסיקתא ר' כ"א (104 ע"א).

16) ספרי לאותו פסוק (פי' פ"ב). השם אנטיקיסר נמצא שתי פעמים בב"ר. ע' לוי וקאהוט ערך אנטיקיסר. אותו תרגמתי prokonsul מפני שאני חושב שהוא אחד עם אנטיפטוס ανθύπατος אך שהוא נלוה לקיסר. ע' עוד תנחומא ב' ויצא § 19, שהוא מתרגם „התחת אלהים אנכי"— וכי אנטיקיסר של הקב"ה אני? 17) ספרי לאותו פסוק (פי' צ"א).

18) תנחומא ב' חיי שרה § 7. 19) ב"ר ב"ב קרוב לסוף. כדאי להעיר שעוד שני משלים מאתלטין נמצאים בשם ר"ש בן לקיש. אחד בתנחומא ד"ש וינש והשני בשמו"ר סוף כ"א. אולי גם כאן צ"ל רשב"ל במקום רשב"י. המשל מאתליטין יותר יפה בפי רשב"ל שהוא בעצמו היה אתליט בימי בחורותיו ונלחם על הזירה בקרקום. ע' גרץ ח"ד 261.

20) ע' לעיל 65. 21) ויק"ר ד' קרוב לסוף (תני) על יסוד הכתוב במדבר ט"ז כ"ב: האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצף. 22) ספרי דברים ל"ג ה' (פי' שמ"ו). בבארו את הכתוב ויהי בישרון מלך - מתי? - יחד שבטי ישראל. כששבטי ישראל מאחדים יחד. „כשהם עושים אגדה אחת ולא כשהם עשויים אגודות אגודות" (הנוסח שבספרי הוא שונה מזה שהובא בפנים, כי שם נאמר: „כך ישראל כשעושין רצונו של מקום עליותם בשמים וכשאין עושים רצונו של מקום - ואגודתו על ארץ יסדה". וזה מפני שבכמה מקומות באו מאמריו של רשב"י בתור דבר והפוכו. אבל כאן אין לזה מקום באמת. וכנראה בעל הילקוט עמד על זה ולפיכך קצר את המאמר לפי הענין. ובלקה טוב לאותו פסוק: „כך כל זמן שישראל עשויין אגודה אחת מלמטה מלכות שמים מתקיימת בהן". שהמחצית השניה של הכתוב עמוס ט' ו' הוא תנאי לקיום המחצית הראשונה. נראה משאר הכתובים שהובאו שם בספרי לראיה: שמות ט"ו ב'; ישעי' מ"ג י'; תה' קכ"ג א'; דברים ל"ג ה'. וכך הוא מסליק בלשון הכתוב ישעי' מ"ג י': כשאתם עדי אני אל וכשאין אתם עדי אין אני אל. צריך להוסיף כי הספרי על הכתוב דברים י"ד א' לא תתגודדו. מבאר על יסוד הכתוב עמוס ט' ו': לא תעשו אגודות. השוה ג"כ מדרש שמואל ה': תני רשב"י: כל זמן שישראל עשוין אגודה אחת מלמטן, כביכול מלכות שמים במקומה. וזה כמעט דומה למ"ש בלקח ט"ב. אך המשל נשמט שם. ורק מוסיף ע"ז „ואית לן חמשה קריין" (ראייה מחמשה פסוקים): עמוס ט' ו'. דברים ל"ג ה' - כפול. דברים ל"ג ב'. תה' קכ"ג א'.

23) אדר"נ א' (נוסחא א', דף ג' ע"ב). בנוסח ב' דף ד' ע"א ובן בנוה שלוב (מהדורות Toussig München 1872, עמוד 15): „רבי אומר: למה היתה חוה דומה באותה שעה? למלך שנשא אשה והשליטה על הכסף ועל הזהב ועל כל מה שיש לו ואמר: הרי כל שלי בידך. חוץ מן החבית הזו שהיא מלאה עקרבים. נכנסה אצלו זקנה אחת כגון אלו ששואלות חומץ. אמרה לה: מה המלך נוהג עמך? אמרה לה: יפה המלך נוהג עמי. שהשליטני על הכסף ועל הזהב ועל כל מה שיש אצלו. אמר לי: הרי כל שלי נתון לך חוץ מן החבית הזו שהיא מלאה עקרבים. אמרה לה: הלא כל תכשיטין שלו נתון בתוכה. אלא שהוא מבקש לישא אחרת ונותן אותם לה. שלחה ידה ופתחה החבית ונשכוה העקרבים". כנראה הנוסח הראשון הוא המקור העתיק. בפרקי דר"א פי"ג בא סהם כמעט כמו באדר"נ נוסח ב' אך מ„אשה זקנה" נעשה „איש זקן". ע' שטיינשניידר העבר' ביבליאגראפ' XIV, 85. 24) ספרי דברים י"א י' (פי' ל"ז).

25) מכילתא שמות י"ג ב' (19 ע"א); בירוש' ברכות סוף פ"א כתב בקשר עם מאמרו של בן זומא (ע' ח"ב 136) ובהוספת משל מסכנת הנחש. 26) ע' לעיל 79. ג"כ משל מאוצר.

27) מכילתא לאותו פסוק (27 ע"א). פסיקתא 84 ע"א; בשהש"ר ד' י"ג בשנוי: לאחד שנפלה לו ירושה במקום אשפה והיה היורש עצל והלך ומכרה בדבר מועט קל והלך הלוקח ונזדרז וחפר בה ומצא בה סימא ובנה בה פלטין גדולה. התחיל הלוקח מהלך בשוק ועבדים מהלכין אחריו מן הסימא ההיא שקנה בה. התחיל המוכר רואה ונחנק ואומר: וי. מה אבדתי? כך כשהיו ישראל במצרים היו משעבדין בטיט ולבנים והיו מאוסין בעיני המצרים וכיון שראום דגלים חונים על הים בטקסים מלאכים. התחילו המצרים נחנקין ואומרין: וי מה שלחנו מארצנו. שנא': ויהי בשלח פרעה (וי-הי). 28) מכילתא שמות כ"ב ב (90 ע"א). תוספתא ב"ק ז' י"ג.

29) קה"ר י"א ט'. 30) ספרי דברים א' א' (פי' א). דריש די-זהב - די זהב.

ח. הקר הדת. ימות המשיח. עולם הבא.

מועטים הם המאמרים שנשארו מרשב"י בחקירת הדת. מאמרו הנוגע למחלקת העתיקה של בית שמאי ובית הלל ע"ד בריאת העולם כבר הובא לעיל 1). — לפי שהרקיע של מים והכוכבים של אש, והן דרים זה עם זה ואינן מזיקין זה את זה, לפיכך עושה שלום במרומיו (איוב כ"ה ב') 2). — [על דבר גלגל חמה ולבנה] אין אנו יודעין אם פורחין הן באויר ואם שפין ברקיע, ואם מהלכין הן כדרכן; הדבר קשה מאד, ואי אפשר לבריות לעמוד עליו 3). — דברים כ"ח י'. וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך. כל — אפילו רוחות, אפילו שדים 4).

— אם ראית סוס פרסי קשור בארץ ישראל, צפה לרגליו של משיח. מה טעם? והיה זה שלום אשור כי יבוא וגו' (מיכה ה' ד') 5). — אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה, שנא' (תה' קכ"ו ב'): אז ימלא שחוק פינו. אימתי? בזמן שיאמרו הגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה 6). — [אין אליהו הנביא בא אלא] להשוות המחלוקות (כלומר להכריע את ההלכות השנויות במחלקת) 7). — [עשרת השבטים] אם מעשיהם כיום הזה (רמז למה שכתוב דברים כ"ט כ"ז: וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה) אינן חוזרין, ואם לאו — חוזרין 8). — שבוע שבן דוד בא בו — שנה ראשונה מתקיים מקרא זה (עמוס ד' ז'): והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר, שניה חצי רעב משתלחים, שלישית רעב גדול, ומתים אנשים ונשים וטף, חסידים ואנשי מעשה ותורה משתכחת מלומדיה, ברביעית שובע ואינו שובע, בחמישית שובע גדול, ואוכלין ושותין ושמחין, ותורה חוזרת ללומדיה, בששית קולות, בשביעית מלחמות, במוצאי שביעית בן דוד בא 9). — דברים י"א י"ז. ואבדתם מהרה. אם משנאמר בהם „מהרה" לא גלו אלא לאחר זמן, שנא' (יחזקל ל"ח ח'): מימים רבים תפקד, קל והמר למי שלא נאמר בהם מהרה! 10). — אימתי שמו של הקב"ה מתגדל בעולם? בשעה שעושה מדת הדין ברשעים, ואית ליה קריין סגין (ויש לזה ראיות מהרבה כתובים): (יחזקל ל"ח) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים, וכתיב (תה' ט' י"ז): נודע ה' משפט עשה, וכתיב (ירמי' ט"ז כ"א): בפעם הזאת אודיעם את ידי ואת גבורתי וכו', וכתיב (מיכה ו' ה'): למען דעת צדקות ה', והדין (ישעי' ה' ט"ז): ויגבה ה' צבאות במשפט 11). — מנין שהקב"ה מחיה מתים ויודע מה שעתיד להיות? שנא' (דברים ל"א ט"ז): הנך שוכב עם אבותיך וקם וכו' (דורש וקם אדלעיל: שוכב וקם) — רמז לתחה"מ וקם העם הזה וזנה —

ראיה שיודע מה שעתיד להיות 12). — בר׳ ג׳ י״ט. ואל עפר תשוב. מכאן לתחיית המתים מן התורה. ואל עפר תלך לא נאמר. אלא תשוב (תשוב לתחיה) 13). — מנין שאף לעתיד לבוא כן המקום חולק כבוד לזקנים? שנא׳ (ישעי׳ כ״ב כ״ג): ונגד זקניו כבוד. והרי הדברים קל והמר: אם מי שאמר והיה העולם עתיד להלוק כבוד לזקנים, ק״ו בשר ודם! 14). — לשבע שמהות. פניהם של צדיקים ראוים לעתיד לבוא: להמה, ללבנה, לכוכבים, לברקים, ולשושנים ולמנורת בית המקדש 15). — ישעי׳ ס״ה כ״ב. כימי העץ ימי עמי. אין עץ אלא תורה, שנא׳ (משלי ג׳ י״ה): עץ היים היא וכו׳; והרי דברים ק״ו: ומה אם התורה שלא נבראת אלא לכבודן של ישראל הרי קיימת לעולמי עולמים, ק״ו לצדיקים, שבשבילם נברא העולם! 16).

הערות לסי׳ ה׳.

1) ע׳ לעיל 68 וכ״א ח״א 11. דעתי של רשב״י שכל בריאה שבששת ימי בראשית נהיתה בחלק היותר קטן, עד כמה שאפשר להסב, מחלקי היום, מתאימה לשיטתו, שלפני הקב״ה גלוי וירוע כל עתיו ורגעיו, לעיל 68. 2) ירוש׳ ר״ה פ״ב (58 ע״א), פסיקתא 3 ע״א (תני). בשהש״ר ג׳ י״א מיוחס המאמר לר׳ יוחנן ביחד עם שאר הפירושים שבאו בירוש׳ שם ובפסיקתא שם על הכתוב איוב כ״ה ב׳. במקום זה יש בשהש״ר מאמר דומה לזה „תני רשב״י״ ע״ד המרכבה שביחזקאל א׳: הרקיע של שלג והחיות של אש. הרקיע של שלג, שנא׳ (יחזקאל א׳ כ״ב): רקיע כעין הקרח הנורא, והחיות של אש, שנא׳ (שם פסיק י״ג): ודמות החיות מראיהם כגחלי אש בוערות כלפירים, וכתיב (שם פסוק י״ד): והחיות רצוא ושוב כמראה הבזק, ולא זה מכבה זה ולא זה מזיק זה. 3) ב״ר ו׳ כמעט בסוף.

4) ירוש׳ ברכות פ״ה (ט׳ ע״א). בקשר עם הפירוש לויקרא כ״ו ו׳ (ע׳ לעיל 70) נאמר (וכנראה גם זה הוא מרשב״י): וכן הוא אומר מזמור שיר ליום השבת - למשבית מזיקים מן העולם, משביתם שלא יזיקו. ע״ד בהמות (איוב מ׳ י״ז) ע׳ ב״ר ו׳ [אצלנו הגי׳ רשב״ל - המתרגם]. ע״ד הלויתן, פסיקתא נ״ח ע״א: [נהר יוצא מעדן ושמו יובל וממנו הוא (הלויתן) שותה]. ויק״ר סוף פכ״ב. - להה׳ צ״ב ו׳, ע׳ לעיל כרך א׳ ח״ב 76 הע׳ 1.

5) איכה ר׳ א׳ י״ג. שהש״ר ה׳ י׳ (תני). אשור, כנראה ע״פ עזרא ו׳ כ״ב, הוא פרס. השוה נבואתי של ר׳ יוסי בן קיסמא, לעיל כ״א ה״ב 118. ע׳ ג״כ בסעיף הבא.

6) ברכות ל״א. ר׳ יוחנן בשמו. 7) סוף מס׳ ערלה.

8) סנהדרין ק״י: ברייתא, ר׳ שמעון בן יהודה מכפר עכו בשם ר׳ שמעון. בתוספתא סנהדרין סוף פי״ג בשם ר׳ שמעון בן ננס. שם רשב״י לא נזכר שם. בהוצאת צוקרמנדל נשמט גם השם ר״ש בן ננס. ע׳ לעיל כרך א׳ ח״א 99.

9) סנהדרין צ״ז. תנו רבנן. ואולם בדרך ארץ זוטא ריש פרק י׳ - אמר רשב״י.

10) ספרי דברים סוף פיסקא מ״ג. 11) ויק״ר כ״ד בראש הפרשה. במכילתא שמות י״ד ר׳ (26 ע״א) סתם. 12) סנהדרין צ: ר׳ יוחנן בשמו. השוה לעיל כ״א ח״א 122.

13) ב״ר כ׳. ע״ד קומתו של האדם בזמן התחיה ע׳ לעיל 42.

14) ספרי במדבר י״א ט״ז (פי׳ צ״ב). השוה ויק״ר י״א קרוב לסוף, תנחומא סוף שמות. [מויקרא רבה מוכח שכל הפיסקא צ״ב שבספרי הוא מאמרו של רשב״י: לא במקום אחד ולא בשנים המקום חולק כבוד לזקנים, אלא בכמה מקומות: בסנה (שמות ג׳ ט״ז): לך ואספת את

זקני ישראל, במצרים (שם פסוק י״ח): ובאת אתה וזקני ישראל, בסיני (שם כ״ד א׳): עלה אל ה׳ אתה וכו׳ ושבעים איש מזקני ישראל, במדבר (במדבר י״א ט״ז): אספה לי שבעים איש, באהל מועד (ויקרא ט׳ א׳): ולזקני ישראל. אף לעתיד לבוא וכו׳. כך לפי ג״י הרבה. ובספרי מביים: ובן אתה מוצא שהמקום מצטער על זקן אחד כנגד כל ישראל, שנא׳ (ישעי׳ מ״ז ו׳): קצפתי על עמי חללתי נחלתי, כביכול מחוללים על הכל (כלומר כל העם במשמע), אבל - על זקן (אחד) הכבדת עלך מאד - המתרגם]. 15) ספרי דברים א׳ י׳ (פיסקא י׳) ודברים י״א כ״א (פי׳ מ״ז) ומבאר שם: לחמה וללבנה מנין? שנא׳ (שה״ש ו׳ י׳): יפה כלבנה ברה כחמה; לרקיע מנין? שנא׳ (דניאל י״ב ג׳): והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע; לכוכבים מנין? שנא׳ (שם): ומצדיקי הרבים ככוכבים; לברקים מנין? שנא׳ (נחום ב׳ ה׳): כברקים ירוצצו; לשושנים מנין? שנא׳ (תה׳ מ״ה א׳): למנצח על שושנים לבני קרח; למנורת בית המקדש מנין? שנא׳ (זכרי׳ ד׳ ג׳): ושנים זיתים עליה וכו׳. בספרי פי׳ מ״ז בתחלה: „לשובע שמחות, פניהם של צדיקים עתידים להקביל פני שכינה״. יליף מן (תה׳ ט״ז י״) שׂבַע שמחות - שֶׁבַע שמחות. [בנראה שמחות כאן כמו נוגים - המתרגם]. בספרי פי׳ מ״ז יליף לחמה משופטים ה׳ ל״א, למנורה מהושע י״ד ז׳.

16) ספרי דברים י״א כ״א (סוף פי׳ מ״ז). שם אומר זה (כמו המאמר הבא אחריו) ר׳ יהושע בן קרחה, ואולם בילקוט ובלקח טוב כתוב רשב״י. בשם רשב״י נאמר ג״כ כזה בקה״ר א׳ ד׳ (רק במקום צדיקים - ישראל); בב״ר י״ב בקצור נמרץ - תני רשב״י.

ט. מאמרים פסידיפיגרפיים.

במדרש משלי מיוחסים לרשב״י דרשות למשלי א׳ י׳ 1), י״ג כ״ג, כ״ב כ״ח 2). בפרקי דר׳ אליעזר יש עשרה מאמרים בשם ר׳ שמעון ושנים מהם בשמו המלא ר׳ שמעון בן יוחאי. אחד מהם נמצא גם במקום אחר בשם רשב״י 3). רבם הם על ספורי המקרא ונושאיהם 4); אחד מדבר ע״ד שבעים המלאכים, הסובבים את כסא הכבוד, ושאליהם פנה הקב״ה במאמר (בר׳ י״א ז׳): הבה נרדה ונבלה שם שפתם 5); מאמר אחד ע״ד תחית הגוף 6). — במדרש אחד לחנכה מובאה דרשתו של רשב״י לתה׳ ל״ז ט״ו על מלחמת החשמונאים 7). ספור ע״ד מלחמה זו וסבתה בא ג״כ במדרש אחר לחנכה בשם רשב״י 8).

באמצע המאה השמינית לספה״נ בהשפעתן של השערוריות שבאו בעולם לרגלי ירידת האומיידים נתחבר חזון אפוקליפסי, שבו מנבא רשב״י לביאת המשיח. שם מסודרים בשיטה ההשקפות והחזיונות השונים שנאמרו מכבר על אדות ביאת המשיח 9). החזון הזה נגלה לרשב״י בהיותו במערה 10), וגם הושם שם בפיו מאמר ששמע מפי ר׳ ישמעאל בן אלישע 11). בזמן יותר מאוחר, בימי מסעי הצלב, נוצר חזון אחר, שגם כן מיוחס לרשב״י בשבתו במערה, ע״ד נסתרות העתיד וע״ד ביאת המשיח בסוף הממשלה המחמדנית 12). ע״פ הרב כנס המחבר הזה את החזיונות שכבר נוצרו אל תוך החזון שלו. וגם משתמש במאמרו של רשב״י ע״ד שבוע שבן דוד בא 13). בחזונו של רשב״י ממלא תפקיד ארמילוס מתנגדו של המשיח. במדרש אחר מסוג זה, המקושט בשמו של אליהו הנביא 14).

נאמר בשם רשב״י שמתנגדו של המשיח יהיה המלך האחרון של הפרסים — הכשרא 15).

מלבד היצירות המשיחיות הללו אין המדרשים המיסטיים העתיקים משתמשים כלל בשם רשב״י בתוך שאר גדולי האומה, שלהם מיחסים דבריהם. ורק בסוף המאה הי״ג נתפרסם בשמו ספר הזהר, שנעשה ליסוד לחכמת הקבלה לכל הדורות הבאים עד היום הזה והגדיל בזה את שם רשב״י באפן שאין דוגמתו. למרות החקירות שנעשו במשך זה יותר ממאה שנה ע״ד יצירת ספר הזהר, עוד היום אנו מוצאים לעתים קרובות שמוסיפים ליחס את הזהר לרשב״י 16).

הערות לסי׳ ט׳.

1) ע׳ ילקוט לאותו פסוק. שם מיוחס המאמר ששלמה למד מחכמת דוד לרשב״י. אך חכמתו של דוד היא הנאמר במשלי י״ג כ״א. אולי בעקב lapsus memoriae, או שבמקום זה צ״ל תה׳ א׳ א׳ — ובדרך חטאים לא עמד. 2) ע׳ ילקוט לאותו פסוק. תוכן הדרשה הוא שלא צריך להוסיף על שלש התפלות שיסדו האבות, אברהם יצחק ויעקב. אולי יש בזה כונה נגד מנהג המחמדנים להתפלל חמש פעמים ביום.

3) פ׳ ל״ג. מכח צדקה המתים עתידין לחיות. ומנין אנו למדין? מאליהו התשבי. השוה לעיל 86.

4) שמו של משה „טובי׳ (שמות ב׳ ב׳), פ׳ מ״ח; טענתו של משה, ריש פ׳ מ״ה; שאול ועמלק, ריש פמ״ט; מותו של אבישי, ה׳ מ״ג; יונה, פ׳ י׳ (השוה כדרש יונה ביהמ״ד ח״א 97); אסתר א׳ י״א, פ׳ מ״ט; ליצחק כהו עיניו מפני שבשעה שנעקד ע״ג המזבח ראה מראות אלהים, פל״ב.

5) פ׳ כ״ד. בודאי הכונה היא לע׳ שרים של ע׳ אומות. 6) פ׳ ל״ד.

7) ביהמ״ד הוצ׳ יילינק ח״א 135. הספור האגרי ע״ד מלחמות החשמונאים שבא שם אומר, שהקב״ה שלח כל השרים של שבעים אומות לעזרת ישראל. השוה לעיל הע׳ 5.

8) ביהמ״ד ח״א 137. 9) ביהמ״ד ח״ג 78–82: אלו הן הנסתרות שנגלו לר׳ שמעון בן יוחי. ע׳ אדות זה גרץ ח״ה ציון 16 (489–497). מ. שטיינשניידר Apokolypsen mit polemischer Tendenz Z. d. D. M. G. XXVIII, 635 f.

10) כראי לשים לב שבלגנדה התלמודית (סנהדרין צ״ח.) פגש ר׳ יהושע בן לוי את אליהו על פתח המערה של רשב״י וקבל ממנו ידיעות ע״ד ביאת המשיח. לפי גירסא אחרת (ע׳ ר״ם חלק פ׳ 147 ע״ב) הוא מצא את אליהו ואת רשב״י בעצמו על פתח המערה (או גן העדן). השוה הלגנדה בב״ר ריש ל״ה, שו״ט תה׳ ל״ו י״א.

11) ועוד היה ר״ש אומר ששמע מר׳ ישמעאל... מה ששמע מר׳ ישמעאל נמצא בשם זה עצמו בחזון משיחי קצר בפדר״א (ע׳ כ״א ח״ב 22). הדבור „ועושים בתי קברות מרעה לצאן׳ (בפדר״א: ויעשו בית הקברות למרבץ צאן אשפתות) מוסב על מאמר אחד משיחי של רשב״י, ע׳ לעיל סי׳ ח׳. לפי דברי גרץ שם ע׳ 494 החזון הזה הוא המקור שממנו לקח פדר״א. אך יותר נראה ששניהם לקחו מאיזה מקור יותר עתיק, שע״ז מתבאר יותר מה שהם נבדלים זה מזה באיזה שנויים קלים ובכלל הם דומים זה לזה מלה במלה.

12) ביהמ״ד ח״ה, 117–126 תפלת רשב״י. הוא נקרא בשם זה מפני שהחזון בא ע״י תפלה ביום של תענית. 13) ע׳ לעיל סי׳ ח׳. בסוף החזון הראשון (ביהמ״ד ח״ג פ״ב ולהלן) נמצא ג״כ את מאורעות השבוע שבן דוד בא. אולם זה וגם מה שקודם לזה מעמוד 81 שורה י״ג לקוח הכל מהמקור השני. ע׳ גרץ שם, ע׳ 497. בשנה הששית לפי החזון הזה לא באים „קולות׳ אלא

כוכבא דשב"ס. 14) ספר אליהו, ביהמ"ד ח"ג 65–68. 15) שם ע' 65. תנאים אחרים קורין שמות אחרים של המלך הפרסי: ר' אליעזר – ארתחששתא, ר' יהודה בן בתירא–כ"רש. השם של רשב"י כנראה הוא בזרו, כוזרוי. הגירסא „ר' שימיה אומר הבשרת שמו" כנראה נשתבשה מא"ר שמעון בן יוחי אומר הבשרת שמו. 16) ע' למשל קטלג: N 442 מן Kohlers Antiquarium, Leipzig 1886 S. 66. N 1486: Simon b. Jochai, Sefer Ha-Sohar. השוה ג"כ שטינשניידר Hebr. Bibliographie 1, 9.

פרק שלישי.

ר' יוסי בן חלפתא.

ר' יוסי בן חלפתא נצר ממשפחה שעלתה מבבל לארץ ישראל 1). לפי הנראה הוא היה מתגאה ביחוסו הבבלי, ולפיכך אמר: כל הארצות עיסה (כלומר שאין בהן משפחות טהורות לגמרי) לארץ ישראל וארץ ישראל עיסה לבבל 2). עיר מושבו היתה צפורי 3), ואביו ר' חלפתא היה מהיותר חשובים בתקופה שלפני גזרת אדריאנוס. לר' חלפתא היה משא ומתן, כפי שספר בנו, עם ר' גמליאל השני 4), ר' יוחנן בן נורי 5), ר' חנניה בן חכינאי 6), וכנראה היה אב־בית־דין בצפורי 7). כשאנו מוצאים את ר' יוסי אומר בשם בני דורו של ר' חלפתא אביו, אפשר שהוא קבל מאביו, ואפשר שהלך מזה קבל בעצמו מהם, שהיה לו משא ומתן עמהם 8). תלוי בספק אם היה גם הוא בבית המדרש דיבנה. הוא מספר שני מאורעות משם. במאורע אחד פסקו הזקנים איזו שאלה בהלכה 9), ובשני — ר' גמליאל השני 10). מצינו שהוא יחד עם ר' יהודה בר אלעאי למדו אצל ר' טרפון 11). גם ר' יוחנן בן נורי היה כנראה רבו 12). אך ביחוד היה ר' יוסי תלמידו של ר' עקיבא 13), והיה אחד מאלה התלמידים, שבעת רדיפות אדריאנוס קבלו סמיכה מר' יהודה בן בבא 14). מר' יוסי בן חלפתא נשארה רשימה חשובה כרונולוגית ע"ד העיר ביתר, שהיתה המקום הראשי למלחמת בר כוכבא 15). אחרי שנגמרה המלחמה השתתף גם ר' יוסי במועצה שהיתה באושא וגם הוא דרש דרשת הודיה לבני אושא שהספיקו להם כל צרכיהם 16). את מקום ישיבתו קבע אז בעיר מולדתו צפורי 17). יותר מאשר עם שאר חבריו היה נושא ונותן עם ר' יהודה בן אלעאי 18). יחס קרוב היה לו גם אל הנשיא ר' שמעון בן גמליאל השני. עם רשב"ג ועם ר' יהודה אנו מוצאים אותו פעם בכזיב (Ekdippa) 19), ופעם בעכו 20), ששם נטה הנשיא לדעת ר' יהודה, תחת שתמיד היה נוטה לדעת ר' יוסי, וא"ל ר' יוסי קצת בשחק: הגם לכבוש את המלכה (ההלכה) עמי בבית? (אסתר ז' ה') 21). הוא הגן על ר' מאיר בפני אנשי צפורי 22), וכן הגן עליו בפני הנשיא ר' שמעון

בן גמליאל [23]. ואחרי מותו בא לשכך חמת ר׳ יהודה נגד תלמידי ר׳ מאיר באמרו: יאמרו: מאיר שכב, יהודה כועס, יוסי שתק – תורה מה תהא עליה? [24] הוא גם מסר פתגמי ר׳ מאיר [25]. פעם כשנאמרו לפניו דברי רשב״י, קרא עליו את הכתוב, משלי כ״ד כ״ו: שפתים ישק משיב דברים נכוחים [26].

ר׳ יוסי בן חלפתא היה אומן לעבד עורות [27], וכנראה היה מצבו טוב [28]. הוא הוליד חמשה בנים והיה מתפאר בהם שנטע חמשה ארזים בישראל [29]. שנים מהם ר׳ ישמעאל ור׳ אלעזר קנו להם שם גדול. גם ר׳ מנחם נזכר לעתים לא רחוקות בקבלות התנאים [30]. ר׳ חלפתא נקרא בשם אבי אביו [31]. שם הבן החמישי הוא שם יוני אבל לא בכל מקום הוא שוה [32]. — בין ר׳ שמעון בן יוחאי ובין ר׳ יהודה בר אלעאי תפס ר׳ יוסי במה שנוגע לדעות פוליטיות מקום ממוצע. כאשר שבח ר׳ יהודה את מעשי רומא והעיר בזה התנגדות נמרצה מצד רשב״י, שתק ר׳ יוסי [33]. אך הממשלה חשבה לו את השתיקה לחטא והגלתה אותו לצפורי [34], שבזה אבדה לו האפשרות להרביץ תורה במקום אחר ולהשתתף באספות ובמועצות.

גם בהלכה בחר ר׳ יוסי להיות מְמַצֵּעַ בין הדעות המתנגדות של ר׳ יהודה ור׳ מאיר [35]. ביחוד הוא מסכים תדיר לדעת רשב״י [36], וגם בזה דומה לרשב״י שגם הוא נותן טעם למצות [37]. דבר אופי הוא שבמקצוע ההלכה היתה ידיעתו תמיד בטוחה ויש לו על מה לסמוך: „ר׳ יוסי נימוקו עמו״, כך ספר שבחו איסי בן יהודה, שהיה מונה שבחם של חמשת החכמים, ראשי תלמידי ר׳ עקיבא [38]. בין מאמריו תופסות מקום ביחוד הקבלות של הלכות עתיקות והמאורעות של ימי קדם [39]. לאהבתו לקבלות הסטוריות [40] מסכים מאמרו של ר׳ יוחנן האמורא הא״י: „מאן תנא סדר עולם? ר׳ יוסי״ [41]. את המאמר הזה בודאי שצריך לפרש כך: יסוד ספר הקבלה הזה הוא אמנם יותר עתיק, והחמר שבא בו נערך, כמו גם בשאר ספרי הקבלה של התנאים, בבית מדרשו של ר״ע, ורק שבין התנאים הגדולים הללו היה גם ר׳ יוסי ב״ח, שהוא הוסיף לעמול לעבודו ולשכלולו [42]. גם באגדה שלו, שחלק ממנה נמצא בסדר עולם, תופסת מקום בראש הקביעות הכרונולוגית של המאורעות שבכתבי הקדש וכן העבוד המדרשי של החמר ההסטורי שנמצא בתנ״ך [43]. זולת זאת אין מאמרי ר׳ יוסי באגדה, כמו במספרם כך בתכנם, מגיעים לשל חבריו [44]. אולם נשארו ממנו הרבה דברים של סנגוריה משיחותיו עם איזו מטרונה. מלבד זאת חשובים הם ביחוד מאמריו במקצוע הפלוסופיה הדתית.

הערות לפתיחתא.

1) ע׳ פרנקל 164 ע״פ רש״י יומא ס״ג: ע׳ בכל ואת המסרת שבירוש׳ תענית פ״ד ה״ב (68 כ״ב) [ר׳ יוסי בי ר׳ חלפתא מבני יונדב בן רכב], וכן בב״ר צ״ח.

2) קדושין ע״א. ר׳ חנינא בר חמא בשם ר׳ ישמעאל ברי יוסי בשם אביו. לפי האמור בב״ק פ״ג ע״א, התנגד ר׳ יוסי בבבל ללשון הארמית. באמרו: בבבל לשון ארמי למה? או לשון הקדש או לשון פרסי. כך מחליט ראה״ו, דור דור ודורשיו ח״ב 162 הע׳ א׳. אבל הפרסית נעשתה לשפה מדוברת בין היהודים בבבל רק במאה השלישית. ואולם לפי גירפת רבינוביץ, ד״ס חלק י״ב 93 ע״ב, לא יוסי בן חלפתא הוא האומר אלא רב יוסף האמורא. 3) ע״ד המצב הטוב שהיה בעיר הזאת מלפנים מספר ר׳ יוסי בדרך גוזמא (ב״ב ע״ה): אני ראיתי צפורי בשלותה והיו בה מאה ושמונים אלף שווקים של מוכרי ציקי קדרה.

4) תוספתא שבת י״ג (י״ד) ב׳ [ר׳ יוסי בן חלפתא אמר לר״ג: זכור הייתי ברבן גמליאל הזקן אבי אביך וכו׳], בבלי שבת קט״ו: 5) תוספתא מע״ש א׳ י״ג, תוספ׳ ב״ב ב׳ י׳, בבא בתרא נ״ו: תוספתא כלים (ב״מ) א׳ ה׳, תוספ׳ אהלות ה׳ ל׳.

6) ע׳ לעיל כ״א ח״ב 142. 7) תוספ׳ תענית סוף פ׳ א׳: כך הנהיג ר׳ חלפתא בצפורי. השוה ג״כ תוספ׳ כלים (ב״ב) ב׳ ב׳. 8) ר׳ יוסי בשם תנאים הללו: ר׳ גמליאל השני, ע׳ לעיל כ״א ח״א 72, תוספ׳ כלים (ב״ק) ו׳, י״ז; — ר׳ ישמעאל בן אלישע, תוספ׳ ב״ק ו׳ י״ח, תוספ׳ מקואות ו׳ (ז) י״ד (במשנה מקואות ט׳ ו׳ נשמט — משום ר׳ ישמעאל), ברייתא תמורה כ״א ע״א, השוה תוספ׳ סנהדרין נ׳ ה׳; — ר׳ יוסי הגלילי: תוספ׳ מכות ה׳ (ד׳) י״א; — ר׳ חנינא בן גמליאל, ע׳ לעיל כ״א ח״ב 143; — חנניה בן אחי ר׳ יהושע, תוספ׳ פאה ג׳ ה׳ (במשנה פאה ו׳ ט׳ רק — ר׳ יוסי אומר); — שמעון בן זומא, תוספ׳ סנהדרין ג׳ ה׳ (בברייתא תמורה כ״א ע״ב: בן עזאי); — ר׳ אליעזר בן יעקב, ברייתא שבת קכ״ה, תוספ׳ שבת י״ד (ט״ו) ג׳; — ר׳ יוחנן בן נורי, תוספ׳ כלים (ב״ק) ב׳ ז׳, תוספ׳ כלים (ב״ב) ז׳ ט׳. 9) תוספתא כלים (ב״ב) ה׳ ו׳.

10) תוספ׳ כלים (ב״מ) י״א ב׳. 11) ע׳ תוספ׳ שביעית ד׳ ר׳; שם בכורות ה׳ ז׳ (ברייתא בכורות, ס״ה:). 12) ע׳ תוספ׳ כלים (ב״ק) ו׳ ד׳, תוספתא יבמות י׳ ג׳. בתוספתא מגילה ב׳ ד׳ מספר ר׳ יוסי בן חלפתא כי בימי הגזרות בצפורי קרא ר׳ יוחנן בן נורי את המגלה בלילה. בתוספ׳ שביעית ד׳ י״ג מספר ר׳ יוסי מעשה שזרעו כרם גדור בצפורי בצלים... ובאו ושאלו את ר׳ יוחנן בן נורי וכו׳. 13) ר׳ יוסי מספר מעשיות מבית המדרש של ר׳ עקיבא: תוספ׳ דמאי ד׳ י״ג; תוספ׳ בכורות ד׳ ח׳ (ברייתא בכורות מ.); תוספ׳ נגעים א׳ א׳; תוספ׳ פרה ה׳ (ד) י׳. 14) ע׳ לעיל כ״א ח״א 123. בודאי באותו זמן ברח ר׳ יוסי לאסיה, כמו שמסופר בב״מ פ״ד. כמו כן שבתו בנציבין כמו שנז״ל כ״א ח״ב 103.

15) ירוש׳ תענית פ״ד (69 ע״א) [חמשים ושתים שנה עשת ביתר אחר חרבן ביהמ״ק...], גרץ ח״ד 452. גם המאמר שבימי מלחמת בר כוכבא כל אלה שמשכו בערלתם חזרו וניםולו (ע׳ גרץ ח״ד 79) מוצאו ג״כ מר׳ יוסי, כמו שנראה מירוש׳ שבת פי״ט (17 ע״א): אמר לו ר׳ יוסי וכו׳. ואולם במקורות אחרים (תוספ׳ שבת ט״ו (ט״ז) ט׳). בבלי יבמות ע״ב: ב״ר מ״ו בסוף רק — „אמרו" בלבד. 16) ע׳ לעיל 38 הע׳ 8.

17) השם צפורי נזכר בהלכותיו של ר׳ יוסי: תוספ׳ דמאי א׳ א׳; תוספ׳ מכות א׳ ג׳ (ברייתא ב״ב קע״א.); תוספ׳ כלים (ב״מ) ז׳ ב׳; תוספ׳ מכשירין נ׳ ה׳; בבלי שבת ל״ח. סנהדרין י״ט. ע׳ ג״כ שבת קי״ח: ר׳ יוסי אומר: יהי חלקי ממכניסי שבת בטבריא (שיושבת בעמק והשמש ממהרת שם לשקוע) וממוציאי שבת בצפורי (שיושבת על ההר והשמש מאחרת שם לשקוע); סנהדרין ק״ג ע״א וכו׳. ע׳ ג״כ סנהדרין ל״ג ע״ב: אחר ר׳ יוסי לצפורי; תוספתא יום הכפורים א׳ ד׳ (יומא י״ב): מעשה ביוסף בן אולם מצפורי ששמש כהן גדול שעה אחת ולא היה ראוי לא לכהן גדול ולא לכהן הדיוט... 18) ע׳ תוספתא תענית ב׳ ו׳; תוספ׳ מכות א ג׳; תוספ׳

עבודה זרה ג׳ י״ג; תוספ׳ כלים (ב״מ) ו׳ י״ד (משנה כלים י״ז ו׳); ב״ר ע״ד קרוב לראש; בבלי נדרים מ״ט: יומא פ״ג: מדרש שמואל פ״נ (על הכתוב ש״א ט׳ י״ב).

19) תוספ׳ מע״ש ג׳ י״ח. 20) תוספ׳ ברכות ה׳ ב׳, ירוש׳ פסחים ריש פ״י (37 ע״ב), בבלי פסחים ק. 21) רשב״ג אומר משמו של ר׳ יוסי, תוספ׳ דמאי ג׳ י״ב; תוספ׳ טהרות י״א ט״ז. – ר׳ יהודה הנשיא בנו של ר׳ שמעון בן גמליאל הרבה להלל מאד את ר׳ יוסי. ע׳ לקמן ע׳ 108 הע׳ 6. 22) ע׳ לעיל ע׳ 2.

23) הוריות י״ג: ששם נאמר שר׳ יוסי אמר לרשב״ג ביחס לר׳ מאיר שהוצא מביהמ״ד: תורה מבחוץ ואנו מבפנים. 24) קדושין נ״ב: נזיר נ׳ א׳.

25) ע׳ תוספ׳ בכורים א׳ ב׳; שם חולין ב׳ י״א (ב׳ חולין ל״א); שם מקואות נ׳ ד׳.

26) ע׳ תוספתא פאה סוף פ׳ א׳, וב״ב ט׳ י״ב (ב׳ גיטין מ׳). האגדה שבתנחומא ב׳ וירא סי׳ ל״ח שר׳ יוסי בן חלפתא הכניס את ר׳ אלעזר בנו של רשב״י לתלמוד תורה, לקוחה מבבא מציעא פ״ח ונשתבשה כאן. ע׳ לקמן פרק י״ד סימן א׳.

27) שבת מ״ט ע״א וב׳ – שלחא הוה. ר׳ חנינא בר חמא (ע׳ לעיל הע׳ 2) בשם ר׳ ישמעאל בנו של ר׳ יוסי. 28) ע״ד מצב ביתו ע׳ לקמן ע׳ 108 הע׳ 7. על השאלה איזהו עשיר, שבת כ״ה ב׳, השיב: כל שיש לו בית הכסא סמוך לשלחנו. 29) שבת קי״ח: ירוש׳ יבמות 2 ע״ב, ב״ר פ״ה. [ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי, ור׳ אלעזר ברי״ ור׳ מנחם ברי״ ור׳ חלפתא ברי״ ור׳ אבדימוס ברי״].

30) עפ״י האמור בשבת שם הוא ר׳ מנחם הוא ורדימוס ולמה נקרא שמו ורדימוס? שפניו רומין לורד. אעפ״כ ע׳ בהערה דלקמן 32.

31) ר׳ יוסי בן חלפתא בעצמו אומר (ב״ר סוף ל״ז נגד ד׳ רשב״ג): הראשונים ע״י שהיו מכירין את יחוסיהם, היו מוציאים שמם (קורין שם לבניהם) לשם המאורע, אבל אנו שאין אנו מכירים את יחוסנו, אנו מוציאין לשם אבותינו. ור׳ שמעון בן גמליאל אומר: הראשונים ע״י שהיו משמשין ברוח הקדש היו מוציאין לשם המאורע, אבל אנו שאין אנו משתמשין ברוח הקדש, אנו מוציאין לשם אבותינו. 32) בספרא ויקרא כ״ג כ״ב (101 ע״ג) נקרא – אוורדימוס, בירוש׳ שביעית פ״ה (38 ריש ע״ב) אבירורימוס, ירוש׳ יבמות 2 ע״ב וב״ר פ״ה (ע׳ הע׳ 29) אבדימוס, ובבבלי נדרים פ״א ע״א ושבת קי״ח ע״ב ורדימוס. לד׳ לוי ח״א 505 ע״א, שלוה מסכים גם קאהוט ה״נ 255 ע״א, זהו השם היוני *Ευδαιμων*, אבל יותר קרוב שהוא בא מהשם *Ευρυδημος*, שנמצא אצל הירודוט ושהוא מתאים אל השם רחבעם העברי, והוא השם היסודי שממנו נשתנה לכמה שמות. במקום אבדימוס בא ברשימת שמות בני ר׳ יוסי בבבלי שבת – אבטילס (דומה ל־*Εὐτελης*), אבל היא לא נזכר עוד בשום מקום בתור בן ר׳ יוסי ואולי נחלף פה בשם אבטילוס, שר׳ יוסי אמר בשמו (תוספתא עירובין סוף ג׳). 33) ע׳ לעיל 49 הע׳ 22.

34) ר׳ יוסי ששתק יגלה לצפורי, שבת ל״ג: השיחה בעצמה היתה לא בצפורי, אלא אולי באושא, ע׳ M. Joel מאנאטסשריפט שנת 1857, ע׳ 87; פרנקל 167 מסכים להגהת בעל סדר הדורות – „יגלה מצפורי״ ומקשר בזה את גלותו לאסיה (לעיל הע׳ 14), אבל אין זה מבוסס למדי. להגהה זו מסכים גם גרץ (ח״ר 208 הע׳ 1) ועל יסוד האמור בירוש׳ ע״ז 42 ע״ג. שר׳ יוסי לא מת בצפורי (מו״ק כ״ה:), אלא בלודקיא (Laodicea). ואולם במסרת שבע״ז כנראה נחלף ר׳ יוסי במקום ר׳ ישמעאל בנו, שלפי דברי הבבלי ב״מ פ״ד ע״א ברח ללודקיא. המקורות האחרים סותרים לדעה זו, שר׳ יוסי כלה את שנותיו האחרונות או את השנים שבהן הראה את פעולתו מחוץ לעיר צפורי. 35) ע׳ פרנקל 165, וייס ח״ב 162.

36) ע׳ לעיל ע׳ 46. 37) ע׳ וייס ח״ב 163. 38) גיטין ס״ז. אדר״נ פי״ח (ע׳ לעיל כ״א ח״א 162 הע׳ 6). אמרה זו שעליה חזר גם ר׳ יהודה הנשיא (גיטין שם) ושגם אחרי זה הובאה בהור אמה מחלטת (ערובין נ״א. בכורות ל״ז.) היא דוגמא יחידה למלה נמוק, שבלי ספק מקורה *νομικη* sc. *επιστημη* (לוי ח״נ 388). בערוך ערך „נמק׳ מרצה הפתגם בלשון זו: כל תורתו סדורה בפיו (ברש״י באופן אחר). ואולם איני הושב שצורת־המלה „נימוקי״ היא אחת עם *νομικη*

ולנקד זה בדעת לוי נִימוֹקִי או נִימוּקִי, אלא זה שם שנגזר בצורה עברית יפה נִימוּק על משקל פעול (השוה: פִּיוּם מן $\pi\epsilon\tilde{\iota}\sigma\iota\varsigma$, שמזה משתמשים גם בפעל פַּיֵּם) עב בנוי נסתר. – גרץ IV, 200, בלא כל ראיה אחרת ורק על יסוד אמרה זו, מניח הנחה שבזו: קבץ המשניות שחבר ר׳ יוסי בשביל צרכי למודו נקרא בשם היוני Nomikon (קבץ הקים). – ראיה לזה שר׳ יוסי לִמֵּד את המשנה כמו שקבל ע״פ עריכתו של ר׳ עקיבא, נראה מתוך קריאתו, שבאה בסוף כלים: אשריך כלים שנכנסת בטומאה ויצאת בטהרה ; – השוה ג״כ תוספתא ברכות ב׳ ט״ו (ברייתא ברכות כ״ב.) בהלכה אחת של ר׳ יוסי: „ובלבד שלא יציע את המשנה״.

39) וויס ח״ב 163. צריך להזכיר כאן את הידיעות שמסר ריב״ח בדבר ביהמ״ק ועבודת המקדש: תוספתא יוהכ״פ א׳ ד׳ (יומא י״ב:) תוס׳ שם ד׳ (ג׳) י״ב; תוספ׳ ערכין א׳ ט״ו; משנה כלים א׳ ט׳; תוספ׳ כלים (ב״ק) א׳ ז׳; תוספ׳ סוכה ג׳ ט״ו (ירוש׳ סוכה 54 ר״ש ע״ד); ב׳ סוכה מ״ט. 40) ע׳ ביחוד ע״ד סדר בתי הדינים שהיו נהוגין בזמן הבית, תוספ׳ חגיגה ב׳ ט׳ וסנהדרין ז׳ א׳. 41) יבמות פ״ב:

42) השוה Joel, מאנאטסשריפט 1857 ע׳ 88. לוויס ח״ב 251 דעה אחרת בזה. אחרי שבסדר עולם בא כמה פעמים „ר׳ יוסי אומר״ ואחרי שבאו בו מאמרים מתנא״ם מאוחרים, לבן מוכרחים לומר שה„סדר עולם״ שבצורה זו שלפנינו איננו אותו ה„סדר עולם״ הקדמון של ר׳ יוסי. בתבנית שסדרתי לי הבאתי רק אלה המאמרים ששם ר׳ יוסי נקרא עליהם. שאר המאמרים הסתמיים שבסדר עולם, אעפ״י שאפשר מאד שהם של ר׳ יוסי ולא רק שמסרם בשם אחרים – לא הכנסתי. – לעיל כ״א ח״ב 72 הע׳ 4 מובא, שמאמר של ר״ע אחד שבא במשנה לא שלם, בא סתם בשלמות בסדר עולם. 43) לפי דברי וייס ח״ב 164 אין מאמרי ר׳ יוסי בפרוש המקרא במדרשי התנאים ובתלמוד עולים על מספר שמונים, והחצי מזה הם בהלכה.

44) ע״ד הפעולה הנמרצה שעשתה דרשתו של ר׳ יוסי בצפורי על הכתוב איוב ב״ד ט״ו, מספר הבבלי סנהדרין ק״ט. אולם המקורות הארצי־ישראליים (ירוש׳ מע״ש ב״ה, 55 סוף ע״ה, וב״ר ב״י) מיחסים זה לר׳ חנינא בר חמא שג״כ ישב בצפורי. – פרט אחד מדרשה אחרת של ר׳ יוסי, סנהדרין ק״ג א׳ וב׳, מובא להלן בסי׳ ג׳.

א. מאמרות ופתגמים.

— כל המכבד את התורה, גופו מכבד על הבריות, וכל המחלל את התורה גופו מחלל על הבריות 1). — בשיטה זו באו ממנו עוד איזה פתגמים: לא מקומו של אדם מכבדו, אלא אדם מכבד את מקומו, שכן מצינו בהר סיני שכל זמן ששכינה שרויה עליו אמרה תורה (שמות ל״ד ג׳): גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא, נסתלקה שכינה ממנו, אמרה תורה (שם י״ט י״ג): במשך היובל המה יעלו בהר 2). — רד מטה (כדי שתעלה) למעלה, למעלה (ואם אתה מבקש לעלות למעלה, אז תרד) למטה, כל המגביה עצמו על דברי תורה סוף שמשפילין אותו, וכל המשפיל עצמו על דברי תורה, סוף שמגביהין אותו 3). — גדולה וקנה (מנוי לראש הצבור, לראש ישיבה). אם זקנים הם חביבים הם (כלומר בודאי שחביבים הם), אם נערים הם נטפלה להם ילדות (כלומר ילדותם נעשה טפלה), והעקר הוא המשרה החשובה שעלידם 4).

בבואו להשב השבונות נפשו על ארהות חייו משתבה ר׳ יוסי, מלבד מה שהקים המשה ארזים, כלומר המישה בנים הכמים בישראל 5), בהמשה דברים, ששנים מהם מראים על מרת בישתו 6), אחד על דקדוקו בקריאת שם 7), שני מאמרים ע״ד הכבוד שהיה הולך להבריו ההכמים 8). וכן ע״ד נִמְכַת רוחו 9). — רגש מוסרי עמק ונאה נשקף מתוך מאמרו: טובה מרדות אחת בלבו של אדם מכמה מלקיות, שנא׳ (הושע ב׳ ט׳): ורדפה את מאהביה וכו׳ ואמרה אלכה ואשובה אל אישי הראשון 10). מִסְפַּר 11): ר׳ יוסי בר הלפתא אתון תרין בר נש מידון קדמוי (שנים באו לפניו לדין), א״ל: על מנת שתדיננו דין תורה. אמר לון: אני איני יודע דין תורה (אלא לפי טענותיכם אני דן אתכם), אלא היודע מחשבות יפרע מאותן האנשים. (אם אינכם מדברים לפני אמת). מקבלין עליכון מה דנא אמר לכון (מקבלים אתם עליכם מה שזה אומר לכם)? — שורה של מאמרים נשארו ממנו, שאם אמנם אינם קְבֻצִּים, אך כלם דומים זה לזה בצורתם, שבהם הוא מציין את האזהרה למצות שונות והשכר הגדול שמגיע בעדן 12): יהא הלקי מאוכלי שלש סעודות בשבת; — יהא הלקי ממכניסי שבת בטבריה וממוציאי שבת בציפורי 13); — יהא הלקי ממתפללים עם דמדומי המה 14); — יהא הלקי מגומרי הלל בכל יום 15); — יהא הלקי ממושיבי בית המדרש (הקוראים לתלמידים לשבת ללמוד) ולא ממעמידי בית המדרש (אלה שקוראים להפסיק מלמודם); — יהא הלקי מגבאי צדקה ולא ממהלקי צדקה 16); — יהא הלקי ממי שהושדין אותו בדבר ואין בו 17); — יהא הלקי ממתי בדרך מצוה 18); — יהא הלקי ממתי בחולי מעים 19). — הנותן את הקין 20) אין לו הלק לעולם הבא והשונא הכמים ותלמידיהם ונביא השקר ומספר לשון הרע אין לו הלק לעולם הבא. — ע״ד ערכה ההשוב של מלאכה נמצאו ממנו שני מאמרים. שאולם נתיהסו גם לתנאים אהרים 21).

הערות לסי׳ א׳.

1) אבות ד׳ ו׳. באדר״נ פב״ז מובא רק ההצי הראשון מהפתגם ומוסיף שנאמר (ש״א ב׳ ל׳): כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו, ואולם בכתבי יד (ע׳ מהדורת שכטר דף 42 ע״א) נמצא גם החצי האחרון. כנראה בכסדבר ר׳ ח׳ קרוב לראש לקוה המאמר מאדר״נ (תני ר׳ יוסי) והוא שלם יחד עם הראיה מהכתוב. ובהתאמה ללשון הכתוב נאמר שם במקום מְחֻלָּל, מְחֻלָּל - מבֻזה ומְבֻזֶּה.

2) תענית כ״א: מכילתא י״ם י״ג (64 ע״א), ששם אולי צריך להחליף את המשפטים: ר׳ יוסי אומר כל זמן שהשכינה בהר... מכאן אמרו לא מקומו... במכילתא במקום ל״ג ג׳ בא הכתוב י״ט י״ב, וכל הנוגע בהר מות יומת, שזה מתאים יותר לענין.

3) אדר״נ פי״א, בקשר עם מאמרו של ר״ע שהובא לעיל I ה״ב 49, בנוסח ב׳ (23 ע״ב) בא פתגם זה בלשון יותר פשוטה: אם השפיל אדם את עצמו למטה, מגביהין אותו למעלה, ואם... השוה מאמרו של ר׳ יוסי ע״ד הנחש, אדר״נ פ״א: ט״ב עשרה טפחים ממאה אמות ונופל.

4) ויק״ר י״א קרוב לסוף. 5) שבת קי״ח: ע׳ לע״ל 103.

6) הדבר הראשון (שבה נשתבח גם רבינו הקדוש): מימי לא נסתכלתי במילה שלי; והשני – מימי לא ראו קורות ביתי אמרי חליקי. בירוש׳ ברכות פ״ג (6 ע״ג) נקרא ר׳ יוסי בשם גוף קדוש. ובירוש׳ גטין סוף פ״ו (48 ע״ב) מְסַפר שר׳ יהודה הנשיא כשרצה להקשות על דברי ר׳ יוסי אמר: אנן עלובייא מקשייא על ד״ר יוסי (אנו העלובים מקשים על ר״י)! כשם בין קדשי הקדשים להולי חולין, כך בין דורינו לדורו של ר׳ יוסי.

7) מימי לא קריתי לאשתי אשתי ולשורי שורי אלא לאשתי ביתי ולשורי שדי. השוה ברכות ט״ז: על עבר כשר שמת א״ר יוסי שצריך להספידו: הוי איש טוב ונאמן ונהנה מיגיעו. בב״ר ריש פמ״ה מְסַפר: איתתיה דר׳ יוסי הות מכחשא עם אמתיה (אשתו של ר״י התקוטטה עם שפחתו), אכחשא קדמה (הכחיש ר״י את אשתו בפני השפחה). א״ל: מפני מה אתה מכחישני בפני שפחתי? א״ל: לא כך אמר איוב? (ל״א י״ג) אם אמאס משפט עבדי ואמתי בריבם עמדי.

8) מימי לא עברתי על דברי חברי. יודע אני בעצמי שאיני כהן ואם אמרו לי חברי עלה לדוכן, הייתי עולה. 9) מימי לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי. פירושו של המאמר הזה נראה מתוך דברי רבא (ערכין ט״ו ס״ף ע״ב) דאמר: כל מילתא דאיתאמרא קמיה מריה לית בה משום לישנא בישא (כל דבר שנאמר בפני המְדבר אין בזה משום לשון הרע), וע״ז סביא ראיה מדברי ר׳ יוסי. ולפיכך צ״ל „שלא חזרתי לאחוריי להביט אם המְדבר נמצא קרוב. אך לפי פירוש אחר שברש״י: שאם באו הבעלים ואמרו: למה דברת כן? לא הייתי הוזר מדברי אלא אומרם בפניהם. הפירוש הראשון נראה יותר מחֻור.

10) ברכות ז. ר יוחנן בשמו. מרדות הוא כנראה מוסר כליות. השוה הבטוי: לבו נוקפו (לוי ח״ג 440 ע״א), וגם הלשון התנכ״י (ש״א כ״ד ו׳): ויך לב דוד אותו.

11) ירוש׳ סנהדרין ריש פ״א (18 ע״א). 12) שבת קי״ח.

13) בירוש׳ ברכות פ״ד (7 ע״ג) מספר ר׳ חנינא בר חמא: משבני ר׳ ישמעאל בי ר׳ יוסי אצל פונדק אחד, אמר לי באן נתפלל אביו של לילי שבת בערב שבת. – המאמר שמסר ר׳ יוחנן בשם ר׳ יוסי ע״ד השבה, שבת קי״ח א׳, הוא לפי גירסת האלפסי ר׳ יוסי בן זמרא, שבשמו אמר ר׳ יוחנן עוד באיזה מקומות. 14) השוה ברילל ח״א 181. בירוש׳ ברכות פ״ד (7 ע״ב) אומר זה ר׳ יוסי ב״ר חנינא, אבל ברור הוא שזה נשתבש ע״י פתרון לא נכון של ר״ת „ריב״ח״ – ר׳ יוסי בן חלפתא. 15) ע״ד הבאור של התלמוד, שכונתו של ר״י הוא לפסוקי דזמרה, השוה סופריב סוף פי״ז. 16) השוה מדרש משלי י׳ ג׳ – הנוטלה יודע ממי נוטלה והנותנה אינו יודע למי נותנה. 17) השוה מו״ק י״ח. 18) שבת שם.

19) שבת שם [התלמוד מבאר: דאמר מר רובן של צדיקים מתים בחולי מעים].

20) פירושו היא בודאי במו המחשב קץ, דרך ארץ רבה פי״א.

21) בנו״ב של אדר״נ פכ״א (22 ע״ב) יש שני מאמרים שמתחילים „גדולה היא מלאכה׳; המאמר הראשון היבא בנוסח א׳ פי״א בשם ר׳ טרפון, והשני – שם – בשם ר׳ עקיבא (ע׳ לעיל [ח״ב 29 וע׳ 85. המאמר ע״ד הבטלה באדר״נ שם מיוחס על פי ב״י לא לר׳ טרפון, אלא לר׳ יוסי, ע׳ נ״ב לע״ל] ח״א 72.

ב. תלמוד תורה. תפלה. מצות.

[מי שאינו מראה סימן ברכה במשנתו בתוך] שלש שנים [שוב אינו מראה], שנא׳ (דניאל א׳ ה׳): ולגדלם שלש שנים 1). — אפילו לא האיר עיניו אלא במשנה אחת זה הוא רבו 2). — אעפ״י שיש לו ממי ללמוד ישמא (מותר

לו לכהן להטמא) שאין מכל אדם זוכה אדם ללמוד, אלא ממי שזכה לו 3). — מה בין נבונים לחכמים (דברים א׳ י״ג)? חכמים דומים לשלחני עשיר, כשמביאים לראות רואה, כשאין מביאים יושב ותוהה; נבון דומה לשלחני תגר, כשאין מביאין לו לראות מביא משלו ורואה 4). — למד ולא לימד אין לך הבל גדול מזה 5). — היושב בארץ ישראל ועוסק בתורה הרי הוא מקבל פני השכינה 6). —

המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה 7). — תה׳ ס״ט י״ד. ואני תפלתי לך ה׳ עת רצון. עתים לתפלה (כלומר יש עתים קבועים שאז צריך להתפלל והתפלה יותר נשמעת) 8). — מנין לעומדים בבית הכנסת [בשעה שהחזן] אומר ברכו את ה׳ המברך, שעונים אחריו: ברוך ה׳ המבורך לעולם ועד? ת״ל (דברים ל״ב ג׳): כי שם ה׳ אקרא, הבו גדל לאלהינו 9). — היה מהלך במקום סכנה וליסטין מתפלל תפלה קצרה 10). איזו היא תפלה קצרה? שמע קול תפלת עמך ישראל ועשה מהר בקשתם. ברוך שומע תפלה 11). — כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות (כלומר מנוסח הקבוע) לא יצא ידי חובתו 12). — אין היחיד רשאי לסגף עצמו בתענית שלא (יהליש ו)יפול על הצבור, ויהיו צריכין לפרנסו 13). — שלשה דבקי [נ״א: בדקי] מיתה מסורין לנשים: נדה, חלה והדלקת הנר (שאם אינן מקימות הן מתחייבות מיתה בידי שמים) 14).

הערות לסי׳ ב׳.

1) תוספתא שקלים ג׳ כ״ו; חולין כ״ד. 2) ברייתא ב״מ ל״ג. [לענין אבדתו ואבדת רבו אבדתו קודמת, אבדת אביו ואבדת רבו אבדת רבו קודמת, שאביו הביאו לעוה״ז, ורבו שלמדו חכמה מביאו להיי העוה״ב]. בתוספתא ב״מ ב׳ כ׳ ובהוריות ב׳ ה׳: כל שהאיר עיניו במשנתו. ע״ד הבטוי הזה ע׳ לעיל 5 הע׳ 25. ע׳ ברילל Begriff und Ursprung der Tosefta (Zunz Jubelschrift) A. 46. 3) תוספ מו״ק ב׳ א׳ וע״ז א׳ ה׳, ברייתא ע״ז י״ג.

4) ספרי לאותו פסוק (פי׳ י״ג). בתור תשובה על שאלתו של אריוס (לוי וקאהוט אינם מביאים את השם הזה). בתוספ׳ ב״מ ג׳ י״א מובאה איזו שאלה חריפה ששאל אריוס לפני החכמים. הבטוי יושב ותוהה נמצא ג״כ בב״ר סוף פ׳ ב׳ ע״ד בן זומא שיצא מדעתו (ע׳ לעיל] ה״ב 135 הע׳ 4). הכם הוא המקיים תלמודו (ע׳ ע״ד הכמה לעיל] ה״א 134); נבון הוא מי שיש בו כח יצירה עומד ברשות עצמו. 5) קהלת ר׳ ה׳ ט. ר׳ יעקב בר אבינא בשמו.

6) מפה שלימד לבנו ר׳ ישמעאל על יסוד הכתוב תה׳ ה׳ ד׳, שב בשו״ט [לא מצאתי המתרגם]. לא מיבן הוא מאמרו באדר״נ נוסה ב׳ פל״ה (42 ע״ב): יהי כל שלך גדול ממך ואל תלמוד מחצה למחצה וה״א גדולה למבקשיה. 7) יבמות ק״ה: ר׳ ישמעאל בנו בשמו. „למטה׳ – כלפי ארץ ישראל, דשכינה התם קיימא, כדכתיב (מ״א ט׳ נ׳): והיו עיני ולבי שם כל הימים – מפירש״י. 8) מאמר שנמצא בהרבה מקימות: ירוש׳ מבות פ״ב (31 ע״ד בסוף); פסיקתא 157 ע״ב; איכה ר׳ ג׳ ט״ג; תנה׳ ב׳ מקץ י״א; שו״ט ב״ה בסוף וס״ט. השוה ביהמ״ד ה״ה 75. ע׳ להלן סימן ה׳. 9) ספרי לאות׳ פסוק (פ׳ ש״ו קרוב לסוף) וע״ז בא סיוע מר׳ נהוראי, שבבבלי ברכות נ״ג; ונזיר ס״ו ב׳ נעשה מזה פתגם דומה לזה ומיוחס לר׳ יוסי: „גדול העונה אמן יותר מן המברך׳. במכילתא שמות י״ג ב׳ (19 ע״ב) מיוהסת הראיה מהכתוב לר׳ חנניה בן אחי ר׳ יהושע

10) ברכות ג' סוף ע"א: „תניא, א"ר יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל. בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח עד שסיימתי תפלתי. לאחר שסיימתי תפלתי אמר לי: שלום עליך, רבי; ואמרתי לו: שלום עליך רבי ומורי; ואמר לי: בני מפני מה נכנסת לחורבה זו? אמרתי לו: להתפלל. ואמר לי: היה לך להתפלל בדרך. ואמרתי לו מתירא הייתי פן יפסיקו לי עוברי דרכים. א"ל: היה לך להתפלל תפלה קצרה. באותה שעה למדתי ממנו שלשה דברים: למדתי שאין נכנסין לחורבה, ולמדתי שמתפללין בדרך, ולמדתי שמתפללין תפלה קצרה. ואמר לי: בני מה קול שמעת בחורבה זו? אמרתי לו: שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואומרת: אוי לבנים *) שבעונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים בין האומות. ואמר לי: חייך וחיי ראשך, לא שעה זו בלבד אומרת כך אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך, ולא זו בלבד, אלא בשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין: יהא שמיה רבא, הקב"ה מנענע בראשו ואומר: אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך, מה לו לאב שהגלה את בניו ואוי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם". רק מתוך לגדות מועטות אפשר להכיר את הערך הקדום של הספורים הרבים הפזורים באגדה ע"ד פגישתו של אליהו הנביא, המתהלך עלי אדמות, עם החכמים, כמו שאפשר להכירו מתוך לגדה זו. אין כל סבה להטיל ספק בזה שהספור שהושם בפי ר' יוסי באמת ממנו יצא, שבו צייר בתמונה עזה את צער השכינה בשומו דבריו בפי אליהו. ואולם יצירת־החזון זו — המוסבת על מסרת קדמוניה המגיעה עד מלאכי — נתהוותה אח"כ, כשהאמינו בה כמו בעובדה ממשית, למקור ולדוגמא ללגדות אחרות, שהוסיפו להתרקם ביחוד בבתי המדרש ע"ד פגישותיו של אליהו עם החכמים. בסנהדרין קי"ג ע"ב מספר: דרש ר' יוסי בצפורי: אבא אליהו היה קפדן (שכעס על אחאב ואמר: חי ה' אם יהיה טל ומטר). הוה רגיל למיתי גביה אליהו (היה רגיל לבוא לבית המדרש שלו בכל יום). איכסיה מיניה תלתא יומי ולא אתא (נעלם ממנו שלשה ימים ולא בא). כי אתא, א"ל: אמאי לא אתא מר? א"ל: קפדן קרית לי. א"ל: הא דקמן דקא קפיד מר (הנה לך ראיה שגם עכשו אתה מקפיד)... וביבמות ס"ג א' (השוה אליהו רבה סוף ט'): אשכחיה ר' יוסי לאליהו ואמר לו: כתיב (בר' ב' י"ח): אעשה לו עזר כנגדו, במה אשה עוזרתו לאדם? א"ל: אדם מביא חטין — חטין כוסס (לועס)? פשתן — פשתן לובש? לא נמצאת מאירה את עיניו ומעמידתו על רגליו?

11) תוספתא ברכות ג' ז'. השוה רבינוביץ לברכות ב"מ: (ח"א, 77 ע"א).

12) תוספתא שם ד' ה' (ירוש' ברכות פ"ו, 10 ע"ב). השוה לוי ת"נ 84 ע"ב ולהלן.

13) תוספתא תענית סוף פ' ב'. קצת שונה בברייתא תענית כ"ב: [שמא יצטרך לבריות, ואין הבריות מרחמין עליו]. 14) תוספתא שבת ב' י', ירוש' שבת פ"ב (5 ע"ב). ב' שבת ל"ב. ובדקי' פי' פצעים שגורמים מות.

ג. ישראל.

הצער על חרבן בית המקדש וגלות ישראל, אבל יחד עם זה האמונה בברית הקימת בין ה' ובין עמו, הביע ר' יוסי בחזון נשגב ונוגע עד הנפש 1). — מנין אתה אומר: כמכות שהיו לוקים אלו על הים, היו אלו שבמצרים לוקים, והיו רואים אלו את אלו? לכך נאמר (שמות י"ד כ"ה): ויאמר מצרים וכו' כי ה' נלחם להם במצרים, ולא במצרים בלבד אלא בכל המצרין להם לישראל לדורות, שנא' (תה' ע"ח ס"ו): ויך צריו אחור, ואומר (שם פ"א ט"ו): ועל צריהם אשיב ידי ואומר (ישעי' י"א י"ג): וצוררי יהודה יכרתו. כך היא מדה

*) כד"ס מביא נוסח: אוי לי שהחרבתי וכו'. ונראה שהסופרים תקנו מפני הכבוד

מהרכת ע"פ כל הדורות, שנא' (ישעי' י"ד כ"ו): זאת העצה היעוצה על כל הארץ וכו', מפני מה? כי ה' יעץ וכו', הא לא במצרים בלבד אלא בכל המצרים להם לדורות, לכך נאמר: כי ה' נלחם להם במצרים 2. — אפילו יש שני אלפים ושני רבבות הם כדאי לקבל (את התורה), שנא' (במדבר י' ל"ו): שובה ה' רבבות אלפי ישראל 3. — הרי הוא אומר (ישעי' מ"ה י"ט): לא בסתר דברתי וגו', כשנתתיה אני בתחלה לא נתתי בסתר, ולא במקום ארץ חשך, ולא במקום אפלה, ולא אמרתי לזרע יעקב, לאלו אני נותנה (כלומר לאלו שאני נותן התורה), תהו בקשוני (כלומר ללא תועלת), לא נתתיה פנגום (?), לכן הוא אומר (שם): אני ה' דובר צדק מגיד מישרים, כבר עד שלא נתתי לכם המצות, הקדמתי לכם מתן שכרן, שנא' (שמות ט"ז ה'): והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו וכו' 4. — תה' ס"ה י"ח. אלפי שנאן — אלו שרי אומות העולם היו (שירדו עם הקב"ה על הר סיני בעת קבלת התורה) 5.

גר שנתגייר כקטן שנולד דמי אלא מפני מה מעונין ויסורין באין עליהן? לפי שאין בקיאין בדקדוקי מצות כישראל 6. — [נגד דברי ר' יהודה (יודן) שאמר: כותי אינו מל את ישראל מפני שמתכון להר גריזים, א"ר יוסי:] וכי היכן מצינו (בתורה) שמילה צריכה כונה? יהא מל והולך לשם הר גריזים עד שתצא נפשו 7. — [נגד דעת ר' מאיר שאומר: אסור לאדם להשכיר שדהו לגוי, א"ר יוסי:] אף בארץ ישראל משכירין בתים ומשכירין שדות, בחוץ לארץ מוכרין אילו ואילו 8.

— בר' כ"ז מ'. ופרקת עלו מעל צוארך, אם ראית אחיך פורק עולה של תורה מעליו גזור עליו שמדים, ואתה שולט בו, הה"ד (ישעי' ס"ג ט"ז): כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו. ויצחק היכן הוא? מי שהוא אומר לו גזור עליו שמדים אף מתכיפו לאבות? 9. — שמות כ' ג'. אלהים אחרים — למה נאמר? שלא ליתן פתחון פה לאומות העולם לומר: אלו נקראו בשמם (אלהים) כבר היה בהם צורך. והרי נקראו בשמו ואין בהם צורך. ואימתי נקראו בשמו? בימי אנוש בן שת, שנא' (בר' ד' כ"ו): אז הוחל לקרוא בשם ה'. באותה שעה עלה אוקינוס והציף שלישו של עולם. אמר להם המקום: אתם עושים מעשה חדש וקראתם עצמכם בשמי, אף אני אעשה מעשה חדש ואקרא עצמי בשמי, שנא' (עמוס ה' ח'): הקורא למי הים וישפכם וגו' 10. — למה נקרא שמם אלילים? אללי למתפללים להם 11. — כל האמור בפרשה (דברים י"ח י'): לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש וחובר חבר וכו', בני נח מוזהרין עליה 12. — אף בחול אין לוחשין בדבר שדים. [וכן היה ר' יוסי אומר: אין לך מן הכרכין

רע יותר מן הסדומי, שכל זמן שאדם רע קורין אותו סדומי, ואין לך בכל העממין קשה יותר מן האמורי, שכל זמן שאדם קשה קורין אותו אמורי] 13).

הערות לסי׳ ג׳.

1) מובא לעיל 110 הע׳ 10. 2) מכילתא י״ד כ״ה. דריש מִצְרַיִם — מְצֵרִים. בב״ר פ״ז קרוב לסוף מובא זה בתור פתגם של ר׳ יוסי בן חלפתא: כל המלכיות נקראות על שם מצרים על שם שהם מצירות לישראל. השוה נ״כ לעיל 77.

3) מכילתא י״ט י״א. נגד דברי ת״ק שאמר לעיני כל העם מלמד שאם היו הסרים עד אחד אינו כדאי לקבל. 4) מכילתא י״ט ב׳ (62 ע״א). הרעיון שבחצי הראשון של המאמר הזה מבואר ביותר במכילתא כ׳ ב׳ סמוך למאמרו של ר׳ נתן, [שאמר: מכאן תשובה למינין שאומרים שתי רשויות הן, שכשעמד הקב״ה ואמר: אנכי ה׳ אלהיך, מי עמד ומיחה בנגדו?] אם תאמר במסמוניות היה הדבר, והלא כבר נאמר: לא׳ בסתר דברתי וגו׳ לאלו אני נותנה, אלא לא אמרתי להם תהו בקשוני ולא נתתיה פגַס. וכה״א: אני ה׳ דובר צדק מגיד משרים. את המלה פגַס או פנגַס מבאר לוי ה״ד 58 ע״ב φεναξ — רמאי; פרידמן שם — πιναξ. אני חושב שיותר טוב לוסר שבמלה הזאת, שלא נמצאה במקום אחר, נשמט הרי״ש וצ״ל פנרגוס והוא תאר הפעל πανουργως, ברמאות, בנכלים. זהו הנגוד לצדק ומישרים שבישעי׳. אפשר שבחר בבטוי זה לצרך פילמוסי. היה אחד מתנגד ליהדות שהי׳ה מכחיש ביעודי הקב״ה שהבטיח לעמו ולא נתקיימו, ועליהם אמר שהם πανουργία. 5) פסיקתא ר׳ פכ״א (103 ע״ב). 6) יבמות מ״ה:

7) תוספתא ע״ז ג׳ (ד׳) י״ג, הולק על ר׳ יהודה; ירוש׳ שבת פ״ט (17 ע״א); ב׳ ע״ז כ״ז.

8) תוספתא ע״ז ב׳ ח׳, חולק על ר״מ. 9) ב״ר ס״ז.

10) מכילתא לאותו פסוק (67 ע״ב), ספרי דברים י״א פ״ז (פי׳ 43); בב״ר סוף כ״ג ובשו״ט פ״ח ו׳ באה הדרשה על עמוס ה׳ ח׳, שמרמז על בר׳ ד׳ כ״ו, בשם ר׳ אחא.

11) שו״ט צ״ז ה׳ (ביהמ״ד V, 78). באור שכזה נמצא גם אצל ר׳ יונה אבן ג׳נאח, בספר השרשים. באיזה אופן צריך לבער ע״ז, ע״ז באה דעת ר׳ יוסי החולק על חבריו, משנה ע״ז ג׳ ג׳, ומביא ראיות לדבריו מהכתובים דברים ט׳ כ״א, ש״ב ה׳ כ״א, דה״ב ט״ו ט״ז, מ״ב י״ח ד׳. תוספתא ע״ז ג׳ (ד׳) י״ט, ברייתא ע״ז מ״ג.

12) תוספ׳ ע״ז ח׳ (ט׳) ו׳, ברייתא סנהדרין נ״ה: 13) תוספ׳ שבת ז׳ (ה׳) כ״ד.

ד. וכוחים בדת.

מלבד שיחה אחת שהיתה לר׳ יוסי עם איזה אריוס 1) ועוד שיחה שהיתה לו עם איזה מין שישב בצפורי 2), ועוד שיחה עם אובד אלילים אחד ששאלו: למה אין מקבלין ממנו קרבנות? 3) — נמסרו עוד שש עשרה שיחות, שהיו בין ר׳ יוסי ובין מטרונה אחת, כנראה אשה חשובה שישבה בצפורי, עפ״י הרב הנוגעות לביאורי מקראות בודדים ושאלות אחרות. כלן יבואו כאן כסדרן.

א. בריאת העולם. מעשה ששאלה מטרוניתא אחת את ר׳ יוסי בן חלפתא: לכמה ימים ברא הקב״ה את עולמו? 4) א״ל: מיום הראשון. אמרה לו: מנין אתה מלמדני? א״ל: עשית מימך אריסטון (סעודה)? אמרה לו: הן; — וכמה מיסון (Missus=תבשילין) היו לך? אמרה לו: כך וכך. א״ל: וכולם בבה אחת

נתת לפניהם? אמרה לו: לא, אלא בישלתי כל התבשילין כאחת אבל לא הכנסתי לפניהם אלא מיסון, מיסון, וכלם ממקרא אחה, שנא׳ (ירמי׳ י׳ ט״ז): כי יוצר הכל הוא 5).— ב. שאלה מטרוניתא אחת את ר׳ יוסי, אמרה לו: למה אין כתיב בשני (ביום השני של בריאת העולם) כי טוב? אמר לה: אעפ״י כן הזר וכללן כולן בסוף, שנא׳ (בר׳ א׳): וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. אמרה לו: משל, ששה בני אדם באין אצלך ואת נותן לכל אחד ואחד מנה ולאחד אין אתה נותן מנה, ואת חוזר ונותן לכולן מנה אחת, לא נמצא ביד כל אחד מנה ושתות, וביד אחד שתות? אתמהא! חזר ואמר לה (כההיא דר׳ שמואל בר נחמן): לפי שלא נגמרה מלאכת המים, לפיכך כתב בשלישי שתי פעמים כי טוב, אחת למלאכת המים ואחת למלאכת היום 6).— ג. מטרונה אחת שאלה את ר׳ יוסי: למה (ברא הקב״ה את האשה) בגנבה? אמר לה: משל, אם הפקיד אדם לידך אונקיה של כסף בחשאי והחזרת לו ליטרא של זהב בפרהסיה, זו גנבה? אמרה לו: למה במטמוניות? אמר לה: בתחלה בראה לו וראה אותה מלאה ריריו ודם, והפליגה ממנו, חזר ובראה לו פעם שנית. אמרה לו: מוספת אני על דבריך, אמורה הייתי להנשא לאחי אמי, וע״י שגדלתי עמו בבית התכערתי בעיניו, והלך ונשא לו אשה אחרת ואינה נאה כמותי 7).— ד. מות חנוך. מטרונה שאלה את ר׳ יוסי, אמרה לו: אין אנו מוצאין מיתה בחנוך. א״ל: אלו נאמר „ויתהלך חנוך את האלהים" ושתק, הייתי אומר כדבריך, כשהוא אומר „ואיננו כי לקח אותו אלהים", ואיננו — בעולם הזה 8).— ה. מטרונא שאלה את ר״י בן חלפתא, אמרה לו: למה יצא עשו תחלה? אמר לה: טפה ראשונה של יעקב היתה, אמר לה משל: אם הניחו שתי מרגליות בשפופרת אחת, לא זו שאת נותנת ראשונה יוצאה אחרונה? 9).— ו. מטרונא שאלה את ר׳ יוסי, אמרה לו: כתיב (דה״א ה׳ ב׳): כי יהודה גבר באחיו וכתיב (בר׳ ל״ח י״ב): וינחם יהודה וכו׳. וזה אביהם של כולם „וימאן להתנחם" (שם ל״ז ל״ה)? אמר לה: מתנחמים על המתים ואין מתנחמים על החיים 10).— ז. מטרונא שאלה את ר׳ יוסי, אמרה לו: אפשר יוסף בן שבע עשרה שנה היה עומד בכל חומאו (כלו׳ חמו) היה עושה הדבר הזה? הוציא לפניה ספר בראשית והתחיל קורא לפניה מעשה ראובן ובלהה, מעשה יהודה ותמר. אמר לה: ומה אלו שהם גדולים וברשות אביהם לא כסה עליהם הכתוב, זה שהוא קטן וברשות עצמו — על אחת כמה וכמה! 11).— ח. מטרונא אמרה לר׳ יוסי: אלהי גדול מאלהיך. אמר לה: למה? א״ל: בשעה שנגלה אלהים למשה בסנה, הסתיר פניו משה, אבל בשעה שראה את הנחש, שהוא אלהי, מיד — וינס משה

מפניו. אמר לה: תפח עצמותיה, בשעה שנגלה אלהים בסנה, לא היה לו מקום לברוח, אנה היה בורח? לשמים, או לים, או ליבשה? מה נאמר באלהים? הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמי' כ"ג כ"ד). אבל הנחש שהוא אלהיך, כיון שאדם בורח ממנו שתים או שלש פסיעות יכול להנצל ממנו, לכך נאמר: וינס משה מפניו 12). — ט. שאלה מטרוניתא אחת את ר' יוסי בן חלפתא. אמרה ליה: כמה צער נצטער אותו צדיק (יחזקאל, שנצטוה לאכל לחם לא נקי, יחזקאל ד' ט')! כמה עבדים, כמה שפחות יש לו, והם מבזבזין במאכל ובמשתה. אמר לה: כל כך למה? להודיעך שבכל מקום שישראל בצער הצדיקים הוון עמהם בצער 13). — י. מטרונא שאלה לר' יוסי בן חלפתא, אמרה לו: מהו דין דכתיב (קהלת ג' כ"א): מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה? אמר לה: אלו נשמותיהם של צדיקים, שהם נתונות באוצר, שכן אביגיל אמרה לדוד ברוח הקדש (ש"א כ"ה כ"ט): והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים. יכול אף של רשעים כן? ת"ל (שם): ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע. אמרה ליה: ומהו דין דכתיב (קהלת שם): ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ? אמר לה: אלו נשמותיהן של רשעים שהן יורדות לגיהנום למטה, שנא' (יחזקל ל"א ט"ו): ביום רדתי שאולה האבלתי כסתי עליו את תהום וגו' 14). — יא. שאלה מטרונא לר' יוסי בן חלפתא, אמרה לו: הרי כל שבחו של הקב"ה שהוא נותן לחכמים חכמה, שנא' (דניאל ב' כ"א): יהב חכמה להכימין, לא היה צריך לומר, אלא יהב הכמתא לטיפשין? אמר לה: יש לך קוזמין (κόσμιον תכשיטין)? אמרה לו: הן. אמר לה: אם בא אדם לשאל קוזמין שלך משאלת את אותם לו? אמרה לו: אם יהיה אדם אוקנוס (ἱκανός עשיר) אני משאלת לו קוזמין שלי. אמר לה: קוזמין שלך אין את משאלת אלא לאדם אוקנוס, הקב"ה יתן את החכמה לטפשין? לפיכך אמר: יהב הכמתא להכימין 15). — יב. מטרונית שאלה את ר' יוסי בן ר' חלפתא, אמרה לו: אם חביבה מילה לפני הקב"ה מפני מה לא ניתנה בעשרת הדברות? אמר לה: כבר ניתנה: וגרך אשר בשעריך, זה הגר שהוא משמר את השבת בברית כישראל 16). — יג. מטרונא שאלת לר' יוסי, אמרה ליה: מאן אלהכון בעי הוא מקריב? הביא לפניה כלכלה של תאנים והיתה בוררת יפה יפה ובוררתה ואוכלתה. אמר לה: את יודעת לבור, והקב"ה אינו יודע לבור? מאן דהוא חמי עובדוי טבין (את מי שהוא רואה שמעשיו טובים) הוא בחר ביה ומקרב ליה 17). — יד. שאלה מטרונא אחת את ר' יוסי: כתיב (דברים י"א כ"א): למען ירבו ימיכם וכו' כימי השמים על הארץ, אין אתם קיימים אלא כל זמן ששמים וארץ קיימים, ועתידין שמים

וארץ להתבלות, שכך אמר ישעיהו (נ״א ו׳): שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה. אמר לה: מאותו נביא שהוכחתני, ממנו אני משיבך, שנא׳ (שם ס״ו כ״ב): כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני נאם ה׳ כן יעמד זרעכם ושמכם 18). — טו. מטרונא שאלה את ר׳ יוסי בר חלפתא, אמרה לו: לכמה ימים ברא הקב״ה את עולמו? אמר לה: לששת ימים, כדכתיב (שמות ל״א): כי ששת ימים עשה ה׳ וגו׳. אמרה לו: מה הוא עושה מאותה שעה ועד עכשיו? אמר לה: הקב״ה יושב ומזווג זווגים — בתו של פלוני לפלוני, אשתו של פלוני לפלוני, ממונו של פלוני לפלוני. אמרה לו: ודא הוא אומנותיה? אף אני יכולה לעשות כן. כמה עבדים וכמה שפחות יש לי, לשעה קלה אני יכולה לזווגן. אמר לה: אם קלה היא בעיניך, קשה היא לפני הקב״ה כקריעת ים סוף. הלך לו ר׳ יוסי בן הלפתא. מה עשתה? נטלה אלף עבדים ואלף שפחות והעמידה אותן שורות, שורות, אמרה: פלן יסב לפלנית ופלנית תסב לפלני, וזיווגה אותן בלילה אחת. למחר אתון לגבה, דין מוחיה פצועי, דין עיניה שמיטי, דין רגליה תבירא (שבורה). אמרה להון: מה כון? דין אמר: לית אנא בעי להדא, והדא אמרה: לית אנא בעי לדין. מיד שלחה והביאה את ר׳ יוסי ואמרה לו: לית אלוה כאלהכון, אמת היא תורתכן, נאה ומשבחת, יפה אמרת. אמר לה: לא כך אמרתי לך: אם קלה היא בעיניך, קשה היא לפני הקב״ה כקריעת ים סוף. הקב״ה מה הוא עושה להם? מזווגן בעל כרחן שלא בטובתן, הה״ד (תה׳ ס״ה ז׳): אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות. מהו בכושרות? בכי ושירות. מאן דבעי אומר שירה, ומאן דלא בעי בכי (מי שרוצה אומר שירה ומי שממאן בוכה) 19). — טז. א״ר ברכיה בלשון הזה השיבה ר״י בר הלפתא: הקב״ה יושב ועושה סולמות, משפיל לזה ומרים לזה ומוריד לזה ומעלה לזה, הוי אומר: אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים (תה׳ ע״ה ח׳) 20). — טז. מטרונת שאלה את ר׳ יוסי, אמרה לו: מה ראה להיות למ״ד גבוה לכל האותיות (,לא׳ בעשרת הדברות)? אמר לה: מפני שהוא כרוז, ודרכו של כרוז להיות עומד במקום גבוה ומכריז 21).

הערות לסי׳ ד׳.

1) ע׳ לעיל 109 הע׳ 4. 2) ב״ר י״ד קרוב לסוף, ע׳ לקמן.
3) בקפע אחד של אגדה מאחרת, שפרידמן הוציא לאור בתור הוספה לפסיקתא רבתי (192 ע״א). 4) תנחומא ב׳ בראשית 2. 5) ר׳ יוסי ור׳ נחמיה (תנה׳ ב׳ בראשית 1) אמרו דבר אחד. ע׳ פליישר אצל לוי ח״ג 311. 6) ב״ר ד׳ קרוב לסוף. 7) ב״ר י״ז קרוב לסוף, ע׳ לעיל ב״א ח״א 61. 8) ב״ר ריש פכ״ה. 9) ב״ר ס״ג.

10) ב״ר ס״ף פפ״ד. ש״חה דומה לזו בין ר׳ יהורה הנשיא ובין מין בתנחומא ב׳ וישב 8.

11) ב״ר פ״ז קרוב לסוף. 12) שמ״ר ג׳. 13) פסיקתא ז״ע ע״ב, פסיק׳ ר׳ י״ח (93 ע״א), ויק״ר כ״ח. 14) קה״ר לאותו פסוק.

15) תנח׳ ב׳ מקץ 9; קצת שונה והמלות היונ״ות בתרגום עברי בקה״ר א׳ ז׳ ובתנחומא ריש ויקהל. [אמרה ליה: מהו דין דכתיב יהב חכ׳ להכימין, לא הוה צריך קרא למימר אלא יהב חכמתא ללא הכימין ומנדע ללא יודעי בינה? אמר לה: משל, אם יבואו אצלך שני בני אדם: אחד מהן עשיר ואחד מהן עני, לאיזה סהן את מלוה? לעשיר או לעני? אמרה לו: לעשיר. אמר לה: ולמה? אמרה לו: שאם איבד העשיר ממוני יש לו מהיכן מפרע, אבל אם איבד העני ממוני מאין יפרע לי? אמר לה: ולא ישמעו אוניך מה שאת מוציאה מפיך, אלו נתן הקב״ה חכמה לטפשים היו יושבין והוגין בה בבתי כסאות ובבתי תיאטריאות ובבתי מרהצאות, אלא נתן הקב״ה חכמה לחכימין, והם יושבים והוגים בה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות].

16) פסיקתא ר׳ פכ״ג (קי״ז ע״א). ע׳ לעיל ב״א ה״א 84.

17) מדרש שמואל ח׳ (ב׳). במדבר ר׳ ג׳ קרוב לראש. 18) תנח׳ ב׳ בראשית 20.

19) שלשה גדולי האגדה בשם ריב״ח: ר׳ לוי, ויקר׳ ה׳; ר׳ יהודה בר סימון, ב״ר ס״ח; ר׳ יונה מבוצדה (מזה נשתבש לבן צרויה) פסיקתא י״א ע״ב. [תנחומא תשא (ה׳) - ר׳ יונה]; בשנויים קצת במדרש שמואל פ׳ ה׳ קרוב לסוף, ובקציר נמרץ בתנחומא ב׳ במדבר 18.

20) במקורות שנזכרו לע״ל בהערה הקודמת: ויק״ר, ב״ר, פסיקתא, מדרש שמואל, ועוד בתנח׳ ב׳ סוף מטות. בתנחומא כי תשא קרוב לראש נתחברו שתי הדרשות לאחת. בבמדבר ר׳ ג׳ נתיחסה דוקא הדרשה הראשונה לר׳ ברכיה, ואחריה באה הדרשה השניה של ר׳ יוסי מבלי להזכיר שם המוסר בשמו. 21) פסיקתא ר׳ ריש פכ״ב (100 ע״ב). הר״ז פרנקל במאמר Zur Geschichte der Jud. Religionsgespräche, מאנאטסשריפט IV (1855) ז. 207, מביא רק את הנומרים הללו של השיחות שבין ר״י ובין מטרונא: 3, 4, 7, 10, 11, 15a, 15b. בN 7 הוא מוצא (במותו של חנוך) השגה על הנצרות. ע״ד שייכותה של מטרונא זו לנצרות תע״ד ידיעתה בכתבי הקדש ובן שאלותיה ע״ד המילה (N 12), ע״ד הבחירה (N 13) וע״ד נצחיות עם ישראל (N 14). על שייכותה לעבודת אלילים תע״ד בכל אופן השאלה N 8, שאמנם בא רק במקור אחד מאחר, בשמות ר׳. ע״ד מאמר אחד של ר׳ יוסי נגד הידענות (Gnosticismus), שנאמר גם בשם שמעון בן עזאי, ע׳ ב״א ח״ב 133.

ה. באורי מקרא. סדר עולם.

כבר נזכר למעלה [1], שר׳ יוסי יסד ברוחו של ר׳ עקיבא רבו את הכלל דברה תורה לשונות הרבה (כמו שאמר ר׳ ישמעאל דברה תורה כלשון בני אדם, אעפ״כ) וכולם צריכים למדריש: (ויקרא כ׳ ב׳) איש, איש — להביא את הגוים שבאו על עריות ישראל שידונו בדיני ישראל, ושבאו על עריות האומות שידונו בדיני האומות [2]. — ר׳ יוסי המציא את הכלל הזה בבאור המקרא: כל מקרא שיש בו דבר שאינו מובן מתוך עצמו אותו צריך לדרש מתוך מקרא אחר ע״פ דרך ההקש. להמקראות הללו הוא קורא „מקראות מעורבין" [3]. למשל: כתיב (ש״ב כ״א כ׳): ויקח המלך וכו׳ ואת חמשת בני מיכל אשר ילדה לעדריאל המחולתי. וכי לעדריאל נתנה? והלא לפלטי בן ליש נתנה, שנא׳ (ש״א י״ה י״ט): ושאול נתן את מיכל בתו לפלטי בן ליש? אלא מקיש קידושי

מירב לעדריאל לקדושי מיכל לפלטי בן ליש. מה קידושי מיכל לפלטי בעברה (דהא כתיב: את אשתי את מיכל. שמואל ב', ג' י"ד), אף קדושי מירב לעדריאל בעברה 4). וכך דורש ר' יוסי לישב את המקרא ולהגן על שלמה: (מ"ב כ"ג י"ג) ואת הבמות וכו' אשר בנה שלמה מלך ישראל לעשתרות שקוץ צדונים וכו' טמא המלך. אפשר בא אסא (מ"א ט"ו י"א) ולא בערם, יהושפט (דה"ב י"ז ו') ולא בערם, עד שבא יאשיהו ובערם, והלא כל ע"ז שבארץ אסא ויהושפט ביערום? אלא מקיש ראשונים לאחרונים: מה אחרונים לא עשו ותלה בהן לשבח, אף ראשונים לא עשו ותלה בהן לגנאי [שהיה לו לשלמה למחות ולא מחה] 5).

ואלה הם באורים בודדים של ר"י בן חלפתא: עדן גדולה מגן, שנא' (בר' ב' ה'): ויטע ה"א גן בעדן, וכתיב (שם): ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן 6). — מה היה אותו האילן שאכל ממנו אדם והוה? תאנה היה. דבר הלמד מענינו. משל לבן מלכים שקלקל עם אחת מן השפחות, כיון ששמע המלך טרדו והוציאו חוץ לפלטין. והיה מחזר על פתחיהן של שפחות ולא היו מקבלות אותו, אבל אותה שקלקלה עמו פתחה דלתיה וקבלתו. כך בשעה שאכל אדם הראשון מאותו האילן, טרדו והוציאו חוץ לגן עדן, והיה מחזר על כל אילנות, ולא היו מקבלין אותו... אבל תאנה שאכל מפרותיה, פתחה דלתיה וקבלתו, הה"ד (בר' ג' ט'): ויתפרו עלי תאנה 7). — בר' י"ד ד'. שתים עשרה שנה עבדו את כדרלעמר ושלש עשרה שנה מרדו. שתים עשרה ושלש עשרה הרי עשרים והמש 8). — מנין למילה שהיא במקום פרי? שנא' (ויקרא י"ט כ"ג): וערלתם ערלתו את פריו, ואומר (בר' י"ז י"ד): וערל זכר אשר לא ימול בשר ערלתו. מקום שהולד ניכר, אם זכר או נקבה, משם מלין אותו 9). — שמות י"ג י"ח. והמשים עלו. להמשה דורות עלו [מבואם מצרימה] 10). — במדבר ט' י'. או בדרך רחוקה. נקוד על ה' לומר: לא מפני שרחוק ודאי, אלא מאסקופת העזרה ולחוץ 11). — דברים י"ד ה'. ותאו — זה שור הבר 12). — כל ימי הייתי מצטער על מקרא זה (דברים כ"ח כ"ט): והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש העור באפלה, וכי מה איכפת ליה לעור בין אפלה לאורה? עד שבא מעשה לידי. פעם אחת הייתי מהלך באישון לילה ואפלה וראיתי סומא שהיה מהלך בדרך ואבוקה בידו. אמרתי לו: בני, אבוקה זו למה לך? אמר לי: כל זמן שאבוקה בידי בני אדם רואין אותי ומצילין אותי מן הפחתין, מן הקוצין ומן הברקנין 13). — דברים ל"ג ב'. ה' מסיני בא. א"ר יוסי: יהודה היה דורש: ויאמר ה' מסיני בא — אל תקרא כן, אלא לסיני בא ליתן תורה לישראל; ואני איני אומר כן, אלא

ה' מסיני בא לקבל את ישראל כחתן זה שיוצא לקראת כלה 14). — יהושע ו' כ"ו. את העיר הזאת את יריחו. וכי אין אנו יודעין שיריחו שמה? אלא שלא יבנה אותה ויקרא אותה על שם עיר אחרת ושלא יבנה עיר אחרת ויקרא את שמה יריחו 15). — כל השמות שבמיכה (שופטים י"ז י"ח), אם הם שם בן ארבע אותיות, הרי הם קדש, ואם אלהים הרי זה חול, הוין מן „בית האלהים בשלה" (שם י"ח ל"א) 16). — ש"א א' י"א. ומורה לא יעלה על ראשו. אין מורה אלא מבשר ודם (דריש מורה = מורא, שלא יהיה ירא מבן אדם) 17). — כל האמור בפרשת המלך (ש"א ח', י"א — י"ז) מותר בה (כלומר יש לו למלך זכות לעשות ככל מה שכתוב שם) 18). — שית (של המזבח) היה נקוב לתהום, שנא' (ישע' ה' א'): ויבן מגדל בתוכו — זה היכל, יקב חצב בו — זה מזבח, וגם יקב חצב בו — זה השית 19). — [אבשלום היה מגלח שערו] פעם אחת בשבת מה שאין בני טבריא ובני צפורי עושין כן 20). — אין לך עשרים והמשה שאין הארץ אוכלת בהן טפה, וכן הוא אומר (ירמי' נ"ב כ"ג): ויהיו הרמונים תשעים וששה רוחה, ואומר (שם): כל הרמונים מאה על הסבכה סביב. אי אפשר לומר מאה, שהרי נאמר תשעים וששה, ואי אפשר לומר תשעים וששה, שהרי כבר נאמר מאה. אמור מעתה: ארבעה בלועין בכותל ותשעים וששה נראין מבחוין 21). — שה"ש א' ו'. בני אמי נחרו בי — בני אומתי, אלו המרגלים; נחרו בי — נתגרו בי, מלאו הדיין הרון אף עלי; שמוני נוטרה את הכרמים — עד שנתעכבתי במדבר ארבעים ושתים מסעות לא היה לי ליכנס לארץ ישראל. הוי — כרמי שלי לא נטרתי. דבר אחר: בני אמי נחרו בי — זה ירבעם בן נבט; נחרו בי — נתגרו בי, מלאו הדיין הרון אף עלי; שמוני נוטרה את הכרמים — משמירת שני עגלי זהב של ירבעם; כרמי שלי לא נטרתי — לא הייתי משמר משמרת כהונה ולויה 22). — שה"ש ג' ז'. חגורי הרב מלמדי מלחמה. בשעת הדין הכל נושאין ונותנין היאך להוציא את הדין ואת המעשה ומתפחדין מדינה של גיהנום 23). — שה"ש ג' י"א. בעטרה שעטרה לו אמו. שאל ר' שמעון בן יוחאי את ר' אלעזר בר' יוסי: אפשר ששמעת מאביך מהו בעטרה שעטרה לו אמו? א"ל: הן. א"ל: היאך? א"ל: למלך שהיתה לו בת יחידה והיה אוהבה יותר מדאי, לא זז מחבבה עד שקראה אחותי, לא זז מחבבה עד שקראה אמי, כך בתחלה חיבב הקב"ה את ישראל וקראן בתי, שנא' (תה' מ"ה י"א): שמעי בת וראי; לא זז מחבבן עד שקרא אותן אחותי, שנא' (שה"ש ה' ב'): אחותי רעיתי; לא זז מחבבן עד שקרא אותן אמי, שנא' (ישע' נ"א ד'): שמעו אלי עמי ולאומי וגו' — ולאמי' כתיב. עמד רשב"י ונשקו על ראשו. א"ל: אילו לא באתי אלא

לשמוע דבר זה ד״י 24). — מקום שחמה יוצאה ביום קצר ושוקעת ביום קצר זה הוא פני דרום; ביום ארוך ושוקעת ביום ארוך זה הוא פני צפון: תקופת ניסן ותקופת תשרי המה יוצאה בחצי מזרח ושוקעת בחצי מערב. שנא׳ (קהלת א׳ ו׳): הולך אל דרום וסובב אל צפון סובב סובב הולך הרוח. הולך אל דרום — ביום, וסובב אל צפון — בלילה, סובב סובב הולך הרוח — זה מערב ומזרח 25). — [מצות מגילה] מאחר הדברים האלה (אסתר ג׳ א׳, משם הובה לקרות בפורים) 26). — מה ראתה אסתר שזמנה את המן (אסתר ה׳ ד׳)? שיהא מצוי לה בכל עת 27). — עזרא ה׳ ל״ה. הבאים משבי הגולה הקריבו עולות וכו׳ וצפירי חטאת שנים עשר הכל עולה לה׳. אפשר שהחטאת עולה? אלא מה עולה לא נאכלה, אף חטאת לא נאכלה 28). — נחמיה י׳ ט״ו. בני פחת מואב — הן בני יואב בן צרויה 29). — בים שעשה שלמה הוא אומר (דהי״ב ד׳ ה׳): מחזיק בתים שלשת אלפים יכיל; במקום אחר (מ״א ז׳ כ״ה) הוא אומר: אלפים בת יכיל. אי אפשר לומר אלפים, שכבר נאמר שלשת אלפים. ואי אפשר לומר שלשת אלפים, שכבר נאמר אלפים? אמור מעתה אלפים בלח, שלשת אלפים ביבש 30). —

בסיום הפרק נביא דרשותיו של ר׳ יוסי בסדר הזמנים: — בו׳ בו [בסיון] ניתנו עשרת הדברות 31). — חמשים וארבע שנה אכלו ישראל את המן, ארבעים בחיי משה וארבע עשרה אחר מיתתו, שנא׳ (שמות ט״ז ל״ה): ובני ישראל אכלו את המן וגו׳, שאין תלמוד לומר „את המן אכלו עד בואם אל ארץ נושבת״, שכבר נאמר „עד בואם אל קצה ארץ כנען״ (שם). אלא אלו ארבע עשרה שנה שאכלוהו אחר מיתת משה, ואלו הן: שבע שכבשו ושבע שחלקו 32). — יהושע ו׳ ט״ו. ויהי ביום השביעי וכו׳ — זה יום השבת (שאז נכבשה יריחו) 33). — יהושע י׳ י״ג. וידם השמש וכו׳ — יום התקופה היה 34). — דהי״ב כ״א ה׳. בן שלשים ושתים שנה יורם במלכו ושמונה שנים מלך בירושלים, ובאחזיה בנו אומר (שם כ״ב ב׳): בן ארבעים ושתים שנה. אחזיה במלכו ושנה אחת מלך בירושלים. וכי היאך אפשר לבן להיות גדול מאביו שתי שנים? אלא כיון שהשיא אסא את בתו של עמרי ליהושפט בנו נגזרה על מלכות בית דוד שתכלה עם בית אחאב, שנא׳ (שם שם ז׳): ומאלהים היתה תבוסת אחזיהו לבוא אל יורם ובבואו יצא עם יהורם אל יהוא בן נמשי אשר משחו ה׳ להכרית את בית אחאב, ונפלו שניהם 35). — יום שלישי להליו של חזקיהו היתה מפלתו של סנחריב 36). — חמשים ושתים שנה לא עבר איש ביהודה, שנא׳ (ירמי׳ ט׳ ט׳): על ההרים אשא בכי ונהי וכו׳ כי נצתו מבלי איש עובר 37). — שבע שנים נתקיים המקרא הזה בארץ ישראל: גפרית ומלח שרפה

כל ארצה (דברים כ״ט כ״ב) 38. — שבעים שבעים (ת״צ שנה) שבדניאל ט׳ כ״ד משחרב בית ראשון ועד שחרב בית אחרון. שבעים לחרבנו וארבע מאות ועשר לבנינו (כלו׳, אם נביא בחשבון שמהרבן הבית הראשון עד בנין הבית השני עברו ע׳ שנה ות״י שנה עמד הבית השני ס״ה ת״פ שנה). ומה ת״ל שבעים שבעים? אלא מלמד שהיתה גזרה גזורה קודם לשבעים שנה 39. — מלכות פרס בפני הבית שלשים וארבע שנה, מלכות יון מאה ושמונים שנה, מלכות בית חשמונאי ק״ג, מלכות הורדוס ק״ג, מכאן ואילך צא וחשב להרבן הבית 40. — מגלגלין זכות ליום זכות וחובה ליום חובה. נמצאת אומר: כשחרב הבית בראשונה אותו היום מוצאי שבת היה ומוצאי שביעית היתה ומשמרתו של יהוירים היתה ותשעה באב היה וכן שניה, ובזה ובזה הלוים עומדים על דוכנם ואומרים שירה 41.

הערות לסי׳ ה׳.

1) ע׳ כרך א׳ ח״ב ע׳ 4 הע׳ 4. 2) ספרא לאותו פסוק (91 ע״ב).

3) ברייתא סנהדרין י״ט: לפי כ״י מינכן: שתי מקראות מעורבות זה בזה. השוה הטרמין הרגיל במדרש המקרא „ערוב פרשיות״, ב״ק ק״ז. סנהדרין ב׳ ע״ב.

4) סנהדרין י״ט: בתוספתא סוטה י״א ט״ו סתם. ואעפ״י שלא נאמר שם הטרמין „מקראות מעורבות״, אבל זה בא בסוף של שורה של מקראות שנדרשים כך, ושאולי גם הם מר׳ יוסי. — לפי דברי ר׳ יוסי (סנהדרין שם) נשא דוד את מיכל אחרי שמתה מירב אחותה.

5) ברייתא שבת נ״ו: 6) ב״ר ס״ו כמעט בראש. חולק על ר׳ יהודה (בר אלעאי). ר׳ חנין דצפורי מוסיף: האיר הקב״ה עיניו של ר׳ יוסי ומצא לו מקרא אחד מכריע על גביו, ואי זה? וישם מדברה כעדן וערבתה כגן ה׳ (ישעי׳ נ״א ג׳).

7) ב״ר ט״ו כמעט בסוף. [בפסיקתא 142 ע״א וב׳: ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי — המתרגם].

8) ב״ר מ״ב. הולק על ר׳ שמעון בן גמליאל [שאמר, כולהון שלש עשרה שנה].

9) תוספ׳ שבת ט״ו (ט״ז) ט׳. הראיה מבר׳ י״ז י״ד נמצאה בויק״ר כ״ה, ר׳ יודן ור׳ ברכיה בשם ר׳ יצחק ואחרים בשם ר׳ יוסי בן חלפתא. בב״ר ט״ו מביא ראיה זו ר׳ תנחומא. הראיה מויקרא י״ט כ״ג נמצאה בב״ר ובויק״ר שם ובתנחומא ב׳ סוף לך לך בשם בר קפרא (רב הונא בשמו). בבבלי שבת ק״ח א׳ משיב בזה רב שבא מארץ ישראל על שאלתו של קרנא. שם הובאה עוד ברייתא שבה מיוחסת הראיה מויקרא י״ט כ״ג לתלמיד אחד של ר׳ ישמעאל, לר׳ יוסי, והראיה השניה לתלמידו השני לר׳ יונתן. — השוה עוד לעיל כ״א ח״ב 44–45.

10) פסיקתא 85 ע״ב, ע״ם הילקוט לאותו פסוק ומכילתא (24 ע״א).

11) משנה פסחים ט׳ ב׳; תוספתא פסחים ח׳ ג׳. יצ״ד רחוקה ודאי, ע׳ לעיל כ״א ח״א 151 הע׳ 3. ע׳ ג״כ ברייתא מנחות פ״ז ב, ששם מבאר ר׳ יוסי בן חלפתא את הנקודה שעל „ועשרון״, במדבר כ״ט ט״ו. השוה פרנקל 167. 12) ספרי דברים פי׳ ק׳. השוה משנה כלאים ח׳ ו׳, ותוספתא כלאים א׳ ט׳. 13) מגילה כ״ד: 14) מכילתא לשמות י״ט י״ז (64 ע״ב).

15) תוספתא סנהדרין י״ד ו׳. ביחד עם ר׳ יהושע בן קרחה. 16) סופרים ד׳ ז׳.

17) משנה נזיר ט׳ ה׳, הולק על ר׳ נהוראי [שאמר והלא כבר כתיב: ושמע שאול והרגני, ש״א ט״ז ב]. 18) תוספתא סנהדרין ד׳ ה׳, חולק על ר׳ יהודה. בבלי סנהדרין כ:

19) תוספתא סוכה ג' ט"ו, ירוש' סוכה פ"ד ה"ז (54 ע"ד). קצת בשנוי בבלי סוכה 49 ע"א. [ויעזקהו שורק – זה ביהמ"ק, ויבן מגדל בתוכו – זה מזבח, וגם יקב חצב בו – זה השית].

20) חולק על ר' נהוראי, תוספתא נזיר ג' ט"ז. בבלי נזיר ה' ע"א, ששם מסיים: שכן מצינו: בבני מלכים שמגלחין מערב שבת לע"ש. במכילתא לשמות ט"ו א' (36 ע"א) ג"כ כמו בבבלי, רק במקום ר' יוסי כתוב שם רבי, ודעת ר' נהוראי מיוחסת שם לר' יוסי הגלילי ודעת ר' יהודה הנשיא – לר' יהודה בר אלעאי. 21) תוספ' אהלות י"ג ט'.

22) שהש"ר א' ו', חולק על ר' מאיר. ע' לעיל 31 הע' 60 [אצל המחבר נשמטו איזה שורות באמצע ונתערבבו בטעות שתי הלשונות ביחד – המתרגם]. 23) שהש"ר לאותו פסוק, חולק על ר' מאיר.

24) פסיקתא 4 ע"א, שהש"ר לאותו פסוק, תנח' ב' פקודי 8, שמו"ר נ"ב. ר' יוחנן (= חוניא) בשמו דורש „לְאַטִּי" ישעי' נ"א ד' „לְאֻמִּי". 25) תוספתא ערובין ו' (ה') ג', ברייתא ערובין נ"ו. בקה"ר ב' לאותו פסוק סתם. ע' לעיל [ח"א 97, השוה ג"כ מדרש הלל, ביהמ"ד ח"ה 89; ר' יוסי אומר החמה הולכת בדרום...

26) משנה מגילה ב' ג', תוספתא מגילה ב' ט', ברייתא מגילה י"ט:

27) מגילה ט"ו: 28) תוספ' פרה א' ד'. 29) תענית כ"ח. חולק על ר' מאיר.

30) תוספ' כלים (ב"מ) ה' ב'. 31) שבת פ"ו: רבא מפרש שם טעמיה דר"י.

32) מכילתא לאותו פסוק (51 ע"ב). 33) סדר עולם רבה פי"א.

34) ס"ע שם. 35) תוספתא סוטה י"ב ג'. ס"ע סוף י"ז. צריך לחשב שמונה שנים של יורם, כ"ה שנה של יהושפט, ונוסף לזה ט' שנים מאסא שמלך מ"א שנה, שבשנת ל"א שלו מתחילות המ"ב שנה של אחזיהו. בסדר עולם ריש פי"ז נאמר כי אסא השיא ליהושפט בנו את בת עמרי (ע"פ מ"ב ח' כ"ו), את עתליה. עפי"ז היתה עתליה אשת יהושפט ולא אשת יורם, והיתה אפוא הסבתא של אחזיהו. [וע' בהגהות ר"ב רטנר בס"ע]. ישנם בס"ע עוד תרוצים מעין זה לסתירות ברונולוגיות שנאמרו סתם וכלם מתחילים ב„וכי אפשר לומר כן". הקושיא על דהי"א ה' י"ז שבא במוך למאמרו של ר' יוסי, נמצאה ג"כ בס"ע פי"ט. – השאלה ע"ד שנות מלכותו של הושע, בסדר עולם פכ"ב קרוב לסוף באה סתם ואולם בילקוט מלכים רל"ו מתחיל: א"ר יוסי.

36) ס"ע כ"ג. 37) ס"ע כ"ז, ירוש' תענית פ"ד (69 ע"ב), פסיקתא 113 ע"ב, פסיקתא ר' א' (3 ע"א), איכה ר' פתיחתא ל"ד. בבבלי שבת קמ"ה ב' וביומא נ"ד א' מיוחס זה לר' יהודה (בר אלעאי). החשבון של נ"ב שנה, ע' רש"י שבת שם.

38) ס"ע שם. בירוש' כלאים פ"ט (32 ע"ג) ובכתובות 35 ב' נאמר זה בשם ר' יהודה (בר אלעאי) וראיה מדניאל ס' כ"ז, כנראה הוא דורש „והגביר" רמז לגפרית (גבר=גפר), וכן באיכה ר' שם – ר' יודן, פסיקתא 114 ע"א (שם רק בכ"י אחד תני בשם רשב"י), פסיקתא ר' שם (א"ר יהודה בר אילעי). בבבלי יומא נ"ד – א"ר יוסי. כנראה שם נתחלף השם עי"ז שהמאמר הקודם לו ע"ד נ"ב שנה בא בשם ר' יוסי, יותר נכון הוא כנראה ליחס את המאמר הזה לר' יהודה.

39) ס"ע כ"ח. אחרי זה באו עוד שתי דוגמאות מחשבון מוקדם שאולי גם הן מר' יוסי. א, והיו ימיו ק"כ שנה (בר' ו' ג') ואומר: בשנת שש מאות שנה לחיי נח (שם ז' י"א), אפשר לומר כן? אלא שהיתה גזרה גזורה קודם לק"כ שנה. – ב. ובן הוא אומר (ישעי' ז' ח'): ובעוד ששים וחמש שנה יחת אפרים מעם, ואותה שנה שנת ד' לאחז היתה. אפשר לומר כן? אלא שהיתה גזרה גזורה בימי עמוס שנתים לפני הרעש, שנא' (עמוס ז' י"א): בחרב ימות ירבעם וישראל גלה יגלה מעל אדמתו. השוה עוד השבון מוקדם שבזה, לעיל הע' 35.

40) ס"ע פ"ל, ע"ז ט'. [לפי החשבון הזה יוצא ת"ק שנה וצ"ע, וע' הערות הר"ב רטנר – המתרגם]. 41) ס"ע פ"ל, תוספ' תענית ד' (ג) ט' [שו"ט צ"ד], בבלי תענית כ"ט (שם נשמט א"ר יוסי) וערכין י"א. ע' להלן סי' ח'. [וע' הערות רטנר – המתרגם].

ז. לספורי המקרא ונושאיהם.

— נתן הקב״ה דיעה באדם הראשון מעין דוגמא של מעלה והביא שני אבנים וטחנן זו בזו ויצא מהן אור, והביא שתי בהמות והרכיב זה בזו ויצא מהן פרד 1). — מה חשב נחש הרשע באותה שעה? אלך ואהרוג את אדם ואשא את אשתו ואהיה מלך על כל העולם כולו ואלך בקומה זקופה ואוכל כל מעדני עולם. א״ל הקב״ה: אתה אמרת אהרג את אדם ואשא את חוה, לפיכך — ואיבה אשית (בר׳ ג׳ ט״ו); אתה אמרת אהיה מלך על כל העולם, לפיכך — ארור אתה מכל הבהמה (שם י״ד); אתה אמרת אלך בקומה זקופה, לפיכך — על גחונך תלך (שם); אתה אמרת אוכל כל מעדני עולם, לפיכך — ועפר תאכל כל ימי חייך (שם) 2). — אלמלי נכתב קללתו (של נחש) בסופן (כלומר, אם לא היה מקלל תיכף את הנחש, אלא היה מקלל מתחלה את אדם וחוה ואח״כ את הנחש), כבר החריב את כל העולם כולו 3). — נביא גדול היה עבר שקרא שם בנו פלג (בר׳ י׳ כ״ה) ברוח הקדש, שנא׳: כי בימיו נפלגה הארץ 4). — אין לך מן הכרכין רע יותר מן הסדומי, שכל זמן שאדם רע קורין אותו סדומי. ואין לך בכל העממין קשה יותר מן האמורי, שכל זמן שאדם קשה קורין אותו אמורי 5). — לא מתה [רחל] אלא מקללתו של אותו זקן, שנא׳ (בר׳ ל״א ל״ב): עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה, והוה כשגגה שיוצאה מלפני השליט (וזה השפיע לקרב מותה) 6). — חס ושלום לאותו צדיק [למשה] שנתעצל במילה שעה אחת, אלא דריש משה 7) קל וחמר: ימול ויצא — הרי סכנת נפשות, ישהה וימול — הקב״ה אמר לו: לך והוצא את עמי ישראל ממצרים, אלא [מפני מה נענש?] שנתעצל בלינה קודם המילה, לכך בקש המקום להרגו, שנא׳ (שמות ג׳ כ״ד): ויהי בדרך במלון ויפגשהו ה׳ ויבקש המיתו 8). — במדבר י״ב ג׳. והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה. [ולא מאבות, ר׳ יוסי אומר:] אף מאבות 9). — שם פסוק ד׳. בכל ביתי נאמן הוא. [חוץ ממלאכי השרת, ר׳ יוסי אומר:] אף ממלאכי השרת 10). — שלשה דברים בקש משה מלפני הקב״ה ונתן לו 11): בקש שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו, שנא׳ (שמות ל״ג ט״ז): הלא בלכתך עמנו; בקש שלא תשרה שכינתו על אומות העולם ונתן לו, שנא׳ (שם) ונפלינו אני ועמך; בקש להודיע דרכיו של הקב״ה ונתן לו, שנא׳ (שם פסוק י״ג): הודיעני נא את דרכיך. אמר לפניו: רבש״ע! מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו, יש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו? אמר לו: משה! צדיק וטוב לו — צדיק בן צדיק, צדיק ורע לו — צדיק בן רשע, רשע וטוב לו — רשע בן צדיק, רשע

ורע לו — רשע בן רשע 12). — ויקרא י׳ ב׳. וימותו לפני ה׳. [מיתתם של נדב ואביהו] לפני ה׳ ונפילתן בהוין, כיצד יצאו? היה ר׳ יוסי אומר: המלאך מדהן מתים עד שיצאו ונפלו בעזרה, שנא׳: ויאמר אלהים קרבו שאו את אהיכם מאת פני הקדש (שם פסוק ד׳), מאת פני ה׳ לא נאמר, אלא מאת פני הקדש 13). — דרש פנחס [ק״ו] בעצמו 14): ומה אם הסוס שהוא נותן נפשו ליום מלחמה, אפילו הוא מת נותן נפשו על בעליו, אני על קדושת שמו של הקב״ה — על אחת כמה וכמה 15). — קיני היה שמו [של יתרו], ולמה נקרא קיני? [שבא לעבוד את ה׳] שקנה שמים וארץ 16). — כשם שהנביא מגלה הדרים וסתרים, כך היה המן מגיד לישראל הדרים וסתרים. הא כיצד? איש ואשה שבאו לפני משה לדין, זה אומר: היא סרחה עלי, והיא אומרת: הוא סרח עלי. אמר להם משה: לבקר משפט. למחר אם נמצא עומרה (של המן) בבית בעלה בידוע שהיא סרחה עליו, נמצא עומרה בבית אביה בידוע שהוא סרח עליה. וכן שנים שבאו לפני משה לדין. זה אומר: עבדי גנבת, וזה אומר: אתה מכרת לי. אמר להם משה: לבקר משפט. למחר אם נמצא עומרו בבית רבו ראשון בידוע שזה גנבו, אם נמצא עומרו בבית רבו שני בידוע שזה מכרו לו 17). — שמות י״ז ח׳. ויבוא עמלק, שבא בעצה. מלמד שכנס כל אומות העולם ואמר להן: בואו וסייעוני על ישראל. אמרו לו: לא נוכל לעמוד כנגדן, פרעה לא עמד כנגדן, שטבעו הקב״ה בים סוף, שנא׳ (תה׳ קל״ו ט״ו): ונער פרעה וחילו בים סוף, אנו היאך נוכל לעמד כנגדן? אמר להן: בואו ואתן לכם עצה מה תעשו: אם הם ינצחוני, ברחו לכן, ואם לאו בואו וסייעוני על ישראל 18). — [איוב] בירידתן [של ישראל] למצרים נולד ובעליתן מת, את מוצא עיקר שנותיו של איוב לא היו אלא מאתים ועשר שנים, ועשו ישראל במצרים מאתים ועשר שנים, ובא שטן לקטרג וגירה אותו באיוב 19). — בשלשה מקומות נשאו הכהנים את הארון: כשעברו ישראל את הירדן, וכשסבבו את יריחו וכשההזירוהו למקומו 20). — [בני שמואל] מתנות נטלו בזרוע, ואף על פי שלא קלל עלי את שמואל אלא על תנאי, ראה היאך דבקה בו 21). — [את הנשים הנכריות לקח שלמה] למשכן לדברי תורה ולקרבן תחת כנפי השכינה 22). — מ״א י״ג ל״ו. הנביא הזקן שבבית אל — זה היה יהונתן בן גרשם בן משה 23). — פרעה מלך מצרים ותרהקה מלך כוש היו באותו הנס (של מפלת סנחריב) ובאו לסייע לחזקיהו. הרגיש בהן סנחריב. ומה עשה להם סנחריב הרשע? בערבית כפתן. בחצי הלילה יצא המלאך ונגפן להיילותיו של סנחריב, הה״ד (ישעי׳ ל״ז ל״ו): ויצא מלאך ה׳ ויכה במחנה אשור וכו׳. בשהרית השכים חזקיהו ומצאן כפותים, אמר: דומה שלא באו אלו

אלא לסייענו. התירן והלכו וספרו נסיו וגבורותיו של הקב״ה, הה״ד (שם מ״ה י״ד): כה אמר ה׳ יגיע מצרים וסחר כויש. יגיע מצרים — זה פרעה, וסחר כויש — זה תרהקה מלך כויש וסבאים, אנשי מדה — אלו היילותיהן, עליך יעבורו — זה חזקיה וסייעתו, ולך יהיו — כבר מושלמין לך, אחריך ילכו בזיקים יעבורו — בקרקומניקיא, ואליך ישתחוו — זו ירושלים, אליך יתפללו — זה ביהמ״ק, ומה היו אומרין? אך בך אל ואין עוד אפס אלהים 24). — ראוי היה עזרא שתנתן תורה על ידו אילמלא קדמו משה — נאמרה במשה עליה ונאמרה בעזרא עליה. נאמרה במשה עליה, שנא׳ (שמות י״ט ג׳): ומשה עלה אל האלהים; נאמרה בעזרא עליה (עזרא ז׳ י׳): הוא עזרא עלה מבבל. מה עליה האמורה במשה, למד תורה לישראל, שנא׳ (דברים ד׳ י״ד): ואותי צוה ה׳ ללמד אתכם חקים ומשפטים, אף עליה האמורה בעזרא, למד תורה בישראל, שנא׳ (עזרא ז׳ י׳): כי עזרא הכין את לבבו לדרוש בתורת ה׳ ולעשות וללמד בישראל חק ומשפט. אף הוא ניתן בידיו כתב (האשורי) ולשון (תרגום ארמי)... ואומר (דברים י״ז י״ח): וכתב לו את משנה התורה הזאת וגו׳, תורה עתידה להשתנות (מכתב העברי העתיק לאשורי). ולמה נקרא שמו אשורי? על שעלה עמהן מאשור 25).

הערות לס״ ו.

1) פסה״ב נ״ה, ברייתא, במקורות הארצישראליים (ירוש׳ ברכות פ״ה (12 ע״ב), ב״ר י״ב ופ״ב, פסיקתא ר׳ פכ״ג, שו״ט צ״ב) מוסר ר׳ לוי אופן אחר [הזמין לו הקב״ה שני רעפים והקישן זה בזה ויצא מהם אור] בשם ר׳ נזירה (יותר נכון - בר־נזירה), וזהו בוראי אחד עם ר׳ שמעון נזירא שבילקוט ש״ב כ״ב ל״ו מובא בשמו מאמר, שבשו״ט י״ח כ״ב שם האומר הוא רק ר׳ שמעון. בפסיקתא 111 ע״א מביא ר׳ אבא מאמר בשם ר׳ שמעון בן נזירא. אולי ר׳ שמעון נזירא אחד הוא עם ר׳ שמעון חסידא, שעל אדותו דברתי באגדות אמוראי בבל ע׳ 77 הע׳ 8.

2) אדר״נ פ״א (ג׳ ע״א); בתוספתא סוטה ד׳ י״ז בקצת שנויים וסתם; בברייתא סוטה ט׳ ע״ב ג״כ סתם [ושם מתחיל בפתגם: שכל הנותן עיניו במה שאינו שלו, מה שמבקש אין נותנין לו, ומה שבידו נוטלין הימנו]. השוה בב״ר כ׳: ר׳ יוסי ור׳ הושעי׳ בשם ר׳ אחא [צ״ל: ר׳ אמי ור׳ אחא בשם ר׳ הושעיה - בכר באג׳ אמוראי א״י].

3) אדר״נ פ״א (3 ע״א) [ע״פ ג׳ הגר״א]. 4) סדר עולם פ״א, ב״ר ל״ז קרוב לסוף. קודם לזה באה בב״ר מחלקת של ר׳ יוסי ורשב״ג, שבה נתיחסה לרשב״ג הדעה שעבר היה נביא. ולפיכך צריך להחליף שם שמות האומרים. [וכך גם ד׳ הר״ב רטנר בהערתו לס״ע - המתרגם].

5) תוספתא שבת ז׳ (ה׳) כ״ג. אח״ז באו שני מאמרים נגדיים: מר׳ נהוראי ע״ד סדום [אין לך בכל הכרכין יותר מתין מסדום, שכן מצינו שחזר לוט על כל המקומות ולא מצא מתונה כסדום], ומר׳ שמעון בן גמליאל ע״ד אמורי [אין לך בכל העממין מתין יותר מן האמורי, שכן מצינו שהאמינו בהקב״ה וגלו לאפריקה ונתן להם הקב״ה ארץ יפה כארצם והיתה ארץ ישראל נקראת על שמם]. בב״ר מ״א קרוב לסוף מיוחס מאמרו של ר׳ יוסי לר׳ מאיר ולנגד זה נאמר בשם ר׳ יוסי מה שהוא במעט דומה למאמרו של ר׳ נהוראי. כנראה הנוסח הנכון הוא זה של התוספתא. 6) ב״ר ע״ד קרוב לראש. 7) הבטוי „דרש משה׳ בא לעתים קרובות במאמריו של ר׳ יוסי בן חלפתא ביהם לנושאי ספורי המקרא.

8) מכילתא י״ח ג׳ (58 ע״א). ירו׳ נדרים פ״ג (38 ע״ב). בבבלי נדרים ל״א ב׳ ששם נשמט השם „יוסי״. [בירושלמי הגירסא היא „שהיה דן בעצמו. ימ״ל ויצא׳ וכו׳ והיא, כנראה, הנכונה, שבאמת אין כאן קל וחמר – המתרגם]. 9) בספרי לאותו פסוק (פי׳ ק״א). 10) בספרי לאותו פסוק (פי׳ ק״ג).

11) ברכות ז. ר׳ יוחנן בשמו. 12) כך הוא הנוסח העתיק, ע׳ דקדוקי סופרים. השוה ב״ב ט״ו: אפשר שיש במאמר הזה פולמוס נגד האמונה בנביאות של הנצרות.

13) ספרי במדבר ז׳ א׳ (פיסקא מ״ד). 14) ע׳ לעיל הע׳ 7.

15) שמו״ר ל״ג [על יסוד הכתוב, משלי כ״א ל״א, סוס מוכן ליום מלחמה ולה׳ התשועה].

16) ספרי במדבר י׳ כ״ט (פיסקא ע״ח). 17) מכילתא ט״ז ל״א (51 ע״א), ברייתא יומא ע״ה. דריש והמן כזרע גד – מל׳ הגיד. 18) מכילתא לאותו פסוק (53 ע״א).

19) ב״ר נ״ז קרוב לסוף, ר׳ לוי בשמו. כנראה ע״פ סדר עולם ריש פ׳ ג, ששם חסר סיום המאמר ע״ד מעשה השטן. הסיום הזה חסר גם בירוש׳ סוטה פ״ה (20 ע״ג בסוף) [ששם כנראה נשמט ע״י שגגת המעתיק, כי בלא זה אין מקום למשל שמובא שם אח״כ: משל לרועה שבא זאב ונזדווג לצאנו. מה עשה? העמיד תיש אחד לנגדו, הה״ד (איוב ט״ז י״א): יסגירני אֵל אֶל עויל ועל ידי רשעים ירטני – המתרגם]. בכלל המאמר צריך עיון כי הוא דוחה את יסודי איוב לאחרית ימיו וע״ז בנוי כל המאמר, ובאיוב מ״ב ט״ז נאמר, כי אח״כ הוכפלו לו שנותיו והי׳ עוד מאה וארבעים שנה.

20) תוספתא סוטה ה׳ ב׳, ב׳ סוטה ל״ג: 21) תוספ׳ סוטה י״ד ו׳, בברייתא שבת נ״ו ע״א רק הבבא הראשונה של המאמר. ע״ד הבבא השניה ע׳ מאמרו של ר׳ יוסי ע״ד מיתתה של רחל שבאה ע״י קללת יעקב, לעיל 122. 22) ירוש׳ סנהדרין פ״ב (20 ע״ג), שהש״ר א׳ א׳ בנוסח אחר, שמה שכתוב אָהַב פירושו אִהֵב אותן למקום. סנגוריה אחרת על שלמה למ״א י״א ז׳ ע׳ לעיל 117. 23) שהש״ר ב׳ ה׳. ע׳ לעיל 38 הע׳ 9.

24) שהש״ר ד׳ ח׳. ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי בשם ר׳ אבא. אבל לא מצינו תנא ששמו ר׳ אבא, שבשמו יאמר ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי. ולנגד זה מצינו במה פעמים ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי בשם ר׳ יוסי אביו. ולפיכך גם כאן צריך לומר שר׳ ישמעאל בר׳ יוסי אמר: אבא אומר. בסדר עולם כ״ג נמצאה סתם דרשה כזו על הכתוב ישעי׳ מ״ה י״ח. אך הקשר למעשה חזקיהו הוא אחר שם. 25) תוספתא סנהדרין ד׳ ז׳. השוה ירוש׳ מגילה (71 ע״ב) ובבלי סנהדרין כ״א סוף ע״ב.

ז. דרשות.

קשה היא הפרנסה כפלים כלידה, בלידה כתיב (בר׳ ג׳ ט״ז): בעצב תלדי בנים, בפרנסה כתיב (בר׳ ג׳ י״ז): בעצבון תאכלנה [הווי״ו והנו״ן סימן רבים בארמית – המתרגם] 1). — למה נקוד על „איו״ שבאליו (כלומר במלה „אליו״, בר׳ י״ח ט׳, נקודות מלמעלה האותיות א׳ י׳ ו׳)? למדה תורה דרך ארץ שישאל אדם באכסניא שלו (לאשת המארחו) 2). — שמות כ״ז י״ח, ארך החצר מאה באמה ורחב המש״ם בחמשים. וכל ישראל עומדים שם, אתמהא! אלא מכאן שהחזיק מועט את המרובה 3). — מנין שאין מרצין לאדם בשעת כעסו? שנא׳ (שמות ל״ג י״ד): פני ילכו והניחותי לך. אמר לו הקב״ה למשה: המתן לי עד שיעברו פנים של זעם ואניח לך 4). — כל דבור ודבור שיצא מפי הקב״ה

לטובה, אפילו על תנאי, לא הוזר בו[5]. מנא לן? ממשה רבינו, שנא' (דברים ט' י"ד): הרף ממני ואשמידם ואעשה אותך לגוי גדול, אף על גב דבעא משה רחמי עלה דמילתא ובטלה, אפילו הכי אוקמה בזרעיה (אעפ"י שמשה בתפלתו בטל את הגזרה, בכל זאת קיים הקב"ה את דברו בזרעו של משה), שנא' (דה"א כ"ג י"ז): בני משה גרשם ואליעזר ויהיו בני אליעזר רחביה הראש וגו' ובני רחביה רבו למעלה וגו', ותני רב יוסף למעלה מששים רבוא, אתיא רביה רביה: כתיב הכא „רבו למעלה" וכתיב התם (שמות א' ז'): ובני ישראל פרו וישרצו וירבו[6]. — בדרישתו באושא בכבוד אכסניה[7] אמר ר' יוסי: כתיב (ש"ב ו' י"א): וישב ארון ה' בית עובד אדום הגתי וגו' ויגד למלך דוד לאמר ברך ה' את בית עובד אדום ואת כל אשר לו. באיזו זכות? בעבור ארון האלהים... והרי דברים קל וחמר: ומה ארון אלהים שאינו אוכל ושותה ומדבר, אלא שהיו בו שני לוחות אבנים... זכה (עובד אדום) להתברך בכבודו, ואתם אחינו בני אושא — על אחת כמה וכמה![8]. — מנין שהקב"ה מתפלל? שנא' (ישעי' נ"ו ז'): ושמחתים בבית תפלתי, תפלתם לא נאמר אלא תפלתי, מכאן שהקב"ה מתפלל[9]. — תה' כ"ז י"ג. לולא האמנתי לראות בטוב ה'. למה נקוד על „לולא"? אמר דוד לפני הקב"ה: מובטח אני בך שאתה משלם שכר טוב לצדיקים לעתיד לבוא, אבל איני יודע אם יש לי חלק ביניהם אם לאו, שמא יגרם החטא[10]. — מאי דכתיב (תה' קי"ז): הללו את ה' כל גוים. גוים מאי עבידתייהו (מה עסקם)? הכי קאמר: הללו את ה' כל גוים, אגבורות ונפלאות דעביד בהדייהו (שעשה עמהם), כל שכן אנו, דגבר עלינו חסדו[11].

— בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם. בשר ודם מקניט את חברו יורד עמו לחייו[12], אבל הקב"ה אינו כן, קלל את הנחש, עולה לגג מזונותיו עמו, יורד למטה מזונותיו עמו, קלל את כנען, אוכל מה שרבו אוכל ושותה מה שרבו שותה, קלל את האשה, הכל רצין אחריה, קלל את האדמה, הכל נזונין הימנה[13]. — בא וראה סמיות עיניהן של מלוי ברבית! אדם קורא לחברו רשע, יורד עמו לחייו, והם מביאין עדים ולבלר וקולמוס ודיו וכותבין והותמין פלוני זה כפר באלהי ישראל[14].

המשלים של ר' יוסי הובאו כבר לעיל[15].

הערות לסי' ו'.

1) ב"ר צ"ז קרוב לראש. 2) ב"מ פ"ז. תני משום ר' יוסי. רבינוביץ בדקדוקי סופרים (XIII, 130 ע"ב) מביא גירסא: תני משום ר' מאיר. ואולם מצינו שר' מאיר חולק על ר' יוסי

שהוא „נקי׳ר לא דרי׳ש״, מנחות פ״ז ב׳. – תלמידו של ר׳ מאיר, ר׳ שמעון בן אלעזר דו׳רש על „איו׳ אעפ״י שאינ׳ מביא את הלמוד של דרך ארץ שרבו יליף מזה, ב״ר מ״ח. [ור׳ עזריה אומר שם: כשם שאמרו לאברהם איה שרה, כך אמרו לשרה איו אברהם].

3) ב״ר ה׳, ויק״ר י׳. בפסחים קי״ח ע״א אומר זה ר׳ יוחנן. הג׳׳ הראשונה בודאי אמר ר׳ יוחנן בשם ר׳ יוסי, כמו בשאר המאמרים שבאו שם אח״כ. השוה בית תלמוד I, 367.

4) ר׳ יוחנן בשמו, ברכות ז׳ א׳. השוה פתגמו של ר״ש בן אלעזר, אבות ד׳ י״ג.

5) השוה לעיל 122 (מות רחל) ו 123 (חטאם של בני שמואל).

6) ר׳ יוחנן בשמו, ברכות ז׳ א׳. 7) שהש״ר ב׳ ה׳. בספרי דברים י״א י (פי׳ ל״ח) באה הדרשה על הכתוב ש״ב ו׳ י״א, אך בסגנון כללי וכתם אחרי המאמר שהובא לעיל סוף 52, ואחרי דבריו של ר׳ אליעזר בר׳ שמעון ששבח את ר׳ יוסי. 8) בברכות ס״ג ע״ב נמסרו דרשות התודה שבאושא באפן אחר וגם אותה של ר׳ יוסי בכלל. ע׳ לעיל 38 הע׳ 8, 9.

9) ר׳ יוחנן בשמו, ברכות ג. ע׳ לעיל 110 הע׳ 10.

10) ברכות ד. תנא משמיה דר׳ יוסי. השוה לעיל הע׳ 2.

11) ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי אמר זה משום אביו לרבי, פסחים קי״ח ע״ב.

12) בבטוי הזה „יורד עמו לחייו״ משתמש ר׳ יוסי גם במאמר הסמוך לזה (ע״ד רבית), ובתוספתא הגירסא שם „ומבקש שיפול עמו לחיים״. השוה ג״ב תקנת אושא (כתובות נ׳ ע״א): יהא אדם מתגלגל עם בנו עד י״ב שנה מכאן ואילך יורד עמו לחייו. וע׳ שתי הדוגמאות שהביא עוד לוי בח״ב 42 סוף ע״א. 13) ברייתא יומא ע״ה.

14) ב״מ ע״א. תוספתא ב״מ סוף פ״ו. ירוש׳ ב״מ סוף פ״ה.

15) ע׳ לעיל סי׳ ב׳ ע׳ 109 לדברים א׳ י״ג, סי׳ ד׳ השיחות 1, 2, 3, 5, 11, 15 a וע׳ 123 (פנחס) ע׳ לעיל סי׳ ה׳ ע׳ 117 לבר׳ ב׳ ח׳, ע״פ ב״ר ט״ו קרוב לסוף.

ח. חקירות הדת. עולם הבא.

על יסוד פילוסופי ע״ד היחס שבין המקום ובין הבורא יחשב מאמרו של ר׳ יוסי על הכתוב (שמות ל״ג כ״א): הנה מקום אתי – מקומי טפל לי ואין אני טפל למקומי 1). במקום אחר נמצא מאמר ר׳ יוסי דומה לזה אלא בסגנון יותר כולל: הקב״ה מקומו של עולם ואין עולמו מקומו 2). אפשר שברעיון זה, המשחרר את האלהות ממושג המקום, קשור מאמרו של ר׳ יוסי: מעולם לא ירדה שכינה למטה ולא עלו משה ואליהו למרום, שנא׳ (תה׳ קט״ו ט״ז): השמים שמים לה׳ והארץ נתן לבני אדם 3). הוא חולק על האומרים שהשגחת הבורא מגבלת בזמן, שבפרקים ידועים האדם נדון וגזרתו נחתמת, ולפיכך אמר ר׳ יוסי: אדם נידון בכל יום, שנא׳ (איוב ז׳ י״ח): ותפקדנו לבקרים 4).

מעין תיאוריה קוסמולוגית על יסוד אגדי הוא מאמרו 5): אוי להן לבריות שרואות ואינן יודעות מה הן רואות, עומדות ואינן יודעות על מה הן עומדות! הארץ על מה היא עומדת? על העמודים, שנא׳ (איוב ט׳ ו׳): המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון: עמודים על המים, שנא׳ (תה׳ קל״ו ו׳): לרוקע הארץ על המים: המים על ההרים, שנא׳ (תה׳ ק״ד ו׳): על הרים יעמדו מים;

הרים ברוח, שנא' (עמוס ד' י"ג): יוצר הרים ובורא רוח: רוח בסערה 6), שנא' (תה' קמ"ח ה'): רוח סערה עושה דברו: סערה תלויה בזרוע של הקב"ה, שנא' (דברים ל"ג כ"ז): ומתחת זרעות עולם 7).

אפיי הוא בשביל בעל המסרת של ה„סדר עולם", העוסק בסדור כרונולוגי־אגדי של ההיסטוריה התנ"כית, ושר' יוסי בעצמו השתתף בעבודה, מאמרו של ר' יוסי, הנוסד על האמונה בגזרה קדומה, התלויה בזמנים, ימים ומקומות 8). — עת היא מזומנת לפורענות (מ"א י"א כ"ט): ויהי בעת ההיא וירבעם יצא מירושלים וכו'; (בר' ל"ח א): ויהי בעת ההיא וירד יהודה מאת אחיו; (ירמי' י' ט"ו): בעת פקדתם יאבדו: (שם נ"א י"ח): בעת פקדתם יאבדו; (שם מ"ו כ"ב): עת פקדתם; (שם נ' כ"ז): באו לה מקץ. — יום מזומן לפורענות (שמות ל"ב ל"ד): וביום פקדי ופקדתי עלידם חטאתם. — עת מזומנת לטובה (ישעי' מ"ט ח'): בעת רצון עניתיך. — מקום מזומן לפורענות: בשכם ענו את דינה, בשכם מכרו אחיו את יוסף, בשכם נחלקה מלכות בית דוד. — העיון זה אומר ר"י בסגנון אחר על יסוד העובדה, שחרבן בית המקדש השני אירע באותו יום שנחרב הבית הראשון: מגלגלין זכות ליום זכות והובה ליום חובה 9).

כל מי שהוא יודע כמה שנים עבדו ישראל עבודה זרה הוא יודע אימתי בן דוד בא, ואית לן תלתא קראי מסייע ליה, הד"א (הושע ב' ט"ו): ופקדתי עליה את ימי הבעלים אשר תקטיר להם, כימי הבעלים; תנינא (זכריה ז' י"ג): ויהי כאשר קראו ולא שמעו הן יקראו ולא אשמע; תליתאה (ירמיה ה' י"ט): והיה כי יאמרו תחת מה עשה ה' וכו' 10) — לעתיד לבוא באין אומות העולם ומתגיירין 11). — עתידה מצרים שתביא דורון למשיח, כסבור אינו מקבל מהם, אמר לו הקב"ה למשיח: קבל מהם, — אכסניא עשו לבניי במצרים, מיד (תה' ס"ח ל"ב): יאתיו חשמנים מני מצרים. נשאו כוש קל והמר בעצמן: ומה הללו שנשתעבדו בהן כך, אני שלא נשתעבדתי בהן לא כל שכן. אמר לו הקב"ה: קבל מהן, מיד (שם): כוש תריץ ידיו לאלהים. נשאה מלכות הרשעה 12) קל והמר בעצמה: ומה הללו שאין אחיהן כך, אנו שאנו אחיהן (אדום = רומא) 13) לא כל שכן. אמר לו הקב"ה למשיח 14) (תה' ס"ח ל"א): גער חית קנה (הזיר מיער, שג"כ מרמז על עשו = אדום = רומא) 15). — נתינין (מהגבעונים שנתנם יהושע לחוטבי עצים ולשואבי מים במשכן) וממזרין טהורים הם לעתיד לבוא, דכתיב (יחזקאל ל"ו כ"ה): וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טמאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם, שאין תלמוד לומר „אטהר אתכם", אלא אפילו מן הנתינות ואפילו מן הממזרות 16). — לפי שבעולם הזה התבואה עושה לששה

הדשים והאילן עושה לשנים עשר הדש, אבל לעתיד לבוא התבואה עושה לחמשה עשר יום ואילן עושה לחדש אחד, שכן מצאנו שעשת התבואה בימי יואל לחמשה עשר יום וקרב ממנה העמר, מאי טעמא? ובני ציון גילו ושמחו בה' אלהיכם כי נתן לכם את המורה לצדקה ויורד לכם גשם יורה ומלקוש בראשון (יואל ב' כ"ג) 17). — מבול של מים אינו מביא אבל מבול של דבר באומות העולם לימות המשיח הוא מביא, שנא' (זכריה י"א י'): ואקח את מקלי את נועם ואגדע אותו להפר בריתי אשר כרתי את כל העמים 18). — אם מי שנאמר בהם (דברים ל"ב ל"ה): כי קרוב יום אידם, הרי פורענות ממשמשות ובאות (כלומר אינן ממהרות לבוא), מי שנאמר בהן (ישעי' כ"ד כ"ב): ומרב ימים יפקדו — על אחת כמה וכמה! 19). — אם נפשך לידע מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא צא ולמד מאדם הקדמוני, שלא נצטוה אלא מצוה אחת בלא תעשה ועבר עליה, כמה מיתות נקנסו לו ולדורותיו ולדורות דורותיו עד סוף כל הדורות, וכי איזו מדה מרובה — מדה טובה או מדת פורענות? הוי אומר: מדה טובה, אם מדת פורענות מועטת הרי כמה מיתות נקנסו לו ולדורותיו ולדורות דורותיו עד סוף כל הדורות — היֹשב מן הפגול ומן הנותר והמתענה ביום הכפורים על אחת כמה וכמה שמזכה לו ולדורותיו ולדורות דורותיו עד סוף כל הדורות 20). — למה לא נאמר בשני כי טוב? שבו נבראת גיהנם, שנא' (ישעי' ל' ל"ג): כי ערוך מאתמול תפתה, יום שיש בו אתמול ואין בו שלשם 21). — אור שברא הקב"ה בשני בשבת אין לו כבייה לעולם, שנא' (ישעי' ס"ו כ"ד): ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה 22). — מעשה באחד בצפורי ימת בנו 23), אית דאמר מינאי הוה (יש אומר שהיה מין), סלק ר' יוסי בר הלפתא למחמי ליה אפין, המתיה יתיב ושחיק, א"ל: למה את שחיק? אמר ליה: אנן רחיצן במרי שמיא דאיתחמי לאפויי לעלמא דאתי, אמר ליה: לא מכתייה לההוא גברא עקתיה, אלא דאתית מעאקא ליה, אית הספין מתדבקין? (עלה ר' יוסי בן חלפתא להראות לו פנים, ראהו (את ר' יוסי) יושב ושוחק, א"ל למה אתה שוחק? א"ל: אנו בטוחים באדון השמים להתראות עמו לעולם הבא, א"ל: לא די לאיש ההוא צרתו, שאתה באת להוסיף עליה, וכי יש חרסים מתדבקים אחר שנשברו?) לא כך כתיב ככלי יוצר תנפצם (תה' ב' ט')? אמר לו: כלי חרס ברייתו מן המים והכשירו (כלומר גמר מלאכתו) באור, כלי זכוכית ברייתו מן האור והכשירו באור, זה נשבר ויש לו תקנה וזה נשבר ואין לו תקנה, אתמהא! אמר לו: על ידי שעשוי בנפיחה, אמר לו: ישמעו אזניך מה שפיך מדבר: ומה אם זה שעשוי בנפיחתו של בשר ודם

יש לו תקנה, בנפיחתו של הקב"ה, על אחת כמה וכמה! (כמ"ש. בר' ב' ז': ויפח באפיו נשמת חיים) 24).

הערות לסי' ה'.

1) תנחומא ב' כי תשא 16, ותנחומא כי תשא (46 ע"ג הוצ' במברג). שמות ר' סוף מ"ה (ששם ע"י פתרון בלתי נכון של ר"ת „ריב"ח" בא שם – ר' יוסי בר' חנינא). בארמית: „אתרי טפלה לי ואין אני טפל לאתרי". בשו"ט צ' ב' – ר' יוסי בן חלפתא: עולמי תפל לו ואין הוא תפל לעולמו. בילקוט תה' צ' רמז תתמ"א משו"ט: „עולמו טפלה לו".

2) ב"ר ס"ח (לכ"ח י"א), ע"פ הגירסא של הילקוט לחבקוק ג' ח' (סוף תקס"ג). אחרי המאמר הזה מבאר ר' אמי (ר' הונא בשמו) שהקב"ה נקרא מקום. ע' לעיל ב"א ה"א 151 הע' 2.

3) ברייתא סוכה ה' ריש ע"א. קצת בשנוי במכילתא לשמות י"ט כ' (65 ע"ב) ששם הגירסא: „לא ירד הכבוד למטה" במקום „ולא ירדה השכינה למטה". אח"כ באה הוספה לזה: „אלא מלמד שאמר הקב"ה למשה הריני קורא לך מראש ההר ואתה עולה, שנא': ויקרא ה' למשה. המאמר הזה מכֻון נגד הדעה המגשימה את ענין הירידה בציור זה: מלמד שהרכין הקב"ה שמים התחתונים ושמי שמים העליונים על ראש ההר וירד הכבוד והציען על הר סיני כאדם שהוא מציע את הכר על ראש המטה וכאדם שהוא מדבר מעל הכר. אולי מכֻון מאמרו של ר' יוסי כלפי הנצרות. 4) תוספתא ראש השנה א' י"ג. ברייתא ר"ה ט"ז. 5) חגיגה י"ב.

6) כאן יש עוד כבא „ורוח בסערה", אבל בבבלי מינכן איננו. ובנראה אין הוספה זו נכונה, כי רוח סערה היינו הך. ע' ג"כ הערתו של רבינוביץ, דקדוקי סופרים ח"ב 19 ע"א. אך זה נמצא ג"כ בדברי האמורא ר' יהודה בן פזי, ירוש' חגיגה ריש פ"ב, 77 ע"א. שהשיחה שנזכרה בהערה הסמוכה לקמן נראה שרוח היא החוליה האחרונה בשרשרת זו.

7) נסיון לתת לזה באור טבעי מדעי ע' המגיד VI, 198. – שהעולם עומד על הרוח (עלמא קיים על רוחא) נאמר גם בשיחתו של עקילס עם אדריאנוס, ע' לעיל ב"א ח"א 132, מהירושלמי, וצריך להשלים שם ע"פ התנחומא בראשית.

8) סנהדרין ק"ב. ע"ד הסדר הנכון ע' ד"ס שם. השוה ג"כ מאמרו של ר' יוסי ע"ד התפלה, לעיל 109 הע' 8. 9) ע' לעיל 120 סוף סי' ה'. לענין זה שייך גם מאמרו של ר' יוסי (נגד דברי ר' יהודה בר אלעאי) לש"א ט' י"ב (מדרש שמואל פ"ג) שבשביל זאת האריכו הנערות לשוחח עם שאול (ש"א ט' ט"ו), מפני שלא הגיעה אותה שעה שאמר ה' לשמואל: כעת מחר אשלח לך איש. 10) איכה ר' פתיחתא כ"א, ר' אלכסנדרי פתח.

11) ע"ז ג': 12) כצ"ל. ורק מפני הצנזורה נשתנה בספרים למלכות ישמעאל.

13) ע' לעיל סי' ג', ע' 111. 14) כצ"ל, במקום הגירסא הרגילה „לגבריאל", ע' ד"ס VI, 189 ע"א. 15) פסחים קי"ח: אחד מהדברים שאמר ר' ישמעאל בר' יוסי בשם אביו. השוה את הדרשה שבאה סתם לתה' ס"ח ל"א בשו"ט, ביהמ"ד V, 75. [בגמרא דורש: גער חית קנה, גער חיה וקנה לך עדה. דבר אחר גער חית קנה, שדרה בין הקנים, דכתיב (תה' פ' י"ד): יכרסמנה חזיר מיער]. 16) חולק על ר' מאיר, תוספתא קדושין ה' ד', בבלי קדושין ע"ב ב' [וע' קה"ר ד' א' מאמרו של דניאל חייטא – המתרגם].

17) ירוש' שקלים פ"ו (50 ע"א), תענית פ"א (64 ע"א). 18) תוספתא תענית ג' (ב') א'.

19) ספרי דברים פיסקא שב"ה. 20) ספרא ויקרא ה' י"ז (27 ע"א). ע' לעיל 126 לתה ב"ז י"ג. – השוה ספורו של ר' יוסי: פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד ושאלתיו בשלום. אמרתי לו: פרנסתך במה הוא? אמר לי: מהלזון. אמרתי לו: ומי מצוי? אמר לי: השמים! מקום בים שמוטל בהרים וסמימות מקיפות אותי ואין לך אדם שהולך לשם שאין

סמומיות סכישות אותו ומת וניסק במקומו. אמרתי: השמים! ניכר הוא שגנוז לצדיקים לעולם הבא. ספרי דברים ל״ג ט״ז, פיסקא שנ״ד. 21) ב״ר ד׳ קרוב לסוף, ר׳ יוחנן בשמו. בפסחים נ״ד ע״א אומר כזה ר׳ בנאה בר עולא. תשובה אחרת נתן ר׳ יוסי בן חלפתא למטרונה בב״ר שם, ע׳ לעיל 113.

22) תוספ׳ ברכות ו׳ (ה׳) ז׳. ברייתא פסח״ם נ״ד. ע׳ ג״כ מאמרו של ר׳ יוסי באדר״נ סוף פמ״א: צדיקים גמורים אין מצרפין אותם (באש של גיהנם), רשעים גמורים אין מצרפין אותם, את מי מצרפין? בינונים. אנה ה׳ מלטה נפשי סדינה של גיהנם.

23) ב״ר י״ד, שו״ט תה׳ ב׳ ט׳, ששם נכנס מאמרו של ר׳ יצחק, שבא בב״ר אחר הספור, אל תוך השיחה עם המין. 24) בסנהדרין צ״א ע״א בא זה בתור טעמו של דבי ר׳ ישמעאל לתחיית המתים. וע׳ כרך I ח״ב 49 הע׳ 1.

נ״ב. ע״ד ברכת הארץ מספר מעשה שאמר ר׳ יוסי לבנו בצפורי: עלה והבא לנו זיתים מן העליה. הלך ומצא את העליה שצפה בשמן. ספרי דברים האזינו. פיסקא שט״ז – המתרגם.

ט. מאמרים פסידיפיגרפיים.

בפרקי דר׳ אליעזר יש הרבה מאמרים מיוחסים לר׳ יוסי. ההערה שהעמים שנזכרו במלכים ב׳ י״ז כ״ד, שהושיבם מלך אשור בערי שמרון, הם הנזכרים בעזרא ד׳ ט׳, שעצרו בעד בנין הבית השני 1) – לפי הנראה לקוחה מסדר עולם 2). ע״פ מאמרים דומים של ר׳ יוסי נוסדה כנראה הדרשה שנאמרה בשמו לתהלים פ״ג ז׳ – ט׳, י״ד ולהלן: כשבא סנהריב לארץ ישראל ראו כל העמים שבסביבות ארץ ישראל את מהנה סנחריב ונתייראו מאד וברחו איש ממקומו, שנא׳ (ישעי׳ י׳ י״ג): ואסיר גבלות עמים, ונכנסו למדבר ונתערבו עם בני ישמעאל וכלם עשרה עמים, שנא׳: אהלי אדום וישמעאלים מואב והגרים גבל ועמון ועמלק פלשת עם יושבי צור וגם אשור נלוה עמם, וכלם יפלו בידו של משיח 3). – שלש שנים עשה יצחק אבל על שרה אמו, לאחר שלש שנים לקח את רבקה ושכח אבל אמו 4). כנראה גם זה נוסד על מה שנאמר בסדר עולם 5); – קשוט אגדי לספורי המקרא היא האגדה ע״פ הכתוב בויקרא כ״ד י׳ 6) וע״פ הכתוב ש״ב י״ט א׳ ותהלים פ״ז י״ז, שדוד בבכיו ההזיר את אבשלום בנו מהמשה פתחים של גיהנם (שקרא עליו המ״ש פעמים „בני״) 7). – בשני מאמרים הוא יליף שבעת ימי המשתה מבר׳ כ״ט כ״ז, ושבעת ימי האבל מבר׳ נ׳ י׳ 8). – המן היה אסטרולוגוס גדול (יליף מאסתר ג׳ ז׳) 9).

במדרש הלל הובא מאמר אחד מר׳ יוסי, שבמדרש עתיק אחד נאמר בשם ר׳ יוחנן 10). במדרש אחד שמדבר על דבר ביאת המשיח נמצאה שיחה בין אליהו ובין ר׳ יוסי בבית מדרשו של האחרון ע״ד השטנה של סמאל, שרו של רומא, נגד ישראל 11). במסכת „הבוט הקבר״ יש הקבלה בין יסורי הבהמה ויסורי האדם בשם ר׳ יוסי 12).

הערות לסי' ט'.

1) פדר"א פל"ח. 2) סדר עולם סוף פכ"ב. 3) פדר"א פמ"ד בסוף, ע' לעיל סוף 123 וריש 124 וע' 129. 4) שם ל"ב, בקשר עם הדרשה לבר' ב' כ"ד.
5) סדר עולם א': אבינו יצחק הי' כשנעקד ע"ג המזבח בן ל"ז שנה. 6) פדר"א פמ"ה.
7) שם סוף פנ"ג; בסקצת על האגדה שבאה כתב בסוטה י' סוף ע"ב. 8) שם פמ"ז וי"ז.
9) שם פ"ג. 10) ע' ביהמ"ד V, 96; השוה ב"ר ה' לא' ס'.
11) שם ח"ג 68. 12) שם ח"א 151.

פרק רביעי.

ר' יהודה בר אלעאי.

ר' אלעאי, אביו של ר' יהודה, היה כמו ר' חלפתא, אביו של ר' יוסי, מאנשי השם של התקופה שלפני גזרת אדריאנוס. ביחוד היה דבוק לר' אליעזר בן הורקנוס 1). והיה גם דורש את ר' יהושע בן חנניה ואת ר' אליעזר בן עזריה 2), והיה מקורב אצל הנשיא ר' גמליאל השני 3) ואצל ר' ישמעאל בן אלישע 4). ר' יהודה בנו קבל מכל הגדולים הללו, בודאי ע"פ הרב ממה ששמע מפי אביו ר' אלעאי. מלבד מאמרי ר' אליעזר בן הורקנוס מסר ר' יהודה גם הרבה מדברי ר' גמליאל דיבנה 5). וכמו כן מסר מאורעות שקרו בבית המדרש של ר' גמליאל 6). רק עם אחד מכל הנזכרים כאן ידוע שר' יהודה בא במשא ומתן, והוא ר' אליעזר בן עזריה, שהתיעץ עם ר' עקיבא ע"ד עסקי צבור, ור' יהודה נמצא אז בין בני לויתם 7). בתור רבותיו המובהקים צריך לחשוב את ר' טרפון ור' עקיבא. ביחוד היה כנראה קרוב אל ר' טרפון, שאותו שרת עבודה נופנית 8) וספר איזה מעשיות ממעשי רבו 9). הוא גם מסר איזה מאמרים בשמו 10). בהיותו קטן קרא את המגלה בצבור לפני ר' טרפון 11). שבתו אצל ר' טרפון גרמה לו לר' יהודה למסור זכרונותיו מלוד 12). השפעתו של ר' טרפון על ר' יהודה תלמידו נראה גם מתוך בטוי אחד שהיה רגיל בפי ר"ט 13). אחרי שהיה ר"י כבר תלמידו של ר"ט, הלך ללמד תורה אצל ר' עקיבא, שגם מבית מדרשו ידע למסור מעשים הנוגעים להלכה 14), נמצאה מחלקת במדרש ההלכה שהיתה בין ר' עקיבא ובין ר' יהודה 15). ר' יהודה שקד ביחוד על מדרש ההלכה, ועל השאלה: איזו היא משנה? אומר ר' יהודה: מדרש, נגד דעת ר' מאיר שאמר: הלכה 16). וכמו שהמשנה של ר' יהודה הנשיא מיוסדת על המסרת של ר' מאיר, כך ה„ספרא" שהוא מדרש ההלכה של ספר ויקרא, שנוצר ברוח בית מדרשו של ר' עקיבא, נוסד ע"י ר' יהודה 17). על דבר גורלו של ר' יהודה

בימי מלחמת בר כוכבא וגזרות אדריאנוס אין לנו ידיעות. הוא מסר דרשה אחת של ר' עקיבא שמרמזת על הרדיפות של התקופה ההיא 18). הוא גם ספר מאורעות אחדים מ„שעת הסכנה" 19). הוא היה אחד מהתלמידים שנסמכו ע"י ר' יהודה בן בבא 20), ותפס מקום בראש מקימי היהדות בארץ ישראל. בישיבת התלמידים של ר' עקיבא היה הוא ראש המדברים, משום שבזכרונו נשמרו ביותר ההלכות של החכמים הראשונים 21). הוא קנה את לב מושלי רומא, בזה ששבח את הפעולות הציביליזציוניות של כובשי ארצו 22).

לפי עדות מקור מאה"ג 23), היה ר' יהודה „מוריינא דנשיא" (פוסק שאלות בבית הנשיא רשב"ג) 24), ואמנם מצאנוהו באמת שהיה מקורב אל הנשיא 25), והיה רבו של ר' יהודה הנשיא בנו של ר' שמעון 26). בימי בהרותו היה בידידות רבה עם ר' אליעזר בן שמוע 27). אח"כ היה כנראה ביותר קרוב אליו ר' יוסי בן הלפתא 28), שהיה ג"כ מתלמידי ר' טרפון 29). כמה פעמים נתן תודה לר' יוסי על שפתר לו איזה שאלות קשות 30). רשב"י היה הרבה פעמים בר מהלקתו 31). במחלקתו עם ר' מאיר היה נוטה ביותר לקולא 32). באגדה המה תדיר מתנגדים זה לזה בדעות, ור' יהודה פעם דבר כנגדו קשות על באורו העז בשיר השירים 33). אחרי מותו של ר' מאיר הראה ר' יהודה התנגדות קשה נגד תלמידיו 34). במספר לא רגיל נשמרו פלונתות באגדה בין ר' יהודה ובין ר' נהמיה, שתבאנה לבדן בפרק הבא. ע"י הפלוגתות הללו מופיע ר' יהודה בתור בעל אגדה היותר פורי של תקופת התנאים 35). אולם גם בעניני הלכה נשארו ממנו מאמרים במספר רב לעמת המאמרים של שאר התנאים של זמנו 36). השיבות מיחדה לקבלות שלו ע"ד המאורעות והיחסים והפסקים שמהזמן הקרום לגזרת אדריאנוס 37), ובתוכן גם קבלות רבות הנוגעות לבית המקדש 38). ע"ד היי הפרטיים, אישיותו והרגליו נשארו רק ידיעות מועטות 39).— ממנו נשאר בן אחד, ר' יוסי ב"ר יהודה, שמלא תפקיד חשוב בבית מדרשו של ר' יהודה הנשיא 40).

הערות לפתיחתא.

1) ע' לעיל כ"א ח"א 73 הע' 3 וע' 75 הע' 2. ר' אלעאי אומר בשם ר' אליעזר בן הורקנים, תוספתא תרומית ג' י"ח, דמאי א' ג'. 2) ע' תוספתא פאה ג' ב' וחלה א' ו'.

3) ע' תוספתא פסחים א' (ב) כ"ז. בבלי ערובין ס"ד:

4) ע' תוספתא גטין א' ג' (בבלי גטין ו:). בשם ר' ישמעאל, תוספתא בכורות ד' ס"ו. – בתוספתא טהרות ג' י"ג אומר ר' אלעאי בשם ר' אליעזר בן יעקב.

5) ע׳ במקומות הללו בתוספתא: ברכות ד׳ ט״ו, פסחים א׳ ד׳, יום טוב ב׳ י״ב, ב״ק ט׳ ל׳ (ע׳ כ״א ח״א 71 הע׳ 4), זבחים ח׳ י״ז, חולין ו׳ ח׳, כלים, ב״ק, ו׳ י״ז.
6) תוספתא תרומות ג׳ י״ג, כתובות ח׳ א׳, גטין א׳ ד׳, כלים (ב״ק) ד׳ ד׳.

7) תוספתא ברכות א׳ ג׳. ע״ד אפיזודה אחת משכתו של ר׳ אליעזר בן עזריה אצל ר׳ עקיבא בבני ברק מספר ר׳ יהודה בתוספתא שבת ג׳ (ד׳) ג׳, בבלי שבת מ׳ ע״א. השוה ג״כ תוספתא ב״מ ד׳ ב׳, בבלי ב״מ ס״ג ע״א. 8) תוספתא נגעים ח׳ א׳ [הלכתי אצל ר׳ טרפון בביתו, ואמר לי: יהודה בני, תן לי סנדלי, ונתתי לו], ירוש׳ סוטה פ״ב 18 ריש ע״א.

9) תוספתא שביעית ד׳ ד׳ [מעשה והיינו בעין בושי וכו׳], תוספתא שבת ה׳ (ו׳) י״ג [מעשה בר׳ טרפון שיצא בליל שבת לבית המדרש וכו׳], תוספ׳ יבמות י״ב ט״ו [מעשה והיינו יושבים אצל ר׳ טרפון], תוספ׳ בכורות ה׳ ו׳ [מעשה ובא לפני ר׳ טרפון וכו׳]. ע׳ ג״כ נדרים מ״ט ע״ב [ר׳ יהודה הוה יתיב קמיה דר׳ טרפון, אמר לו ר״ט: היום פניך צהובין, א״ל: אמש יצאו עבדיך לשדה והביאו לנו תרדין ואכלנום בלא מלח, ואם אכלנום במלח כל שכן שהיו פנינו צהובין]. 10) ע׳ תוספתא נזיר ג׳ י״ט (ערובין פ״ב ע״א וש״נ), נדה ה׳ ט׳ (במשנה נדה ד׳ ה׳, ר׳ יהודה אומר בשם עצמו), מקואות ז׳ (ח׳) ג (השוה משנה מקואות י׳ י״ג), ברייתא סוכה ל״ב. 11) תוספתא מגילה ב׳ ח׳, בבלי מגילה כ.
12) תוספתא שבת ב׳ ה׳ (בבלי שבת כ״ט:), ערובין ט׳ (ו׳) ב׳.

13) ר׳ יהודה היה משתמש בפעל „קפח״, שר׳ טרפון היה משתמש בו לשבועה („אקפח את בני״), ע׳ כ״א ח״ב 81. ור׳ יהודה ג״כ בדברו אל ר׳ יוסי בן חלפתא אמר: אני קפחתי את הרועה ואתה את העיר, יומא פ״ג ע״ב. וכן הוא אומר על תלמידיו של ר׳ מאיר: לקפחני בהלכות הן באין, בדרשת התודה שלו באושא הוא אומר: אין הקב״ה מקפח שכרכם בזה ובבא (שהש״ר ב׳ ד׳). 14) ע תוספתא קדושין ה׳ ד׳ (בבלי יבמות ע״ו:), אהלות ד׳ ב׳, ברכות ג׳ ה׳ (ע׳ לעיל כ״א ח״ב 33 הע׳ 2). 15) תוספתא סנהדרין י״א ו׳ (בבלי סנהדרין פ״ט ע״א). ע״ד מחלקת אחרת בענין הלכה בין ר׳ יהודה ובין ר׳ עקיבא, מספר ר׳ יהודה בתוספתא עוקצין ג׳ ב׳, שההתחלה שם „אמר ר׳ עקיבא שונה״, צ״ל: אמר ר׳ יהודה: בתחילה היה ר׳ עקיבא שונה (ע׳ פירוש הר״ש לעוקצין ג׳ ב׳). ע׳ ג״כ תוספתא סוטה ב׳ ג׳.

16) קדושין מ״ט סוף ע״א. 17) סנהדרין פ״ו. ע׳ לעיל 47; כ״א ח״ב 3. השוה היפמן Zur Einleitung in der halach. Midrasch S. 26, 30 ff.

18) ע׳ לעיל כ״א ח״ב 39, ששם צריך להוסיף את הדרשה הזאת שבאה בשנווים בתנחומא ב׳ תולדות 10. 19) ע׳ תוספתא ערובין ח׳ (ה׳) ו׳ (בבלי ערובין צ״א:), סוכה א׳ ז׳, אבל רבתי פרק ט׳. השוה ברילל יאהרביכער I, 47 הע 108. 20) ע׳ כ״א ח״ב 123.

21) בודאי זהו פירוש „ר׳ יהודה ראש המדברים בכל מקום״, ברכות ס״ג ע״ב, שבת ל״ג ע״ב. לפי מה שנאמר בשהש״ר ב׳ ד׳ חלקו לו כבוד, שהוא ידרש באושא ראשון, מפני „שהיה בן עיר ולא שהיה גדול מהם בתורה״. 22) ע׳ לעיל 49 הע׳ 22.

23) מנחות ק״ז. השוה ירוש שבת 11 ע״ב, שקלים 51 ע״א.
24) כך גירסת הירושלמי, ולפי גירסת הבבלי: מוריינא דבי נשיאה השוה לזה מ״ש בנדרים מ״ט ע״ב: אמרה ליה ההיא מטרוניתא לר׳ יהודה: מורה ורוי [?] (מורה, ופניך כפני שכור). אמר לה: הימנותא בידא דההיא אתתא (תאמיני לי) אי טעימנא אלא קידושא ואבדלתא וארבעה כסי דפסחא וחוגרני צידעי מהפסח עד עצרת (שאיני טועם יין אלא מקדוש והבדלה וארבע כוסות של פסח, ואחרי כן אני קושר את צדעי מדחתי הבואבים מפסח ועד שבעות), אלא (קהלת ח׳ א׳): חכמת אדם תאיר פניו. 25) ע׳ לעיל 103, ולהלן ריש פרק י׳

26) ע׳ להלן ריש פרק י״ג. 27) ע׳ קה״ר א׳ ט״ו. השוה לקמן ריש פרק ו׳.
28) ע׳ לעיל 102. 29) ע׳ לעיל שם. 30) הנוח דעתך שהנחת את דעתי, מנחות מ״ה. ק. ע׳ ג״כ לעיל הע׳ 13. 31) ע׳ לעיל 46. 32) ע׳ פרנקל 159. 33) לעיל 4.

34) קדושין נ״ב: נזיר מ״ט: ע׳ לעיל הע׳ 13. 35) צריך לציין גם כן את מחלקותיו עם ר׳ יוסי בן דורמסקית לעיל כ״א ח״ב 113. 36) ע׳ וויים ח״ב 154.

37) ע׳ תוספתא תרומות א א׳; שבת ה׳ (ו׳) י״ב (בבלי שבת קס״ז.); ערובין ד׳ (ג׳) י״ז; שם ז׳ (ה׳) ז׳ (בבלי ערובין ע״ב סוף ע״ב); שם ט׳ (ו׳) כ״ו (משנה ערובין ח׳ ז׳); פסחים א׳ (ב׳) ל״א (ב׳ פסחים ל״ז.); סוכה א׳ א׳ (ב׳ סוכה ב:); שם ב׳ ט׳; שם ד׳ ו׳ (ב׳ סוכה נ״א:); מגילה ג׳ (ב׳) ו׳; כתובות א׳ ד׳ (ב׳ כתובות י״ב.); סוטה ח׳ ו׳ (ב׳ סוטה ל״ד.); גטין ב׳ י׳; סנהדרין ה׳ א׳; שם ו׳ ב׳ (ב׳ שבועות ל׳ א׳); בכורות ג׳ י״ד; אהלות ט״ז י״ג; שם ט״ז י״ג; פרה ט׳ (ח׳) ב׳: מקואות ו׳ ב׳. ע׳ ג״כ נדרים מ״ח ע״א לטשנה נדרים ה׳ ה׳.

38) תוספתא פסחים ג׳ (ד׳) י״א; שם ג׳ (ד׳) י״ב (ב׳ פסחים ס״ה.); שקלים ב׳ ט״ו; שם ב׳ י״ז; שם ג׳ ג׳; יום הכפורים א׳ א׳; שם א׳ ג׳; שם א׳ י״א (ב׳ יומא כ״ה:); שם א׳ כ׳ (ב׳ יומא ל״ד:); שם ב׳ ה׳ (ב׳ יומא ל״ח.). סוכה ג׳ י״ד (משנה סוכה ד׳ ט׳); שם ג׳ ט״ז (משנה סוכה ד׳ ט׳); שם ד׳ כ׳; סוטה א׳ ז׳ (משנה סוטה א׳ ה׳); שם ב׳ ג׳; זבחים א׳ ט׳ (משנה פרה ג׳ ט׳); מנחות י״א י״ג; כלים (ב״ק) א׳ י״א; כלים (ב״ב) ג׳ ד׳.

39) ע״ד מראה פניו הצהובים, ע׳ נדרים מ״ט: ירוש׳ שבת ריש פ׳ ח׳ (11 ע״א), פסיקתא ל״ז ע״ב, תנחומא ב׳ חקת 19, קה״ר ח׳ א׳. – ע״ד עניותו, נדרים מ״ט: השוה סנהדרין כ. – ע״ד קבלתו פני השבת ע׳ שבת כ״ה ע״ב: „ערב שבת מביאין לו עריבה מלאה חמין ורוחץ פניו, ידיו ורגליו ומתעטף ויושב בסדינין המצנייצין ודומה למלאך ה׳ צבאות״. – ענותו בשביל לעשות שלום בין איש לאשתו, ע׳ נדרים ס״ו ע״ב [ושם הוסיף: ומה אם לעשות שלום בין איש לאשתו אמרה. תורה שמי שנכתב בקדושה ימחה על המים המאררים בספק, ואני על אחת כמה וכמה]. – מאורע בנסיעתו, יומא פ״ג: – ר׳ יהודה בתור ידיד הילדים ע׳ Löw. Die Lebensalter S. 147, 175, 196. – בב״ק ק״ג ע״ב: „כל היכא דאמרינן „מעשה בחסיד אחד״ או ר׳ יהודה בן בבא, או ר׳ יהודה בר אלעאי״. 40) ע׳ להלן פרק י״ד סימן ו׳. – ע״פ אבל רבתי פ״י מת בן אחד של ר׳ יהודה בחיי אביו.

א. מאמרות, תלמוד תורה, תפלה.

גם פתגמו של ר׳ יהודה, כמו פתגמו של ר׳ יוסי בן חלפתא, מדבר על ערכו הגדול של תלמוד תורה: הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון 1). על יסוד הרעיון הזה הוא דורש את הכתוב (ישעי׳ נ״ח א׳): והגד לעמי פשעם – אלו תלמידי הכמים, ששגגות נעשות להם כזדונות: ולבית יעקב הטאתם – אלו עמי הארץ, שזדונות נעשות להם כשגגות 2). – פתגם יקר הוא זה שאמר ר׳ יהודה: כל העושה דברי תורה עיקר ודרך ארץ טפל, עושין אותו עיקר בעולם הבא; דרך ארץ עיקר ודברי תורה טפל, עושין אותו טפל בעולם הבא. משלו משל למה הדבר דומה: לאיסטרטיא שהיא עוברת בין שני דרכים, אחת של אור ואחת של שלג, אם מהלך כנגד האור הרי נכוה באור, ואם מהלך נגד שלג הרי הוא לוקה בצינה. כיצד יעשה? ילך בינתים ויזהר בעצמו שלא יכווה באור ושלא ילקה בצינה 3). – על השאלה: מה גדול תלמוד או מעשה? ענה ר׳ יהודה: המעשה קודם לתלמוד 4). – כמו חברו ר׳ שמעון בן יוחאי, אמר גם הוא: המלאכה מכבדת את בעליה 5). מי שאינו מלמד את בנו אומנות כאלו מלמדו

ליסטות[6]. — פתגמו הנוגע לדרך ארץ[7]: אכול בָּצָל וישב בַּצֵּל[8] ולא תיכול אווזין ותרנגלין ויהא לבך רודף עליך. פחות ממיכלך וממישתך ותוסיף על דירתך[9]. — [ללמוד תורה ולישא אשה — לומד תורה ואח״כ נושא אשה. ר׳ יהודה אומר:] אם אינו יכול לישב בלא אשה, נושא אשה ואח״כ לומד תורה. [הוא ללמוד תורה ובנו ללמוד תורה, הוא לישא אשה ובנו לישא אשה, הוא קודם את בנו. ר׳ יהודה אומר:] אם היה בנו זריז ותורה מתקיימת בידו, בנו קודמו[10]. — איזהו רבו [שהוא חייב בכבודו]? כל שרוב תלמודו הימנו[11]. — תלמיד שכהו יפה דומה לספוג שהוא סופג את הכל, שני לו דומה למוך שאינו סופג אלא צרכו, זה שהוא אומר: דיי במה ששנה לי רבי[12]. — לעולם הוי כונס דברי תורה כללים ומוציאם פרטים, שנאמר (דברים ל״ב ב׳): יערף כמטר לקחי, ואין יערף אלא לשון כנעני. משל: אין אדם אומר לחברו פרוט לי סלע זו, אלא ערוף לי זו. כך הוי כונס דברי תורה כללים ופורט ומוציאם כטפים הללו של טל, ולא כטפים הללו של מטר שהם גדולים, אלא כטפים הללו של טל שהם קטנים; כשעירים עלי דשא — מה שעירים הללו יורדים על עשבים ומפשפשין בהם כדי שלא יתליעו, כך הוי מפשפש בדברי תורה, כדי שלא תשכחם [כך א״ל ר׳ יעקב לרבי: בא ונפשפש בהלכות בשביל שלא יעלו הלודה]: וכרביבים עלי עשב — ומה רביבים הללו יורדים על עשבים ומנקים אותם ומפשפשים אותם ומפטמים אותם, כך הוי מפטם בדברי תורה ושונה ומשלש ומרבע[13]. — בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים. דורות הראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי — זו וזו נתקיימה בידן, דורות האחרונים עשו מלאכתן קבע ותורתן עראי — זו וזו לא נתקיימה בידן[14].

[הקורא את שמע] אם כיון לבו בפרק הראשון אעפ״י שלא כיון לבו בפרק האחרון יצא[15]. — כל שלא ראה מאורות מימיו לא יפרס על שמע [לא יעבר לפני התבה להתפלל ברכות קריאת שמע, שאחת מהן ברכה על המאורות, והוא לא ראה מאורות מימיו][16]. — כל שנשתנה מברייתו ושינה ברכתו יצא[17]. — הרואה את הים תמיד ונשתנה בו דבר צריך לברך[18]. — [מורידין (בתענית) לפני התבה][19] מטופל (שיש לו טפלי — ילדים) ואין לו (במה לפרנסם שלבו דואג עליו והוא צריך לקירות מקירות לבו עליהן) ויש לו יגיעה בשדה (שמתכוין יותר בתפלת הגשמים) ופרקו נאה (זה שלא יצא עליו שם רע בילדותו — פירושו של אביי). ושפל ברך ומרוצה לעם[20] ויש לו נעימה וקולו ע״ב ובקי לקרות בתורה בנביאים ובכתובים ולשנות במדרש בהלכות ובאגדות ובקי בכל הברכות כלן. — [בתי כנסיות אין נוהגין בהן קלות ראש:

לא יכנס כהן בחמה מפני החמה ובצינה מפני הצינה ובגשמים מפני הגשמים, אין אוכלין בהן וכו׳. אמר ר׳ יהודה:] במה דברים אמורים בישנבן, אבל בהורבנן מניחין אותם ומגדלין בהם עשבים מפני עגמת נפש 21). — ויקרא ג׳ א׳. ואם זבח שלמים קרבנו. כל המביא שלמים מביא שלום לעולם. אין לי אלא שלמים, מנין לרבות את התודה? ארבה את התודה, שהיא באה שלמים (כלומר שגם ממנה נהנים בעלים וכהנים כמו משלמים). מנין לרבות את העולה? ארבה את העולה, שהיא באה בנדר ובנדבה. מנין לרבות את הבכור ואת המעשר ואת הפסח? ארבה את הבכור ואת המעשר ואת הפסח, שאין באין על חטא. מנין לרבות את החטאת ואת האשם? תלמוד לומר „זבח״. מנין לרבות העופות והמנחות והיין והלבונה והעצים? ת״ל: קרבנו שלמים, הא כל המביא קרבן מביא שלום לעולם 22). — קה״ר ה׳ ד׳. טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם. וטוב מזה ומזה שאינו נודר כל עיקר אלא מביא כבשתו לעזרה ושוחט 23). — בעון מזוזה בנים מתים 24).

— לא יאכל אדם בערבי שבתות וימים טובים מתשע שעות ולמעלה, כדי שיכנס לשבת כשהוא תאוה 25). — [מצוה על אדם לשמח בניו (בחג) ובני ביתו. במה משמחן? ר׳ יהודה אומר:] הנשים בראוי להן, והקטנים בראוי להם 26). — [הכל חייבין בארבע כוסות הללו (של פסח), אחד אנשים ואחד נשים ואחד תינוקות. א״ר יהודה:] וכי מה תועלת יש לתינוקות ביין? אלא מחלקין להן קליות ואגוזים בערב פסח כדי שלא יישנו וישאלו 27). —

הערות לסי׳ א׳.

1) אבות ד׳ י״ג. 2) ב״מ ל״ג ע״ב, ושם הוא מביא בקשר עם זה גם פתגמו דלעיל.

3) אדר״נ סוף כ״ח. בתוספתא חגיגה ב׳ ו׳ וכן בירושלמי חגיגה ר״ש פ״ב (77 ע״א) בא המשל סתם. בירושלמי בא בשנוי: התורה זו דומה לשני שבילים אחד של אור ואחד של שלג, הטה בזה מת באור, הטה בזה מת בשלג, מה יעשה? יהלך באמצע. כנראה מתוך המשך הענין שם זה מוסב על העסק במעשה בראשית ובמעשה מרכבה. דומה לזה נזכר אצל Stobaeus, Flor. 45, 28 מאמרו של Xenophanes, שלא צריך ליקרב יותר מדי אל העסקים המדיניים שב יְקֹוָה, אבל גם לא יתרחק מהם יותר מדי, שלא ילקה בצינה. ע׳ פרידנטל Ueber die Theologie des Xenophanes, S. 14.

4) ירוש׳ חגיגה 76 ע״ג (פרק א׳). השוה בבלי כתובות י״ז ע״א, ששם מספר שר׳ יהודה הפסיק באמצע למודו כדי ללוות את המת או להכנים את הכלה לחפה. השוה לעיל 74 הע׳ 28.

5) נדרים מ״ט: באדר״נ נוסח ב׳ פכ״א (22 ע״ב) מיוחס המאמר ע״ד הבטלה לר׳ יהודה, ובנוסח א׳ פי״א לר׳ יוסי (ר׳ טרפון). ע׳ לעיל 108 הע׳ 21. 6) תוספתא קדושין א׳ י״א; בבלי קדושין ב״ט.

7) פסחים קי״ד ע״א, רבה בר בר חנה בשם ר׳ יוחנן בשמו. השוה המאמרים שנאמרו ע״י רבב״ח בשם ר׳ יוחנן בשם ר׳ יהודה, ברכות ל״ה ע״ב, יומא י.

8) כלומר: תסתפק באכלך כמועט, ובלבד שתשב בביתך. ע׳ רשב״ם.

9) בחולין פ״ד ע״ב נאמר בשם ר׳ אמי או רב אסי (שניהם תלמידי ר׳ יוחנן): לעולם יאכל אדם וישתה פחות ממה שיש לו וילבש ויתכסה במה שיש לו ויכבד אשתו ובניו יותר ממה שיש לו (וכן גם על דירתו). ר׳ לוי (ג״כ תלמידו של ר׳ יוחנן) אומר בב״ר סוף כ׳: לפום חילך אכול ופרא מן מה דאת לביש ותיר ממה דאת שרי (אכל לפי יכלתך והרבה לפזר בשביל מלבושך ועוד יותר מזה בשביל דירתך).

10) תוספתא בכורות ו׳ י״א. ברייתא קדושין כ״ט: לא מובן כל צרכו פתגמו של ר׳ יהודה באדר״נ פב״ו: אדם שמת והניח בן ולא למד תורה מאביו והלך ולמד תורה מאחרים הרי הנופה מבקש. 11) תוספתא ב״מ ב׳ ל׳. ב״מ ל״ג.

12) ספרי דברים י״א כ״ב (פיסקא מ״ח) [הסוף הוא כאן עפ״י כ״י אחד שמובא בהערת איש שלום וע״ש המתרגם]. השוה אבות ה׳ ט״ו, אדר״נ פ״מ (סתם): י״ת מארבע מדות של היושבים לפני החכמים הוא ספוג, שסופג את הכל. מאמרו של ר׳ יהודה בנוסח ב׳ דאדר״נ פל״ה (44 ע״ב) הוא קצור ממאמרו של ר׳ גמליאל שבאדר״נ נוסח א׳ פכ״ג (38 ע״ב). בסוף פל״ה נוסח ב׳ בא מאמר מר׳ יהודה: הלמד תורה בזקנותו למה הוא דומה? לנוטל קנקן ליתן בו יין והוא אינו זפות, כל זמן ששתה בו מבאיש. והלמד תורה בנערותו למה הוא דומה? לנוטל קנקנו ליתן בו יין והוא זפות, כל זמן ששותה בו הוא משביח [מהקנקן אי אפשר לשתות אלא מהכוס, ועד שהיא מריק את הקנקן עובר זמן רב וכשאינו זפות ריח החרס בא ביין ומקלקל טעמו – המתרגם]. 13) ספרי לאותו פסוק (פיסקא ש״ו). השוה שמ״ש בפעל זה בשהש״ר ח׳ ב׳: זה התלמוד שמפוטם במשניות. - שם בספרי דברים פ״ שו׳ נמצא עוד מאמר של ר׳ יהודה: לעולם יהא אדם כונס דברי תורה כללים, שאם בונסן פרטים, מייגען אותו ואין יודע מה לעשות. משל לאדם שהלך לקיסרי וצריך מאה זוז או מאתים זוז להוצאה, נוטלם פרט (כלומר פרוטות) מיגעים אותו ואינו יודע מה לעשות, אבל אם מצרפם ועושה אותם סלעים, פורט ומוציא בכל מקום שירצה. וכן מי שהלך לבית אילנים (?) לשוק וצריך מאה מנה או שתי רבוא, אם מצרפם סלעים מייגעים אותו ואין יודע מה לעשות, אבל אם מצרפם ועושה אותם דינרי זהב פורט ומוציא בכל מקום שירצה. 14) ברכות ל״ה ע״ב, רבכ״ח א״ר יוחנן בשמו, ע׳ לעיל הע׳ 7.

15) תוספתא ברכות ב׳ ב׳, ברייתא ברכות י״ג: ר׳ אהאי (אחא) בשמו.

16) משנה מגילה ד׳ ו׳, תוספתא מגילה ד׳ (ג׳) כ״ח. מענין הוא טענה החכמים (תוספתא שם, בבלי ברכות כ״ד כ׳): „הרבה דרשו במרכבה ולא ראו אותה מימיהם״.

17) תוספתא ברכות ד׳ ה׳. 18) תוספתא ברכות ז׳ (ו׳) ו׳, במשנה ברכות ט׳ ב׳: ר׳ יהודה אומר הרואה את הים הגדול אומר: ברוך שעשה את הים הגדול, בזמן שהוא רואה אותו לפרקים. 19) ברייתא תענית מ״ז.

20) אלה שלש המעלות פרקו נאה, שפל ברך ומרוצה לעם, לפי עדות ר׳ יוסי בן חלפתא (תוספתא חגיגה ב׳ ט׳ וסנהדרין ז׳ א׳), היו דרושות גם ממי שהיה מועמד להמנות לשופט, ורק בטקום „פרקו נאה״ נאמר „ופרקו טוב״. „פרק״ כאן פירושו גיל, תקופת זמן ידועה (ע׳ לוי ה״ד 137 ע״א וב) וכאן פירושו תקופת הילדות, המתאים להמלה היונית ὥρα, ולפיכך מפרש אביי: זה שלא יצא עליו שם רע בילדותו. במקום „ושפל ברך״ - ענו ושפוי, ובמקום „מרוצה לעם״ - רוח הבריות נוחה הימנו. 21) תוס׳ מגילה ג׳ (ב׳) ז׳, בבלי מגילה כ״ח ע״א וב׳. השוה משנה מגילה ג׳ ג׳: ועוד אמר ר׳ יהודה: בית הכנסת שחרב אין מספידין בתוכו, ואין מפשילים בתוכו חבלים, ואין פורשין לתוכו מצודות, ואין שוטחין על גגו פירות, ואין עושין אותו קפנדריא, שנא׳ (ויקרא כ״ו ל״א): והשימותי את מקדשיכם, קדושתן אף בשהן שוממין, עלו בו עשבים לא יתלוש מפני עגמת נפש. 22) ספרא ויקרא נ׳ א׳ (13 ע״א).

23) חולק על ר׳ מאיר, לעיל 31 הע׳ 53, ששם נרשמו המקורות. כאן מובא הנוסח ע״פ קה״ר ה׳ ד׳ שבטעות מיוחס לר׳ מאיר. 24) ע׳ לעיל ע׳ 14.

25) ברייתא פסחים צ״ט: בתוספ׳ ברכות ה׳ א׳ ובירושלמי פסחים 37 ע״ב ריש פ״י – רק ע״ד ערבי שבתות. 26) תוספ׳ פסחים י׳ ד׳. בירושלמי פסחים ריש פ״י הגירסא: נשים בראוי להן כגון כסנים וצוצלין (קליות ואגוזים), ע׳ לוי ח״ד 215 סוף ע״ב, והקטנים באגוזים ולוזין (Hasselnüssen). בבבלי פסחים ק״ט א׳ רק – אנשים בראוי להם ונשים בראוי להן.

27) ברייתא פסחים ק״ח סוף ע״ב, ע׳ בהערה הקודמת.

ב. ישראל.

— דברים י״ד א׳. בנים אתם לה׳ אלהיכם. אם נוהגין אתם כבנים, הרי אתם בנים ואם לאו אין אתם בנים 1). — שמות י״ז י״ד. ויסע מלאך האלהים ההולך. הרי זה מקרא עשיר במקומות הרבה (כלומר הרעיון שבמקרא הזה ישנו בעוד מקראות רבים): מישל למה הדבר דומה? לאחד שהיה מהלך בדרך והיה מנהיג את בנו לפניו, באו ליסטים לשבותו מלפניו, נטלו מלפניו ונתנו לאחריו, בא הזאב מאחריו, נטלו מאחריו ונתנו מלפניו, באו ליסטים מלפניו וזאבים מאחריו, נטלו ונתנו על זרועותיו. התחיל הבן מצטער מפני החמה, פרש עליו בגדו, רעב — האכילהו, צמא — השקהו. כך עשה הקב״ה: ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו ולא ידעו כי רפאתים (הושע י״א ג׳); התחיל הבן מצטער מפני החמה, פרש עליו בגדו, שנא׳ (תה׳ ק״ה ל״ט): פרש ענן למסך ואש להאיר לילה; הרעיב — האכילו, שנא׳ (שמות ט״ז ב׳): הנני ממטיר לכם לחם מן השמים; צמא — השקהו מים, שנא׳ (תה׳ ע״ח ט״ז): ויוציא נוזלים מסלע, ואין נוזלים אלא מים חיים, שנא׳ (שה״ש ד׳ ט״ו): מעין גנים באר מים חיים ונוזלים וכו׳, ואומר (משלי ה׳ ט״ו): שתה מים מבורך ונוזלים מתוך בארך 2). — שמות ט״ו ג׳. ה׳ איש מלחמה. הרי זה מקרא עשיר במקומות הרבה. מגיד שנגלה עליו בכל כלי זיין: נגלה עליהם כגבור חגור חרב, שנא׳ (תה׳ מ״ה ד׳): חגר חרבך על ירך גבור; נגלה עליהם כפרש, שנא׳ (שם י״ח י״א): וירכב על כרוב ויעף וגו׳; נגלה עליהם בשריון וכובע כגבור, שנא׳ (ישעי׳ נ״ט י״ז): וילבש צדקה כשריון וכובע ישועה על ראשו; ונגלה עליהם בחנית, שנא׳ (חבקוק ג׳ י״א): לנגה ברק חניתך, ואומר (תה׳ ל״ה ג׳): והרק חנית וסגור וכו׳; נגלה עליהם בקשת ובחצים, שנא׳ (חבקוק ג׳ ט״ו): עריה תעור קשתך, ואומר (תה׳ י״ח ט״ו): וישלח חצים ויפיצם; נגלה עליהם במגן וצנה, שנא׳ (תה׳ צ״א ד׳): צנה וסחרה אמתו וגו׳, ואומר (תה׳ ל״ה ב׳): החזק מגן וצנה. שומע אני שהוא צריך לאחת מכל המדות הללו? תלמוד לומר: ה׳ איש מלחמה ה׳ שמו. בשמו הוא נלחם ואינו נלהם באחד מכל הכלים הללו. אם כן למה הוצרך לפרט כל אחד לעצמו? אלא שאם נצרכו לישראל עושה להם מלחמות. ואוי

להן לאומות מה הן שומעות באזניהם, שהרי מי שאמר והיה העולם עתיד להלהם בהן 3). – שלש ברכות צריך לברך בכל יום: ברוך שלא עשאני גוי, ברוך שלא עשאני אשה, ברוך שלא עשאני בור; ברוך שלא עשאני גוי – כל הגוים כאין נגדו (ישעי' מ' י"ז), ברוך שלא עשאני אשה, שאין אשה חייבת במצות, ברוך שלא עשאני בור, שאין בור ירא חטא. משלו משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שאמר לעבדו לבשל לו תבשיל, והוא לא בשל לו תבשיל מימיו, כוף מקדיח את התבשיל ומקניט את רבו; להפות לו חלוק, והוא לא היפת לו חלוק מימיו, סוף שמלכלך את החלוק ומקניט את רבו 4). – מאי דכתיב 5) (ישעי' ס"ו ה'): שמעו דבר ה' החרדים אל דברו? אלו תלמידי חכמים; אמרו אחיכם – אלו בעלי מקרא: שנאיכם – אלו בעלי משנה 6); מנדיכם – אלו עמי הארץ, שמא תאמר פסק סברם ובטל סיכוים 7)? תלמוד לאמר (שם): ונראה בשמחתכם. שמא תאמר ישראל יבושו? תלמוד לומר (שם): והם יבשו. הגוים יבושו וישראל ישמחו. – באותה שעה (שנכתבה התורה על האבנים שבהר עיבל והגוים שלחו נוטירון שלהם – כלומר סופ־ים – והשיאו את הכתב מעל האבנים בשבעים לשון) נחתם גזר דינן של אומות העולם לבאר שחת (מפני שהתורה היתה אז ערוכה לפניהם והם מאנו מלקיים מה שכתוב בה) 8). – שמות י"ב ב', החדש הזה לכם. [אתם מונין לו ואין אומות העולם מונין לו]. רבי (לוי) בשם ר' יהודה בר' אלעאי: דרך ארץ הוא – הגדול מונה לגדול, והקטן מונה לקטן. עשו שהוא גדול מונה לחמה שהיא גדולה, ויעקב שהוא הקטן מונה ללבנה שהיא קטנה 9). – ישראל מל את הכותי והכותי לא ימול את ישראל מפני שמלו לשום הר גריזים 10). – גר עצמו (לא רק בן גר) מביא (בכורים) וקורא (אלהי אבותינו). מה טעם? כי אב המון גוים נתתיך (בר' י"ז ה'), לשעבר היית (אברם =) אב לרם, מכן והילך אתה אב לכל הגוים 11). – ארץ כנען היא טובה ולא נחלת בני ראובן ובני גד (יליף ממה שאמר משה, דברים ג' כ"ה: אעברה נא ואראה את הארץ הטובה, שמע מינה שבעבר הירדן לא טובה היא) 12). – שלש מצות נצטוו ישראל בשעת כניסתם לארץ: למנות להם מלך ולבנות בית הבחירה ולהכרית זרעו של עמלק, ואיני יודע אי זה יקדים? תלמוד לומר (שמות י"ז ט"ז): כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק, כל שישב המלך על כס יה אתה מכרית זרע עמלק*). ומנין שכסא יה זה המלך? שנא' (דהי"א כ"ט כ"ג): וישב שלמה על כסא ה' למלך. ועדין איני יודע איזה יקדים: אם לבנות בית הבחירה או להכרית זרעו של עמלק, תלמוד לומר

*) בברייתא סנהדרין כ: הוי אומר להעמיד להם מלך תחלה.

(דברים י״ב י׳): והניח לכם מכל אויביכם וכו׳ והיה המקום אשר יבחר וכו׳ ואומר (ש״ב ז׳ א׳): וה׳ הניח לו מסביב מכל אויביו. ויאמר דוד אל נתן אנכי יושב בבית ארזים וארון האלהים יושב בתוך היריעה13).

הערות לסי׳ ב׳.

1) ספרי דברים י״ד א׳ (פיסקא צ״ו). חולק על ר״מ. לעיל סוף ע׳ 16 וראש 17.

2) מכילתא שמות י״ד י״ט (30 ע״א). השוה מכילתא שמות כ׳ י״ח (71 ע״ב): ר׳ יהודה בר׳ אלעאי אומר: לפי שהיו משולהבין מחמה של מעלן, אמר הקב״ה לענני כבוד: הזילו טל חיים על בני, שנא׳ (שופטים ה׳ ג׳): ארץ רעשה אף שמים נטפו מפני אלהים. ואומר (תה׳ ס״ח י׳): גשם נדבות תניף אלהים. אימתי נעשה כל הכבוד הזה? בשעה שהיתה נאה שבאומות ומכבדת את התורה; ונות בית תחלק שלל (שם שם י״ג). ואין שלל אלא תורה. שנא׳ (תה׳ קי״ט קס״ב): שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב (וע׳ שו״ט ס״ח. ביהמ״ד ח״ה 52). במכילתא שמות י״ג כ״א (25 ע״א) ובספרי במדבר (פפ״ג) אימר ר׳ יהודה: י״ג (ענני כבוד) היו: שנים מכל רוח ורוח ושנים מלמעלה ושנים מלמטה ואחד מלפניהם (חולק שם על תנא קמא ור׳ יאשיה).

3) מכילתא לשמות ט״ז ג׳ (37 ע״ב). 4) תוספתא ברכות ז׳ (ו׳) י״ח. בירו׳ ברכות פ״ט (13 ע״ב) כתוב „שלא עשאני אשה׳ בסוף. בבבלי מנחות מ״ג סוף ב׳ הסדר כמו בתוספתא ורק הסרות הראיות. המאמר מיוחס שם בטעות לר׳ מאיר, שממנו בא שם מאמר אחר קודם סמוך לזה. וויים ה״ב 137 מיחס את המאמר הזה שלא בצדק לר׳ מאיר.

5) ב״מ ל״ג ב׳. 6) בברייתא קדושין מ״ט ע״א מבאר ר׳ יהודה את הבטוי „שונה״ - מדרש. 7) ע׳ לוי ח״ג 470 ע״ב ולהלן, שמביא שם עוד מקומות שיש בהם בטוי זה ובניהם מאמר שבא סתם בספרא ויקרא י״ח ה׳ (86 ע״ב). 8) תוספתא סוטה ח׳ ו׳. בבלי סוטה ל״ה:

9) ילקוט שמות י״ב (קצ״א). מר״י בר אלעאי נעשה בב״ר פ״ז ובפסיקתא ר׳ פט״ז (78 ע״א) ר׳ יוסי ברבי אלעאי ומזה בפסיקתא (הוצאת בובר) 54 ע״א: ר׳ יוסי. בשתי הפסיקתות ובב״ר שם האומר בשם ר״י הוא ר׳ לוי ובילקוט נשמט השם „לוי״ ונשאר רק „רבי״.

10) ע׳ לעיל 111 חולק על ר׳ יוסי. 11) ירוש׳ בכורים פ״א (64 ריש ע״א). ואולם בתוספתא בכורים א׳ ב׳ - ר׳ יהודה אומר: כל הגרים כולן מביאין ולא קוראין, ובני קיני חותן משה מביאין וקוראין, שנא׳ (במדבר י׳ ל״ב): והיה כי תלך עמנו.

12) ספרי במדבר כ״ז י״ב (פיסקא קל״ד). השוה מאמרו של ר׳ יוסי הגלילי, משנה בכורים א׳ י׳. בתוספתא תרומות ב׳ י״ב אומר ע״ד גבילות ארץ ישראל: כל שכנגד ארץ ישראל (מצד הים) הרי היא כארץ ישראל. שנא׳ (במדבר ל״ד ו׳): וגבול ים והיה לכם הים הגדול וגבול וכו׳. והנסין שבצדדין רואין אותן כאילו חוט מתוח עליהן מקיפלוריא עד אוקינוס מנחל מצרים עד אוקינוס, מחוט ולפנים - ארץ ישראל, מחוט ולחוץ חוצה לארץ, וכן חלה ב׳ י״א. ב׳ גטין ח.

13) ספרי דברים י״ב י׳. וכן בבבלי סנהדרין כ ע״ב בברייתא השניה, ששם יותר נכון לגרום ר׳ יהודה אומר ולא ר׳ יוסי. בלא הראיות מהכתובים נמצא ג״כ בתוספתא סנהדרין ד׳ ה׳ ובבבלי סנהדרין כ׳ ע״ב בברייתא הראשונה. שם בא אח״כ דעת ר׳ נהוראי האומר: לא נאמרה פרשה זו (של המלך) אלא כנגד תרעומתן, שנא׳ (דברים י״ז י״ד): ואמרת אשימה עלי מלך. בספרי דברים י״ז י״ד (פסקא קנ״ו) נאמר: אשימה עלי מלך. ר׳ נהוראי אומר הפסוק בגנאי ישראל הוא מדבר, שנא׳: כי לא אותך מאסו כי אם אותי (ש״א ח׳ ז׳). וע״ז ענה ר׳ יהודה: והלא מצוה מן התורה לשום להם מלך, שנא׳: שום תשים עליך מלך. ולמה נענשו בימי שמואל? לפי שהקדימו על ידם (שעמי הארץ הקדימו לדרוש לפני הזקנים, ע׳ סנהדרין שם). [ר׳ יהודה שם חולק על ר׳ יוסי ומבאר שום תשים עליך מלך - שתהא אימתו עליך].

ג. באורי מקרא.

בתור מדה שהתורה נדרשת בה אפשר להשב את החק שנתן ר' יהודה למתרגמים את התורה בצבור 1): המתרגם פסיק בצורתו הרי זה בדאי והמוסיף עליו הרי זה מהרף ומגדף 2). — הוא אומר שבכמה פסוקים כנה הכתוב מפני הכבוד, כמו: א. זכריה ז' ב'. והנינע בהם כנונע בבבת עינו, בבבת עין אינו אומר אלא בבבת עינו כתיב, כביכול כלפי מעלה (= עיני), אלא שכנה הכתוב; ב. כיוצא בו: ואמרתם הנה מתלאה והפחתם אותו (מלאכי א' י"ג)... אלא שכינה הכתוב (= אותי); ג. כיוצא בו: כי מקללים להם בניו (ש"א ג' י"ג)... אלא שכנה הכתוב (= לי); ד. כיוצא בו: למה שמתני למפגע לי ואהיה עלי למשא (איוב ז' כ')... כינה הכתוב (= עליך); ה. כיוצא בו: הלא אתה מלכי מקדם ה' אלהים ולא נמות (חבקוק א' י"ב)... כנה הכתיב (= תמות); ו. כיוצא בו: ההמיר גוי אלהים והמה לא אלהים ועמי המיר כבודו בלא יועיל (ירמי' ב' י"א)... כינה הכתוב (= כבודי); ז. כיוצא בו: וימירו כבודם בתבנית שור אוכל עשב (תה' ק"ו כ')... כנה הכתוב (= כבודי); ח. כיוצא בו: ואל אראה ברעתי (במדבר י"א ט"ו)... כנה הכתוב (מפני כבודם של ישראל, שהיה צריך לומר „ברעתם"); ט. כיוצא בו: אין לנו חלק בדוד איש לאהליו ישראל (ש"ב כ' א')... שכינה הכתוב (= לאלהיו); י. כיוצא בו: והנם שולחים את הזמורה אל אפם (יחזקאל ח' י"ז), כנה הכתוב (= אפי); י"א. כיוצא בו: אשר בצאתו מרחם אמו (במדבר י"ב י"ב), כנה הכתוב (= אמנו) 3).

בר' ב' ח'. ויטע ה' אלהים גן בעדן, גן גדול מעדן, שנא' (יחזקאל ל"א ט'): ויקנאוהו כל עצי עדן אשר בגן האלהים 4). — ענבים היו (פרי עץ הדעת), שנא' (דברים ל"ב ל"ב): ענבימו ענבי רוש אשכלות מרורות למו, שהביאו מרורות לעולם 5). — בר' י"ג י"ג. רעים והטאים — רעים בגופם וחטאים בממונם. רעים בגופם, דכתיב (בר' ל"ט ט'): ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים; והטאים בממונם דכתיב (דברים ט"ו ט'): והיה בך חטא 6). — בר' ט"ו י"ט. קיני קניזי וקדמוני, (הם) הר שעיר עמון ומואב 7). — בר' כ' ו'. הנה הוא לך כסות עינים. [אמר לו אבימלך לאברהם:] אזלת למצרים, סחרת בה; אתית להכא, סחרת בה. אם ממון אתה בעי, הא לך ממון וכסי עינך מינאי (ותסלה לי) 8). — בר' ל"ב ה'. ויירא יעקב מאד ויצר לו. ויירא — שלא יהרוג, ויצר לו — שלא יֵהָרֵג 9). — בר' ל"ז ב'. ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם. [אמר לו:] מזלזלין הן בבני השפחות וקורין להם עבדים 10). — בר' מ"ו ז'. ובנות בניו. בנות בניו הרי הן כבנים, בני בנות אינן כבנים 11).

שמות ו' ב'. ויאמר אליו אני ה'. כך אמר משה: בשעה שאמרת לי: לך ואשלחך אל פרעה, במדת רחמים אמרת לי שאתה עתיד לגואלן, שמא עד שבאתי נהפכה למדת הדין? אמר לו הקב"ה: במדת רחמים אני עומד. הֱוֵי — ויאמר אליו אני ה' 12). — שמות י"ב י"ב. ועבר ה' לנגף את מצרים. כמלך שהוא עובר ממקום למקום 13). — שמות י"ט ט'. וגם בך יאמינו לעולם. מכאן אתה אומר שהקב"ה אמר למשה: הריני אומר לך דבר, ואתה מהזירני, ואני מודה לך, שיהו ישראל אומרים: גדול משה, שהודה לו המקום 14). — שמות ל' י"ג. זה יתנו כל העובר על הפקודים. [כשאמר הקב"ה: ונתנו איש כפר נפשו לה'] עמד משה ואמר בלבו: מצינו שפדיון נפשו של אדם ככר כסף, שנא (מ"א כ' ל"ט): והיתה נפשך תחת נפשו או ככר כסף תשקיל. כל אחד ואחד מישראל צריך להיות נותן ככר כסף... ידע הקב"ה מה בלבו של משה, א"ל: הייך לא ככר כסף ולא מאה כסף, ולא המשים שקלים (כדין המוציא שם רע והמפתה, דברים כ"ב י"ט, כ"ט), אלא — זה יתנו, כל העובר על הפקודים מהצית השקל 15). —

ויקרא ו' ב'. ואם תקריב מנהת בכורים. עתידה מנחת בכורים לפסוק ולהזור (כשיהרב ביהמ"ק ויהזור לכשיבנה), וכן הוא אומר (במדבר ל"ו ד'): ואם יהיה היובל — עתיד היובל לפסוק ולהזור (משום כך נאמר „ואם" — על תנאי) 16). — ויקרא י"ט י"ד. אל תפנו אל האלילים — אל תפנה לראותן ודיי 17). — ויקרא כ"ה י'. וקראתם דרור בארץ לכל יושביה. מה לשון דרור? כמדייר בי דיירא כאידרא ומסהר בכל מדינה (כלומר, דרור בארמית הוא הסוחר ההוזר במדינה עם סחורתו בכל מקום שהוא רוצה) 18). — ויקרא כ"ה י"ט. ונתנה הארץ פריה ואכלתם לשבע. שיהא אדם אוכל הרבה ושבע 19).

במדבר י' ל"א. כי על כן ידעת הנותנו. אתה הוא שראית הן שניתן לאבותינו במצרים, שנא' (שמות י"ב ל"ו): וה' נתן את הן העם בעיני מצרים — תניה ותלך? 20). — במדבר י"א א'. ויהי העם כמתאוננים. אין כמתאוננים אלא כמדוים את עצמם, שנא' (דברים כ"ו י"ד): לא אכלתי באוני ממנו 21). — במדבר י"א ל"ב. וישטחו להם שטוה. אל תהי קורא וישטהו, אלא וישהטו, מלמד שטעונים שהיטה 22). — במדבר ל"א נ'. אצעדה וצמיד טבעת עגיל וכומז 23). אצעדה זו כדופסלא; צמיד — שירייא, כמה דאת אמר (בר' כ"ד מ"ז): והצמודים על ידיה: טבעת — עזקייא; עגיל — קרשייא, כמה דתימר (יחזקאל ט"ז י"ב): ועגילים על אזניך: וכומז — יש אומרים זה טפוס של רחם ויש אומרים זה טפוס של דדים 24). —

דברים א' ה'. הואיל משה. אין הואלה אלא התהלה, שנא' (שופטים י"ט ו'): הואל נא ולין וייטב לבך 25). — דברים ג' כ"ה. וצו את יהושע — על הגבעונים (לקבלם) 26). — דברים י"ב ט'. אל המנוחה ואל הנהלה. אל המנוחה — זו שילה, ואל הנהלה — זו ירושלים (ע' ירמי' י"ב ח', ט') 27). — דברים י"ז ט"ו. שום תשים עליך מלך — שתהא אימתו עליך 28). — דברים י"ז י"ז. ולא ירבה לו נשים. מרבה הוא לו, ובלבד שלא יהו מסירות את לבו 29). — דברים י"ח י'. מעביר בנו ובתו באש. זהו שהוא מעביר בנו ובתו לעבודה זרה וכורת עמה ברית, שנא' (ירמי' ל"ד י"ח): העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו 30). — אלמנה בין שהיא ענייה ובין שהיא עשירה אינו רשאי למשכנה, שנא' (דברים כ"ד י"ז): לא תחבול בגד אלמנה, אחת ענייה ואחת עשירה 31). — דברים ל"ב ו'. הוא עשך ויכוננך. עשאך כַּוָּין, כוין (חלונות) 32). — שם פסוק י"ח. ותשכח אל מהוללך — שעשאך מחילים, מחילים (כלומר נקבים, נקבים) 33). — שם פסוק י"ט. וירא ה' וינאץ. ממה שהם נאים לו מנאצים לפניו (כלומר, הוא רואה אותם בעין טובה והם מכעיסים לפניו) 34). — שם ל"ג ב'. ה' מסיני בא. אל תיקרי מסיני אלא לסיני, ליתן תורה לישראל 35). — שם פסוק ז'. ואל עמו תביאנו. וכי עצמות יוסף בלבד העלו בני ישראל ממצרים, והרי כל שבט ושבט העלו עצמות שבטו ממצרים, ומה תלמוד לומר: ואל עמו תביאנו? שנקבר עם אבות בקבורה 36). —

יהושע ד' ג'. שאו לכם מזה מתוך הירדן וכו' שתים עשרה אבנים וכו' והנחתם אותם במלון אשר תלינו בו הלילה. על אבני המלון נכתבו (דברי התורה) 37). — יהושע כ' א'. וידבר ה' אל יהושע לאמר, דבר אל בני ישראל לאמר: תנו לכם את ערי המקלט אשר אמרתי לכם. מפני מה נאמרה פרשת רוצחים בלשון עזה („וידבר", דבור לשון קשה הוא)? מפני ששיהם (שלא נזדרזו בנתינתן) 38). — ש"א ז' א'. ויטו אחרי הבצע. מלאי (סחורה שלהם) הטילו על בעלי בתים (והכריחום לקנותה מהם) 39). — ש"א ט' י"ב. כבואכם את העיר כן תמצאון אותו וכו'. וכל האורך (כלומר אריכות דברים) הזה למה? מלמד שהיו מביטות בנויו של שאול, ולא היו שבעות ממנו 40). — ש"א י"ז ל"ו. הרי הוא אומר: גם את הארי גם הדוב הכה עבדך. אין לי אלא ארי ודוב, מנין לרבות אריה עם הדוב ודוב עם האריה? תלמוד לומר: גם את הארי גם הדוב הכה עבדך 41). — הושע א' ג'. ויקח את גמר. גמר — שבקשו לגמור ממונן של ישראל 42). — מלאכי ג' כ'. יראי שמי — אלו שהם יראים להוציא שם שמים לבטלה 43). — עזרא ה' ל"ה. וצפירי חטאת וכו' עולה לה'. וכי אפשר שחטאת עולה?

על עבודה זרה הביאום 44. — מהיכן קורא אדם את המגילה? מאיש יהודי (ב׳ ה׳) (כלומר, משם הובה לקרוא ומה שקודם לזה רשות) 45. — בשביל מגלת שיר השירים הוא מעמיד כלל זה: אין הורשין שיר השירים לגנאי אלא לשבח, שלא ניתן שיר השירים אלא לשבחן של ישראל 46. — נשמרו דרשות אחדות שלו לשיר השירים: א׳ י״ב. עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו. עד שמלך מלכי המלכים הקב״ה במסבו ברקיע, נתנו ישראל ריח טוב לפני הר סיני ואמרו (שמות כ״ד ז׳): כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע 47. — שם ב׳ ד׳. הביאני אל בית היין. אמרה כנסת ישראל: הביאני הקב״ה למרתף גדול של יין — זה סיני 48, ונתן לי שם דגלי תורה ומצות ומעשים טובים, ובאהבה גדולה קבלתי אותם 49. — שם ב׳ ט״ז. דודי לי ואני לו. הוא זמרני ואני זמרתיו, הוא קלסני ואני קלסתיו, הוא קראני אחותי, רעיתי, יונתי, תמתי, ואני אמרתי לו: זה דודי וזה רעי (שה״ש ה׳ ט״ז); הוא אמר לי: הנך יפה רעיתי (שם א׳ ט״ו), ואני אמרתי לו: הנך יפה דודי אף נעים (א׳ ט״ז); הוא אמר לי: מי כמוך ישראל (דברים ל״ג כ״ט), ואני אמרתי לו: מי כמוכה באלים ה׳ (שמות ט״ו י״א); הוא אמר לי: ישראל גוי אחד בארץ (ש״ב ז׳ כ״ג), ואני מיחדת שמו בכל יום פעמים: ה׳ אלהינו ה׳ אחד (דברים ו׳ ד׳); לכשיהיה לי דבר לא תבעתי אלא מידו, שנא׳ (שמות ב׳ כ״ג): ויהי בימים הרבים ההם וכו׳ ותעל שועתם אל האלהים, וכשיהיה לו דבר לא תבע אלא ממני ומידי, שנא׳ (שמות י״ב ב׳): דברו אל כל עדת בני ישראל לאמר; כשהיה לי דבר לא תבעתי אלא מידו, שנא׳ (שמות י״ד ו׳): ופרעה הקריב וישאו בני ישראל את עיניהם וכו׳, וכשהיה לו דבר לא תבע אלא ממני (שם כ״ה ב׳): דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה; כשהיתה לי צרה לא תבעתי אלא ממנו — ויצעקו בני ישראל אל ה׳ (שופטים ד׳ ג׳), כשהיה לו דבר לא תבע אלא ממני, שנא׳ (שמות כ״ה ח׳): ועשו לי מקדש 50. — שה״ש ג׳ ט׳. אפריון עשה לו המלך שלמה. למלך שהיתה לו בת קטנה, עד שלא הגדילה ובאת לידי סימנים היה רואה אותה בשוק ומדבר עמה בפרהסיא, במבוי ובחצר. כיון שהגדילה ובאת לידי סימנין, אמר המלך: אין שבחה של בתי שאהא מדבר עמה בפרהסיא, אלא עשו לי כַּפִּלְיון, וכשאהיה צריך לדבר עמה, אדבר עמה מתוך הכפליון, — כך כתיב (הושע י״א א׳): כי נער ישראל ואוהבהו: במצרים ראו אותי בפרהסיא, שנא׳ (שמות י״ב י״ב): ועבר ה׳ לנגף את מצרים; בים ראו אותי בפרהסיא, שנא׳ (שם י״ד ג׳): וירא ישראל את היד הגדולה, והיו העוללים מראין אותו באצבען ואומרים: זה אלי ואנוהו; בסיני ראו אותי פנים בפנים, שנא׳ (דברים ה׳ ד׳): פנים אל פנים דבר ה׳ וגו׳. כיון שעמדו

על הר סיני וקבלו את התורה ואמרו: כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע (שמות כ״ד ז׳), נעשה לו אומה שלמה. אמר הקב״ה: אין שבחן של בני שאהיה מדבר עמם בפרהסיא, אלא יעשו לי משכן, וכשאני צריך לדבר עמהם, אהיה מדבר עמהם מתוך המשכן, הה״ד (שמות ל״ד ל״ד): ובבוא משה לפני ה׳ לדבר אתו. [ועל זה נאמר]: אפריון עשה לו המלך שלמה — המלך שהשלום שלו. מעצי הלבנון — הא מה דאת אמר (שם כ״ו ט״ו): ועשית את הקרשים למשכן עצי שטים עומדים 51. — אפריון זה הארון, ומה הוא אפריון? פריומא. משל למלך שהיתה לו בת יחידה נאה והסודה ומשובחת. אמר המלך לעבדיו: בתי נאה וחסודה ומשובחת, ואין אתם עושין לה פריום? עשו לה פריום, מוטב שיראה יפיה של בתי מתוך הפריום. כך אמר הקב״ה: תורתי נאה וחסודה ומשובחת, ואין אתם עושין לה ארון? מוטב שיראה יופיה של תורתי מתוך הארון 52.

הערות לסי׳ ג׳.

1) תוספתא סוף מגילה. קדושין מ״ט סוף א׳. 2) ע׳ פירוש המאמר הזה בתשובות הגאונים הוצאת הרכבי סי׳ כ״ה (ע׳ ו׳) וסי׳ רמ״ח (ע׳ 124 ולהלן), שנדפס גם קודם ע״י ברלינר, תרגום אונקלוס ח״ב 173 (בגרמנית). 3) מכילתא שמות ט״ז ז׳ (39 ע״א). בספרי במדבר י׳ ל״ה (פסקא פ״ד) נשמט ר׳ יהודה. הרשימה מובאה שתם ובסדר זה: א׳, ד׳, י׳, ה׳, ז׳, ח׳, י״א. שאר הספרים חסר. בתנחומא בשלח (לט״ו ז׳) באה הרשימה ג״כ סתם, שבעה כתובים באותו הסדר שבמכילתא ואחריהם עוד שלשה אחרים: ככודם בקלון אמיר (=כבודי) (הושע ד׳ ז׳); ובשלשת רעיו חרה אפו על אשר לא מצאו מענה וירשיעו את איוב (איוב ל״ב ג׳) - אלא שכנהו הכתוב; ואברהם עודנו עומד לפני ה׳ (בר׳ י״ח כ״ב) - אלא שכנהו הכתוב. אחרי ח׳ בא י״א (כמו בספרי). במקום ט׳ בא הכתוב המקביל אליו מ״א י״ב ט״ז וכן דהי״ב י׳ ט״ז *). י׳ נמצא בסוף, כנראה השלימו איזה מעתיק. ולפניו עוד שתי דוגמאות: ט״ו. איכה ג׳ כ׳, זכור תזכור ותשוח עלי נפשי (עלי במקום עליך); ט״ז. ש״ב ט״ז י״ב, אולי יראה ה׳ בעיני (במקום בעיניו). מהראיות שנתוספו בתנחומא, אחת (י״ד) באה בב״ר מ״ט [ובשו״ט י״ח ל״ה] בשם האמורא ר׳ סימון (מהמאה השלישית) שאומר ע״ז: תקון סופרים הוא זה. דעה שכזו הביע גם התנחומא שב. אחרי הראיה הראשונה מזכריה ב׳ י״ב נוסף: „שהוא תיקון סופרים אנשי כנסת הגדולה״, ובסוף כל הראיות נאמר: „אלא שכינו פסוקים אלו אנשי כנסת הגדולה ולכך נקראו סופרים שהיו סופרין כל אותיות שבתורה ודורשין״ (כאן במקום המלה „פסוקים״ צריך להיות „סופרים״). ב„אבלה ואבלה״ הוצאת פרנסדורף p. 113 ,N 168 נמצאה שורה של י״ח תקוני סופרים ונאמר שם על זה: י״ח מלין תקן עזרא. וסדרן: י״ד, ח׳, י״א (שני מספרים אסו - בשרו), ג׳, ט״ז, פ׳ (שני מספרים שהובאו בתנחומא), ו׳, י׳, י״ב, ה׳, א׳, ב׳, ז׳, ד׳, י״ג, ט״ו. ע׳ ג״כ דקדוקי טעמים הוצ׳ שפראק־בֵּייר N 57, ע׳ 44 שבהקדמת הספרים העירו שהשנויים הללו הם כנויי סופרים. הליטרטור ע״ד תקוני סופרים תמצא אצל שפראק Prologomena critica p. 87.

4) חולק על ר׳ יוסי, לעיל 117, ב״ר ס״ו. 5) ב״ר ס״ו קרוב לסוף, ויק״ר י״ב, אסתר ר׳ ריש ה׳, בלא הראיה בפסיקתא רבה ס״ב (175 ע״א). בבבלי מיוחסת דעה זו לר׳ מאיר. ע׳ לעיל 12

*) בתנחומא הרגיל נוסף בסוף „ובדברי הימים לאלהיו״. וזהו ט״ס כי גם שם (דהי״ב ט״ז) כתוב לאהליו. המתרגם.

הע' 40. בדרשתו לדברים ל"ב ל"ב (בספרי לאותו פסוק, פסקא שב"ג, חולק על ר' נחמיה) אומר ר' יהודה: רוש מרמז על אדם הראשון. 6) סנהדרין ק"ס. שם צ"ל ר' יהודה (לא רב יהודה) והמאמר שייך אל הברייתא. ע' רבינוביץ ד"ס לאותו דף.

7) חולק על ר' מאיר (לעיל 25) ועל ר"ש בן יוחאי (לעיל 69). ב"ב נ"ו ע"א. בירושלמי (שביעית פ"ו, 36 ע"ב וקדושין פרק א', 61 ריש ע"ד) מיוחסה דעה זו לרבי (יהודה הנשיא): אדום ומואב וראשית בני עמון (ע"פ דניאל י"א מ"א). וכן הוא גם בב"ר סוף מ"ד, ואולם האומר הוא "רבנן". ע' ג"כ לעיל ע' 29 הע' 22. כנראה דורש השואת הסלים: קדמוני – [ראשית] בני עמון; קנזי אדום ע"פ בראשית ל"ו י"א, ט"ו.

8) ב"ר נ"ב, לפי גירסת הילקוט. הגירסא הנגלה היא "וכסי מינה עינא", כלו' שאברהם יעלים עיניו מסנה. 9) ב"ר ריש ע"ו. בתנחומא וישלח סתם.

10) ב"ר פ"ד. ירושלמי פאה 15 ד', חולק על ר' מאיר ועל ר"ש. ע' לעיל 25 וע' 29 הע' 26. 11) ב"ר צ"ד. 12) שמו"ר ו', חולק על ר' מאיר (ע' לעיל סוף 35).

13) מכילתא לאותו פסוק (7 ב') וכן לשמות י"ב כ"ג (12 ע"א).

14) מכילתא לאותו פסוק (63 ע"ב) וכן לי"ט כ"ב (66 ע"א).

15) פסיקתא י"ח ע"ב. תנחומא ב' כי תשא 6.

16) ספרא לאותו פסוק (12 ע"ג). השוה לעיל I ח"ב 6.

17) ספרא לאותו פסוק (87 א'). השוה הברייתא הסתמית שבת קמ"ט.

18) ספרא לאותו פסוק (107 א'). בבלי ראש השנה ט: ע"ד המאמר הארמי חזה, שנוסחתו מוטלת בספק, אך מובנו ברור, ע' לוי ח"א 386. קאהוט ח"ג 134 ע"א ו־135 ע"א.

19) ספרא לאותו פסוק, 107 ד', חולק על ר' שמעון בן נמליאל.

20) ספרי לאותו פסוק (פ' פ'). 21) ספרא לאותו פסוק (פ' פ"ה).

22) ספרי לאותו פסוק (פ' צ"ח). בבבלי יומא ע"ה ע"ב בשם ר' יהושע בן קרחה.

23) ירוש' שבת (8 סוף ב'). אם הבאור שבא סמוך לוה לכתוב ישעי' ג', י"ח - כ"ג הוא גם כן מר' יהודה – מוטל בספק. 24) להלן שם מבאר "צעדות" שבישעי' ג' ל' – פרופסלא. כנראה גם כאן זוהי אותה המלה, והד' שבראשונה והפ' שבאחרונה הן הנכונות. וצ"ל איפוא פדופסלא. והוא *ποδοφάλιον*, שם שאינו נמצא במקום אחר. אבל אפשר שנתחבר משנים, מן *πους* ומן *ψαλιον*, כך מבאר לוי במלון לתרגומים ח"ב 477 ע"ב. במלין Neuheb. Wb. II 416 וכן אצל קאהוט ח"ה, 341 ע"ב, חושבים לנכון גירסת מוספיא – כרופסלא (שהיא *χειροψάλιον* או *χειροψαλλιον*). אבל אי אפשר שאצעדה תהיה קשור על הזרוע Armband, כי אז תהיה אותו הדבר שנקרא בשם צמיד – שירייא. 25) ספרי לאותו פסוק (פ' ד').

26) ספרי במדבר כ"ז י"ב (פ' קל"ו). 27) חולק על ר' שמעון בן יוחאי, לעיל 71. ושם נסמנו המקורות. 28) תוספתא סנהדרין ד' ה', ברייתא סנהדרין כ' ע"ב. השוה המשנה הסתמית סנהדרין א' ב' בסוף וספרי לאותו פסוק (פ' קנ"ז).

29) ספרי לאותו פסוק (פ' קנ"ט), משנה סנהדרין ב' ד', תוספתא סנהדרין ד' ה'.

30) ספרי דברים פ' קע"א. 31) חולק על ר' שמעון. תוספתא ב"מ י' י'. בבלי סנהדרין כ"א. ב"מ קט"ז. בספרי לאותו פסוק (פ' רפ"א) סתם ובהוספה: "אפילו כמרתא בת ביתוס".

32) ספרי לאותו פסוק (פ' ש"ס), חולק על ר' מאיר, לעיל סוף 25.

33) ספרי לאותו פסוק (פ' ש"ס) ג"כ חולק על ר' מאיר (שם).

34) ספרי לאותו פסוק (פ' ש"ב). דורש וינאץ בנפעל או בפעל.

35) ר' יוסי בן חלפתא בשמו. מכילתא שמות י"ט י"ז, ע' לעיל ע' 117 בסוף.

36) ספרי לאותו פסוק (פ' שמ"ח). ע' לעיל 26 (חולק על ר' מאיר).

37) ירושלמי סוטה פ"ז (21 ע"ד). השוה תוספתא סוטה ח' ו'.

38) מכות י״א. רבנן חולקים עליו ואומרים: מפני שהן של תורה (לפיכך כתוב בלשון תורה). 39) תוספתא סוטה י״ד ו׳. שבת נ״ו.

40) מדרש שמואל י״ג (סי׳ ח׳). ר׳ יוסי חולק עליו ואומר: נמצאתה עושה בנות ישראל כך. והלא כדרך שאי אפשר לאיש לזון את עיניו מאשה שאינה ראויה לו, כך אי אפשר לאשה לזון את עיניה מן האיש שאינו ראוי לה, וכל האורך הזה למה? מלמד שלא הגיעה אותה שעה שאמר הקב״ה לישראל: כעת מחר אשלח אליך איש (ש״א ט׳ ט״ז). ע׳ לעיל 130 הע׳ 9.

41) ספרא ויקרא ג׳ א (13 ריש ע״ג). 42) פסחים פ״ז:

43) נדרים ח: שלשלת המסרת של שבע חוליות בשמו.

44) תוספתא פרה א׳ ד׳. 45) משנה מגילה ב׳ ג׳, תוספתא מגילה ב׳ ט׳. בבלי מגילה י״ט: נגד ר׳ שמעון ור׳ יוסי. 46) שהש״ר א׳ י״ב. ב׳ ד׳. נגד ר׳ מאיר, ע׳ לעיל 27.

47) שם. 48) מרתף – מקור היין, זה סיני מקור התורה.

49) שהש״ר לאותו פסוק, נגד ר׳ מאיר, השוה תנחומא ב׳ במדבר 10.

50) שהש״ר לאותו פסוק. 51) שהש״ר לאותו פסוק, פסיק׳ 2 א׳. כל הציור של אפריון לכל פרטיו מרמז על המשכן, ע״ש. 52) שהש״ר לאותו פסוק. במדבר ר׳ י״ב קרוב לראש. כנראה באה דרשתו של ר׳ יהודה והמשל שלו בשתי נוסחאות. לפי נוסחא אחת אפריון – papilio, לפי הנוסחא השניה – *φορημα, φορεῖον* ע׳ לוי IV, 17. ראוי לתשומת לב הבטוי שבנוסחא ב׳ „נאה וחסודה״. כי ר׳ יהודה בר אלעאי הוא שעליו ספרו (כתובות י״ז.) שהיה מרקד לפני הכלה ושבט הדס בידו והיה קורא „כלה נאה וחסודה!״ (בבמדבר ר׳ יש איזה שנויים ממה שנאמר בשהש״ר).

ד. לספורי המקרא ונושאיהם.

אדם הראשון לא נצטוה אלא על עבודה זרה בלבד, שנא׳ (בראשית ב׳ ט״ז): ויצו ה׳ אלהים על האדם 1). — [נגד הדעה שאומרת שנה המתין בתבה עד שניתנה לו רשות לצאת, אמר ר״י:] אילו הייתי שם, הייתי שובר את התיבה ויוצא משם 2). — למה מתה רחל תחלה? שדברה לפני אחותה, שנא׳ (בר׳ ל״א י״ד): ותען רחל ולאה ותאמרנה וכו׳ 3). — בר׳ ל״ז כ״ו. ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע כי נהרג את אחינו וכו׳. בשבח יהודה הכתוב מדבר. בשלשה מקומות דבר יהודה בפני אחיו ועשו אותו מלך עליהם: א. ויאמר יהודה אל אחיו; ב. ויבוא יהודה ואחיו (בר׳ מ״ד י״ד); ג. ויגש אליו יהודה (בר׳ מ״ד י״ח) 4). — מסרת אגדה היא — יהודה הרג לעשו, אימתי? בשעה שמת יצחק הלכו יעקב ועשו וכל השבטים לקבור אותו, דכתיב (בר׳ ל״ה כ״ט): ויקברו אותו עשו ויעקב בניו. והיו הולכין במערה ועומדין ובוכין, והשבטים עומדין והולקין כבוד ליעקב ויצאו חוץ למערה, כדי שלא יהא יעקב נמאס ומתבזה לפניהם. השהיל עצמו עשו ונכנס למערה, נכנס יהודה אחריו, אמר: שמא הוא הורג לאביו בפנים? השהיל עצמו ונכנס ומצא את עשו שהיה מבקש להרג את אביו, מיד עמד יהודה והרגו מאחריו. ולמה לא הרגו מנגד פניו? שהיה קלסתר פניו דומות ליעקב, לכך חלק לו כבוד והרגו מאחריו, והוא שאביו מברכו (בר׳ מ״ט ח׳): ידך בערף אויביך 5). —

מה בין משה לכל הנביאים? מתוך תשע אספקלריות היו הנביאים רואים, הה״ד (יחזקאל מ״ג ג׳): וכמראה המראה אשר ראיתי וכו׳, **ומשה רבנו מתוך אספקלריא אחת, שנא׳ (במדבר י״ב ח׳): ומראה ולא בהדות** 6. — [**בשעה שעמדו ישראל על שפת הים**] **זה אומר: אין אני יורד תחלה לים וזה אומר: אין אני יורד תחלה לים, קפץ נחשון בן עמינדב וירד לים תחלה. שנא׳ (הושע י״ב א׳): סבבוני בכחש אפרים ובמרמה בית ישראל ויהודה עוד רד עם אל, ועליו מפורש בקבלה (תה׳ ס״ט ב׳): הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש וגו׳, אל תשטפני שבלת מים ואל תבלעני מצולה (שם שם ט״ז). באותה שעה היה משה מאריך בתפלה. אמר לו הקב״ה: ידידיי טובעים בים ואתה מאריך בתפלה לפני! אמר לפניו: רבונו של עולם, ומה בידי לעשות? אמר לו (שמות י״ד ט״ו): דבר אל בני ישראל ויסעו, ואתה הרם את מטך ונטה את ידך וגו׳. לפיכך זכה יהודה לעשות ממשלה בישראל, שנא׳ (תה׳ קי״ד ב׳) 7: היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו. מה טעם היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו? משום דהים ראה וינס** 8. — **עבודה זרה עברה עם ישראל בים והסיעה משה באותה שעה, שנא׳ (שמות ט״ו כ״ב): ויסע משה את ישראל מים סוף, מִדְבָּר שהיה עם ישראל בים סוף, ואי זו זו? זו עבודה זרה, לכך נאמר: ויסע משה וכו׳** 9. — **עשר נסיונות ניסו אבותינו להקב״ה (במדבר י״ד כ״ב): שנים בים, אחת בירידה ואחת בעליה** 10: **בירידה, דכתיב (שמות י״ד י״א): המבלי אין קברים במצרים, בעליה** [**כדרבה בר מרי, דאמר ר׳ ב׳ מ׳: מאי דכתיב (תה׳ ק״ו ז׳): וימרו על ים בים סוף ויושיעם למען שמו? מלמד שהיו ישראל ממרים באותה שעה ואומרים: כשם שאנו עולים מצד זה, כך מצרים עולים מצד אחר. א״ל הקב״ה לשר של ים: פלוט אותם ליבשה. אמר לפניו: רבש״ע! כלום יש עבד שנותן לו רבו מתנה והוזר ונוטלה הימנו? א״ל: אני נותן לך אחד ומחצה שבהם. אמר לפניו: רבש״ע! כלום יש עבד שתובע את רבו? א״ל: נחל קישון יהיה ערב (שהוא גרף את אוכלסי סיסרא תשע מאות רכב אל תוך הים). מיד פלטן ליבשה, דכתיב (שמות י״ד ל׳): וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים**]; **שנים במים, במרה וברפידים: במרה, דכתיב (שמות ט״ו כ״ג): ויבואו מרתה ולא יכלו לשתות מים וכו׳ וכתיב בתריה (שם פסוק כ״ד): וילנו העם על משה, ברפידים, דכתיב (שם י״ז א׳): ויחנו ברפידים ואין מים לשתות, וכתיב (שם פסוק ב׳): וירב העם עם משה; שנים במן, דכתיב (שמות ט״ז): אל תצאו — ויצאו, אל תותירו — ויותירו; שנים בשליו, בשליו ראשון ובשליו שני. בשליו ראשון (שמות ט״ז ג׳): בשבתנו על סיר הבשה, בשליו שני (במדבר י״א ד׳): והאספסוף אשר בקרבו וכו׳; בעגל —**

כדאיתיה (כלומר ככתוב במקומו); במדבר פארן – כדאיתיה 11). – במדבר י' ל"ג. ויסעו מהר ה' דרך שלשת ימים. וכי לשלשה ימים הלכו ישראל מהלך אחד עשר מסעות, והלא אינו אלא מהלך ארבעים יום. כענין שנא' באליהו (מ"א י"ט ה'): ויקם ויאכל וישתה וילך וכו' ארבעים יום וארבעים לילה? [אלא] אלו זכו ישראל, לאחד עשר יום היו נכנסים לארץ, אלא מתוך שקלקלו מעשיהם גילגל המקום עליהם ארבעים שנה, שנא' (במדבר י"ד ל"ד): במספר הימים אשר תרתם את הארץ ארבעים יום יום לשנה, יום לשנה 12). – יום אחד היו [בני דור המדבר] עם הקב"ה, מנין? שכן מיכה מפרש 13): ואתמול עמי לאויב יקומם (מיכה ב' ח'). אמר להם הקב"ה: אתמול אמרתם: כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, והיום – אלה אלהיך ישראל 14). – ארבעה מילין (היה) משה מוטל בכנפי שכינה; מת משה בנחלת ראובן ונקבר בנחלת בני גד, שנא' (במדבר ל"ב): עלה אל הר העברים הזה הר נבו, ואין נבו אלא נחלת בני ראובן, שנא' (במדבר ל"ב ל"ז): ובני ראובן בנו וכו' ואת נבו. ומנין שנקבר בנחלת בני גד? שנא' (דברים ל"ג כ'): ברוך מרחיב גד וכו' וירא ראשית לו כי שם חלקת מחוקק ספון. והיו מלאכי השרת אומרים: צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל (שם פסוק כ"א) 15). – שנים עשר מיל על שנים עשר מיל היה גובהן של מים (של מי הירדן שעמדו נד אחד, יהושע ג' ט"ז) 16). – וכי אחד ושלשים מלכים שהיו לשעבר כולם היו בארץ ישראל? אלא כדרך שעושים ברומי עכשיו. שכל מלך ושלטון שלא קנה פלטיאות והויילאות (אחזות) בארץ ישראל אומר: לא עשיתי כלום 17). – והלא מצוה מן התורה לישאול להם מלך, שנא' (דברים י"ז י"ד): שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו, ולמה נענשו בימי שמואל? לפי שהקדימו על ידם 18). – אמר לו הקב"ה (לדוד): אל תירא: הייך כל הדמים ששפכת כאיל וצבי הן לפני, שנא' בהן (דברים י"ב ט"ז): על הארץ תשפכנו כמים. אמר לו: אם כן למה איני בונה אותו (את בית המקדש)? אמר לו: גלוי וידוע לפני שישראל עתידין להטוא, ואני מפיג בו המתי, וישראל נצולין, ואם אתה בונה אותו, הרי הוא קיים ואינו חרב לעולם. אמר לו: והרי הוא יפה (כלומר, הלא יפה כך שיעמוד בית המקדש לעד)? אמר לו: מוטב שאפיג בו חמתי ומחייבו והן נצולים, הה"ד (איכה ב' ד'): דרך קשתו כאויב וכו'. אמר לו: ואף שאין אתה בונה אותו, הואיל וחשבתו לבנותו, על שמך אני קורא אותו, שנא' (תה' ל' א'): מזמור שיר חנכת הבית לדוד. [לשלמה איני אומר, אלא לדוד. ללמדך שכל מי שהוישב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה, המקום מעלה עליו כאלו עשאה] 19). – מ"א ג' כ"ד. ויאמר

המלך קחו לי הרב וכו׳. אר״י בר׳ אלעאי: אילו הייתי שם, פוקרין (מחנק) הייתי כורך על צוארו. כשהוא אומר „קחו לי הרב״, אילולא שנתמלאת (האם) עליו רחמים, כבר נהרג (הילד) 20). — אפילו נרות, אפילו פתילות היה אליהו (הנביא) מעביר ממקום למקום, כדי שלא יטריח לכל בריה 21). — [היחיד עושה פסח שני ואין הצבור עושה פסח שני. ר״י אומר:] אף הצבור עושה פסח שני. [אמר ר״י:] מעשה בהזקיהו המלך שעישה (שהכריח) את הצבור לעשות פסח שני, שנא׳ (דהי״ב ל׳ י״ח): כי מרבית העם רבת מאפרים ומנשה יששכר וזבולן לא הטהרו, כי אכלו את הפסח בלא ככתוב כי התפלל הזקיה עליהם לאמר ה׳ הטוב יכפר בעד 22). — מנשה יש לו חלק לעוה״ב, שנא׳ (דהי״ב ל״ג י״ג): ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תהנתו וישיבהו ירושלים למלכותו 23). — [שמונה כהנים ושמונה נביאים עמדו מרהב הזונה, ואלו הם: ירמיהו, חלקיהו ושריה ומחסיה וברוך ונריה והנמאל ושלום. ר״י אומר:] אף חולדה הנביאה היתה מבני בניה של רחב הזונה, שנא׳ (מ״ב כ״ב י״ד): חולדה הנביאה אשת שלום בן תקוה, ואומר (יהושע ב׳ י״ח): את תקות חוט השני וכו׳ 24). — שבע שנים עשתה ארץ ישראל נשרפה, הה״ד (דניאל ט׳ כ״ז): והגביר ברית לרבים שבוע אחד 25). — כל הלילה (אסתר ו׳ א׳) נראה לאהשורש כאלו המן עומד עליו והרבו שלופה בידו ורוצה ליקח את הכתר מעל ראשו ולהמיתו 26). —

הערות לסי׳ ד׳.

1) סנהדרין נ״ו: הוא דורש שהמצוה היתה שה׳ יהיה לו לאלהים ולא אל אחר.

2) תנחומא ב׳ נח 14. 3) ב״ר ע״ד קרוב לראש (בילקוט במקום ר׳ יודן בא ר׳ יהודה וזהו נכון). ר׳ יוסי ב״ר חלפתא מצדיק את רחל: ראית מימיך אדם קורא ראובן, ושמעון עונה אותו? והלא לרחל קרא (בר׳ ל״א ד׳) ורחל ענתה אותו. ר׳ יוסי מוצא סבה אחרת לזה שרחל הקדימה למות, ע׳ לעיל 122. 4) ב״ר פ״ד.

5) שו״ט י״ח מ״א. ריב״ל בשמו. בילקוט בראשית נ׳, רמז קס״ב: „ואית דאמרי״. על אנדה זו מרמז הספרי דברים ל״ג ז׳ (פיסקא שמ״ח): ידיו רב לו - בשעה שהרג את עשו. וכן אנו מוצאים (ג״כ סתם) בירושלמי גטין פ״ה ה״ו (47 ריש ב׳) וכתובות 23 ע״ג (?): בראשונה גזרו שמד על יהודה, שכן מסרת בידם (רומא = עשו) מאבותם: יהודה הרג את עשו. לפי דברי הבבלי סוטה י״ג ע״א חושים בן דן הרג את עשו בעת קבורתו של יעקב. וע׳ תוספות גטין נ״ה ע״ב ד״ה „ביהודה״. 6) ויק״ר א׳ קרוב לסוף. תשע אספקלריות יליף מהכתוב יחזקאל מ״ג ג׳ שנאמר בו שלש פעמים „ראיתי״, ד׳ פעמים „מראה״, ומלבד זה „מראות״ ברבות - שתים. רבנן חולקים עליו ואומרים: כל הנביאים ראו מתוך אספקלריא מלוכלכת ומשה מתוך אספקלריא מצוחצחת. דעה זו נמצאה גם ביבמות מ״ט; 7) השוה לעיל 148 ע״ד יהודה.

8) סוטה ל״ז. מכילתא י״ד כ״ב (31 ע״ב). חולק על ר׳ מאיר. לעיל 33 הע׳ 9.

9) מכילתא מ״ו כ״ב (44 ע״ב). בשהש״ר א׳ ד׳ (ע״פ משכני) בשם ר׳ ברכיה: הסיען מחטאו של ים. לפי הפסיקתא צ״ט ע״א. השוה תנחומא ב׳ ראה 14. ר״י מבאר בזה את הכתוב

(זכרי׳ י׳ י״א): ועבר בים צרה - אין צרה אלא ע״ז, שנא׳ (ישעי׳ כ״ח כ׳): והמסכה צרה כהתכנס. הדרשה הדומה לזו לזכרי׳ י׳ י״א, שבסנהדרין ק״ג סוף ע״ב, אינה מר׳ יהודה, כמו שאמר בובר בהערה שם, אלא מר׳ יוחנן. 10) השוה הבטוי של ר״י בספרי דברים א׳ א׳ (פ׳ א׳) הימרו בתוך הים והימרו על ים סוף, וכן הוא אומר: וימרו על ים בים סוף.

11) ערכין ט״ו. השוה אדר״נ נו״ב ריש ל״ח (49 ע״ב).

12) ספרי לאותו פסוק (פ׳ ב׳). אחרי זה בא שוב מאמר ר״י: אלו זכו ישראל, לשלשה ימים היו נכנסין לארץ, שנא׳ (במדבר י׳ ל״ג): וארון ברית ה׳ נוסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה, ואין מנוחה אלא ארץ ישראל, שנא׳ (דברים י״ב ט׳): כי לא באתם עד עתה אל המנוחה. 13) מפרש - מלשון „מפורש בקבלה״, שהוא בטוי רגיל.

14) שמו״ר מ״ב. קודם לזה באו דברי רשב״י וראב״י.

15) תוספתא סוטה ד׳ ח׳, ספרי במדבר י״ב ט״ז (פ׳ ק״ו), ירוש׳ סוטה פ״ב, 17 ע״ג - תני בשם ר״י, בבלי סוטה י״ג ע״ב (שם במקום רב יהודה צ״ל ר׳ יהודה ולהוסיף בראש „תניא״). ספרי דברים ל״ג כ״א (פ׳ שנ״ה, סתם ומקֻצר). בבבלי סוטה נאמר עוד - שהקב״ה בעצמו קרא אחרי מטתו של משה: מי יקום לי עם מרעים מי יתיצב לי עם פועלי און (תה׳ צ״ד ט״ז). בספרי ההספד שקראו מלאכי השרת: יבוא שלום ינוח על משכבו (מישעי׳ נ״ז ב׳. השוה צונץ, צור געשיכטע דער ליטעראטור ע׳ 357 ולהלן). בירו׳ סוטה שם בחלק את הכתוב ל״ג כ״א כך: הקב״ה אמר: „ויתא ראשי עם״. ומלאכי השרת קראו: צדקת ה׳ עשה, וישראל קראו: ומשפטיו עם ישראל. אילו ואילו היו אומרים: יבוא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכחו. -

16) תוספ׳ סוטה ח׳ ג׳. 17) ספרי דברים י״א י׳ (פ׳ ל״ז).

18) ספרי לאותו פסוק (פ׳ קנ״ו) וכן בתוספ׳ סנהדרין ד׳ ה׳ בסוף המאמר שהובא לעיל סוף 140. בכ״י ערפורט במקום „על ידם״ כתוב „עליהם״ (פירוש „על ידם״ שהם הקדימו מעצמם לדרוש ולא המתינו עד שיצטוו מגבוה). 19) שו״ט ס״ב י״ג. פסיק׳ ר׳ פ׳ ב׳ קרוב לסוף (7 ע״א). [המלות שבאו בסוגרים אינן בפסיק׳ ר׳]. 20) קה״ר י׳ ט״ז. במקום א״ר יהודה א״ר אילעאי צ״ל ר׳ יהודה ב״ר אילעאי, כמו שהוא בשו״ט ע״ב א׳. בוקרין - ע׳ לוי ח״ד 95 א׳.

21) שהש״ר ב׳ ה׳, קרוב לסוף. 22) תוספ׳ פסחים ח׳ ד׳. ב׳ סנהדרין י״ב א׳ וב׳.

23) משנה סנהדרין י׳ ב׳. השוה אדר״נ פל״ו. 24) ספרי במדבר י׳ כ״ט (פ׳ ע״ה).

25) ע׳ לעיל סוף 119. 26) פסיקתא בביהמ״ד יילינק ח״ו 57.

ה. ד ר ש ו ת.

בדרשתו לכבוד החכמים באושא 1) פתח ר׳ יהודה: ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה הרחק מן המחנה (שמות ל״ג ז׳), נאמר כאן הרחק ונאמר להלן (יהושע ג׳ ד׳): אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה במדה, מה רחוק שנאמר כאן אלפים אמה, אף הרחק האמור להלן אלפים אמה. „והיה כל מבקש משה״ אין כתיב כאן, אלא „מבקש ה׳״. — למדנו שכל מי שמקבל פני חברים, כאילו מקבל פני השכינה. ואתם אחינו רבותינו גדולי התורה מי שנצטער בכם עשרה מיל, או שלשים או ארבעים כדי לשמוע דברי תורה על אחת כמה וכמה שאין הקב״ה מקפח שכרכם בזה ובבא 2). — שמות י״ד כ״ה. וינהגהו בכבדות. במדה שמדדו, בה מדד להם, דכתיב (שם ה׳ ט׳): תכבד

העבודה, לכך נאמר: וינהגהו בכבדות 3). — לפני השירה [של דבורה] כתיב (שופטים ד' א'): ויוסיפו לעשות הרע בעיני ה', לאחר השירה כתיב (שופטים ו' א'): ויעשו בני ישראל הרע בעיני ה' — תהלת עשייה (יהיכן היא עשיית הרע הקודמת?) אלא כבר מחלה (השירה) לשעבר. כיוצא בדבר אתה אומר (שמואל ב' כ"ג א'): ואלה דברי דוד האחרונים, והראשונים היכן הם? אלא כבר מחלה שירה לשעבר 4). — אסתר ו' י"ג. נפל תפל לפניו. שתי נפילות הללו למה? אמרו לו: אומה זו משולה לעפר ומשולה לכוכבים. כשהן יורדין יורדין עד עפר וכשהן עולין עולין עד לשמים 5). — אסתר ח' ט"ז. ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר. אורה — זו תורה, וכן הוא אומר (משלי ו' כ"ג): כי נר מצוה ותורה אור; ושמחה — זה יום טוב, וכן הוא אומר (דברים ט"ז י"ד); ושמחת בחגך; וששון — זו מילה, וכן הוא אומר (תה' קי"ט קס"ב): שש אנכי על אמרתך; ויקר — אלו תפלין, וכן הוא אומר (דברים כ"ח י'): וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך, ותניא ר' אליעזר הגדול אומר: אלו תפלין שבראש 6). — גדולה צדקה שמקרבת את הגאולה, שנא' (ישעי' נ"ו א'): כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא וצדקתי להגלות 7). — [אמר הקב"ה:] אף אבותיכם לא ברכתי אותם אלא בזכות המעשרות: ואברהם זקן בא בימים וה' ברך את אברהם בכל (בר' כ"ד, מפני שקיים „ויתן לו מעשר מכל", וכן ביצחק (בר' כ"ז ל"ג): ואכל מכל (כנראה דריש גזרה שוה „מכל — מכל" שבאברהם שזהו בזכות המעשרות), וכן ביעקב (שם ל"ג י"א): וכי יש לי כל (מפני שקיים הבטחתו: וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך, בר' כ"ח כ"ב) 8). — עשרה דברים קשים נבראו בעולם: הר קשה ברזל מחתכו, ברזל קשה אור מפעפעו, אור קשה מים מכבים אותו, מים קשים עבים סובלים אותם, עבים קשים רוח מפזרתן, רוח קשה גוף סובלו, גוף קשה פחד שוברו, פחד קשה יין מפיגו, יין קשה שינה מפכחתו, ומיתה קשה מכולם, וצדקה מצלת מן המיתה, דכתיב (משלי י' ב'): וצדקה תציל ממות 9).

משלים אנו מוצאים מר' יהודה, מלבד אלה שהובאו קודם 10): — דברים ל"ב א'. האזינו השמים ותשמע הארץ. משל למלך שהיו לו אפטרופסים במדינה והשלים להם את שלו ומסר להם את בנו ואמר להם: כל זמן שבני עושה לי רצוני היו מערבים ומעדנים אותו ומפנקים אותו ומאכילים אותו ומשקים אותו, וכשאין בני עושה רצוני, אל יטעם משלי כלום; כך בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, מה נאמר בהם? (דברים כ"ח י"ב) יפתח לך ה' את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו, וכשאין ישראל עושין רצונו של מקום, מה

נאמר בהם? (שם י״א י״ז) וחרה אף ה׳ בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה 11). — במדבר כ׳ כ״ד. על אשר מריתם פי במי מריבה. משלו משל למה הדבר דומה? למלך שגזר ואמר: כל מי שילקט מפירות שביעית יהו מהזירין אותו בקמפון (להענישו בפרהסיא). הלכה אשה אחת בת טובים ולקטה ואכלה מפירות שביעית, התחילו מהזירין אותה בקמפון, והיתה צווחת ואומרת: בבקשה ממך, אדוני המלך, תלה את הפגין הללו בצוארי, כדי שלא יהו הבריות אומרות: דומה לנו שנמצא בה דבר ערוה. כך אמר משה לפני הקב״ה: רבון העולם! כתוב בתורתך מפני מה איני נכנס לארץ, שלא יהו ישראל אומרים: דומה לנו שזייף משה את התורה, או אמר דבר שלא נצטוה. אמר לו הקב״ה: הייך שאני כותב שלא היתה אלא על המים. הה״ד (במדבר כ״ז י״ד): כאשר מריתם פי במדבר צן וכו׳ להקדישני במים לעיניהם 12). —

הערות לסי׳ ה׳.

1) ע׳ לעיל 34. בתלמוד (בבלי ברכות ס״ג:) נאמר בפירוש שר׳ יהודה, שלו ניתן הכבוד לדרוש ראשון, פתח בכבוד התורה, וחבריו דרשו בכבוד אכסניא.

2) כך הוא בשהש״ר ב׳ ה׳. ואולם בברכות ס״ג ע״ב באה הדרשה בשנויים: במקום „אלפים אמה״ בא שם שנים עשר מיל בארך מחנה ישראל. (ע׳ לעיל 150).

3) מכילתא לאותו פסוק (32 ע״א). 4) שהש״ר ד׳ סוף א׳, ר׳ אבא בר כהנא בשמו. במדרש שמואל כ״ט: ר׳ ברכיה בשם ר׳ אבא בר כהנא, שו״ט י״ח א׳: ר׳ אבהו בשם ר׳ אבא.

5) מגילה ט״ז סוף ע״א. 6) מגילה ט״ז ע״ב. 7) בבא בתרא י׳ ע״א.

8) פסיקתא רבתי (קכ״ז ע״ב) פכ״ה. ר׳ יהודה בר סימון בשמו. ע׳ הערת איש שלום (ל״ג) שם. [הוא מביא שם מב״ר פמ״ג: ויתן לו מעשר מכל. א״ר יהודה בר סימון: מכח אותה ברכה אכלו שלשה יתדות גדולות בעולם: אברהם יצחק ויעקב. שם יש גירסא „יוסי״ והיא משבשת וצ״ל ר׳ יהודה בר אלעאי].

9) ב״ב י׳ ע״א. בקה״ר ז׳ כ״ו: ארבעה עשר דברים קשים זה מזה וכולן מתגאין זה מזה. הוא מתחיל: תהום קשה והארץ מתגאת עליו, שהוא כבוש תחתיה. אחרי הרוח בא שם „הבותל״ שמתגאה ועומד בו. בותל קשה אדם מתגאה ובותרו, [אדם קשה צרה מחלחלתו, צרה קשה והיין מתגאה ומשכהה. יין קשה והשינה מפיגתו], השינה קשה וחולי מתגאה ומטלטלה, [חולי קשה ומלאך המות מתגאה ונוטל את נפשו ואשה רעה קשה מכולן]. השוה ספר ג׳ (א׳) עזרא האפוקריפי פ׳ ג׳ וד׳ ע״ד תקיפי העולם, ששם חושב את היין, את המלחמה, את האשה, את האמת. 10) לעיל 136, 139, 145. 11) ספרי דברים ל״ב א׳ (פסקא ש״ו)

12) ויק״ר ל״א. אח״ז בא משלו של רשב״י, לעיל 93 שורה 4. בספרי ריש ואתחנן (פסקא כ״ו) כתב: שני פרנסים טובים עמדו להם לישראל: משה ודוד מלך ישראל. משה אמר להקב״ה: רבש״ע! עברה עברתי תכתב אחרי, שלא יהיו הבריות אומרות: דומה שזייף משה את התורה או אמר דבר שלא נצטוה. משל למלך וכו׳. דוד המלך אמר לפני הקב״ה: עברה שעברתי לפניך לא תכתב אחרי. אמר לו המקום: לא שוה לך כלום, שיהיו הבריות אומרות: בשביל שאהבו מחל לו? משל לאחד שלוה מן המלך אלף כורים חטה בשנה. היו הכל אומרים: אפשר שזה יכול לעמוד באלף כורים אלו? אלא משכנו המלך וכתב לו אפוכי, פעם אחת שיגר ולא

שיגר לו כלום, נכנס המלך לביתו ונטל בניו ובנותיו והעמידן על אבן המכר. באותה שעה ידעו שאין בידו כלום. - בספרי במדבר כ״ז י״ד (פסקא קל״ז) מובא בקיצור מה שנאמר בספרי דברים (בלא משלו של ר׳ שמעון), ובצורה כזו בא גם בבבלי (יומא פ״ו. סוף ב׳). שם בא שנוי במשל, כי מלבד אשה אחת שחטאה בפני שביעית. ישנה שם עוד אשה שזנתה. בדברים רבה ר״ש ואתחנן בא המשל בנוסח הראשון ומיוחס לר׳ שמואל (בר נחמן).

ו. חקירות הדת. עולם הבא.

על דבר גדל העולם 1): עוביו של רקיע מהלך חמשים שנה. ראיה לזה: אדם בינוני מהלך ארבעים מיל ביום; עד שהחמה נוסרת ברקיע [מעלות השחר עד הנץ החמה] אדם מהלך ארבעת מיל, משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים ארבעת מיל. מהלך החמה בכל יום מזריחתה עד שקיעתה הוא (בערך מהלך האדם) חמש מאות שנה (נמצא שהזמן שהחמה עוברת את עובי הרקיע הוא החלק העשירי מאורך הדרך כלו שממזרח למערב וכשהאדם עובר ארבעה מילין החמה עוברת מהלך חמשים שנה) 2). זה הענין צריך ליחס לסוד מעשה בראשית, וכן גם את המאמר הזה של ר׳ יהודה: [עץ החיים מהלך חמש מאות שנה]. א״ר יהודה ברבי אלעאי: לא סוף דבר נופו (כלומר לא כל הקו הסובב אותו ואת ענפיו יחד), אלא אפילו קורתו (בלבד, העובי של הקורה, הוא ת״ק שנה), וכל פילוג מי בראשית מתחתיו מתפלגין, ומה טעם? והיה כעץ שתול על פלגי מים (תה׳ א׳ ג׳) 3). — כיצד גלגל חמה ולבנה שוקעין ברקיע? [ר׳ יהודה בר אלעאי ורבנן: רבנן אמרי: מאחורי הכיפה ולמטה (כלומר מתחת הארץ) ור׳ יהודה בר אלעאי אמרי:] מאחורי הכיפה ולמעלה (עוברים את השמים עד שבאים מתחת להאיר על הארץ) 4). — את סבור שהוא [השמש] שף ברקיע ואינו אלא כמסר (כלומר כמשור) הזה שהוא נוסר בעץ 5). — מישלי ה׳ ל׳. ואהיה אצלו אמון – אומן. בתורה היה הקב״ה מביט ובורא את העולם 6). — אף דין קרא (גם המקרא הזה) מסייע לבית הלל (שאמרו, הארץ נבראה תחלה ואחר כך השמים): לפנים הארץ יסדת ואה״כ ומעשה ידיך שמים (תה׳ ק״ב כ״ו) 7). — ישעי׳ כ״ד ד׳. כי ביה ה׳ צור עולמים. אלו שני עולמות שברא הקב״ה אחד בה״י ואחד ביו״ד, ואיני יודע אם העולם הבא ביו״ד ועולם הזה בה״י, אם העולם הזה ביו״ד והעולם הבא בד״י, כשהוא אומר (בר׳ ב׳ א׳): אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, אל תיקרי בהבראם אלא בה״י בראם, הוי אומר העולם הזה בה״י והעולם הבא ביו״ד 8). —

דור שבן דוד בא בו בית הועד יהיה לזנות והגליל יחרב והגבלן יאשם ואנשי גליל יסובבו מעיר לעיר ולא יחוננו, וחכמת הסופרים תסרח ויראי חטא ימאסו ופני הדור כפני כלב והאמת נעדרת, שנא׳ (ישעי׳ נ״ט ט״ו): ותהי האמת

נעדרת 9). — לפי שבעולם הזה התבואה עושה לששה חדשים והאילן עושה לשנים עשר חדש, אבל לעתיד לבוא התבואה עושה לחדש אחד והאילן עושה לשני חדשים, שנא' (יחזקאל מ"ז י"ב): לחדשיו יבכר 10). — שבע נימין בכנור בזמן הזה, שנא' (תה' ט"ז י"א): שובע שמחות את פניך (דריש שובע = שבע); לימות המשיח שמונה, שנא' (שם י"ב א'): למנצח על השמינית — על נימא שמינית; לעתיד לבוא בעשרה, שנא' (שם ל"ג ב'): הודו לה' בכנור בנבל עשור זמרו לו 11). — מבול של מים אינו מביא (כמ"ש: ולא יהיה עוד המים למבול) אבל מבול של אש וגפרית מביא, כדרך שהביא על סדום, שנאמר (בר' י"ט כ"ד): וה' המטיר על סדום וגו' 12). — [נגד דעת ר' ינאי ור' שמעון ורבנן אומר ר' יהודה:] לא יום ולא גיהנם, אלא אש שהיא יוצאה מגופן של רשעים ומלהטת אותן, מאי טעמא? דכתיב (ישעי' ל"ג י"א): תהרו חשש תלדו קש רוחכם אש תאכלכם 13). — שה"ש ו' ח'. ששים המה מלכות. ר' יודן בר' אלעאי פתר קרייה בעץ היים ובגן עדן. ששים המה מלכות — אלו ששים חבורות של צדיקים שיושבות בגן עדן תחת עץ החיים ועוסקות בתורה... ושמונים פלגשים — אלו שמונים חבורות בינוניות שיושבות ועוסקות בתורה חוץ לעץ החיים, ועלמות אין מספר — אין קץ לתלמידים. יכול שהן חולקין זה עם זה? ת"ל: אחת היא יונתי תמתי — כולן דורשים מטעם אחד, מהלכה אחת, מגזרה שוה אחת, מקל וחמר 14). — לעתיד לבוא הקב"ה מביא ליצר הרע ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים. צדיקים נדמה להם כהר גבוה ורשעים נדמה להם כחוט השערה. הללו בוכין והללו בוכין. צדיקים בוכין ואומרין: היאך יכלנו לכבוש הר גבוה כזה. ורשעים בוכין ואומרים: היאך לא יכלנו לכבוש את חוט השערה הזה, ואף הקב"ה תמה עמהם, שנא' (זכריה ח' ו'): כה אמר ה' צבאות כי יפלא בעיני שארית העם הזה בימים ההם גם בעיני יפלא 15).

הערות לסי' ו'.

1) ע' לעיל כ"א ח"א 32. 2) הדברים האמורים בפנים מרבבים ממה שכתוב בירושלמי ברכות פרק א' (2 ע"ג) ובבבלי פסחים צ"ד ע"א. בירושלמי מוסיף שם: וכשם שעוביו של רקיע מהלך חמשים שנה, כך עוביו של ארץ ועוביו של תהום מהלך חמשים שנה. מה טעם? היושב על חוג הארץ (ישעי' מ' כ"ב), וכתיב (איוב כ"ב י"ד): וחוג שמים יתהלך, וכתיב (משלי ח' כ"ז): בחקו חוג על פני תהום. 3) ירוש' ברכות, 2 ע"ג, שהש"ר ו' ט', ב"ר ט"ו.

4) ב"ר ו' קרוב לסוף. בפסחים צ"ד ע"ב זהו מחלקת בין חכמי ישראל ובין חכמי אומות העולם. הראשונים אומרים כר' יהודה: ביום - חמה מהלכת למטה מן הרקיע ובלילה למעלה מן הרקיע. השוה מדרש הלל, בית המדרש ח"ה 89. [ר' יוחנן אומר ע"ז בב"ר שם: נראין דברי ר' יהודה בר אלעאי בימות החמה שכל העולם כולו רותח ומעיינות צוננין, ונראין דברי רבנן

בימות הגשמים שכל העולם כלו צונן ומעיינות פושרין. ואה"ז: א"ר שמעון בן יוחאי... שהובא לעיל 98 שורה ד' ולהלן]. 5) ב"ר ו', מדרש שמואל ס', שמו"ר ה'. ר' לוי מביא את דברי ר' יהודה בתור ראיה להנחתו, שקול היום (מהלך השמש ברקיע) הולך מסוף העולם ועד סופו, והבריות בינתים ואינם מרגישים. בבבלי יומא אמר ר' לוי מאמר דומה לזה אך מבלי להזכיר את שם ר' יהודה בר אלעאי. 6) תנחומא ב' בראשית 5, בב"ר ריש פרשה א' סתם. פירוש הדברים: התורה היתה אצל הקב"ה בתור אומן שעל ידה עשה את העולם. ודריש אל תיקרי „אָמון" אלא אוּמָן". התורה היא החכמה, שעליה מדובר במשלי.

7) ב"ר סוף א'. ע' לעיל כ"א ח"א 11. 8) מנחות כ"ט: דרש ר"י בר אלעאי, צור = צייר. ע' לוי IV, 187 ע"א וכו'. בירושלמי חגיגה פ"ב 77 ע"ג אומר זה ר' אבהו בשם ר' יוחנן.

9) סנהדרין צ"ז ע"א. בשהש"ר ב' י"ג אומר זה ר' שמעון בן לקיש. בברייתא סוטה מ"ט ב' סתם ובהוספת דברים ממאמר ר' נחמיה (ע' לקמן פרק ה' סימן א') בסנהדרין שם (וגם נוסף לסיום המשנה של מס' סוטה). הגירסא „ואנשי הגליל" נראית יותר נכונה מאשר „אנשי הגבול". וכן בדרך ארץ זוטא בסוף, שהמאמר שם לקוח מסנהדרין, רק עליו נקרא שם ר' גמליאל.

10) ירוש' שקלים פ"ו (50 ע"א), תענית פ"א (64 ע"א). ע' לעיל סוף 128 וריש 129.

11) תוספתא ערכין ב' ז'. ב' ערכין י"ג ע"ב, שו"ט פ"א נ', פסיקתא ר' ריש כ"א, תנח' ב' בהעלותך 12. במקום „עולם הבא" כתוב בתוספתא, בפסיקתא ובתנחומא „לעתיד לבוא".

12) תוספתא תענית ג' (ב') א'. 13) ב"ר ו' קרוב לסוף, ופ' כ"ו.

14) שהש"ר לאותו פסוק. 15) סוכה נ"ב ע"א.

ז. מאמרים פסידיפיגרפיים.

בפרקי דר' אליעזר מיוחסים לר' יהודה יותר מעשרים מאמרים, רֻבם לספורי המקרא 1).

הערות לסי' ז'.

1) השבת הראשונה, ריש פ' כ'; תולדות הבגד הראשון (בר' ג' כ"א) שירשו חם והורישו לנמרוד, פ' כ"ד; אכזריות של אנשי סדום ששרפו את בתו של לוט על שעשתה צדקה עם עני, פ' כ"ה; שלשה מחזות של אברהם (בר' ט"ו ה'; כ"א י"א; כ"ב א'), פכ"ח, ל' ל"א (ע"ד זה האחרון השוה הפרפרזה של בר' כ"ג א' בב"ר נ"ה): יצחק על גבי המזבח, פל"א; תפלת יצחק, פל"ב; עשר הברכות שברך יצחק ליעקב, סוף פל"ב; ליל יציאת מצרים, סוף פמ"ח; העגל מעשה ידיו של סמאל שנכנס לתוכו והיה גועה להתעות את ישראל, פמ"ה; בני ישראל אחרי שחטאו בעגל, פמ"ז; האש שירדה מן השמים (במדבר י"א ב'), פנ"ג; עצת בלעם לבלק, פמ"ז; עבודת הצלם בימי נבוכדנצר, פל"ג. - עוד עה"כ בר' ב' ח', פי"ב (מה שביבמות ס"ג ע"א נאמר בשם ר' אלעזר בן פדת) ע"ד הברית שבין האבות ובין עמי הארץ, פל"ו; עה"כ יחזקאל מ"ו א', פנ"א; ארץ ישראל חולה מעת שנחרבה ירושלים, פ' ל"ד קרוב לסוף; מה שדרוש לגאולת ישראל, פל"ו; ההשקאה של הארץ, פרק ה'.

פרק חמישי.

ר' יהודה ור' נחמיה.

כמו שמצינו לפני גזרת אדריאנוס את ר' אליעזר בן הורקנוס מְזֻוָּג במחלקות עם ר' יהושע בן הנניה, כך אנו מוצאים אחרי גזרות אדריאנוס את ר' יהודה ב"ר אלעאי מְזֻוָּג במחלקות עם ר' נחמיה — שם אביו לא פֹּרַש בשום מקום — ודעותיהם השונות באגדה ודרשותיהם השונות מלאות כל הספרות המדרשית, ובמדה עוד יותר רבה מאשר בין ר"א ובין ר' יהושע. הלק ממחלקותיהם נמצא במדרשי התנאים — במכילתא ובספרי, גם בתוספתא ובברייתות שבתלמוד, אך במספר רב ביחוד נמצא אותן בבראשית רבה, וגם במדרשים המְאֻחרים יש פחות או יותר מספר הגון מהן. אין לנו כל סבה להטיל ספק בזה שר"י ור"נ החולקים הם הם תלמידי ר' עקיבא 1), אעפ"י שהרב ממחלקותיהם נשתמר במדרשים שנערכו זמן רב אחרי תקופת התנאים. ומכל שכן שאין אנו צריכים לחשב המדרשים המְאֻחרים הללו במה שנוגע למחלקות ר"י ור"נ שהם פסידיפיגרפיים. הן מהלקותיהם נמצאות ביחוד בבראשית רבה, שהיא היצירה הקלסית של הספרות האגדית, וכשם שאין אנו מְספקים בשאר המאמרים שנמצאים במדרש זה שהם של אותם החכמים שבשמם נאמרו, כך אין אנו צריכים להטיל ספק במחלקות שבין ר' יהודה ובין ר' נחמיה אם באו שם על ידי מסרת אמתית. במספר הגון של המחלקות (בערך יותר מעשרים) נשתמרו לא רק הדעות השונות של החולקים אלא גם צורתן המְיֻחדה: בראשונה באה דעת ר' יהודה ואח"כ פירכא של ר' נחמיה, שבא לבטל את דעתו, ואח"כ באה דעת ר' נחמיה. מדוגמאות כאלה אפשר להכיר שהמחלקות הללו באו ע"י מסרת נאמנה ומדויקת, ולא שכל דעה ודעה נמסרה מתחלה לבדה ואח"כ באו חכמי האגדה המְאֻחרים והמסדרים והעמידו שתי הדעות זו בצד זו, כאלו היו חולקים 2). מלבד זאת ברב המחלקות הסגנון מוכיח שיש קשר בין החולקים ושאין מקום להבעת דעת החולק מבלי שתהיה דעת מתנגדו נוכח פניו (ר' יהודה בא תמיד ראשון ואחריו ר' נחמיה). לפעמים באה אחרי ר"י ור"נ — דעת שלישית: „חכמים" או „רבנן" *). יש שלא נאמר בפירוש: ר"י אומר, ר"נ אומר, אלא סתם — אחד אמר כך ואחד אמר כך, כמו שנהוג

*) ספק הוא אם „רבנן" שחולקים על ר"י ור"נ הם תמיד מבני דורם של ר"י ור"נ. הנה באיכה ר' ד"ה „שרתי במדינות" יש פלוגתא דר"י ור"נ ורבנן. ודברי רבנן אלה מביא המדרש שם להלן בד"ה „אלה אזכרה" בלשון זו: ר' יהודה בר' סימון ר' איבו ורבנן, ואעפ"כ לשם השלמות הבאנו בכל מקום גם דברי רבנן. המתרגם.

לפעמים גם בשאר מהלקות. רק במדרש שוחר טוב אנו מוצאים 3) שר״י ור״נ אמרו דבר אחד, כמו שאנו מוצאים גם בחכמים אחרים שהם תמיד חולקים, כמו רב ושמואל בתלמוד הבבלי, ולפעמים שניהם אומרים דבר אחד. מענין הוא מאד למצוא באיזה אפן נשמרו במסרת כל כך הרבה ממחלקות שני התנאים הללו. אפשר כמעט לשער שהיה לפני חכמי האגדה האחרונים קבץ כתוב מזה, אבל איך נכנס בהשערות אם אין כל נקודת אחיזה, שהשערתנו תסתי״ע בה? אכן למעלה מכל ספק הוא שהפלוגתות של התנאים היו חשובות מאד בעיני הדורות גם אחרי שעברו מאות שנים, אחרי שנתנו להן מקום כל כך רחב בתוך מדרשי האגדה היותר גדולים. ביחוד ראוי לתשומת לב המקום שהן תופסות בתוך ספר בראשית רבה, ששם אפשר למצוא אותן יותר מחמשים. הפלוגתות באות בדבר באור איזה מלה בכתוב, ולפעמים נעשו הפלוגתות לענין בשביל המבארים המאוחרים שדרשו בהן.

בתור מצבות זכרון מענינות של אגדת התנאים וביחד עם זה בתור דוגמא שממנה נדע את צורת המשא והמתן משמשות אותן הפלוגתות שהגיעו אלינו בפרטיותן. מהן בלבד אפשר להכיר את השיטה ואת הרוח של הפרשנות האגדית של הזמן ההוא. הרב הגדול מהן הוא באמת באורי מקרא, אך יש גם השתמשות בכתובים לעניני אגדה באופנים שונים. בכל ספרי הקדש השתמשו למטרה זו מלבד בספר ויקרא ובאיוב, שמהם לא הובא גם פסוק אחד. מתרי עשר — רק מהושע ומזכריה. הרב הגדול של המהלקות הן על שני הספרים הראשונים של התורה. קודם שנבוא לסדר את המחלקות נביא בפרק מיוחד מה שנשאר מר״נ לבדו, שהוא פחות מפורסם מר״י בן מהלקתו.

הערות לפתיחתא.

1) גינר, יודישע צייטשריפט IV, 125 מוכיח, שמקום אחד בספרי פיסקא שכ״ג הוא הוספה מאחרת גם מתוך הוכחה זו ששם נזכרו ר יהודה ור׳ נחמיה שהם החכמים המצוים במדרשים המאחרים. ואולם אין כל הוכחה שר׳ יהודה ור׳ נחמיה הם בעלי מדרש מאחרים. במקום שנזכרו ר׳ יהודה ור׳ נחמיה בתוספתא ובברייתות הם בכל אפן התנאים הידועים לנו, ולפיכך אנו צריכים לומר, שר׳ יהודה ור׳ נחמיה הנזכרים במדרשים מאחרים הם המה ולא אחרים. ע׳ ג״כ להלן סי׳ א׳ הערה 8. 2) כל הפלוגתות הן כמאה ושמונים. הכפלות לא נכנסו בחשבון. 3) שו״ט תה׳ ל״א ב׳ (וכן בילקוט לאותו פסוק, רמז תשי״ד): מה עבודה זרה נעשתה פרקים פרקים כך עובדיה נעשו פרקים פרקים (ע״פ זכרי׳ י״ד י״ב). ואח״כ באה דעת רבנן. — שם ק״ד ו׳. ר׳ יהודה ור׳ נחמיה שאלו: הארץ על מה היא עומדת? על המים, שנא׳ (תה׳ קל״ו ו׳): לרוקע הארץ על המים, והמים על ההרים, שנא׳ (תה׳ ק״ד ו׳): על הרים יעמדו מים. השוה לעיל 127 מאמרו של ר׳ יוסי בן חלפתא. — שם ל׳ א׳: ר׳ יהודה ור׳ נחמיה אמרי. אולם שם בא אח״כ מאמר מיוחד של ר׳ נחמיה, והמאמר שבא כאן בשמם של ר׳ יהודה ור׳ נחמיה ביחד בא בשו״ט ס״ב י״ג בשם ר׳ יהודה בלבד.

א. ר' נ ח מ י ה.

מכל תלמידי ר' עקיבא, שאחרי מותו הרביצו את התורה ברוחו, היה ר' נחמיה פחות מפורסם. אולם במסרת ע"ד התלמידים היותר חשובים של ר' עקיבא עומד ר"נ במדרגה אחת עם השאר. לפי המסרת של ר' יוחנן, שנזכרה כבר פעמים אחדות, סתם משנה ר' מאיר, סתם ספרא ר' יהודה, סתם ספרי ר' שמעון, סתם תוספתא ר' נחמיה וכולהו אליבא דר' עקיבא 1). באגדה הארצישראלית 2) יש שתי מסרות מי היו שבעה התלמידים האחרונים של ר"ע וברשימה השניה עומדים ר"י ור"נ בראש 3). בספורו של רב ע"ד הסמיכה שקבלו תלמידי ר"ע מרי יהודה בן בבא היה, לפי דברי רב אויא, גם ר' נחמיה 4). הוא נזכר גם כן באספה הראשונה שהיתה אחרי גזרת אדריאנוס 5), וכן בין אלה שדרשו באושא 6). על דבר אישיותו וְחייו הפרטיים לא נשארו כל ידיעות. ר' לוי ספר שנמצאה מגלת יוחסין בירושלים שר"נ מוצאו מנחמיה בן חכליה 7). שם אביו לא נזכר בשום מקום, אבל הוא בעצמו אמר דבר בשמו 8). ע"ד היחס שבינו ובין רבו ר"ע לא נשאר זכר 9). מְסַפר שהיה מעשה בכפר פני (מקום שאינו בגליל) והורה הלכה כר' ישמעאל 10). מכל חבריו כנראה היה קרוב ביותר אל ר' אליעזר בן יעקב. יש הרבה הלכות שנאמרו בשם שניהם 11). נמסר איזה וכוח הלכותי שהיה בינו ובין ר' יעקב, תנא צעיר שהיה אחרי תקופת אדריאנוס 12), שאותו מצינו מתוכח עם ר' יהודה, בן מחלקתו של ר"נ 13). בתור בר פלוגתיה דר"נ אנו מוצאים גם את בעל האגדה המְצין ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי 14). ור' יהודה בר מחלקתו התמידי באגדה מצאנוהו הולק עליו גם בהלכה 15). — עוד נשאר לנו לציין את המסרת של בתי המדרש שבבבל כי התנא ר' נהוראי הוא ר' נחמיה, ולמה נקרא שמו נהוראי? מפני שהיה מנהיר עיני חכמים בהלכה (מטעם זה נִקרא גם ר' מאיר בשם נהוראי). אולם מה שמחליש את המסרת הזאת הוא מה שבא שם אח"כ: „ואמרי לה ר' אלעזר בן ערך" 16). ואם אין ערך הסטורי למסרת זו יש עוד ראיה לסתור אותה, שאנו מוצאים את ר' נהוראי ואת ר' נחמיה הולקים זה על זה או עומדים זה בצד זה 17), ורק ר' מאיר נקרא בשם זה. המאמרים שבאו בשם ר' נהוראי יסודרו לקמן 18).

באבות אין פתגם מר"נ, ולא נשאר ממנו פתגם גם במקום אחר להשלים את החסרון. ואולם אפשר להביא בתור פתגם את מאמרו ע"ד היסורים: חביבים יסורים, שכשם שקרבנות מרצים כך יסורים מרצים, בקרבנות הוא אומר (ויקרא א' ד'): ונרצה לו לכפר עליו, ביסורים הוא אומר (שם כ"ו מ"א): והם ירצו

את עונש; ועוד שהיסורים מרצים יותר מן הקרבנות, שהקרבנות בממונו ויסורים בגוף, וכן הוא אומר (איוב ב' ד'): עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו 19). — מנין שאדם אחד שקול כנגד כל מעשה בראשית, שנא' (בר' ה' א'): זה ספר תולדות אדם, ולהלן הוא אומר (שם ב' א'): אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, מה להלן בריאה ועשייה אף כאן בריאה ועשייה 20). — בעון שנאת הנם מריבה רבה בתוך ביתו של אדם ואשתו מפלת נפלים ובניו ובנותיו של אדם מתים כשהם קטנים 21).

תה' קי"ט קס"ד. שבע ביום הללתיך. אלו שבע מצות שאדם עושה בכל יום: קורא קריאת שמע שתי פעמים ומתפלל שלש פעמים ואוכל ומברך שתי פעמים 22). — גדולה מילה שדוחה את הנגעים 23). — היכן מצינו שנקראת ערלה חרפה? מן הכא, שנא' (בראשית ל"ד י"ד): כי חרפה היא 24). — כל המקבל עליו מצוה אחת באמונה כדאי הוא שתשרה עליו רוח הקדש, שכן מצינו באבותינו שבשכר שהאמינו אבותינו בה' זכו ושרתה עליהם רוח הקדש ואמרו שירה, שנא' (שמות י"ד ל"א): ויאמינו בה' ובמשה עבדו, ונאמר (שם ט"ו א'): אז ישיר משה ובני ישראל 25). — שמות ט"ו א'. שרת רוח הקדש על ישראל ואמרו שירה, והשירה שהיו אומרין כבני אדם הקוראין את שמע 26).

בוא וראה אהבתו של הקב"ה על ישראל, שהרי מלאכי השרת שהן גבורי כח עושי דברו עשאן הקב"ה שומרין לישראל. ומי הן? מיכאל וגבריאל, שנא' (ישעי' ס"ב ו'): על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים 27).

— בתור כלל מכללי הדרשה הוא מאמרו: משלי ל"א י"ד. היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה, — דברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר 28). — בתור כלל דקדוקי טהור, ראשון לכללים שנודעו לנו, הוא; כל דבר שצריך למ"ד בתחלתו ולא ניתן לו, ניתן לו ה"א בסופו, כגון לחוץ — הוצה, לשעיר — שעירה, לסכות — סכותה 29). — על הבנתו היפה בדקדוק השפה יעיד גם זה שאמר שצריך לברך על הלחם: המוציא שלשעבר משמע, ולא „מוציא" (כדעת רבנן) 30). — הערתו שיש שלש הוראות למלת „כף" שבמבטא הרגיל „תקע (מחא) כף", יש בה ענין לְקְסִיקַלִי 31). —

הערות פרשניות בודדות: שמות י"ג י"א. והעברת כל פטר רחם לה'. אמר הקב"ה לישראל: כשתבואו אל הארץ העבירו כל פטר רחם לי. יכול לא להעבירו מיד? ת"ל: (והעברת כל פטר רחם וכו') מיד הזהירן הקב"ה על שהם עליהם במצרים 32). — חוט אחד (של יריעות המשכן) כפול לשנים שזור לארבעה, משזור לשמונה, נמצא חוטן כפול לשלשים ושנים 33). — שמות כ"ו י"ז. משלבות

אשה אל אחותה. הסנין (בליטות — Zacken) יוצאים מן הקרשים שנים לכל אחד שמשקיע את הזכר בתוך הנקבה, שנאמר: משלבות וכו׳, דברי ר׳ נחמיה. שר׳ נחמיה אומר: אין תלמוד לומר „משלבות׳, ומה תלמוד לומר „משלבות׳? מלמד שנעשה להם שולבים כסולם המצרי. היה הורץ את הקרש מלמעלה, אצבע מכאן ואצבע מכאן, ונותנו בתוך טבעות של זהב, שלא יהיו נפרדים זה מזה 34). — בזה (שמות כ״ו ל״א) כתב „מעשה חשב״ ובזה (שם פסוק ל״ו) כתב „מעשה רקם״? מעשה חושב — שתי פרצופות, ומעשה רוקם — פרצוף אחד (מהצד שלפנים בלבד) 35). — מנין לכשיצא (הדיין לאחר גמר הדין) לא יאמר: הריני מזכה וחברי מחייבין, אבל מה אעשה שחברי רבו עלי? תלמוד לומר (ויקרא י״ט ט״ז): לא תלך רכיל בעמך, ואומר (משלי י״א י״ג): הולך רכיל מגלה סוד 36). — במדבר ז׳ ג׳. שש עגלות צב — כמין קמיסתא (נ״א: קמרוסתא, ופי׳ קובה שלא ישלט בה העין) היו 37). — יחזקאל ל״ג כ״ד. אחד היה אברהם וירש את הארץ ואנחנו רבים לנו נתנה הארץ למורשה. ומה אברהם שלא היה לו אלא בן אחד והקריבו ירש את הארץ, אנו שמקריבין בנינו ובנותינו לעבודה זרה אינו דין שנירש את הארץ! 38).

ישעי׳ ל׳ כ״ו. כאור שבעת הימים. שבעה — ולא שלשה הן, והלא ברביעי נבראו המאורות?... אלו שבעת ימי אבלות של משותלח הצדיק שהשפיע להן הקב״ה אורה 39). — רוב מכניסו דבלה (כלומר הרוב ממה שהכניס נח לתוך התבה למזון היה דבלה) 40). — ראויה היתה רבקה שיעמדו ממנה שנים עשר שבטים, הה״ד (בר׳ כ״ה, כ״ג־כ״ה): שני גוים בבטנך — הא תרין, ושני לאמים — הא ארבעה, ולאם מלאם יאמץ — הן שיתא, ורב יעבד צעיר — הא תמניא, וימלאו ימיה ללדת — הא עשרה, ויצא הראשון אדמוני — הא חד עשר, ואחרי כן יצא אחיו — הא תרין עשר. [ואית דמייתין ליה מן הדין קרא: ותאמר אם כן למה זה אנכי. ז״ין שבעה, ה״א חמשה — הא תרין עשר] 41). — בר׳ מ״ו כ״ח. ואת יהודה שלח לפניו — להתקין לו בית תלמוד, שיהא שם מורה תורה, שיהו השבטים הוגים בתורה 42). — במדבר י״א כ״ו. ויתנבאו ולא יספו. על עסקי גוג ומגוג היו מתנבאין, שנא׳ (יחזקאל ל״ח י״ז): האתה הוא אשר דברתי בימים קדמונים ביד עבדי נביאי ישראל הנבאים בימים ההם שנים להביא אותך עליהם וגו׳. אל תיקרי שָׁנִים, אלא שְׁנַיִם. ואיזו הן שנים נביאים שנתנבאו בפרק אחד נבואה אחת? הוי אומר: אלדד ומידד 43).

בדרשת הפרידה באושא דרש ר״נ על הכתוב (דברים כ״ג ה׳): לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה׳, תני: שתי אומות גדולות פרשו מלבוא בקהל ה׳, למה?

על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים. וכי צריכין היו ישראל באותה שעה? והלא כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היה הבאר עולה להם, והמן יורד להם, והשלו מצוי להם, וענני כבוד מקיפין אותם ועמוד ענן נוסע לפניהם. ואת אומר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים? ואמר ר׳ אליעזר: דרך ארץ הוא, שהבא מן הדרך מקדמין לו במאכל ובמשתה. בא וראה מה פרע להם הקב״ה לאלו שתי אומות — כתיב בתורה: לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה׳, ואתם, בני אושא, שקדמתם רבותינו במאכלכם ומשקיכם ומטותיכם — הקב״ה יפרע לכם שכר טוב 44). — בנוהג שבעולם אדם יש לו שדה אחת, והוא נותנה למחצית, לשליש ולרביע, אבל הקב״ה אינו כן, אלא משיב רוחות, ומעלה עננים, ומוריד גשמים, ומפריח טללים, ומגדל צמחים, ומדשן פירות, ולא אמרו לנו להפריש לפניו אלא אחד מעשרה. לפיכך משה מזהיר את ישראל: עשר תעשר את כל תבואת זרעך (דברים י״ד כ״ב) 45).

כמו ר׳ יהודה תאר גם ר׳ נחמיה דור של ביאת המשיח 46): דור שבן דוד בא בו העזות תרבה 47), והיוקר יעות 48), והגפן יתן פריו והיין ביוקר 49), ונהפכה כל המלכות למינות 50) ואין תוכחה 51).

זו היא השארית המועטה שנשארה מאגדת ר״נ, ממה שלא בא במחלקת עם ר״י. מהפלונתות תבאנה מתהלה אותן הפלונתות, שנמסרו, כמו שנאמר למעלה, בצורה של דיאלוגים.

הערות לסי׳ א׳.

1) סנהדרין פ״ו. S. N. Brill. Begriff und Ursprung der Tosefta A. 3.

2) ב״ר ס״א. דומה לזה בברייתא בבבלי (יבמות ס״ב:). יש נוסח שגם ר׳ נחמיה היה מהם. ע׳ פרנקל 176 הע׳ 9, תוספות יומא מ׳ ע״ב, ד״ה „כיון״.

3) לפי הנראה העמדו ר״י ור״נ בראש הרשימה מפני שהם היו מצוינים בתור חולקים מפורסמים באגדה. בעל האגדה במסרו את הרשימה הזאת רצה להראות בסדר שבחר לרשימתו את הכבוד שהגה לבו לחכמי האגדה הקדמונים. אם יש צרך עוד לראיה שר׳ יהודה ור׳ נחמיה החולקים הם הם תלמידי ר׳ עקיבא, אפשר להביא גם את זה. בקה״ר א׳ י״א מובאה רק הרשימה השניה ור׳ יהודה ור׳ נחמיה בראשה. גם בספור ע״ד הדרשות שדרשו החכמים באושא עומדים בראשונה ר׳ יהודה ור׳ נחמיה, שהש״ר ב׳ ה׳. 4) סנהדרין י״ד.

5) ע׳ גרץ ח״ד 186. 6) שהש״ר ב׳ ה׳. 7) ב״ר צ״ח, לבראשית מ״ט י״א.

8) פסחים נ״ד ע״א. בין הדברים שנבראו ערב שבת בין השמשות הוא חושב את האש ואת הפרד. בספרי דברים ל״ג כ״א (פסקא שנ״ה) אין „משום אביו״.

9) נחמיה זה שאליו פנה ר׳ עקיבא בשאלה בספרא ויקרא י״ד כ״א (72 ע״ג) הוא נחום איש גמזו. ע׳ לעיל כ״א ח״א 44 הע׳ 6. השוה: Brill a O. Anm. 60.

10) תוספתא כלאים ב' י"ב. אם תלמידו של ר' עקיבא שפגע את ר' שמעון בן יוחאי במקום ההוא (תוספתא מעילה א' ה', ב' מעילה ז' ע"א) הוא ר' נחמיה, אז יהיה מוכח מזה שעוד בימי חיי ר' עקיבא ישב במקום ההוא. מהמקור הזה מוכח ג"כ שהמקום ההוא אינו בגליל.

11) תוספתא ב"מ ו' ט"ז; שם זבחים ד' י"ב; שם כלים ב' ב'; ספרא ויקרא י"ד כ"ב (72 ע"ג). בתוספתא מנחות ז' ט"ז נשמט „בן יעקב".

12) תוספתא זבחים י"ב ז', ב' זבחים קי"א. (רבינוביץ מציין שם גירסא אחת ר' יעקב במקום ר' עקיבא). 13) תוספתא תמורה א' י"ז. במשנה תמורה ב' א' באה השגתו של ר' נחמיה על ר' יהודה בשם ר' מאיר. כמו שר' יעקב אמר איזה פתגמים בשם ר' מאיר (תוספתא מעשר שני ב' י', שם יבמות י"ב י"א, ב' יבמות ק"ב א').

14) תוספתא סוטה ו' ג' (ע' בבלי סוטה ל:); שם ו' ט'.

15) תוספתא שבת ח' (ט') כ'; שם סנהדרין ג' ט'; שם נדה ו' ט"ו; שם שביעית ו' כ"א (השוה ירוש' שביעית פ"ה סה"ד, 38 סוף ע"א). 16) ע' ערובין י"ג ע"ב. השוה לעיל 5 הע' 25, וע' ב"א ח"א 53 הע' 3. 17) בדברים רבה פ' ג' (ומזה בילקוט תה' קי"ד) באו ר' נהוראי ור' נחמיה בתור חולקים בשני דברים בבאור „ראה" תה' קי"ד ג'. במשנה סוף נזיר בא אחרי מאמר אחד של ר' נחמיה מאמרו של ר' נהוראי. ע' ג"כ ב' סנהדרין צ"ז *).

18) ע' לקמן פרק י"ג סי' ח'. 19) מכילתא כ' ל"ג, ספרי דברים ו' ה' (פסקא ל"ב), שו"ט תה' צ"ד א' (ששם נשתבש במקום ר' נחמיה — ר' נתן).

20) אדר"נ פ' ל"א (46 ע"א). 21) שבת ל"ב: 22) שו"ט ו' א', ר' אבינא בשמו.

23) משנה נדרים ג' י"א; מכילתא שמות י"ח ג' (58 ע"א). 24) ב"ר פ'.

25) מכילתא שמות י"ר ל"א (33 ע"ב). בשמו"ר כ"ג קרוב לראש בקצרה. השוה שהש"ר ד' ה' (שם צ"ל ר' נחמיה במקום ר' נחמן). 26) מכילתא שמות ט"ו א' (35 ע"א). משנה סוטה ה' ד'. יותר מפורט בברייתא סוטה ל' ע"ב [בסיפר הפורש על שמע בבית הכנסת שהוא פותח תחלה והן עונין אחריו], ובירושלמי סוטה פ"ה (20 ע"ג) ר' אבהו בשם ר' יוסי ב' ר' חנניה.

27) שמו"ר י"ה קרוב לראש. הבטוי „בוא וראה" נמצא גם בדרשתו באושא.

28) ירוש' ראש השנה פ"ג (58 סוף ע"ד). ברייתא דל"ב מדות, מדה ט"ז. השוה הבטוי לעיל 139 לשמות ט"ו ג'. 29) ירוש' יבמות פ"א (3 ע"א). מכילתא שמות י"ב ל"ז (15 ע"א): לפי שצריך למ"ד בתחלתו ניתן לו ה"א בסופו. בב"ר נ' (לבר' י"ט א'), ס"ח (לב"ח י'), פ"ו (לל"ח א') הנוסח הוא כמו בירושלמי אלא בא בצווי „תן לו". הדוגמאות שם: סדומה, שעירה, מצרימה, חרנה. בבבלי יבמות י"ג ע"א: כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה הכתוב ה"א בסופה. הדוגמאות נמסרו בשם דבי ר' ישמעאל. בנוסח השו"ט ט"ו י"ח ניכרת השפעת התלמוד הבבלי: כל תיבה שלא ניתן למ"ד ברישה, ניתן ה"א בסופה, כגון — חרנה.

30) ר' יעקב בר' אחא בשמו, ב"ר ט"ו, שו"ט ק"ד י"ד (ומזה ילקוט תהלים): ראה לשון שהתקינו חכמים: המוציא ל' מן ה' שהוא הוציא לחם מן הארץ (ע"ד הבטוי „ראה" ע' לעיל הע' 27). גם בירוש' ברכות פ"ו (10 ע"א), אמר ג"כ ר' יעקב בר אחא (שם בשבוש רב נחמן במקום ר' נחמיה) אך מבלי להביא ראיה לשתי הדעות. בבבלי ברכות ל"ח ע"א אומר דוקא ר' נחמיה שצריך לומר „מוציא", ורבא הוא האומר „מוציא", משמע לשעבר.

31) מדרש הלל צ"ח ח' (ביהמ"ד ח"ה, 79). הכתוב (תה' מ"ז ב'): כל העמים תקעו כף — כף ממש; הכתוב (ישעי' נ"ה י"ב): וכל עצי השדה ימחאו כף — ענף, כמ"ש (ויקרא כ"ג מ'): כפות תמרים, והכתוב (תה' צ"ח ח'): נהרות ימחאו כף — שפת הנהר (בל' ארמי — כיף נהרא).

*) ואולם בסוף קדושין מצינו את ר' מאיר ואת ר' נהוראי עומדים זה אחר זה.

המתרגם.

32) שמו"ר י"ט קרוב לסוף. במקום והעברת כל פטר רחם וכו' (שבא באן בסוגרים) צ"ל „קדש לי כל בכור". 33) ברייתא דמלאכת המשכן פרק ב' (ביהמ"ד ח"ג 145). נגד זה דעת רבנן: חוט אחד כפול לשנים, שזור לשלשה, משזר לששה נמצא הוטן (שהוא מד' מינים – תכלת וארגמן ותולעת שני ושש) כפול לעשרים וארבעה.

34) שם פרק א' (ביהמ"ד ח"ג 144). במקום שולפים אולי צ"ל שולבים, שליבים.

35) תוספתא שקלים ג' י"ד, וכן בברייתא דמלאכת המשכן פרק ד' (ביהמ"ד ח"ג 146). בברייתא יומא ע"ב: רוקם – מעשה מחט, לפיכך פרצוף אחד, חושב – מעשה אורג, לפיכך שני פרצופות. השוה ג"כ הפלוגתא שבין ר' יהודה ובין ר' נחמיה להלן 177.

36) ספרא לאותו פסוק (89 ע"א), סתם בברייתא סנהדרין ל"א. ב"ק צ"ט: בירוש פאה 16 ריש ע"א נאמר בשם ר' נחמיה פרוש אחר: שלא תהא כרוכל (רכיל = רוכל) זה, מטעין דבריו של זה לזה ודבריו של זה לזה. פירוש זה נמצא גם בספרא שם סתם לפני מאמרו של ר' נחמיה ורק קצת בצורה אחרת: שלא תהיה כרוכל שהוא מטעין דבריו והולך. בילקוט לאותו פסוק וכן בפירוש הראב"ד לספרא הגירסא „שהוא מטעים", שהיא כנראה יותר נכונה. לוי בח"ב 174 ע"א מפרש את המקור שבירושלמי פאה, אבל אינו מביא עוד איזו דוגמא שיהיה פירושו של „הטעין" – הגש, ולהפך הגירסא „מטעים" נותנת טעם לשבח. השוה סוטה כ"א ע"ב (לוי ח"ב 171 ע"א וב'). המשל לרוכל שהוא מטעים ומשבח את סחורתו יוצא גם כן יותר ברור. אולי גם המאמר הזה מתבון גם כן (לא לסתם בני אדם), אלא לדיינים.

37) פסיקתא ח' ע"א, שהש"ר ו' ד'. ע' בובר בהערתו לפסיק', לוי ח"ד 331 ע"א.

38) תוספתא סוטה ו' ט'. קודם לזה בא פירושו של ר"א בנו של ר' יוסי הגלילי (ע' לעיל 160). בכ"י ערפורט נהלפת השיטה. 39) ב"ר ג'.

40) ב"ר ל"א קרוב לסוף. 41) ב"ר ס"ג, נמסר ע"י בעל האגדה המאחר רב הונא (תני ר' נחמיה). בפסיקתא כ"ג ע"ב, ובתנחומא ב' תצא 4 מיוחס לר' הונא בעצמו.

42) תנחומא ב' ויגש 12; בתנח' ויגש – סתם; בב"ר צ"ה – בשם ר' חנינא.

43) סנהדרין י"ז ע"א, שם צ"ל במקום „רב נחמן" – ר' נחמיה, כי נראה, שרק מתנאים שם המדובר. 44) שהש"ר ב' ה'. בברכות ס"ג ע"ב: פתח ר' נחמיה בכבוד אכסניא ודרש: מאי דכתיב (ש"א ט"ו ו'): ויאמר שאול אל הקיני סורו רדו מתוך עמלקי פן אוסיפך עמו, ואתה עשיתה חסד עם כל בני ישראל? והלא דברים קל וחמר: ומה יתרו שלא קרב את משה אלא לכבוד עצמו – כך, המארח תלמיד חכם בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו על אחת כמה וכמה! 45) פסיקתא צ"ט ע"א. בשמו"ר ריש ד' קצת בשנוי ומביא שם ראיה מדניאל ט' ו' (לא מצאתי – המתרגם). 46) סנהדרין צ"ז: (ומזה בדרך ארץ זוטא בסוף. לא כמו שמוסר לוי ח"א 100 ע"ב, שזהו של ר' שמעון בן לקיש, אלא גם זה הוא של ר' נחמיה). בברייתא סוטה המובאה לעיל 157 הע' 9 – סתם. 47) בשהש"ר: „עניות ירבה", שיותר מתאים להאמור להלן, ואולם בברייתא סוטה נאמר בארמית: חוצפה יסגי.

48) בסוטה: ויוקר יאמיר, בשהש"ר: ויוקר הווה. הנוסח „יאמיר" נראה יותר נכון. ה„יוקר" פירושו כאן, כמו בכל מקום, מחיר גבוה. לוי ח"א 106, השוה ח"ב 262 מתרגם – כָּבֵד, הכבדה מצד פקידי הממשלה. רש"י מביא שני פירושים: היוקר יעות – שלא יכבדו זה את זה, יקר = כבוד. לישנא אחרינא: היוקר יעות – מכובד שבהן יהא עוותן ורמאי. – מוטל בספק פירושה של המלה „יעות" במה שנוגע ליוקר, שאין עוות מתאימה לזה. אולי צ"ל יעוז או יעוק, יעיק. הנוסח שבשהש"ר: „ויוקר הוה", כנראה רצה להחלץ מקושי הנוסח, אבל זה מתאים רק אם נאמר שיוקר הוא במובן מחיר גבוה. 49) בדרך ארץ נעשה תקון לא נכון: והגפן לא תתן פריה והיין ביוקר. בשהש"ר: והיין יסריח. בפסיקתא 51 ע"ב ובפסיקתא ר' ט"ו (75 ע"ב) זה נכנס בתוך תאורו של ר' נהוראי. 50) כך היא הגירסא הנכונה, שנתקלקלה בדפוסים ע"י הצנזורה. בסוטה (במשנה של הירושלמי): והמלכות תהפך למינות (ברש"י סוטה מ"ט ריש ע"ב הוצאת אמסטרדם:

והמלכות תהא למינות). בשהש״ר: והמלכות כולה תהפך למינות. בדרך ארץ: והמלכות תהפך לאמונות. בעל האגדה ר׳ יצחק, שהיה בודאי בזמנו של קונסטנטין, אומר שם בסנהדרין: אין בן דוד בא עד שתהפך כל המלכות למינות. 51) כך הוא בכל המקורות. רבינוביץ בסנהדרין (דקדוקי סופרים ח״ט 143 ע״ב) מביא גירסא: ואין תופס תורה.

ב. דיאלוגים בין ר׳ יהודה ובין ר׳ נחמיה.

בריאת העולם[1] — בר׳ ב׳ א׳. ויכלו השמים והארץ. ר״י אומר: (השמים) בזמנן, וכל צבאם בזמנן. אמר לו ר״נ: והא כתיב (שם פסוק ד׳): אלה תולדות השמים והארץ בהבראם? מלמד שבו ביום נבראו, בו ביום הוציאו תולדות. אמר לו: והכתיב: ויהי ערב ויהי בקר יום אחד, שני, שלישי, רביעי, חמישי, ששי? אמר לו ר׳ נחמיה: כמלקטי תאנים הן, כל אחד ואחד הופיע בזמנו[2]. — בר׳ ו׳ ז׳. ונח בן שש מאות שנה והמבול היה מים וגו׳. ר׳ יהודה ור׳ נחמיה. ר״י אומר: שנת המבול אינה עולה מן המנין. א״ל ר״נ: אעפ״י שאינה עולה מן המנין, עולה היא בתקופות ובהשבונות[3]. — בר׳ ט״ז י״ז. וברכתי אותה וגם נתתי לך ממנה בן וברכתיה. ר״י ור״נ. ר׳ יהודה אומר: וברכתי אותה — ליתן לה בן, וברכתיה — לברכת החלב. א״ל ר״נ: וכי כבר נתבשרה בחלב, והלא עדיין לא נתעברה? אלא מלמד שההזירה הקב״ה לימי נערותה[4]. — בר׳ כ״ד א׳. וה׳ ברך את אברהם בכל. ר׳ יהודה ור׳ נחמיה. ר״י אומר: שנתן לו נקבה. אמר לו ר״נ: עיקר ביתו של מלך (כלומר ע״ד יצחק) אין כתיב בו ברכה (ואיך אפשר שיכתב „ברך" ע״ד הבת)? אלא „וה׳ ברך את אברהם בכל", שלא נתן לו בת כל עיקר[5]. — בר׳ כ״ה א׳. ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה. ר״י אמר: זו הגר. א״ל ר״נ: והלא כתיב „ויוסף"? א״ל: על פי הדבור (מצות ה׳) נשאה, היך מה דאת אמר (ישעי׳ ח׳ ה׳): ויסף ה׳ דבר אלי עוד. א״ל: והכתיב: ושמה קטורה? א״ל: שמקוטרת מצות ומעשים טובים. א״ל: והכתיב (שם פסוק ו׳): ולבני הפלגשים וכו׳? א״ל: „פילגשם" כתיב (בלי יו״ד הרבים ומשמע שהיתה לו רק פילגש אחת, אלא מתוך שההזירה ולקחה שנית כתוב פלגשם)[6]. — שם מ״ח י׳. ועיני ישראל כבדו מזקן. אר״י: כמשמעו של מקרא, שריסי עיניו כבדו מזקן והיו דבוקים זה לזה, וכשהיה מבקש לראות היה תולה אותם. אמר לו ר״נ: הס ושלום! ומהו לא יוכל לראות? שנסתלקה ממנו רוח הקדש[7]. — שמות ב׳ ו׳. ותפתח ותראהו את הילד והנה נער בוכה. קרי ליה ילד וקרי ליה נער? תנא: הוא ילד וקולו כנער[8], דברי ר״י. א״ל ר״נ: אם כן עשית למשה רבנו בעל מום? אלא מלמד שעשתה לו אמו חופת נעורים בתיבה, שמא לא אזכה להופתו[9]. — שמות ז׳ כ״ד. ויחפרו מצרים סביבות היאר. ר״י אומר: (רק המים)

שביאור לקו. ור״נ אמר: מלמעלה ומלמטה לקה וכל מצרים לקו מימיהם בדם. אמר לו ר״י: ומה אני מקיים: ויחפרו כל מצרים סביבות היאר? אמר לו: לפי שהיו המצרים אומרים: כל המים שהיו רואין את משה ואהרן נעשין דם. והיו הופרין להוציא מים לשתות ממה שאין עיניהן רואות 10). -- במדבר ג׳ מ״ט. פקיד כל בכור זכר בבני ישראל וכו׳. [אמר משה: אי זה מקבל עליו ליתן המשה שקלים לגלגלת? מה עשה? נטל שנים ועשרים אלף פיטקין (πιττακια) וכתב עליהן „בן לוי" ורע״ג כתב עליהן המשת שקלים והטילן לקלפי (καλπη). אמר להו: בואו וטלו פיטקיכם; כל מי שעלה בידו „בן לוי", אמר לו: כבר פדאך בן לוי, וכל מי שעלה בידו „חמשת שקלים", היה אומר לו: מה אעשה לך? ומן השמים הוא]. ר״י ור״נ מתיב תנייא להברייה: אילו כתבתמי לוי סילקת (כלומר אם כל הכ״ב אלף הוציאו זה אחר זה בן לוי ולא נשארו רק הרע״ג פתקאות שכתוב עליהן ה׳ שקלים. הלא יכולים הרע״ג בכורות לטעון: אלו היו בקלפי גם פתקאות בן לוי וגם פתקאות ה׳ שקלים, אפשר שהיינו מוציאים „בן לוי" והיינו נפטרים, עכשו לא נשארו לנו רק הפתקאות ה׳ שקלים)? אלא כך עשה: נטל שנים ועשרים אלף פיטקין וכתב לוי ורע״ג וכתב עליהן (גם כן) לוי, ומאתים שבעים ושלשה וכתב עליהן חמשת שקלים והטילן לקלפי, אמר להם: בואו וטלו פיטקיכן, כל מי שעלה בידו לוי, אמר לו: כבר פדאך בן לוי, וכל מי שעלה בידו חמשת שקלים, היה אומר לו: מה אעשה? ומן השמים הוא. מתיב תנייא להברייא: הגע עצמך שעלו כולם לוי (הלא באפן שכזה אפשר שכולם יוציאו פתקאות „בן לוי" ואם בן כולם יפטרו)? א״ל: מעשה נס היה ומסורגין עלו (אלו שעלו בידם פתקאות ה׳ שקלים הוציאום בסירוגין בין אלה שהוציאו „בן לוי") 11). — מהלקת שכזו שנויה גם בדבר בחירת הזקנים (במדבר י״א ט״ז). [אמר משה: אם אטול ששה מכל שבט הרי שבעים ושנים, עשרה מששה ושנים מהמשה, אי זה שבט מקבל עליו להיות פנום? מה עשה? נטל שבעים פתקין וכתב עליהן זקן ושנים הלק והטילן לקלפי, אמר להן: בואו וטלו פיטקיכם. כל שעלה בידו זקן, היה אומר לו: מינוך מן השמים, וכל מי שעלה בידו הלק, היה אומר לו: ומה אעשה? ומן השמים הוא]. ר״י ור״נ מתיב תנייא להברייא: הגע עצמך שעלו כולם זקן (ונשארו רק שתי הפתקאות החלקות בלבד)? א״ל: מעשה ניסין היו ומסורגין עלו 12). — במדבר ט״ז ל״ב. ותפתח הארץ את פיה ותבלע וכו׳. ר׳ יהודה אומר: באותה שעה נפתח לארץ פיות הרבה, שנא׳: בקרב כל ישראל (דברים י״א ו׳). א״ל ר׳ נחמיה: והרי כתיב: ותפתח הארץ את פיה? א״ל: והיאך אתה מקיים:

בקרב כל ישראל? אלא שנעשית הארץ כמשפך, וכל איכן (כלומר בכל מקום) שהיה אחד מהם עומד היה מתגלגל ובא ויורד עמו, נמצאת מקיים „בקרב כל ישראל", נמצאת מקיים „ותפתח הארץ את פיה" 13). — דברים כ"ה ל"ה. זרע רב תוציא השדה וכו'. ר"י ור"נ. ר"י אומר: זורע סאה ומכניס סאה. אר"נ: אם כן פרנסה מנין? אלא הראויה לעשות עשרים עושה עשר והראויה לעשות עשר עושה חמש 14). — דברים כ"ט כ"ה. הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנו ולבנינו עד עולם. למה נקוד על „לבנינו" ועל עי"ן שב„עד"? מלמד שלא ענש על הנסתרות עד שעברו ישראל את הירדן, דברי ר"י. א"ל ר"נ: וכי ענש על הנסתרות לעולם? והלא כבר נאמר „עד עולם"? אלא כשם שלא ענש על הנסתרות, כך לא ענש על עונשין (חטאים) שבגלוי עד שעברו ישראל את הירדן 15).

יהושע ז' ה'. ויכו מהם אנשי העי כשלשים וששה איש. — שלשים וששה איש ממש, דברי ר"י. א"ל ר"נ: וכי נאמר שלשים וששה, והלא לא נאמר אלא „כשלשים וששה"? אלא זה יאיר בן מנשה ששקול כרבם של סנהדרין 16). — ש"ב ה' ט"ו. ויהי דוד עושה משפט וצדקה. מהו משפט וצדקה לכל עמו? ר"י ור"נ. חד אמר: היה דן את הדין, מזכה את הזכאי ומחייב את החייב, אם לא היה לו להייב ליתן, היה דוד נותן משלו, הוי — משפט וצדקה. א"ל ר"נ: אם כן נמצאת מביא את ישראל לידי רמיות? ומהו משפט וצדקה? היה דן את הדין, מזכה את הזכאי ומחייב את החייב, הוי — משפט וצדקה, שהיה מוציא את הגזל מידו 17). — [על המסרת של המשנה: משחרב בית המקדש בטל השמיר]. שמיר שבו בנה שלמה את בית המקדיש, שנא' (מ"א ו' ז'): והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה — הדברים ככתבן, דברי ר"י. א"ל ר"נ: וכי אפשר לומר כן? והלא כבר נאמר (שם ז' ט'): אבנים יקרות כמדות גזית מגוררות במגרה? אם כן מה תלמוד לומר: והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו? שהיה מתקין מבחוץ ומכניס מבפנים 18). — דה"ב ל"ב ל"ג. וכבוד עשו לו במותו. זה הזקיהו מלך יהודה שיצאו לפניו שלשים וששה אלף חלוצי כתף (שקרעו בגדיהם עד שנראו כתפותיהם), דברי ר"י. א"ל ר"נ: והלא לפני אהאב עשו כן? אלא שהניחו ספר תורה על מטתו ואמרו: קיים זה מה שכתוב בזה 19). — אימתי נאמרה מגלת קינות? ר"י אומר: בימי יהויקים נאמרה. א"ל ר"נ: וכי בוכין על המת עד שלא ימות? אלא אימתי נאמרה? אחר חורבן הבית 20). — מתים שהחיה יחזקאל — ר"י אומר: אמת משל היה (זאת היתה עובדה ויחד עם זה משל לתחית ישראל). אמר לו ר"נ: אם אמת למה משל, ואם משל למה אמת? אלא באמת

משל היה (כלומר ברור הוא שזהו רק משל) 21). — אסת' א' ו'. מטות זהב וכסף. ר"י אומר: הראוי לכסף לכסף, הראוי לזהב לזהב. א"ל ר"נ: אם כן אתה מטיל קנאה בסעודה? אלא הם של כסף ורגליהם של זהב 22). — תהלים י"ב ט'. סביב רשעים יתהלכון 23). סביב לרשעים הצדיקים מהלכין. כיצד? בשעה שצדיקים יוצאין מתוך גן עדן ורואים את הרשעים נדונין בגיהנם — נפשם שמחה עליהם, הה"ד (ישעי' ס"ו כ"ד): ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי; באותה שעה הן נותנין שבח והודאה להקב"ה על היסורין שהביא עליהם בעולם הזה, הה"ד (ישעי' י"ב א'): אודך ה' כי אנפת בי, ישוב אפך — באומות העולם, ותנחמני — מהם. אימתי? כרום זלות: לכשירומם הקב"ה כרם בזוי, ואין כרמו של הקב"ה אלא ישראל, שנא' (ישעי' ה' ז'): כי כרם ה' צבאות בית ישראל ואיש יהודה נטע שעשועיו. א"ל ר"נ: עד מתי אתה עוקף עלינו 24) את המקרא! אלא סביב לצדיקים הרשעים מהלכין, דכתיב: סביב רשעים יתהלכון. הא כיצד? בשעה שהרשעים עולין מתוך הגיהנם ורואין את הצדיקים יושבים בשלוה בתוך גן עדן, נפשן מתמענת 25) עליהם, הה"ד (תה' קי"ב י'): רשע יראה וכעס. אימתי? כרום זלות: לכשירומם הקב"ה מצות בזויות בעולם. [מה לך יוצא ליסקל? על שמלתי את בני. מה לך יוצא לישרף? על ששמרתי את השבת. מה לך יוצא ליהרג? על שאכלתי מצה. מה לך לוקה בפרגול? על שעשיתי סוכה, על שנטלתי לולב, על שהנחתי תפלין, על שהטלתי תכלת, על שעשיתי רצון אבא שבשמים] 26). — משלי כ"ב כ"ט 27). חזית איש מהיר במלאכתו. איש מהיר זה משה, שהיה זריז להביא המכות על פרעה 28); לפני מלכים יתיצב — והתיצב לפני פרעה; בל יתיצב לפני חשכים — זה יתרו. א"ל ר"נ 29): כדבריך עשית הקדש חול? אלא לפני מלכים יתיצב — לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה יתיצב, כמד"א (שמות ל"ד כ"ח): ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה 30); בל יתיצב לפני חשכים — זה פרעה, שהחשיך הקב"ה לו ולארצו, שנא' (שמות י' כ"ב): ויהי חשך אפלה 31).

הערות לסי' ב'.

1) ב"ר י"ב. בקצור נמצא בתנח' ב' בראשית סי' א'. השוה ווייס בית תלמוד א' 130, תה' 77. 2) השוה לעיל 115 הע' 5. בב"ר ריש ג': ר' יהודא אומר: האורה נבראת תחלה. משל למלך שבקש לבנות פלטין והיה אותו מקום אפל. מה עשה? הדליק נרות ופנסין לידע היאך הוא קובע תימליוסים (יסוד). כך האורה נבראת תחלה. ור"נ אומר: העולם נברא תחלה. משל למלך שבנה פלטין ועטרה בנרות ופנסין. – על הכתוב בראשית ב' ו': ואד יעלה מן הארץ והשקה את פני האדמה. ר"י אומר: כהדין נילוס, דמשקה והדר משקה. ור"נ אמר: כמין תיבייה (ס"א תייי או קבריאל) ההדין קבריא, דמרבה וקבר (?). 3) ב"ר ל"ב..

4) ב"ר ריש מ"ז. דומה לזה בב"ר נ"ג על הכתוב כ"א א', ושם צריך להגיה ע"פ האמור באן. וע' פסיקתא ר' מ"ב 177 ע"א. 5) ב"ר נ"ס. שם צריך לתקן במקום ר' יורן - ר' יהודה. במקור אחר בא במקום ר' נחמיה - ר' מאיר. ע' לעיל 29 הע' 24. ור' יהודה גם שם אומר כמו כאן.

6) ב"ר ס"א, ששם בא כשגיאה רב במקום ר' יהודה. בילקוט לאותו פסוק (רמ"ז ק"ט) כתוב נכון, אך מר נחמיה נשתבש שם לר' נחמן. גם בילקוט לדהי"א א' (רמז תתרע"ד) כתוב רב. כנראה נשתבש זה מן ר"ת רבי'. מחלקת זו נמצאה בקצרה בשני מדרשי תנחומא סוף חיי ודברי ר' יהודה מיוחסים לרבי' ודברי ר' נחמיה ל"רבותינו".

7) פסיקתא ר' פ"ג קרוב לסוף (12 ע"א), שם צ"ל ר' נחמיה במקום רב נחמן [ע' הע' איש שלום ע"ו]. 8) השוה מאמר אחר של ר' יהודה ע"ד משה שהקדים להתפתח ולגדל מהכהוב "ויגדל משה" (שמות ב' י"א), שבהיותו בן חמש נראה כבן אחת עשרה. תנחומא ב' וארא 17. ע' לקמן הע' 28. 9) ברייתא סוטה י"ב: ומזה בשמו"ר א'.

10) שמו"ר ט' קרוב לסוף. 11) ירוש' סנהדרין סוף פ"א (19 ע"ג). מזה מעבר במדבר ר' ד' קרוב לראש ובצורה אחרת בתנח' ב' במדבר 25. את המלה "תנייה לחברייא" אפשר לפרש: לך ושנה זאת לפני החברים והם ישיבו על זה תיכף כקושיא.

12) ירוש' סנהדרין סוף פ"א (19 סוף ע"ג). תנח' ב' בהעלותך כ"ב (שם בדבריו של ר' נחמיה בא ע"ב פיתקין חלקים ללא צרך). בספרי במדבר י"א כ"ו (פסקא צ"ד) יותר מפורש. בברייתא סנהדרין י"ז ע"א בא בשתי המחלקות במקום ר' יהודה - סתם.

13) תנחומא ב' קרח הוספה 4. ילמדנו בילקוט לאותו פסוק (רמז תשנ"ב), במדבר ר' י"ח.

14) ב"ר כ"ב קרוב לסוף. 15) ברייתא סנהדרין מ"נ: רבינוביץ מביא נירסא ר' יוסי במקום ר' נחמיה. להבנת המחלקת הזו שהיא די סתומה ע' פירש"י ותוספות שם.

16) ברייתא ב"ב קכ"א ע"ב, סנהדרין מ"ד ע"א. בויק"ר י"א מיוחסה דעת ר' נחמיה להאמורא ר' יודן. 17) דברים ה' קרוב לראש. שם במקום ר' נחמן צ"ל ר' נחמיה. בסנהדרין ו' ע"ב באו שתי הדעות סתם. 18) ברייתא סוטה מ"ח ע"ב, תוספתא סוטה פט"ו א' [שם הג'': ר' יהודה אומר: שמיר זה בריה הוא, וממעשה בראשית נברא, וכשנותנין אותו על גבי אבנים מתפתחות לפניו כלוחי פנקס והברזל נבקע לפניו ואין כל דבר יכול לעמוד לפניו. כיצד עושין לו? כורבין אותו במוכין של צמר ונותנין אותו בתוך איטני של עפרת מלא סובין של שעורים, ובו בנה שלמה את בית המקדש וכו']. 19) כ"ק י"ז ע"א.

20) איכה ר' א' א' בראש. 21) סנהדרין צ"ב ע"ב.

22) ברייתא מגילה י"ב ע"א, אסתר ר' לאותו פסוק (שם במקום "ורגליהם של זהב" צ"ל: והיו מצופים זהב). 23) ויק"ר ריש ל"ב; שו"ט לאותו פסוק (וכן בילקוט).

24) בשו"ט: יהודה עד מתי אתה עוקם עלינו את המקרא. כויק"ר ובילקוט חסר שם הקריאה. בילקוט "מעקם". בלשון זה השיב גם ר' יוסי בן דורמסקית לר"י. ע' לעיל כ"א ח"ב 113. כנראה מלבד שלא היה יפה בעיני ר' נחמיה שלפי פירושו של ר' יהודה אין רשעים נושא המאמר, לא מצא חן בעיניו גם באורו הכפול כְּרם = כָּרֶם, וכרום = התרוממות.

25) הפעל "מען" אינו במקום אחר ואותו צריך לבאר ע"פ הרעיון שבפסוק המובא לראיה. המלה "מתמעטת" שבשו"ט ובילקוט כנראה באה להקל את הקשי אבל אינה מתאימה כאן, בערבית מען בבנין ר' וה' מורה על העמקת העיון. 26) כשו"ט: בשעה שיפרסם הקב"ה מצות כזווית בתורה. הציור שבא אח"כ להראות את הבוז שמבזים צוררי ישראל את המצות הוא מצין בתולדות עניי עמנו על דתו. אבל אינו שייך אל המחלקת של ר"י ור"נ. הוא נמצא במכילתא שמות כ' ו' (68 ע"ב) בשם ר' נתן. 27) תנחומא ב' וארא 17 (ששם מיוחס לר' יהודה הדרשה של הכתוב על יוסף והמצרים). ומזה בילקוט לאותו כתוב רמז תתק"ס, בריש שהש"ר ובפסיקתא ר' ריש פ"ו (23 ע"א). יותר ברורה היא הפלוגתא בשמו"ר ריש פי"א.

28) את הזריזות הראה משה, לפ״ד התנחומא, באשר גדל (שמות ב' י״א) והרג את המצרי, לפ״ד הפסיקתא כשהושיע לבנות יתרו, לפי שהש״ר בהקמת המשכן, לפי שמו״ר בהכותו את מצרים. 29) ההוספה שבתנחומא „והחול קדש' אינה נכונה.

30) כך הוא בשהש״ר ובשמו״ר, בפסיקתא ר': „לפני מלכים' א״ל הקב״ה: נזדרזת במלאכתך לפני פרעה בא ועשה ברסור ביני ובין בניי שנקראים מלכות, שנא' (שמות י״ט י'): ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. 31) בפסיקתא ר' רק „פרעה החשוך', בשהש״ר ובשמו״ר כמו כאן בפנים, בתנחומא על יחזקאל ל' י״ח.

ג. פרושים ודרשות.

בר' ג' י״ח. ואכלת את עשב השדה. אלו זכית היתה מעלה לך מכל אילני גן עדן, עכשיו שלא זכית — וקוץ ודרדר תצמיח לך, [דברי ר״י]. אר״נ: אלו זכית היית נוטל עשבים מתוך גן עדן וטועם בהם כל מעדנים שבעולם, עכשיו שלא זכית — ואכלת את עשב השדה 1). — בר' ד' ט״ו. ר' יהודה אומר: נתכנסו בהמה חיה ועוף לתבוע דמו של הבל, אמר להן: לכן אני אומר כל הורג קין יהרג. ר״נ אמר: לא כדינן של רוצחנין דינו של קין, קין הרג ולא היה לו ממי ללמוד, מכאן ואילך כל הורג קין יהרג 2). — שם. וישם ה' לקין אות. ר״י ור״נ. ר״י אומר: הזריח לו גלגל חמה 3). אר״נ: לאותו רשע היה מזריח לו הקב״ה גלגל חמה? אלא מלמד שהזריח לו הצרעת, היך מה דאת אמר (שמות ד' ח'): והיה אם לא יאמינו לך ולא ישמעו לקול האות וכו' 4). — בר' ו' ו'. וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ. ר״י ור״נ. ר״י אמר: תווהות היתה לפני שבראתי אותו מלמטן, שאלו בראתי אותו מלמעלן, לא היה מורד בי. ר״נ אמר: מתנחם אני שבראתי אותו מלמטה, שאלו בראתי אותו מלמעלה, כשם שהמריד בי את התחתונים, כך היה ממריד בי את העליונים 5). — בר' ו' ט״ז. ואל אמה תכלנה מלמעלה. ר״י ור״נ. ר״י אומר: שלש מאות וששים קילין (*κέλλα*, cella) היו בה, עשר אמות על עשר אמות, ושתי פלטיות (*πλατεῖαι* — מסדרונות), של ארבע אמות, קילין מכאן וקילין מכאן, ושתי אמות לצדדין. ר״נ אומר: תשע מאות קילין היו בה, וקיל שש אמות על שש אמות, ושלש פלטיות של ארבע ארבע, וקיל מכאן וקיל מכאן, ושתי אמות לצדדין 6). — בר' ו' ט״ז. ואל אמה תכלנה מלמעלה. ר״י ור״נ. ר״י אומר: כאמתה מלמטה, כך אמתה מלמעלה (כלומר שיהיה הכל מדוד באמה שוה). ר״נ אומר: כמין קומרוטין (כיפה) היתה והיה משקיף (מְשַׁפֵּעַ) בה ועולה ומשקיף בה ועולה עד שהעמידה על אמה 7). — בר' ז' כ'. חמש עשרה אמה. ר״י ור״נ. ר״י אומר: חמש עשרה אמה בהר וחמש עשרה בבקעה. ר״נ אומר: חמש עשרה בהר, אבל בבקעה כל שהן 8). — בר'

ט' כ"ה. ארור כנען, הם חטא וכנען מתקלל, אתמהא! ר"י ור"נ. ר"י אומר: לפי שכתוב (שם ט' א'): ויברך אלהים את נח ואת בניו, ואין קללה הוה במקום ברכה, לפיכך „ויאמר ארור כנען". ר"נ אומר: כנען ראה והגיד להם, לפיכך תולין את הקללה במקלל 9). — בר' י"א ב'. וימצאו בקעה. ר"י ור"נ. ר"י אומר התכנסו כל האומות לראות אי זה בקעה מחזקת להם ובסוף מצאו. ר"נ אומר: וימצאו — אם ללצים הוא יליץ (משלי ג' ל"ד) [ר"נ סבר שהקב"ה המציא להם הבקעה כדי שלא יאמרו: אלו מצאנו בקעה מחזקת כלנו היה מתקיים מחשבותינו — מפי' המיוחס לרש"י] 10). — בר' י"א ו'. הן עם אחד ושפה אחת לכולם. ר"י ור"נ. ר"י אומר: הואיל והן עם אחד ושפה אחת אם עושין הן תשובה אני מקבלן. ר"נ אומר: מי גרם להם שימרדו בי? לא על ידי שהם עם אחד ושפה אחת? 11). - בר' י"א ח'. ויפץ ה' אותם משם. ר"י ור"נ. ר"י אמר: הלכו להם בני צור לצידון ובני צידון לצור, מצרים תופשת לארצו. ר"נ אמר: כל אחד ואחד תופש את ארצו שהיה תחלת שבתו שם ולשם הוא חוזר, אלא מהו „ויפץ"? שנכנסו כל הארצות בראשי ההרים והיתה כל אחת ואחת בולעת אנשי מקומה. [ורבנן אמריה אין ויפץ אלא ויצף, הציף עליהם הים. והציף שלשים משפחות מהן] 12). — בר' י"ד י'. ויפלו שמה והנשארים הרה נסו. ר"י ור"נ. ר"י אומר: ויפלו שמה — אלו האוכלוסין, והנשארים הרה נסו — אלו המלכים. ור"נ אמר: ויפלו שמה — אלו המלכים, והנשארים הרה נסו — אלו האוכלוסין 13). — שם י"ד י"ב. ואת כל אכלם. ר"י אומר: זו עבורה (הדגן). ר"נ אומר: אלו הבותבות 14). — שם י"ד י"ג. אברהם העברי. ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אומר: כל העולם כולו מעבר אחד והוא מעבר אחד. ר"נ אמר: שהוא מבני בניו של עבר. ורבנן אמרי: שהוא מעבר הנהר ושהוא משיח בלשון עברי 15). — שם. והוא שוכן באלני ממרא. ר"י אמר: במשריא דממרי. ור"נ אמר: בפלטין דממרא. על דעתיה דר"י: אתרה הוא דשמיה ממרא 16). — י"ד כ"ב. הרימותי ידי אל ה'. ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אומר: עשאן תרומה, המד"א (במדבר י"ח כ"ו): והרמותם ממנו תרומה לה'. ור"נ אמר: עשאן שבועה, המד"א (דניאל י"ב ז'): וירם ימינו ושמאלו וישבע בחי העולם. ורבנן אמרי: עשאן שירה, המד"א (שמות ט"ו ג'): אלהי אבי וארוממנהו 17). — בר' ט"ו ט'. ויקח לו את כל אלה. ר"י ור"נ. ר"י אומר: שרי אומות העולם (שימשלו בישראל) הראה לו. ור"נ אומר: שרי ישראל הראה לו. על דעתיה דר"י קתדרין דדין לקבל קתדרין דדין (קתדרין של אלה השרים כנגד קתדרין של אלה); על דעתיה דר"נ: ששם היו סנהדרי גדולה של ישראל יושבת והותמת דיניהם של ישראל 18). — בר' ט"ז א'. ושרי אשת

אברם לא ילדה לו. ר״י ור״נ. ר״י אומר: לו, לאברהם, לא ילדה, אבל אלו נשאה לאחר ילדה. ור״נ אמר: לא לו ולא לאחר. ומה דכתיב לא ילדה לו? לו ולה (כלומר צריך להבר את המלה „לו׳ עם המלה „ולה׳ הבאה אחריה — ולה שפחה מצרית 19). — בר׳ י״ח כ״ג. ויגש אברהם ויאמר. ר״י, ר״נ ורבנן. ר״י אומר: הגשה למלחמה, שנא׳ (ש״ב י׳ י״ג; דהי״א י״ט י״ד): ויגש יואב... למלחמה. ר״נ אמר: הגשה לפיוס, היך מה דאת אמר (יהושע י״ד ט״ו): ויגשו בני יהודה אל יהושע. רבנן אמרי: הגשה לתפלה, היך מה דאת אמר (מ״א י״ח ל״ו): ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו וכו׳ 20). — בר׳ כ״א א׳. וה׳ פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה׳ לשרה כאשר דבר. [ר״י אמר:] כאשר אמר — מה שאמר לה הוא באמירה (בר׳ י״ז י״ט: אבל שרי אשתך יולדת לך בן); כאשר דבר — מה שדיבר לה ע״י מלאך (שם י״ח י׳: והנה בן לשרה אשתך). ור״נ אמר: כאשר אמר — מה שאמר לה ע״י מלאך; כאשר דבר — מה שאמר לה הוא 21). — בר׳ כ״א כ״ב. ופיכל שר צבאו. ר״י אומר: פה — כל, שכל צבאותיו נושקין לו על פיו 22). — בר׳ כ״א ל״ג. ויטע אשל בבאר שבע. ר״י ור״נ. ר״י אומר: אשל — פרדס (παραδεισος), שאל מה תשאל: תאנים, וענבים, ורמונים. ר״נ אומר: אשל — פונדק (πανδοχεῖον), שאל מה תשאל: עינולא, קופר, חמר, ביעון (ככר לחם, בשר, יין, ביצים) 23). — בר׳ כ״ה ה׳. ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק. ר״י, ר״נ ורבנן. ר״י אמר: בכורה. ר״נ אמר: ברכה. ורבנן אמרו: קבורה ודאתיקי 24). — בר׳ כ״ו כ״ד. ואחזת מרעהו. ר״י אומר: אחזת מרעהו היה שמו. ר״נ אומר: סיעת מרחמוהי (חבורה של ידידים) 25). — בר׳ כ״ז ל״ג. ואכל מכל. ר״י ור״נ. ר״י אומר: מכל — מכל מה שנברא בששת ימי בראשית. ר״נ אומר: מכל — מכל טובה שהוא מתוקן לעתיד לבוא 26). — בר׳ ל״ב ו׳. ויהי לי שור וחמור. ר״י ור״נ ורבנן. ר״י אומר: משור אחד יצאו שורים הרבה, ומחמור אחד יצאו חמורים הרבה. ר״נ אמר: לישנהון דברייתא היא: חמורתא, גמלתא (כך הוא לשון הבריות: חמר, גמל). רבנן אמרי: שור — זה משוח מלחמה, שנאמר (דברים ל״ג י״ז): בכור שורו הדר לו וכו׳ בהם עמים ינגח, חמור — זה מלך המשיח, שנא׳ (זכריה ט׳ ט׳): עני ורוכב על החמור, צאן — אלו ישראל, שנא׳ (יחזקאל ל״ד ל״א): ואתנה צאני צאן מרעיתי, ועבד ושפחה — הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם, כעיני שפחה אל יד גברתה (תה׳ קכ״ג ב׳) 27). — בר׳ ל״ז כ״ט. וישמע ראובן ויצילהו מידם. והיכן היה? ר״י ור״נ ורבנן. ר״י אומר: כל אחד ואחד מהן היה משמש את אביו יומו ואותו היום של ראובן היה. ר״נ אמר: אמר ראובן: אני בכור, ואין הסרחון תלוי אלא בי. רבנן אמרי: אמר

ראובן: הוא מונה אותי עם אחי, ואיני מצילו? אני הייתי סבור שנדחתי מכח אותו מעשה (של בלהה) והוא מונה אותי עם אחי, שנא' (בר' ל"ז ט'): ואחד עשר כוכבים משתחוים לי 28). — בר' ל"ז ל"ה. וכל בנותיו. כמה בנות היו לו (ליעקב)? הדא הוות (אחת היתה) והלואי קברה! ר"י ור"נ. ר"י אומר: תיומותיהם (של השבטים) היו, שהיתה (כל אחת מהאמהות) יולדת עמו תאומים, והוא נוטלה לאשה 29). ר"נ אומר: בנותיו — כלותיו, שאין אדם נמנע מלקרוא להתנו בנו ולכלתו בתו 30). — בר' ל"ט י"א. ויהי כהיום הזה וכו' ואין איש מאנשי הבית שם בבית. אפשר ביתו של אותו האיש משתמר בלא איש? ר"י ור"נ. ר"י אומר: יום נבול (כנוי להג של אלילים) של נילוס היה, והלכו הכל לראות, והוא לא הלך. ור"נ אמר: יום תאטרון היה, והלכו כולם לראות, והוא לא הלך 31). — בר' מ"א מ"ה. אכל שדה העיר אשר סביבותיה נתן בתוכה. מה שבתחום טבריה נתן בטבריה ומה שבתחום צפרי — בצפורי, מפני שכל ארץ וארץ מעמידה פירותיה, דברי ר"י. ר"נ אומר: נתן בהם עפר וקטמיות — דברים שהן מעמידים פירות 32). — בר' מ"ז י'. ושאול בן הכנענית. ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אמר: שעשתה מעשה כנענים (כלומר בן דינה שנבעלה בזנות). ר"נ אמר: שנבעלה מחוי שהוא בכלל כנענים. ורבנן אמרי: נטלה שמעון וקברה בארץ כנען 33). — בר' מ"ח י"ד. שכל את ידיו. אר"י: שכל ידיו של יעקב בבכורתו של מנשה (לקחת את הבכורה). ור"נ אמר: שכל — השכילו ידיו של יעקב לרוח הקדש, כמ"ש (תה' פ"ט א'): משכיל לאיתן האזרחי 34). — בר' מ"ח כ"ב. ר"י ור"נ. ר"י אומר: ואני נתתי לך שכם — זו הבכורה ולבושו של אדם הראשון; אשר לקחתי מיד האמורי — זה עשו. וכי עשו אמורי היה? אלא שעשה מעשה אמורי, בחרבי ובקשתי — במצות ובמעשים טובים. ר"נ אמר: ואני נתתי לך שכם אחד — זו שכם ודאי; אשר לקחתי מיד האמרי — זה חמור אבי שכם. וכי אמורי היה? אלא הוי בכלל אמורי; בחרבי ובקשתי — לא רצה יעקב אבינו שיעשו בניו אותו מעשה, כיון שעשו בניו אותו מעשה, אמר: מה אני מניח את בני ליפול ביד אומות העולם? מה עשה? נטל חרבו וקשתו ועמד לו על פתחו של שכם ואמר: אם יבואו אומות העולם להזדווג להם לבני, אני נלחם כנגדן 35). — בר' מ"ט י"א. אוסרי לגפן עירה. ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אומר: גפן שכוחה רע אוסרין לה ברקום אחד (מין חמור); ולשורקה — שנים, בְּנִי (= בְּנֵי) אתונו; כבס ביין לבושו — זה החלב (כלומר יין לבן); ובדם ענבים סותה — זה האדום. ור"נ אמר: אסרי לגפן — מי אוסרי לגפן (כלומר מי מקשר את ישראל לאביהם שבשמים)? עירה (ירושלים) — העיר אשר בחרתי בה; ולשורקה בני אתונו —

בנים האיתנים הראוים לעמוד ממנו. ורבנן אמרי: אני אוסר לגפן ולשורקה עירה ואתונו, לכשיבוא אותו שכתוב בו (זכרי' ט' ט'): עני ורוכב על החמור; כבס ביין לבושו — שהוא מחוור להם דברי תורה; ובדם ענבים סותה — שהוא מהוור להן את טעיותיהן 36). — בר' נ' כ"ו. ויחנטו אותו. מי חנטו? ר' פנחס בשם ר"י ור"נ. ר"י אומר: הרפאים חנטו אותו. ר"נ אומר: שבטים חנטו אותו. הה"ד: ויחנטו אותו ויישם בארון במצרים. מי הן? ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה 37).

— שמות ב' ב'. ותרא אותו כי טוב הוא. ר"י אומר: טוביה שמו. ר"נ אומר: הגון לנביאות 38). — שם ב' ה'. ותשלח את אמתה. ר"י אמר: אמתה — ידה. ור"נ אמר: אמתה — שפחתה 39). — שם ב' י"ב. וירא כי אין איש. [כי בן מות הוא]. ר"י אמר: כי אין איש שיקנא להקב"ה ויהרגנו. ר"נ אומר: ראה שאין מי שיזכיר עליו השם ויהרגנו. [ורבנן אמרי: ראה שאין תוחלת של צדיקים עומדת ממנו ולא מזרעו עד סוף כל הדורות] 40). — ב' י"ט. וגם דלה דלה לנו. ר"י אומר: דלה דלה לנו ולאבותנו (?). ר"נ אומר: דלה דלה לנו ולרועים. [ורבנן אמרי: דלה לנו בזכות אברהם, ולרועים בשביל להטיל שלום] 41). — ב' כ"א. ויואל משה. [ש"א י"ב כ"ב. כי הואיל ה' לעשות אתכם לו לעם]. ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אומר: אין הואלה אלא תחלה, כמה דאת אמר (ש"ב ז' כ"ט): ועתה הואל וברך את בית עבדך וגו'. ר"נ אמר: אין הואלה אלא לינה, כמד"א (שופטים י"ט ו'): הואל נא ולין. ורבנן אמרי: אין הואלה אלא לשון שבועה, כד"א: ויואל משה לשבת את האיש. ויואל שאול את העם לאמר (ש"א י"ד כ"ד). הואל קח ככרים (מ"ב ה' כ"ג) 42). — ד' כ"ה. ותגע לרגליו. ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אומר: לרגליו של משה. ר"נ אומר: לרגליו של מלאך. רבנן אומרים: לרגליו של תינוק 43). — שמות ו' י"ד ולהלן. ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אומר: לכך מנה ראובן ושמעון ולוי לעצמם, שכל השבטים לא שמרו יחוסיהם במצרים, וראובן ושמעון ולוי שמרו יחוסיהם, לכך הוא מונה שם יחוסם. ר"נ אמר: כל השבטים היו עובדי עבודה זרה במצרים, ושבט ראובן ושמעון ולוי לא עבדו עבודה זרה ולכן זכו להמנות לעצמם. ורבנן אמרי: כל השבטים לא הנהיגו שררה במצרים, וראובן ושמעון ולוי הנהיגו שררה במצרים, מת ראובן נתנו שררה לשמעון, מת שמעון נתנו שררה ללוי, לאחר מיתתו של לוי בקשו לתת שררה ליהודה ויצאת בת קול ואמרה להם: הניחו אותה עד שיגיע זמנה. אימתי הגיע זמנה? לאחר מיתתו של יהושע, שנא' (שופטים א'): ויהי אחרי מות יהושע וכו' ויאמר ה' יהודה יעלה 44). — למה הביא עליהם ערוב? לפי שהיו אומרים לישראל: צאו והביאו לנו דובים ואריות ונמרים, כדי להיות מצירין

(לפ"ד הרד"ל: מצחקין, כלומר בקירקסאות) בהם, לפיכך הביא עליהם היות מעורבבות, דברי ר"י. ר"נ אומר: מיני צרעין ויתושין 45).

— שמות ט' כ"ד. ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד. ר"י אומר: צלוחית של ברד מלאה אש. ור"נ אמר: אש וברד פתוכין זה בזה 46). — שמות י"ז ה'. עבור לפני העם. ר"י אומר: עבור מהם שאתה מוצא להם את המים (כלו', לך משם אל המקום ששם תמצא את המים). ר"נ אומר: עבור על הטא שלהם 47). — שמות י"ז ז' כל הנהשלים אהריך. ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אמר: אמרו: אם רבון הוא על כל המעשים כדרך שהוא רבון עלינו — נעבדנו, ואם לאו — לא נעבדנו. ור"נ אמר: אם מספיק הוא לנו מזונותינו במלך שהוא שרוי במדינה, ואין המדינה הסרה כלום — נעבדנו, ואם לאו — נמרד בו. ורבנן אמרי: אם מסיהין אנו בלבבנו והוא יודע מה אנו מסיהין — נעבדנו, ואם לאו — נמרד בו 48). — שמות כ' א'. אנכי ה' אלהיך. ר"י ור"נ. ר"י אמר: אין לשון הזה „אנכי" אלא לשון אהבה, לשון הבה. למה הדבר דומה? למלך שנשבה בנו ועשה ימים רבים עם השבאים, למד סיחתן של אותן השבאין, כשעשה נקמה באויביו והביאו ובא להסיה עמו בלשונו ולא היה יודע. מה עשה? התחיל לספר עמו בלשון השבאים; כך עשה הקב"ה עם ישראל: כל אותן השנים שהיו ישראל במצרים, למדו סיחתן של מצרים, כשגאלן הקב"ה, בא ליתן להם את התורה, לא היו יודעים לשמוע, אמר הקב"ה: הריני מסיח עמהם בלשון מצרי — אנוך. אדם שהוא מבקש לומר לחברו במצרים „אני", הוא אומר: „אנוך". כך פתח הקב"ה בלשונם ואמר „אנכי". ר"נ אומר: אין לשון הזה „אנכי" אלא לשון אימה ולשון יראה. לאוהבו של המלך שהיה יודע מסטירים שלו. פעם אחת נטה למות. אמר לו לבנו: בא ואני אגלה לך מסטירין של מלך. תלה עיניו והביט במלך. אמר לו: בני, הזהר בכבודו של מלך. כך — ויקרא יעקב אל בניו ויאמר: האספו ואגידה לכם וגו' (בר' מ"ט א'). תלה עיניו והביט בהקב"ה. אמר להם: בניי, הזהרו בכבודו של הקב"ה. מה ענו אותו? שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו' ד'). אמר להם: בניי, סימן זה אני נותן לכם: בלשון „אנכי" הסיה עם אבי: אנכי אלהי אברהם אביך (שם כ"ו כ"ד) ובלשון „אנכי" הסיה עמי: אנכי האל בית אל (שם ל"א י"ג), אנכי ארד עמך מצרימה (שם מ"ו ד'), ואף אתם אם בא ואמר לכם בלשון הזה „אנכי", דעו שהוא שלכם, ואם לאו כביכול אינו שלכם; כיון שבאו לפני הר סיני, ופתח להם „אנכי" ידעו שהוא שלהם 49). — שמות כ"ה ה'. תהשים. ר"י ור"נ ורבנן ר"י אומר: טיינון לשם צבעו נקרא. ור"נ אמר: גלקטינון. ורבנן אמרי: מין חיה טהורה וגדלה במדבר 50). — שמות

כ"ו י"ד. ר"י אומר: שני מכסאות היו, אחד של עורות אילים מאדמים ואחד של עורות תחשים. ור"נ אומר: מכסא אחד היה ודומה כמין תלא אילן (כלומר מנֻמר) 51. — שמות כ"ו כ"ד. [ר"י אומר]: קרשים מלמטן עוביין אמה ומלמעלן כלין והולכין עד כאצבע, שנא': יהיו תמים על ראשו. ולהלן נאמר (יהושע ג' ט"ז): תמו נכרתו. ר"נ אמר: כשם שמלמטן עוביין אמה כך מלמעלן עוביין אמה, שנא' (שם): יהדיו 52. — כתוב אחד אומר (שמות כ"ו ל"ו): מעשה רקם, וכתוב אחד אומר (שם פסוק ל"א): מעשה חשב? ר"י ור"נ. ר"י אומר: מעשה רוקם — ארי מכאן וארי מיכן: מעשה הושב — ארי מיכן והלק מיכן. והרנה אומר: מעשה רוקם — ארי מיכן יהלק מיכן, מעשה הושב — ארי מיכן ונשר מיכן 53. — שמות ל' י"ג. כל העובר על הפקודים. ר"י ור"נ. חד אמר: כל דעבר בימא (מי שעבר את הים) יתן, והרנה אמר: כל דעבר על פקודייא (מי שעבר למנין) יתן 54. — שם. ר"י ור"נ. חד אמר: לפי שהטאו במחצית היום (בעגל) יתנו מהצית השקל. והרנה אמר: לפי שהטאו בשש שעות יתנו מהצית השקל, דעביד שיתא גרמיסין (משקל כזה) 55. — ל"ב י"א. ויחל משה. ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אמר: הלה משה כשעשו אותו מעשה. ור"נ אמר: מהו ויחל משה? שהכניס לאלהים כמין דורון, ואין הלשון הזה אלה לשון דורון, כמד"א (תה' מ"ה י"ג): ובת צר במנחה פניך יחלו עשירי עם. ורבנן אמרין: מהו ויחל? משה עשה את המר מתוק (בארמית „מהלייא" — ממתיק) 56. — שמות ל"ב ט"ז. הרות על הלחות. [אל תקרי חָרות אלא הֵרות]. ר"י אומר: הירות ממלאך המות. ר"נ אומר: הירות מן המלכיות. ורבנן אמרי: הירות מן היסורין 57. — מהיכן זכו ישראל לברכת כהנים? ר"י, ר"נ ורבנן. ר"י אומר: מאברהם — כה יהיה זרעך (בר' ט"ו ה'), כה תברכו את בני ישראל (במדבר כ' כ"ג). ר"נ אומר: מיצהק, שנא' (בר' כ"ב ה'): ואני והנער נלכה עד כה. ורבנן אמרי: מיעקב, שנא' (שמות י"ט ג'): כה תאמר לבית יעקב 58. — ר"י אומר: הביב קרבת של נשיאים לפני הקב"ה כשירה שאמרו ישראל בים. שירה שאמרו ישראל בים (ט"ו ב'): זה אלי ואנוהו, וכאן כתיב (במדבר ז' י"ז): זה קרבן נהשון בן עמינדב. ר"נ אמר: חביב קרבנם של נשיאים לפני הקב"ה כשני לוהות הברית. בשני לוהות הברית כתיב (שמות ל"ב ט"ו): מזה ומזה הם כתובים, וכאן כתיב: זה קרבן נהשון. ורבנן אמרי: הביב קרבנו של אהרן לפני הקב"ה כקרבן של נשיאים. בקרבנות של נשיאים כתיב: זה קרבן נהשון בן עמינדב, וכאן כתיב (ויקרא ו' י"ג): זה קרבן אהרן 59. — במדבר כ"ה ב'. את קרבני להמי לאשי וכו' תשמרו להקריב לי במועדו. היא הפרשה (ע"ד קרבן

התמיד שנאמרה בשמות כ"ט ל"ה: שנים ליום תמיד) ולמה היא אמורה ושנויה? ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אומר: לפי שהיו ישראל אומרין: לשעבר היו נוהגים המסעות ונוהגים התמידים; פסקו המסעות, פסקו התמידים. אמר הקב"ה למשה: לך אמור להם לישראל שיהיו נוהגים בתמידין. ור"נ אמר: לפי שהיו ישראל מלגלגים בתמידים (כלומר מתנהגים בהם בקלות ראש, אולי מפני שהם תמידים). אמר הקב"ה למשה: לך אמור להם, שלא ילגלגו בתמידים. ורבנן אמרי: להלן לתלמוד—וכאן למעשה 60).

— דברים ב' ז'. לא חסרת דבר. ר"י אומר: מלך במדינה אין המדינה חסרה כלום, כך — ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר... ר"נ אמר: מהו לא חסרת דבר? דלא הוית חסר אלא מימר מילא והיא מתעבדא (לא היית חסר אלא להוציא דבר מפיך ותיכף נתקיים): יֵעָשֶׂה המן כבשר של עגל, והוא נעשה, יעשה פטומין והוא נעשה, יעשה פסיוני והוא נעשה; מה אתה מבקש? קמח — ישטו העם ולקטו, קונדיטון — או דכו במדוכה, אשישות — ועשו אותן עגות, לכך נאמר: לא חסרת דבר, אלא שתדבר בפיך 61). — דברים ג' כ"ו. ויתעבר ה' בי. מהו ויתעבר? ר"י ור"נ. חד אמר: נתמלא עברה. וחד אמר: עשה אותו כאשה עוברה שאינה יכולה לישבת מפני עוברה 62). — דברים כ"ה י"ח. אשר קרך בדרך. ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אמר: קרך — טמאך, כמד"א (שם כ"ג י"א): כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה. ור"נ אמר: קרך — קראך ודאי, מה עשה עמלק? ירד לו לַבֵּית ארמון (נ"א: ארכוון = αρχεῖον = archium) של מצרים ויש[א]ל טימוסן (τόμος = רשימה) של שבטים שהיה שמם הקיק עליה [במתכנת הלבנים], ועמד הוין לענן, והיה קורא: ראובן שמעון לוי ויהודה, אחיכון אנא, פוקו ואנא בעי למעבד פרגמטיא (πραγματεια) עמכון (צאו, אני רוצה לעשות עמכם מסחר), וכיון שהיה יוצא אחד מהם היה הורגו. ורבנן אמרי: הקירן לפני אומות העולם (כלומר הורידם ממעלתם ועשה אותם לבוז) 63). — שם. שם. כל הנחשלים אחריך. ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אומר: כל מי שהיה נינוה (?) היה נישול. ר"נ אמר: כל מי שהיה הענן פולטו היה נישול. ורבנן אמרי: שבטו של דן שפלטו הענן, שהיו כולם עובדי עבודה זרה 64). — דברים ל"ב י"ח. מחוללך. ר"י אומר: שעשאך מחילים מחילים (כלומר שעשה גופך חלולים חלולים). ר"נ אמר: שעשאך חולים על כל באי עולם בשעה שאי אתה עוסק בתורה (כשהם עוסקים בתורה נאמר עליהם בירמיהו ב' ג': קדש ישראל לה') 65). — דברים ל"ב כ"ח. כי גוי אבד עצות המה. ר"י דורשו כלפי ישראל, ר"נ דורשו כלפי האומות. ר"י דורשו כלפי ישראל: אבדו ישראל עצה טובה שנתנה להם, ואין עצה טובה

אלא תורה, שנאמר (משלי ה' י"ד): לי עצה ותושיה: ואין בהם תבונה — אין בהם אחד שיסתכל ויאמר: אמיש אחד ממנו רודף מן האומות אלף ושנים יניסו רבבה, אם לא כי צורם מכרם. ר"נ דורישו כלפי האומות: אבדו האומות שבע מצות שנתתי להם: ואין בהם תבונה — אין בהם אחד שיסתכל ויאמר: עכשיו אחד ממנו רודף אלף ושנים יניסו רבבה, לימות המשיח אחד מישראל רודף ממנו אלף ושנים רבבה, אם לא כי צורם מכרם 66. — דברים ל"ב ל"ב. כי מגפן סדום גפנם. ר"י דורשו כלפי ישראל, ר' נחמיה דורישו כלפי האומות. ר"י אומר: וכי מגפנה של סדום אתם או ממטעה של עמורה אתם? והלא אי אתם אלא ממטע קדש, שנא' (ירמי' ב' כ"א): ואנכי נטעתיך שורק; ענבמו ענבי רויש — בניו של אדם הראשון אתם שקנס עליכם מיתה ועל כל תולדותיו הבאים אחריו עד סוף כל הדורות; אשכלות מררות למו — שהגדולים שבכן מרתן פרושה בהן כנחש, ואין אשכול אלא גדול, שנא' (מיכה ז' א'): אין אשכל לאכל בכורה אותה נפשי; חמת תנינים יינם — שהחסידים והכשרים שבכן המתן כתנינים; וראש פתנים אכזר — אלו הראשים שבכם כפתן הזה אכזרי. ר"נ דורשו כלפי האומות: בודאי מגפן של סדום אתם וממטעה של עמורה, אתם תלמידיו של נחש הקדמוני אתם, שהטעה את אדם ואת הוה; אשכלות מררות למו — שהגדולים שבהם מרתם פרוסה בהם כנחש, ואין אשכל אלא גדול, שנא': אין אשכל לאכל 67. — דברים ל"ב ל"ז. ואמר אי אלהימו. ר"י דורשו כלפי ישראל, ור"נ דורישו כלפי האומות. ר"י דורשו כלפי ישראל: ישראל שאומרים לאוה"ע היכן הם הפיטקים (ממונים) והגמונים (ἡγεμονες = שרי צבא) שלכם? אשר חלב זבחמו יאכלו — שהיו מתנין להם אפסניות (οψωνια = Ration = שכר יום ביומו), ועושים להם דונאטובי (dnativa = דורונות) ומעלה להם קלניא (Colonien = מושבות, אחוזות) *)... ר"נ דורשו כלפי אומות העולם (שהם אומרים לישראל: אי אלהימו): טיטוס בן אשתו של אספסינוס נכנס לבית קדשי הקדשים וגידר את הפרכת בסייף ואמר: אם אלוה הוא יבוא וימחה. אמר: הללו משה היטעם ואמר להם: בנו לכם מזבח והעלו עליו עלות ונסכו עליו נסכים, כענין שנא' (במדבר כ"ח ד'): את הכבש האחד תעשה בבקר וכו, יקומו ויעזרכם 68. — דברים ל"ב מ"א. אם שנותי ברק חרבי. ר"י ור"נ. ר"י אומר: אמר הקב"ה: אם שונן אני את הרבי כברק אני מחריב את עולמי, ומה אעשה? ותאחז במשפט ידי. ר"נ אמר: אם משנן אני מדת הדין, ברק אחד אני מוציא ומחריב את עולמי, ומה אעשה? ותאחז במשפט ידי 69. —

*) בספרי נאמר אח"כ: יקומו ויעזורכם אין כתיב כאן אלא „ויעזרכם". המפרשים נתחבטו בזה, ואולי הסיום הזה צ"ל אחרי דברי ר"נ שמפרש „ויעזרכם" כלפי הקב"ה. המתרגם.

יהושע ב' א'. חרש. ר"י ור"נ. חד אמר: כלי נגרות היה בידם (דריש חָרֶשׁ = חָרָשׁ). ר"נ אומר: כלי קדרות היה בידם (דריש חרש = חרס) 70). — יהושע כ"ד כ"ו. ויכתב יהושע את הדברים האלה בספר תורת האלהים. פליגי בה ר"י ור"נ. חד אמר: שמונה פסוקים (דברים ל"ד ה' — י"ב). וחד אמר: ערי מקלט (פרשת ערי מקלט שבס' תורת האלהים כתב בספר יהושע) 71).

שופטים ד' ח'. אם תלכי עמי והלכתי ואם לא תלכי עמי לא אלך. (למה התנאי כפול?) ר"י ור"נ. ר"י אומר: אם תלכי עמי לקדש, אלך עמך לחצור, ואם לא תלכי עמי לקדש, לא אלך עמך לחצור. ר"נ אמר: אם תלכי עמי לשירה, אלך עִמך למלחמה. ואם לא תלכי עמי לשירה, לא אלך עמך למלחמה 72). — ש"א ב' כ"א. ותהר ותלד שלשה בנים ושתי בנות — הרי המשה, ואנו מוצאים בשירתה שילדה שבעה. שנא' (שם פסוק ה'): עד עקרה ילדה שבעה — זו חנה, ורבת בנים אמללה — זו פנינה. ואם המשה ילדה, היאך אומר: ילדה, שבעה? ר"י ור"נ ורבנין. ר"י אומר: המשה ילדה. אלא ששמואל שקול כנגד משה ואהרן, שנא' (תה' צ"ט ו'): משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו. ר"נ אומר: המישה ילדה, אלא שראתה שני בניו של שמואל — ויהי שם בנו הבכור יואל, ושם משנהו אביה (ש"א ה' ב'), ובני בנים כבנים... ורבנין אמרין: המשה ילדה... אלא כשבא לפקוד את חנה, היתה חנה יולדת בן אחד ופנינה קוברת שני בנים. ילדה חנה ארבעה ופנינה קוברת שמונה. והיתה חנה מעוברת בן המישי, ונתייראה פנינה שלא תקבור שני בניה שנשתיירו לה. מה עשתה פנינה? הלכה ובקשה מן חנה. אמרה לה: בבקשה ממך, נעניתי לך. יודעת אני שהחטאתי לך, אלא ווִתרי לי, כדי שיחיו שני בני שנשתיירו לי. באותה השעה נתפללה חנה לפני הקב"ה, אמרה לפניו: ווִתר לה את שני בניה שיחיו. אמר לה הקב"ה: חייך שהיו ראוים למות, אלא הואיל שנתפללת עליהם שיחיו, לשמך אני קורא אותם. לפיכך הוא אומר: עד עקרה ילדה שבעה, שנתחשבו לה שני בנים של פנינה 73). — ש"א כ"ד ו'. ויך לב דוד אותו על אשר כרת את כנף אשר לשאול. ר"י אומר: אמר דוד: מה בין קטע ציציתא לקטע רישא? (כמה קל היה לי במקום ציציתו להתוך ראשו). ר"נ אומר: שביטלו ממצות ציצית שעה אחת 74). — ש"א כ"ה כ"ב. משתין בקיר. ר' נחמיה אומר: אפילו הכלב 75). — ש"ב א' כ"ד. בנות ישראל אל שאול בכינה. ר"י ור"נ. ר"י אומר: בנות ישראל ממש, שהיו בעליהן הולכים למלחמה והיה מעלה להם מזונות. ומה ת"ל: המעלה עדי זהב על לבושכן? שאין תכשיט נאה אלא על גוף מעודן. ור"נ אמר: בנות ישראל — בניות שבישראל, סנהדריות שבישראל.

היה רואה כת חברים היה מאכילן ומשקן. ומה ת"ל: המעלה עדי זהב על לבושכן? שהיה שומע טעם הלכה מפי הכם ומקלסו 76). — שם ט"ו ל"ב. ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אומר: למה נקרא שמו הארכי? שהיה מערכי (αρχη = שרים) של דוד. וחד אמר: שעל ידו נתבססה מלכותו של דוד. וחד אמר: על שם עירו נקרא 77).

מלכים א' ד' י"ט. ונציב אחד אשר בארץ. ר"י ור"נ. הד אמר: אחד ממונה על כלם. וחד אמר: כנגד הדש העבור 78). — שם י"ז ו'. והעורבים מביאים לו להם ובשר בבקר ולהם ובשר בערב. ר"י ור"נ. ר"י אומר: עיר היא בתחום בית שאן וערבו שמה. ר"נ אומר: עורבין ממש. ומהיכן היו מביאים לו? משלחנו של יהושפט מלך יהודה 79).

ישעי' א' כ"א. איכה. ר"י ור"נ. ר"י אומר: אין איכה אלא לשון תוכחה, כמד"א (ירמי' ה' ה'): איכה תאמרו הכמים אתם. ר"נ אומר: אין לשון איכה אלא לשון קינה, כמד"א (איכה א', ב', ד'): איכה ישבה בדד, איכה יעיב באפו, איכה יועם זהב 80). — ישעי' א' כ"ד. הוי אנהם מצרי ואנקמה מאויבי. ר"י אומר: היה לאותו האיש עשר זהובים ואת עוקם עליו ונוטלן ממנו, אמר הקב"ה: עלי לשלם גמולו וליפרע ממנו. ור"נ אומר: מצרי שתים ומאויבי שתים, אלו ארבע מלכיות 81). — ישעי' כ"ז ז'. הכמכת מכהו הכהו, אם כהרג הרוגיו הורג. ר"י ור"נ. ר"י אומר: במקל שהכו המצרים את ישראל בו לקו. ור"נ אמר: באיספטר (spatha, σπατη = הרב רחבה) שהכו המצרים את ישראל בו לקו 82). — ירמיה כ"ב י"ט. קבורת המור יקבר. ר"י ור"נ. ר"י אומר: נטלו (נבוכדנצר את יהויקים) והחזירו בכל ערי יהודה וישב עלי בברדימוס (?) והרגו וקרע את החמור והכניסהו לתוכו. ר"נ אמר: נטלו והחזירו בכל ערי ישראל והרגו, והיה מחתך ממנו כזיתים ומשליך לכלבים, הה"ד: קבורת המור יקבר, היכן היא קבורת החמור — לא במעי הכלב? 83).

הושע י"ד ג'. ר"י ור"נ. ר"י אומר: קחו עמכם דברים — לא בדברים פתיתם אותי בסיני? ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו (תה' ע"ח ל"ו). ור"נ אמר: קחו עמכם דברים — בעלי דברים, קראים טובים, דרשנים טובים [כגון לוי בר סיסי וחבריו] 84). — שם. כל תשא עון. ר"י ור"נ. ר"י אומר: כל תשא עון ועונותינו לא תשא? ור"נ אמר: כל תשא — כולה סב (קח הכל) ולא תסב פלגא ותשבוק פלגא (ולא תקח הצי ותעזב הצי) 85). — זכריה ט' א'. מה חדרך? ר"י ור"נ. ר"י אומר: אין לשון חדרך אלא מלך המשיח, שהוא הד לאומות העולם ורך לישראל. ור"נ אמר: המקום נקרא הדרך 86). — תה' י"ה כ"ו. עם

נכר תתברר ועם עקש תתפתל. ר"י ור"נ. ר"י פתר קרא באברהם אבינו: כיון שבא בהסידות, הקב"ה בא עמו בחסידות; בשעה שבא בתמימות, הקב"ה בא עמו בתמימות; ובשעה שבא בעקמנות, הקב"ה בא עמו בעקמנות; בשעה שנתברר על עסקיו, הקב"ה בירר לו עסקיו. אימתי בא בחסידות? בשעה שאמר: אל נא תעבור מעל עבדך (בר' י"ח ג'). מה כתיב תמן? (פסוק כ"ב) ואברהם עודנו עומד לפני ה'. א"ר סימון: תקנת סופרים — שכינה היתה ממתנת לו; אימתי בא בתמימות? בשעה שאמר (שם פסוק כ"ד): אולי יחסרון חמשים הצדיקים חמשה. מה כתיב? ויאמר לא אשחית אם אמצא שם ארבעים וחמשה (שם פסוק כ"ו); אימתי בא בעקמנות? בשעה שאמר (שם ט"ו ב'): ואנכי הולך ערירי. מה כתיב תמן? (שם פסוק ד') ויאמר: לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך (ויצא ממנו ישמעאל שהיה למורת רוח לו ולבניו עד היום הזה — מ"כ); אימתי נתברר על עסקיו? בשעה שאמר לו (שם פסוק ה'): במה אדע כי אירשנה. מה כתיב תמן? ידע תדע כי גר יהיה זרעך (שם פסוק י"ג). ר"נ פתר קריא במשה: בשעה שבא בהסידות, הקב"ה בא עמו בהסידות; בשעה שבא בתמימות, הקב"ה בא עמו בתמימות: בשעה שבא בעקמנות, הקב"ה בא עמו בעקמנות; בשעה שנתברר על עסקיו, הקב"ה ברר עסקיו. אימתי בא בהסידות? בשעה שאמר לו (שמות ל"ג י"ח): הראני נא את כבודך. מה כתיב תמן? (שם פסוק י"ט) אני אעביר כל טובי על פניך; אימתי בא בתמימות? בשעה שאמר (שמות ג' ג'): מדוע לא יבער הסנה. אמר ליה: מן דיקרי קאים בגויה (משום שכבודי עומד בתוכו); אימתי בא בעקמנות? בשעה שאמר (שם פסוק י"ג): ואמרו לי מה שמו מה אמר אליהם? מה אמר לו? זה שמי לפי שעה — אהיה אשר אהיה (שם פסוק י"ד); אימתי נתברר על עסקיו? בשעה שאמר לו (שם ד' י"ג): ועתה לך ואשלחך אל פרעה, אמר לו שלח נא ביד תשלח. [וכתוב להלן ה' כ"ג:] ומאז באתי לדבר בשמך הרע לעם הזה. מה כתיב תמן? (ו' א') עתה תראה וכו' ולא במלחמת ל"א מלכים 87). — תה' ס"ח ה'. סלו לרוכב בערבות. מהו סולו? ר"י ור"נ. ר"י אומר: קלסו. ר"נ אומר: שערו (יַשְׁרוּ?) לפניו הדרך. כענין שנא' (ישעי' ס"ב י'): סולו סולו המסלה 88). — תה' ע"ח ז'. וישימו באלהים כסלם. ר"י ור"נ. חד אמר: מחשבתם, כמד"א (ויקרא ג' ד'): אשר על הכסלים. [וחד אמר: טפשותן, כמד"א (קהלת ד' ה'): הכסיל חובק ידיו]. וחד אמר בטחונם, כמד"א (איוב ל"א כ"ד): אם שמתי זהב כסלי 89). — תה' ע"ח ח'. ולא יהיו כאבותם דור סורר ומורה. ר"י אומר: כאדם הראשון שעבר על הצווי ונטרד מגן עדן, אלו שעברו על כמה מצות אני מאריך רוחי עמהם. ר"נ אומר:

כאברהם אבינו, על ידי שאמר: במה אדע כי אירשנה. לא הארכתי רוחי עמו, אלא אמרתי: גר יהיה זרעך 90). — תה' ק"ד ל"ה. יתמו חטאים מן הארץ. ר"י ור"נ. ר"י אומר: יתמו — יֵעָשׂו תמימים, ורשעים עוד אינם, אינם עוד רשעים, באותה שעה — ברכי נפשי את ה'. ר"נ אומר: יתמו רשיע"א (יכלו הרשעים) ורשעים עוד אינם, אותה שעה — ברכי נפשי את ה' 91). — תה' קמ"ט ו'. והרב פיפיות בידם. ר"י ור"נ. ר"י אומר: פיפיות — תורה שבכתב ותורה שבעל פה. ור"נ אמר: פיפיות — פה פיות, הרב שהיא אוכלה משני צדדין ונותנת חיים בעולם הזה ובעולם הבא 92).

משלי כ"ב ו'. חנוך לנער ע"פ דרכו. ר"י ור"נ. חד אמר: משיתסר ועד עשרין ותרתין (מט"ז עד כ"ב). וחד אמר: מתמני סרי ועד עשרין וארבע (מי"ח עד כ"ד) 93).

שה"ש ב' ח'. קול דודי הנה זה בא. ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אומר: קול דודי הנה זה בא — זה משה, בשעה שאמר לישראל בחדש הזה אתם נגאלין. אמרו לו: משה רבינו! היאך אנו נגאלין? לא כך אמר הקב"ה לאברהם אבינו: ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה (בר' ט"ו י"ג), והלא אין בידינו אלא מאתים ועשר שנה? אמר להם: הואיל והוא חפץ לגאול אתכם אינו מביט בחשבונותיכם, אלא מדלג על ההרים — על הקצים, מקפץ על הגבעות — על החשבונות והעבורין ובחדש הזה אתם נגאלין, שנא' (שמות י"ב ב'): החדש הזה לכם ראש חדשים. ר"נ אומר: קול דודי הנה זה בא — זה משה, בשעה שאמר בחדש הזה אתם נגאלים, אמרו לו: והיאך אנו נגאלין, וארץ מצרים מלאה גלולים ע"ז שלנו? אמר להם משה: הואיל והוא חפץ בגאולתכם אינו מביט בעבודה זרה שלכם, אלא מדלג על ההרים, ואין הרים אלא בתי עבודה זרה, שנא' (הושע ד' י"ג): על ראשי ההרים יזבחו. ורבנן אמרי: קול דודי — זה משה, בשעה שבא ואמר לישראל בחדש הזה אתם נגאלין, אמרו לו: והיאך אנו נגאלין ואין בידינו מעשים טובים? א"ל: הואיל והוא חפץ בגאולתכם אינו מביט במעשיכם הרעים, אלא במעשה הצדיקים הוא מביט, כגון עמרם ובית דינו. ואין הרים וגבעות אלא בתי דינין, כדכתיב (שופטים י"א ל"ז): וירדתי על ההרים ואבכה על בתולי (דורשים „על ההרים" על בתי הדינין שלא התירו ליפתה נדרו). ובחדש הזה אתם נגאלין, דכתיב: החדש הזה לכם ראש חדשים 94).

רות ד' ט"ו. אשר היא טובה לך משבעה בנים. ר"י ור"נ. ר"י אומר: משבעה ראשי האבות האמורים להלן (דהי"א ב', י"ב ט"ו): אצם הששי דויד השביעי. ר"נ אומר: משבעה המפורשים כאן: פרץ חצרון רם עמינדב נחשון שלמון בעז 95).

איכה א' א'. מפני מה נאמרה מגלת קינות אלפא ביתא? ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אומר: לפי שכתוב (דניאל ט' י"א): וכל ישראל עברו את תורתך וגו', שהיא כתובה מאל"ף ועד תי"ו, לפיכך נכתבה המגלה הזאת אלפ"א ביתי"ן, זו כנגד זו. ר"נ אמר: אעפ"י שקללן ירמיהו באלפא ביתי"ן „איכה", הקדים ישעיה ורפאן על כל פסוק ופסוק עד — תבוא כל רעתם לפניך (במדרש רבה איכה א' דבור המתחיל „אזכרה"). ורבנן אמרי: לפי שחטאו מאל"ף ועד תי"ו מתנהמין מאל"ף ועד תי"ו 96). — איכה א' ט"ז. על אלה אני בוכיה. ר"י ור"נ. ר"י אומר: על סלוק הדעת ועל סלוק השכינה. צדקיהו עומד ורואה את בניו נשחטים לפניו ורואה אחרים מנקרים עיניו, ולא היה לו להקיש ראשו בכותל ולמות? על אותה שעה הוא אומר (ירמי' ד' ט'): ביום ההוא יאבד לב המלך ולב השרים. ר"נ אמר: על בטול כהונה ועל בטול מלכות, הה"ד (זכרי' ד' י"ד): אלה שני בני היצהר — זה אהרן ודוד. אהרן תבע כהונתו ודוד תבע מלכותו 97). — איכה ד' ד'. פורש אין להם. ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אומר: שאין להם מי שיתן להם פרוסה, המד"א (ישעי' נ"ח ז'): הלא פרס לרעב לחמך. ור"נ אמר: דלית להון מי דמנהם יתהון (אין מי שינחמם), המד"א (ירמי' ט"ז ז'): ולא יפרסו להם על אבל לנחמו על מת. ורבנן אמרו: שלא היה להם מי שיעמד בפרץ, המד"א (תה' ק"ו כ"ג): לולא משה בחירו עמד בפרץ לפניו 98).

קהלת ג' ט"ו. מה שהיה כבר הוא. ר"י ור"נ. ר"י אומר: אם יאמר לך אדם: אפשר שאלו לא חטא אדם הראשון שהוא חי וקיים לעולם? אמור לו: כבר הוא — אליהו זכור לטוב, שלא חטא, הוא חי וקיים; ואשר להיות כבר היה. — אם יאמר לך אדם: אפשר שהקב"ה עתיד להחיות לנו את המתים? אמור לו: כבר היה — כבר החיה לנו את המתים ע"י אליהו וע"י אלישע וע"י יחזקאל. ר"נ אומר: אם יאמר לך אדם: אפשר שהיה העולם כולו מים במים? אמור לו: כבר הוא — אוקינוס כולו מים במים; ואשר להיות כבר היה וגו'. — אם יאמר לך אדם: אפשר שהקב"ה עתיד לעשות ים יבשה? אמור לו: כבר היה. לא כך עשה ע"י משה? שנא' (שמות י"ד ט"ז): ואתה הרם את מטך וכו' ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה 99). — קהלת ד' ט'. טובים השנים. ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אומר: זה דוד ובת שבע, והחוט המשלש — זה נתן הנביא, שאמר לה לבת שבע (מ"א א' י"ד): ואני אבוא אחריך ומלאת את דבריך. וכשבאתה אצל דוד הסכים עמהם ואמר (שם פסוק ל"ג): והרכבתם את שלמה על הפרדה אשר לי וגו'. ור"נ אמר: טובים השנים — זה יהוידע ויהושבע, מן האחד — זה לעצמו וזה לעצמו, והחוט המשולש — זה סנהדרי שהסכימו עמהם, הה"ד (דהי"ב

כ״ג י״א): ויוציאו את בן המלך ויתנו עליו את הנזר וגו׳. ורבנן אמרי: **טובים** השנים — זה מרדכי ואסתר, מן האחד — זה לעצמו וזה לעצמו, והחוט המשולש — זה אחשורש שהסכים עמהם וגזר ואמר: ואתם כתבו על היהודים וגו׳ (אסתר ח׳ ה׳) 100). — קהלת ה׳ ה׳. ויתרון ארץ בכל היא. ר״י ור״נ. ר״י אומר: אפילו דברים שאתם רואין יתרון לעולם, אף הן בכלל הנייתו של עולם הן, סיבא למעבד חבלא (Bast שעושים ממנו חבלים) 101). סגיא (העלים הארכים) למיסך נגיא (?); מלך לשדה נעבד. אפילו הוא מלך והוא שליט מסוף העולם ועד סופו: — לשדה נעבד — עבדת ארעא עביד (אם השדה מצמחת הוא מוצא ספוקו). לא עבדת ארעא — ולא כלום. לפיכך, אוהב כסף לא ישבע כסף — אוהב ממון לא ישבע ממון, ומי אוהב בהמון לא תבואה וגו׳ (שם פסוק ט׳). שכל מי שהומה ומהמה אחר הממון וקרקע אין לו מה הנאה יש לו? ר״נ אמר: ויתרון ארץ בכל היא — אפילו דברים שאתה רואה אותם יתרון למתן תורה, כגון הלכות ציצית תפילין ומזוזה, אף הן בכלל מתן תורה, שנא׳ (דברים ט׳ י׳): ויתן ה׳ אלי שני לוחות האבנים כתובים באצבע אלהים ועליהם ככל הדברים וכו׳; מלך לשדה נעבד. מלך — זה בעל משנה, לשדה נעבד — זה בעל תלמוד, שהוא מקבל הלכה לפניו. לפיכך, אוהב כסף לא ישבע כסף — אוהב תורה לא ישבע תורה, ומי אוהב בהמון וגו׳ — וכל מי שהומה ומהמה אחרי התורה ותלמוד אין לו מה הנאה יש לו? 102). — קהלת ח׳ ח׳. אין אדם שליט ברוח. ר״י אומר: אין אדם שליט ברוחה של מלאך המות לכלותו ממנו, ואין רוח אלא מלאך, שנא׳ (תה׳ ק״ד ד׳): עושה מלאכיו רוחות. ור״נ אמר: אין אדם שליט ברוח — אין נביא של ישראל שליט ברוחו של הקב״ה לכלותה ממנו, שנא׳ (ירמיה כ׳ ט׳): ואמרתי לא אזכרנו וגו׳ והיה בלבי כאש בוערת 103).

אסתר א׳ א׳. הוא אחשורש. ר״י ור״נ. ר״י אמר: הוא אחשורש — שהרג את אשתו מפני אוהבו, הוא אחשורש — שהרג אוהבו מפני אשתו. ור״נ אמר: הוא אחשורש — שבטל מלאכת בית המקדש, הוא אחשורש — שגזר עליו שיבנה 104). — שם. שבע ועשרים ומאה מדינה. ר״י ור״נ. ר״י אומר: כיבש שבע שהן קשות כעשרים, כיבש עשרים שהן קשות כמאה. ר״נ אמר: נטל אוכלוסין משבע וכיבש עשרים, נטל אוכלוסין מעשרים וכיבש מאה. כיצד כיבשן? ר״י ור״נ. ר״י אומר: כחצי עשרה, כשאת מכבש את החיצונות, הפנימיות נכבשות מאליהן. ור״נ אמר: כאמת המים, את מכבש את החיצונות והפנימיות מאליהן 105). — שם פסוק ג׳. בשנת שלש למלכו עשה משתה. ר״י ור״נ. ר״י אומר: בשנת שלש למלאכת הכסא. כיון שגמר מלאכת הכסא עשה משתה לכל שריו ועבדיו. ור״נ אמר:

בשנת שליש לביטול מלאכת המקדש. כיון שנמר שליש שנים לביטול מלאכת המקדש עשה משתה לכל שריו ועבדיו 106). — אסתר א' ד'. בהצר גינת ביתן המלך. ר"י ור"נ. ר"י אומר: גנת מבחוץ והצר מבפנים. ור"נ אמר: גנת מבפנים והצר מבחוץ 107). — אסתר ב' ז'. הדסה היא אסתר. ר"י אומר: הדסה שמה, ולמה נקרא שמה אסתר? על שם שהיתה מסתרת את דבריה, שנא' (שם פסוק כ'): אין אסתר מגדת את עמה וכו'. ר"נ אומר: הדסה שמה, ולמה נקראת אסתר? שהיו אומות העולם קורין אותה על שום אסתהר (Venus) 108). — שם ב' ט"ו. ותהי אסתר נושאת חן בעיני כל רואיה. ר"י אומר: כאיקונין הזה, שאלף בני אדם מביטים בה, והיא עריבה על כולם. ר"נ אמר: העמידו מדיות מכאן ופרסיות מכאן והיתה אסתר יפה מכלן. ורבנין אמרי: ותהי אסתר נושאת חן בעיני כל רואיה — בעיני העליונים ובעיני התחתונים, כמד"א (משלי ג' ד'): ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם 109). — אסתר ג' א'. אחר הדברים האלה. הרהורי דברים היו שם. מי הרהר? ר"י אומר: המן הרהר, אמר: הדא אסתר אין יהודאה היא (אסתר זו אם יהודיה היא) קרובתי היא מן אבי עשו, דכתיב (מלאכי א' ב'): הלא אח עשו ליעקב. ואין משאר עממין היא כל העמים קרובים אלו לאלו, ראוי אני ליטול פרוקופי (προκοπη = גדולה וכבוד) מתחת ידה. ור"נ אמר: אחשורש הרהר. אמר: מרדכי זה אני הושב לו טובה, והוא ישב כאן ומבקש לבנות בית המקדש, לבנותו אי אפשר, להחזירו (מדעתו) אי אפשר, אלא הריני מגרה בו את המן ויהיה זה בונה וזה סותר. וחכמים אומרים: הקב"ה הרהר. אמר: מרדכי זה צדיק גמור הוא, אם נוטל (המן) פרוקופי יבוא המן ויסגל ממון ויבוא מרדכי ליטול ממנו ויבנה בית המקדש 110). — אסתר ה'. יבוא המלך והמן. מה ראתה אסתר שזמנה את המן? ר"י אומר: כדי שלא יכירו בה שהיא יהודית. ור"נ אמר: שלא יאמרו ישראל: אחות יש לנו בבית המלך ויסיחו דעתן מן הרחמים 111). —

דניאל ב' א'. ותתפעם רוחו, ולהלן (בר' מ"א ח') נאמר: ותפעם רוחו? ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אומר: כאן (פרעה) הלמא ידע ופתרוניה בעא גביה (שאלו רק הפתרון) ולהלן (אצל נבוכדנצר) הלמא ופתרוניה ולא ידע). ר"נ אמר: הלום הצלם והלום האילן. ורבנן אמרי: ותתפעם רוחו — ליתן גדולה לארבעה (דניאל חנניה מישאל ועזריה), ותפעם — ליתן גדולה לאחד 112). — דניאל ט' ז'. לך ה' הצדקה ולנו בשת הפנים. ר"י אומר: עבודה זרה עברה עם ישראל בים, ומאי טעמא? עבר בים צרה (זכריה י' י"א), ואין לשון צרה אלא ע"ז, דכתיב (ישעי' כ"ה כ"א): והמסכה צרה כהתכנס. ר"נ אמר: אפילו בשעה שאנו מביטים במעשינו

(הטובים) יש לנו בשת פנים. כיצד הוא הדבר? אלא בנוהג שבעולם אדם נותן שדהו לאריסות והוא נותן זרע ונותן פעולה והוא הולך עמו בשוה, אבל הקב״ה ישתבח שמו ויתעלה זכרו אינו כן, אלא העולם וכל אשר בו שלו, כד״א (תה׳ כ״ד): לה׳ הארץ ומלואה, הארץ שלו והפרות שלו, והוא מוריד גשמים ומפריח טללים כדי לגדלה והוא משמרה והוא עושה כל דבר. א״ל הקב״ה: לא אמרתי לך אלא שתתן לי אחד מעשרה מעשר, אחד מחמישים תרומה. הוי — לך ה׳ הצדקה 113).

— דהי״א ד׳ כ״ג. עם המלך במלאכתו ישבו שם. ר״י אומר: זה יהוידע הכהן הגדול שנטפל עם יואש לבדק הבית (מ״ב י״ב ה׳). ור״נ אומר: זה ירמיה ויחזקאל שהתפללו לפני הקב״ה שלא להחריב את בית המקדש 114).

הערות לסי׳ ג׳.

1) ב״ר ב׳. 2) ב״ר כ״ב קרוב לסוף. 3) המפרשים חלוקין בדעותיהם על מה סומך ר״י. ואולי מפני שבבראשית א׳ י״ד המאורות נקראים „אותות׳. 4) ב״ר שם.

5) ב״ר כ״ז בסוף. קצת שונה בתנחומא ב׳ נח 4. ר״י ור״נ מפרשים שניהם את המלות „בארץ׳, רק חלוקים זה מזה בבאור המלה „ויגחם׳. לפי דברי ר״י פירושה חרטה (בתנחומא: בביכול תהה הקב״ה) ולפ״ד ר״נ פירושה „נחמה׳ (בתנחומא: לשון ניחומים).

6) ב״ר ל״א. השוה ערוך ערך קל VIII, ששם מסודר החשבון. אך לפי דברי הערוך יוצא שלדעת ר״י היו רק שלש מאות ושלשים קיל ובקומה העליונה רק תשעים קיל. במקום ר״נ כתוב שם בטעות ר׳ מא״ר. לוי ח״ד 292 ע״ב ו־49 ע״א מתרגם פלטיא – מקום מְרֻוָח. ואולם כאן אין פירושו אלא דרך רחבה. 7) ב״ר שם. לפי גירסת הערוך שנמצאה ג״כ בילקוט לאותו פסוק אין זו מחלקת אחרת, אלא המשך המחלקת הקודמת. בשם קומריטון *καμαρωτον*. מצאנוהו לעיל 162 מבאר את המלה „צב׳, במדבר ז׳ ג׳. 8) ב״ר ל״ב. השוה דברי ר׳ אליעזר המודעי לעיל כ״א ח״א 144 (ע׳ לעיל 42 הע׳ 8 ששם נסמנו המקורות).

9) ב״ר ל״ו, תנח׳ ב׳ נח 21. הרר״ל מזכיר את ההלכה של ר״י (משנה ברכות ו׳ ג׳): כל שהוא מין קללה אין מברכין עליו. באורו של ר״נ נמצא אצל אוריגינוס בשם יהודי אחד. ע׳ ירחונו של גרץ ופרנקל שנת 1854 עמוד 317.

10) ב״ר ל״ח. 11) ב״ר ל״ח. 12) ב״ר ל״ח. „מצרים תופשת לארצו׳ אפשר שפירושו הוא שמצרים תפשה שוב את ארצה והתישבה בה, ורק אנשי הערים החליפו את מקומם זה בזה, כמו צור וצידון. בילקוט חסר המשפט הזה לגמרי.

13) ב״ר מ״ב קרוב לסוף. כראי לציין שאחרי מחלקת זו באה הערה כזו: על דעתיה דר״י ניחא ועל דעתיה דר״נ קשיא. אעפ״י שבאמת באורו של ר״נ הוא יותר פשוט. ר״י ובעל האגדה המסכים עמו מבארים „ויפלו׳ מל׳ מפלה ואבדן, והמלכים, כמו שמסופר ע״ד מלך סדום, הם „הנשארים׳. 14) ב״ר מ״ב קרוב לסוף. במקום „עבודה׳ כמו שמביא מתנת כהונה, וכמו שמשער לוי ח״ג 608 ע״א, צ״ל עבורה או עיבורא. זהו כמעט ברי, כי גם אונקלוס מתרגם אֹכֶל (בר׳ מ״א, ל״ו, מ״ח) – עיבור(א). כבאורו של ר״נ השוה לעיל 162 ע״ד המזונות שהביא עמו נח אל התבה.

15) ב״ר מ״ב בסוף. בפסיקתא ר׳ ל״ג (150 ע״א) מובאה דעתו של ר״י בלבד כהם (בתרגום השבעים ועקילס *περατης*) וזהו כרעת רבנן. 16) ב״ר סוף מ״ב; באורו של ר״י נמצא גם בתרגום. 17) ב״ר מ״ג, קרוב לסוף. 18) ב״ר מ״ר. 19) ב״ר ריש מ״ה.

20) ב״ר מ״ט. וכן צ״ג לבר׳ מ״ד י״ח. בתנחומא ב׳ וירא ט״ז, דעתן של רבנן מיוחסת לר׳ נחמיה, ולהפך, דעת ר״נ מיוחסת לחכמים. במקום „פ״וס׳ שב „בקשה׳. ר׳ טוביה ב״ר אליעזר

לקח טוב בראשית מ"ד י"ח (וגם בילקוט שם) מביא נוסחא אחרת - אפוקריפית - למחלקת זו: ר' מאיר אמר: ויגש לשון שלום, כענין שנא' (ש"א ל' כ"א): ויגש דוד את העם וישאל להם לשלום. ר' יהודה אמר: ויגש הוא לשון אהבה, שנא' (בר' כ"ז כ"ז): ויגש וישק לו. ר' נחמיה אמר: ויגש הוא לשון קרבן, שנא' (ויקרא ח' י"ד): ויגש את פר החטאת. ר' יוסי אומר: ויגש לשון נופה, שנא' (בר' י"ט ט'): גש הלאה. ר' נתן אומר: ויגש לשון משוש, שנא' (שם כ"ז כ"ח): גשה נא ואמשך בני. 21) ב"ר נ"ג. שם כמובן צריך להשלים: ר"י אומר [כמו שמובא בפנים]. בילקוט לאותו פסוק (רמז צ"ב) חסר „ר"נ אומר' ושתי הדעות הובאו סתם. לפי המכילתא שמות י"ב כ"ה (12 ע"ב) „באשר אמר' מוסב על בר' י"ז י"ט, כאשר דבר - על בר' ט"ו י"ה.

22) ב"ר ריש נ"ד. וכן בפ' ס"ד על הכתוב בר' כ"ו כ"ו.

23) ב"ר סוף נ"ד. בבבלי סוטה י' ע"ב - ר"י ור"נ: חד אמר פרדס וחד אמר פונדק. ושניהם מבארים אשל = שאל. עקילס מתרגם $\delta\varepsilon\nu\delta\varrho\tilde{\omega}\nu\alpha$; סוממכוס מתרגם $\varphi\upsilon\tau\varepsilon\iota\alpha\nu$; הירוניטוס - nemus, כדעת ר"י. 24) ב"ר ס"א. שו"ט תה' א' א'. בדברים רבה ריש י"א יליף ר"נ ברכה מבר' כ"ז כ"ה: ויתן לך האלהים, ור"י יליף בכורה מבר' כ"ה ל"ג: וימכר את בכרתו ליעקב.

25) ב"ר סוף ס"ד. לדעת ר"נ מסכים גם תרגום אונקלוס 26) ב"ר ס"ז קרוב לראש. בתנחומא סוף תולדות באו דבריו של ר"י סתם. על דברי ר"נ מיוסרת הברייתא ב"ב י"ז ריש ע"א.

27) ב"ר ע"ה. בתנח' ב' וישלח 5 מיוחס לר' יהודה מה שבב"ר - לר' נחמיה, ודבריו מתורגמים שם לעברית: דרך ארץ השיח, כארם שה"א אומר על הכל: הלך חמור, קרא תרנגל. ולר"נ מיוחס שם מה שבב"ר נאמר בשם רבנן. בתנחומא ריש וישלח בא זה סתם.

28) [צריך לתקן בפנים במקום ל"ז כ"ט - ל"ז ב"א]. ב"ר פ"ד, ששם צריך להגיה ע"פ הילקוט מר' יוסי (ע"י אתרון לא נכון של ר"ת ר"י) לר' יהודה. גם במדרש משלי למשלי א' י"ב יש מחלקת בין ר"י ור"נ. אולם מחלקת דומה לזו ישנה כבר בין ר' אליעזר בן הורקנוס וריב"ח לבר' ל"ז כ"ט (ע' לעיל כ"א ח"א 105). השאלה „והיכן היה' מתאימה יותר לל"ז כ"ט: וישב ראובן אל הבור. ואולי גם המחלקת שבפנים שבין ר"י ובין ר"נ מוסבה ג"כ על פסוק זה.

29) במקום אחר אומר כך ר' יהושע בן חנניה, ע' לעיל ב"א ח"א 138.

30) ב"ר פ"ד. יותר ברור בתנחומא ב' וישב 10 [כאן בפנים ע"פ שניהם].

31) ב"ר פ"ז, שהש"ר בראש, פסיקתא ר' ריש פ' ו'. יום חגם הוא קורא בב"ר „יום נבול', בפסיקתא ר' „יום זבול', בשהש"ר „יום נבול וזבול'. בתנחומא וישב קרוב לסוף ששם נמצאה רק דעת ר"י: „יום זבוח', ברור הוא שנשתנה מן זבול. בדברי ר"נ בא בפסיקתא יחד עם תאטרון גם קרקוסין (Cirkus). בסוטה ל"ו דעת ר' יהודה מיוחסת לרבי ר' ישמעאל ושם נאמר רק „יום חגם' (של המצרים), ואינו מזכיר את הנילוס.

32) ב"ר סוף צ', שם חסר ר"י אומר ונמצא בילקוט לאותו פסוק. המלות עפר וקטמיות צריך להגיה לפ"ד הרד"ל עפר וחומסיות, ואולי יותר טוב „עפר חומציות', כי ע"ד חומסין אנו מוצאים בשבת ל"א ע"א שאם מערבבין אותו בתבואה הוא משתמר יותר. וע' לוי ח"ב 71 ריש ע"א. ופליישר שם ח"ב 205 סוף ע"ב. 33) ב"ר סוף פ'. דומה לדברי ר"י אומר ר' יוחנן (סנהדרין פ"ב ע"ב): זמרי בן סלוא נקרא שאול בן הכנענית, שעשה מעשה כנען.

34) פסיקתא ר' פ' ג' בסוף (12 ע"א). ר' יהודה יליף (כמ"ש רמא"ש בהערה שם) שֹבֶל = שֹבֶל. 35) ב"ר סוף צ"ג. השוה המחלקת למ"ז י'. [אונקלוס מתרגם כדעת ר' יהודה „בצלותי ובבעותי']. 36) ב"ר צ"ח. באורו של ר"י ל„עירה' אינו מבורר מפני שיש גורסין „ברקום' ויש „ברקוס' (לוי ח"ב 416). וע' לוי ח"ב 538 ע"ר היין הלבן - הכב. בתרגום אונקלוס נתקבל במקצת מדרשו של ר"י. 37) ב"ר ק' קרוב לסוף, כצ"ל (כמו בפנים). השוה לעיל ב"א ח"א 25 הע' 4. ר' יודן מוסר מחלקת התנאים. וכן גם כ"א ח"א 94 (ר' ברכיה).

38) ברייתא סוטה י"ב. קודם לזה באורו של ר"י דומה לזה (ט"ב שמו). ע' לעיל 25. בשמו"ר א' דברי ר' יהודה מיוחסים לר' יוסי ודברי ר"נ - לר' יהודה.

39) סוטה י"ב ע"ב, שמו"ר א'. 40) שמו"ר א', ויק"ר ל"ב.

41) ויק״ר ל״ד. דברי רבנן הם באור לשתי הדעות ההוקות.

42) מדרש שמואל סוף ט״ז (דעת רבנן שבאה שם אח״כ. נמצאה סתם במכילתא שמות י״ח ב׳; השוה ברייתא נדרים ס״ה.). בספרי דברים א׳ ה׳ (פ׳ ד׳) נשמטו דברי ר״נ. וראיתו מהכתוב באה בתור ראיה שניה לדברי ר״י. בתנחומא ב׳ שמות 11 מיוחסים דברי רבנן לר״י. וכן בשמו״ר א׳ קרוב לסוף. דעת ר״נ בתנחומא ב׳: אין הואלה אלא ל׳ דירה.

43) ירוש׳ נדרים (38 ע״ב) סוף פ״ג. 44) שהש״ר ד׳ ז׳, במדבר ר׳ י״ג.

45) שמו״ר י״א. תנח״מא וארא קרוב לסוף. בש״ט ע״ה מ״א באה המחלוקת בנוסח אחר: ר״י אומר: נשריתא (מיני נשרים). ר״נ אמר: ערוב סלמטן, דובין נמרים ואריות מלמעלן. ר׳ נתן אומר: מלמעלן ערוב גרגזין ראות ועורבין ועופות, מלמטן אריות נמרים וזאבים. (בילקוט במקום נשריתא פוריתא). המלה שבדברי ר״נ „סלמעלן׳ אין לה כל מובן. יותר מתאימה היא אל דברי ר׳ נתן (בילקוט – רבנן). לפ״ד ר״נ ערוב הוא ערבוביה של חיות רעות ולפי הדעה השלישית ערוב הוא ערבוביה מחיות רעות ומעופות דורסים. הדעה המיוחסת בשו״ט לר״נ היא ברור זו שבשמו״ר ובתנחומא מיוחסת לר׳ יהודה. ולפיכך צריך לבאר את השם „נשריתא׳ שאינו כמקום אחר שהוא מיני צרעין ויתושין, שנאמר במקור האחר בשם ר״נ. – השוה: Fields Hexapla zu Exod. 8, 21.

46) פסיקתא ג׳ ע״ב. שהש״ר ג׳ י״א. בשמו״ר י״ב ובתנחומא וארא קרוב לסוף בא גם באורו של ר׳ חנין בתוך דברי החולקים (טעמיה דר״י: כהא פרטתא דרמונא דחרצנייהא מתחמיה מלגאו – כקליפת הרמון שהחרצנים נראים מבפנים; טעמיה דר״נ: כהדא עששיתא דמ״א ומשחא מערבין כחדא ונורא דליק מן גויהון – בסנורה שמים ושמן מעורבים יחד והאש דולקת מתוכם). בתנחומא ב׳ וארא כ״ב נשתבשו הדברים (במקום „צלוחית מלאה אש ומאחריה ברד׳ צ״ל: צלוחית של ברד מלאה אש) ומיוחסים לר׳ יוסי בר חנינא (נ״א: יהודה כר חנינא) ודברי ר״נ מיוחסים לרבותינו (ובצורה אחרת). 47) מכילתא לאותו פסוק (52 ע״א). בשמו״ר כ״ז (השוה לע״ל 38 הע׳ 1) מיוחס לר׳ יהודה באורו של ר׳ נחמיה ולר׳ נחמיה הבאור שבא אח״כ במכילתא כתם: עבור לפני העם ודגיישא ליה ימלל. בשמו״ר: מי שיש בו גאוה יבוא ויעבר נגדך. „גיישא׳ הוא כנראה מלשון גם לבו [ואולי צ״ל „ודרגיש ליה ימלל׳, כטוי רגיל במדרש – המתרגם].

48) [בפנים צ״ל במקום „כל הנחשלים׳ – נסותם את ה׳]. פסיקתא 28 ע״א. פסיקתא ר׳ י״ג (55 ע״א). שמות ר׳ כ״ו. תנחומא ב׳ תצא 15. היסוד של מחלקת זו, שבעיקרא היא מיוחסת בפסיקהא לריב״ח ולר״א המודעי (ע׳ לעיל כ״א ח״א 158 הע׳ 6) שדורשים „הֲיֵשׁ׳ כאלו הוא תנאי כפול. המשל מהמלך חסר בפסיקתא רבה ובמכילתא. בפסיקתא ר׳ הלשון הוא: אם אדון הוא על כל האומות כמו שהוא אדון עלינו בקרבנו. – מחלקת זו נמצאה גם כן בתנחומא תצא קרוב לסוף וריש יתרו. ובתנחומא ב׳ יתרו 3 חלק אחד מְשַׁבֵּשׁ, וחלק שני מִשְׁנֶה. 49) פסיקתא ר׳ פכ״א (105 ע״ב). בפסיקתא 109 ע״ב ובתנחומא ב׳ יתרו 16 נמצא רק באורו של ר״י אבל מיוחס הוא שם לר״נ. [המכסט בפנים הוא ע״פ הפסיקתא ר׳ מְשלמה ע״פ התנחומא ב׳]. 50) ירוש׳ שבת פ״ב ה״ג (4 ע״ד). קה״ר א׳ ט׳. טיינון (בקה״ר: אלטינון) זהו ברור ἰανθινος, שכן מתרגם עקילס וסומכוס בשמות כ״ה ה׳ את השם „תחש׳, וכן ביחזקאל ט״ז י׳. ע׳ Field לשני הכתובים ההם. הצבע הוא Violett. המלה גלקטינון שבדברי ר״נ הוא דומה לזה שאמר ר״מ. לעיל 30 הע׳ 47. ע׳ ב״ר סוף פ״כ. בפסיקתא ר׳ פל״ג (154 ע״ב) כאו כתוך דברי ר״נ מה שבירושלמי ובקה״ר מיוחס לרבנן. ור״י מבאר „מאינון׳, כנראה נשתבש מן „מאינון׳. עוד יותר נשתנתה צורת המחלקת כתנחומא ב׳ תרומה 5 (וגם בתנחומא הרגיל תרומה). ששם נתיחסו דברי ר״נ לר״י. ור״נ אומר: מעשה ניסים היה. ובשעה שנבראת בו נגנזה. צורת המחלקת שבתנחומא כנראה מֻשפעה מזו שבבבלי שבת כ״ח ע״א.

51) שבת כ״ח ע״א. כצורה אחרת בברייתא דמלאכת המשכן סוף פ״ג (ביהמ״ד ח״ג, י״ד ע״ב) ששם דברי ר״נ יותר כרורים: היה מביא כלי גדול אחד של עור אילים מאדמים... שמלבישו לאהל על המשכן... וכמין פספסין עשוי מלמעלה. ע״ד פספסין השוה משנה נגעים י״א ז׳, לוי ח״ד 77 ע״א. בתלמוד הוא מדמה צבע הכסוי לתלא אילן (ע׳ לוי ח״ד 644).

52) שבת צ״ח ריש ע״ב. 53) ירוש׳ שקלים פ״ח ה״ג (51 ריש ע״כ). השוה לע״ל 165 הע׳ 35.

54) ירוש' שקלים פ"א ה"ב (46 ע"ב), פסיקתא 19 ע"ב. ע' בובר שם וע' תנחומא ב' כי תשא 7. 55) ירוש' שקלים פ"ב ה"ד (46 ע"ב), פסיקתא 19 ע"ב, תנחומא ב' כי תשא 7.

56) שמו"ר מ"ג. 57) תנחומא ב' כי תשא 12, שלח הוספה א', תנחומא שלח קרוב לסוף. בויק"ר י"ח קרוב לסוף (ששם נעשה מר' נחמיה ר' נחמן), ובשהש"ר ח' ו' נתהלפה השיטה. חָרות = חֵרות נמצא גם בברייתא דאבות ו' ב' בשם ר' יהושע בן לוי.

58) ב"ר מ"ג. 59) ויק"ר ח'. 60) פסיקתא 60 ע"ב, פסיקתא ר' פמ"ז (83 ע"א) [בפנים פירשתי ע"פ הערת בובר, ואולם הר"מ איש שלום בהערתו לפסיקתא רבה גורס מגללים או מגלגלים, ומפרש שהיו גוללים לפעמים את הפרכת במסעות בשעת הקרבת תמידים, ולפיכך אי אפשר היה להקריב שלא יפסל ביוצא, כמו ששנינו במנחות צ"ה ע"א: הוגללה הפרכת וכו' ע"ש, ושנינו שם: בשעת סילוק מסעות קדשים נפסלים ביוצא, וע"כ לא שמרו במדבר להקריב במועדו, דבשעת מסעות לא היו מקריבין, וכאן צוה להם שלא יהיו מגללים מעתה ואילך בתמידים, אלא אם יוברחו לשנות מחנה האהל מועד, ישנו בין תמיד של שחר ובין תמיד של ערב – המתרגם].

61) ילקוט לאותו פסוק (מ"מדרש"). השוה לדברי ר"נ לעיל 176 לשמות י"ז ז'.

62) תנחומא ב' ואתחנן הוספה א'. מחלקת זו ישנה בספרי לאותו פסוק (פסקא כ"ט) בין ר' אליעזר בן הורקנוס ובין ר' יהושע בן חנניה (השוה לעיל הע' 48). הגירסא בתנחומא "שאינה יכולה לשבת מפני עוברה" צריך לתקן ע"פ הספרי "שאינה יכולה לשוח מפני עוברה".

63) פסיקתא 27 ע"א, תנחומא ב' כי תצא 13. בפסיקתא ר' פי"ב (52 ע"א) מוחלפת השיטה [שם בפסיקתא הגירסא: ורבותינו אמרו: אשר קירך – הפשירך].

64) פסיקתא 27 ע"א, תנהומא ב' כי תצא 15, פסיקתא ר' פי"ב (52 ע"ב). כולם דורשין נחשלים נוטריקון. לפ"ד ר"י: נחשלים – גישול וגינוה (שניהם עבר בנפעל, לא כחקי הדקדוק). בפסיקתא ר': כל מי שהיה הענן מניחו ומשילו. מוטל בספק הוא איך באר ר' נחמיה את המלה "נחשלים". 65) ספרי לאותו פסוק (שי"ט). השוה לעיל 144. 66) ספרי לאותו כתוב (שכ"ב) *).

67) ספרי לאותו פסוק (שכ"ג). השוה החלוץ II, 147.

68) ספרי לאותו פסוק (שכ"ז). 69) דברים ר' ה' בראש. בספרי לאותו פסוק (של"א) באו סתם רק דברי ר"נ ובלשון אחרת [כשפורענות יוצאה מלפני קלה היא כברק, ואעפ"כ – ותאחז במשפט ידי]. 70) רות ר' ריש פ' ב'. בבמדבר ר' ריש ט"ז ובתנהומא ב' ריש שלה מובאים דברי ר"נ סתם. 71) מכות י"א. השוה ב"ב ט"ו ע"א, ששם הדעה ששמונה פסוקים האחרונים כתבם יהושע מיוחסת לר' יהודה ויש אומרים בשם ר"נ. המסרת שם אינה ברורה, אלא "חד אמר וחד אמר". 72) ב"ר מ' קרוב לראש. 73) פסיקתא פמ"ג (182 ע"א). במדרש שמואל ה' קרוב לסוף מיוחסים דברי ר"י לר"נ, ולר"נ מיוחסים הדברים שנאמרו בפסיקתא ר' בשם רבנין. ואולם נראה שהטעם "בני בנים כבנים" הוא של ר"נ כמו שכתוב בפסיקתא ר', כמו שמוכח ממה שאמר ר"נ לעיל 174 לבראשית ל"ז ל"ה. 74) שו"ט ז' ד'.

75) מדרש שמואל כ"ג. דברי ר' יהודה נשמטו משם. מה שכתוב שם במדרש שמואל: ר' יהודה אומר: "בני בנים הרי הם כבנים", זה בא בטעות ועבר מהמחלקת לשיא ב' ה', ע' לעיל הע' 73. 76) ירוש' נדרים 41 ע"ג בסוף, מדרש שְמואל ריש פכ"ה. ר"נ מפרש בנות – בניות, מה שברבים הוא כמו בְּנְוְיָא (השוה גרוסות, לוי' ח"א 362 ע"א, מסורות ח"ג 173 ע"א). בונים הוא שם ציורי לחכמים מקובל באגדה (השוה לוי ח"א 341 ע"ב, 342 ע"א). השוה בשהש"ר א' ה' (שמו"ר כ"ג). רבנן אמרי: אל תיקרי בנות ירושלים אלא בונות ירושלים, זו סנהדרי גדולה של ישראל שיושבין ומבינין אותן בכל שאלה ומשפט **). 77) שו"ט ג' א'.

*) בתור דוגמא מובא שם מעשה בפולמוס שביהודה, שרץ דיקריון אחד אחר בן ישראל בסוס להרגו ולא הגיעו עד שלא הגיעו בא נחש וכרך לו על עקבו. אמר לאחד: בבקשה ממך, אמור לפלוני דבר אחד: לא תהיו סבורים לומר שאנו גבורים ונמסרו בידינו, אלא אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם. מעין זה מסופר גם ע"ד בר כובבא. גטין נ"ז א'. – המתרגם.

**) לפ"ד הם פירשו פשוט "בונות" לא מלשון בנין, כמו שחושב המחבר Erbauer אלא מל' הבנה והסברה, וכן – אל תיקרי בניך אלא בוניך (על תלמידי חכמים), שגם שם פירושו שמבינים ומסבירים את התורה, כי בדרשתם לא הבדילו בין "בין" ובין "בנה" – המתרגם.

78) סנהדרין י״ב. שם נשתבש לרב יהודה ורב נחמן, ע׳ ד״ס. 79) ב״ר ל״נ. השוה את המחלקה שבחולין ה׳ ע״א. 80) פסיקתא קב״א ע״ב, איכה ר׳ לאותו פסוק. 81) פסיקתא 123 ע״ב.

82) פסיקתא 81 ע״ב. כמו דברי ר״י כך דברי ר״נ הם כנראה משלים עממיים. יש גירסא במקום איספטי - אספטר, ובילקוט לאותו פסוק - אספקטי. מהנוסחאות הללו אפשר לחשוב שמקורו אספקטר, כלומר אסקפטר, σκήπτρον. 83) ויק״ר י״ט קרוב לסוף.

84) פסיקתא 165 ע״ב. אפשר שר״נ דורש דְּבָרִים = דַּבָּרִים = דברנים, וזהו בעלי דברים. הדוגמא מלוי בר סיסי היא כמובן לא מר״נ. 85) פסיקתא שם.

86) פסיקתא 143, ע׳ לעיל כ״א ח״ב 114 הע׳ 2. 87) ויק״ר ריש י״א, שו״ט לאותו פסוק. 88) שו״ט קי״ד א׳. 89) ילמדנו בילקוט לאותו פסוק (רמז תתי״ט). הדעה שהובאה בסוגרים היא דעה שלישית וצריך לפרשה, כי דור המדבר שמו מדת כבלם־עצלותם באלהים [בערבית כַּסְלַן - עצל] והטילו ספק אם יוכל להכין הכל בשבילם. 90) ילמדנו שם בילקוט.

91) שו״ט לאותו פסוק. באבות דר״נ ריש פל״ו (נ״ג ע״ב) יליף ר״נ מפסוק זה שאנשי סדום אפילו בעדת רשעים אינן באין, שנא׳: יתמו חטאים. ע׳ לעיל כ״א ה״א ע׳ 99.

92) פסיקתא 102 ע״ב. [שם מובאה גם דעת רבנן: פיפיות - גוזרין על העליונים והן עושין ועל התחתונים והן עושין, כמד״א: כי היו שרי קדש ושרי אלהים, דהי״א כ״ד ה׳].

93) קדושין ל׳. 94) פסיקתא 47 ע״א וב׳. פסיקתא ר׳ פט״ו 70 ב׳. שהש״ר לאותו פסוק, ששם מיוחסים לר״נ דברי רבנן. 95) רות ר׳ סוף פרשה ז׳. בילקוט לאותו פסוק מוחלפת השיטה. 96) איכה ר׳ א׳ א׳, סוף ד״ה שרתי במדינות. בפרוטרוס הובאו נהמות ישעי׳ נגד קינותיו של ירמיהו באיכה ר׳ שם בד״ה אזכרה. השוה ג״כ פסיקתא ר׳ פכ״ט (139 ע״ב). [במדרש איכה הוצ׳ בובר: „למה נאמרה מגלת קינות באל״ף בי״ת? כדי שיהיו נגרסין בפי המקוננים״, כלומר שיהיו קלים ללמדם על פה]. 97) איכה ר׳ א׳ ט״ז [בהוצאה בובר מ״ד ע״א].

98) איכה ר׳ לאותו פסוק. 99) פסיקתא 76 ע״א. בשנויים בקה״ר לאותו פסוק ויק״ר כ״ז, הנח׳ ב׳ אמור 12. 100) קה״ר לאותו פסוק.

101) בב״ר ריש מ״א הוא מביא שבתמרה אין פסלת: סיבים לחבלים סנסנים לכברה. את שתי הדוגמאות הללו נותן כאן ר״י (לפי הערות הרד״ל) בת״ר ציור לדרשתו בארמית. הדוגמא השניה היא משבשת כאן, בכל אופן במקום נניא צ״ל נפיא (כברה).

102) ויק״ר ריש כ״ב. בשנויים בקה״ר לאותו פסוק. בויק״ר נמצא שם באמצע דבריו של ר״נ, על הכתוב מלך לשדה נעבד מחלקת של ר״י ור״נ. ר״י אומר: מלך - זה בעל תלמוד, לשדה - זה בעל משנה. ור״נ להפך. בקה״ר נשמטה מחלקת זו, ומיוחסה לר״נ דעתו של ר״י, ואינו נכון. בספרי דברים י״א י״ד נדרש לפי שיטתו של ר״י.

103) קה״ר לאותו פסוק. הדעה הראשונה נאמרה שם בשם רבנן, אך כמו שנראה מילקוט היא של ר״י [וכן מדברים ר׳ פרשה ט׳ סי׳ ג׳. רק דברי ר׳ אליעזר בן יעקב שבקה״ר מיוחסים שם לר׳ נחמיה - המתרגם]. בילקוט מיוחסים לר׳ נחמיה הדברים שנאמרו בקה״ר בשם ראב״י [מפני שלקח מדברים רבה - המתרגם]. בקה״ר ז׳ א׳ יש מחלקת בין רבנן ובין ר״נ, שבמדרש שמואל פכ״נ ובשו״ט ק״א בא במקום רבנן - ר׳ יהודה. אולם בכלל הסברת של המחלקת הזו בכל שלשת המקורות הללו אינה די ברורה. 104) אסתר ר׳ לאותו פסוק.

105) אסתר רבה לאותו פסוק. הדרשה מיוסדת ע״ז שהמספרים הולכים ועולים מן הקטן אל הגדול. דעת ר״נ נאמרה במגילה י״א ע״א בשם רב חסדא. 106) אסתר ר׳ לאותו פסוק.

107) אסתר ר׳ לאותו פסוק. 108) מגילה י״ג. 109) אסתר ר׳ לאותו פסוק.

110) מדרש אבא גוריון לאותו פסוק, בביהמ״ד א׳ 7, ילקוט לאותו פסוק, בקבץ אגדות של בובר 11 ע״א. 111) מגילה ט״ז: 112) ב״ר פ״ט.

113) פסיקתא 98 ע״ב, שמו״ר מ״א. [תנחומא תשא ס׳ י״ד בשנויים]. המשל ששייך לבאורו של ר״נ, ע׳ לעיל 163. 114) רות ר׳ ראש ב׳. לדהי״א ב״א ט״ז יש מחלקת בין ר״י ובין ר״נ באגדת בראשית פל״ח (ביהמ״ד IV, 55).

ד. לספורי המקרא ונושאיהם.

בר' ב' ח' וט"ז. וישם שם. ר"י ור"נ. ר"י אומר: עילה אותו, היך מה דאת אמר (דברים י"ז ט"ו): שום תשים עליך מלך. ר"נ אמר: פתה אותו (ע' הושע י"ד ג'). למלך שעשה סעודה והזמין אורח. כך הזמין הקב"ה את אדם הראשון בזכותו של אברהם אבינו, הה"ד (תה' קל"ט ב'): אתה ידעת שבתי וקומי בנת לרעי מרחוק, שבתי — בתוך גן עדן, וקומי — טירופי מתוכה, בנת לרעי מרחוק — באיזו זכות יעצת לבראני? בזכות אותו שהוא בא מרחוק, הה"ד (ישעי' מ"ו י"א): מארץ מרחק איש עצתי 1). — בר' ג' כ"ב. וישלחהו ה' אלהים מגן עדן. ר"י ור"נ. ר"י אומר: שלחו מגן עדן בעולם הזה ולא לעולם הבא. ר"נ אמר: שלחו מגן העדן בעוה"ז ושלחו מגן העדן לעוה"ב 2). — בר' ו' ט'. בדורותיו. ר"י ור"נ. ר"י אומר: בשלשה דורות: בדור אנוש ובדור המבול ובדור הפלגה. ר"נ אמר: בדור המבול ובדור הפלגה, אבל בדור אנוש היה קטן 3). — שם. בדורותיו. ר"י ור"נ. ר"י אומר: בדורותיו היה צדיק, הא אלו היה בדורו של משה או בדורו של שמואל לא היה צדיק. בשוק סמיא צווחין לעוירא — סגי־נהור (בשוק של העורים קורין לעור — סגי נהור). משל לאחד שהיה לו מרתף אחד של יין, פתח הבית אחת ומצאה של המץ, שניה כן, ושלישית מצאה קוסס (קרוב לההמיץ). אמרין ליה: קוסס הוא. אמר להון: ואית הכא טב מיניה (היש פה טוב מזה)? א"ל: לא. כך בדורותיו היה צדיק, הא אלו היה בדורו של משה או בדורו של שמואל לא היה צדיק. ר"נ אמר: ומה אם בדורותיו היה צדיק, אלו היה בדורו של משה או בדורו של שמואל על אחת כמה וכמה! משל לצלוחית של אפרסמון מוקפת צמיד פתיל ומונחת בין הקברות והיה ריחה נודף, ואלו היתה חוץ לקברות על אחת כמה וכמה! משל לבתולה שהיתה שרויה בשוק של זונות, ולא יצא עליה שם רע, אלו היתה בשוק של כשירות על אחת כמה וכמה! כך ומה אם בדורותיו היה צדיק, אלו היה בדורו של משה או בדורו של שמואל — על אחת כמה וכמה! 4). — בר' ט' ה'. ואני הנני מקים. ר"י ור"נ. ר"י אומר: לפי שעבר על הצווי, לפיכך נתבזה. ור"נ אמר: הוסיף על הצווי ונהג בקדושה לפיכך זכה הוא ובניו לדביר 5). — בר' ו' ט'. את האלהים התהלך נח. ר"י ור"נ. ר"י אומר: משל למלך שהיו לו שני בנים, אחד גדול ואחד קטן. אמר לקטן: הלך עמי, ואמר לגדול: בא והלך לפני. כך אברהם שהיה כחו יפה — התהלך לפני והיה תמים (בר' י"ז א'), אבל נח שהיה כחו רע — את האלהים התהלך נח. ר"נ אמר: משל לאוהבו של מלך, שהיה משתקע בטיט עבה, הציץ המלך וראה אותו, א"ל: עד שאתה משתקע הלך עמי, הה"ד: את האלהים התהלך נח; ולמה אברהם דומה? לאוהבו של מלך, שראה

את המלך מהלך במבואות האפלים, הציץ אוהבו והתחיל מאיר עליו דרך החלון, הציץ המלך וראה אותו, אמר לו: עד שאתה מאיר לי דרך החלון, בא והאיר לפני. כך אמר הקב"ה לאברהם: עד שתהא מאיר לי ממסופטמיה ומחברותיה, בא והאיר לפני בארץ ישראל 6). — ישעי' מ"א ב'. יתן כעפר חרבו. ר"י ור"נ. ר"י אומר: אברהם היה משליך עליהם עפר, והוא נעשה הרבות. ור"נ אמר: „יתן עפר" לא נאמר, אלא „יתן כעפר", הם היו משליכין חרבם, והיא נעשית עפר, — חצים, והם נעשים קש 7). — בר' י"ד י"ד. וירק את חניכיו. ר"י ור"נ. ר"י אומר: הם הוריקו פנים כנגד אברהם. אמרו: חמשה מלכים לא יכלו לעמד בהם. ואנו יכולים לעמוד בהם? ר"נ אמר: אברהם הוריק פנים כנגדם. אמר: אצא ואפול על קדוש שמו של מקום 8). — מסעותיו של אברהם. ויאמר ה' אל אברם לך לך. ר"י ור"נ. ר"י אומר: לך לך שני פעמים, אחד מארם נהרים ואחד מארם נחור (ומשם הלך ארצה כנען). ור"נ אומר: לך לך שני פעמים, אחד מארם נהרים ומארם נחור ואחד שהפריחו מבין הבתרים והביאו לחרן 9). — בר' י"ג י"ד. וה' אמר אל אברם. ר"י אומר: כעס היה לאברהם אבינו בשעה שפירש לוט בן אחיו מעמו. אמר: הקב"ה לכל הוא מדבק וללוט אחיו אינו מדבק. ר"נ אומר: כעס היה לו להקב"ה בשעה שהיה מהלך לוט עם אברהם אבינו. אמר הקב"ה: אני אמרתי לו (בר' י"ב ז'): לזרעך אתן את הארץ הזאת, והוא מדביק את לוט בן אחיו כדי לירשו 10). — ומה חטא חטא (עשו) על אמו? ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אומר: עם כשהוא יוצא ממעי אמו התך מטרין שלה שלא תלד, הה"ד (עמוס א' י"א): ושחת רחמיו. ור"נ אמר: גרם לה שלא תעמיד י"ב שבטים... ורבנן אמרין: גרם לה שלא תצא מטתה ברבים. את מוצא: בשעה שמתה רבקה, אמרין: מאן יפוק קימה (אמרו: מי יצא לפניה, ללותה)? אברהם מת, יצחק עיניו כהות ויושב בתוך הבית, יעקב ברח מפני עשו, יפוק עשו רשיעא קומה, דיהון ברייתא אמרין: ליטין ביזייא דהכדין אוניק (הכי יפה שיצא עשו הרשע ללותה ויהיו הבריות אומרים: תְּקֻלַּלְנָה השָׁדַיִם שהֵניקו רשע שכזה)? מה עשו? הוציאוה בלילה 11). — בר' כ"ז מ"א. יקרבו ימי אבל אבי. ר"י ור"נ. ר"י אומר: בא לו עשו במתינה (כלומר בסבלנות). אמר: מה אני מכריע את אבא (מקרב מיתתו)? אלא יקרבו ימי אבל אבי ואהרגהו. ר"נ אומר: [להפך, עשו בקש שיקרבו ימי אבל אביו, אך] בת קול אומרת: הרבה סייחים מתו ונעשו עורותיהן [שטיחים] על גבי אמותיהן (כלומר שהבן יכול למות עוד בחיי אביו). ורבנן אמרי: אם הורגו אני, יש שם ועבר יושבין עלי בדין ואומרים לי: למה הרגת את אחיך? אלא הריני הולך ומתחתן לישמעאל, והוא בא ועורר עמו על הבכורה והורגו, ואני עומד עליו כגואל

הדם והורגו ויוריש אני שתי משפחות, הה"ד (יחזקאל ל"ה י'): יען אמרך את שני הגוים ואת שתי הארצות לי תהיינה 12). — בר' כ"ח י"א. ויקח מאבני המקום. ר"י ור"נ ורבנן. ר"י אמר: שנים עשר נטל. כך גזר הקב"ה שהוא מעמיד שנים עשר שבטים. אמר: אברהם לא העמידן, אני — אם מתאחות הן שנים עשר אבנים זו לזו, יודע אני שאני מעמיד שנים עשר שבטים. כיון שנתאחו שנים עשר אבנים זו לזו ידע שהוא מעמיד שנים עשר שבטים. ר"נ אמר: נטל שלשה אבנים, אמר: אברהם יחד הקב"ה שמו עליו, יצחק יחד הקב"ה שמו עליו, ואני — אם מתאחות שלשה אבנים זו לזו, יודע אני שהקב"ה מיחד שמו עלי. וכיון שנתאחו ידע שהקב"ה מיחד שמו עליו. ורבנן אמרי: מיעוט אבנים שנים. אברהם יצא ממנו פסלת — ישמעאל וכל בני קטורה, מיצחק יצא עשו וכל אלופיו. ואני — אם מתאחות שני אבנים זו לזו, יודע אני שאינו יוצא הימני פסלת 13). — שם, שם. וישכב במקום ההוא. ר"י ור"נ. ר"י אמר: כאן שכב, אבל כל ארבע עשרה שנה שהיה טמון בבית (המדרש של) עבר לא שכב. ור"נ אמר: כאן שכב, אבל כל עשרים שנה שעמד בבית של לבן לא שכב 14). — בר' ל"ז ג'. כי בן זקונים הוא לו. ר"י ור"נ. ר"י אומר: שהיה זיו איקונין שלו דומה לו. ר"נ אמר: שכל הלכות שמסרו שם ועבר ליעקב מסרן לו 15). — בר' מ"א. ר"י ור"נ [ורבנן]. ר"י אומר: ארבע עשרה שנה היו [שנות הרעב], שכן פרעה רואה בחלומו (שבע פרות ושבע שבלים). ר"נ אמר: עשרים ושמונה שנה היו, שכן פרעה אמר ליוסף (בחלומו ראה ארבע עשרה ואמר ליוסף ארבע עשרה, סך הכל כ"ח). ורבנן אמרי: ארבעים ושתים שנה. שכן פרעה רואה ואומר ליוסף ויוסף חוזר ואומר לפרעה 16).

שמות ב' י"ד. מי שמך לאיש. ר"י אומר: בן עשרים שנה היה משה באותה שעה. אמרו לו: עדיין אין אתה ראוי להיות שר ושופט עלינו. ור"נ אמר: בן ארבעים שנה היה. אמרו לו: ודאי שאתה איש, אלא שאי אתה ראוי להיות שר ושופט עלינו. ורבנן אמרי: והלא בנו של יוכבד אתה, והיאך קורין לך בן בתיה? ואתה מבקש להיות שר ושופט עלינו, נודיע עליך מה עשית למצרי 17). — שמות ז' כ"ה. וימלא שבעת ימים אחרי הכות ה' את היאר. ר"י ור"נ. אחד מהם אמר: עשרים וארבעה ימים היה מתרה בהם עד שלא באה המכה ושבעת ימים המכה משמשת בהם. ואחד מהם אמר: שבעת ימים מתרה בהם ועשרים וארבעה יום היתה המכה משמשת בהם. על דעתיה דהיאך דאמר: כ"ד ימים היה מתרה בהם — וימלא שבעת ימים, להכאה. ועל דעתיה דהיאך דאמר: ז' ימים היה מתרה בהם — וימלא שבעת ימים אחרי הכות וכו', שהיה מתרה בהן על מכה אחרת 18). — שמות י' כ"ב. ויהי חשך

אפלה. מהיכן היה החשך ההוא? ר״י ור״נ. ר״י אומר: מהשך של מעלה, שנא׳ (תה׳ י״ח י״ב): ישת חשך סתרו. ר״נ אמר: מהשך של גיהנם, שנא׳ (איוב י׳ כ״ב): ארץ עיפתה כמו אפל 19). — שמות י״ד כ״ה. ויסר את אפן מרכבותיו וינהגהו בכבדות. ר״י אומר: מחמת האש של מעלה נשרפו הגלגלים של מטה, והיו מוטות ומרכבות רצות ונכנסות בעל כרחן. שהיו טעונות כלי כסף זכלי זהב ואבנים טובות ומרגליות, כדי שיטלו ישראל את הבזה. ר״נ אומר: מקול רעם של מעלן ניתזו צנורות מלמטן, שנא׳ (תה׳ ע״ז י״ט): מקול רעמך בגלגל האירו ברקיו תבל. והיו מוטות ומרכבות רצות מעצמן ונכנסות בעל כרחן. לשעבר היו הפרדות מושכות המרכבות, ועכשיו מרכבות מושכות את הפרדות 20). — שמות י״ד כ״ח. לא נשאר בהם עד אחד. ר״י אומר: אף פרעה, שנא׳ (שמות ט״ו ד׳): מרכבות פרעה והילו ירה בים. ר״נ אומר: הוץ מפרעה. עליו הכתוב אומר (שמות ט׳ ט״ז): ואולם בעבור זאת העמדתיך 21). — תה׳ קי״ד ג׳. הים ראה וינס. וכי מה ראה הים וברח? ר״י ור״נ. ר״י אומר: מקלו של משה ראה וברח. ור״נ אמר: שם המפורש היה חקוק עליו, ה׳ צבאות שמו, ראה אותו וברח 22). — מעמד הר סיני. ר״י ור״נ. ר״י אומר: בשעה ששמעו ישראל „אנכי ה׳ אלהיך״ נתקע תלמוד תורה בלבם והיו למדים ולא היו משכחין. באו אצל משה ואמרו: תֵעָשה אַתְ פרוזביון (שליח) בינותינו, שנא׳ (שמות כ׳ י״ט): דבר אתה ונשמעה. ועתה למה נמות (דברים ה׳ כ״ב). ומה הנייה יש באבדה שלנו? הזרו להיות למדים ושכחים. אמרו: מה משה בשר ודם עובר, אף תלמודו עובר. מיד הזרו באו להם אל משה. אמרו לו: משה רבנו! לוואי יגלה לנו פעם שניה! לוואי ישקני מנשיקות פיהו! לוואי יתקע תלמוד תורה בלבנו כמות שהיה. אמר להם: אין זו עכשיו, לעתיד לבוא הוא, שנא׳ (ירמי׳ ל״א ל״ג): ונתתי את תורתי בקרבם ועל לבם אכתבנה. ר״נ אומר: בשעה ששמעו ישראל „לא יהיה לך״ נעקר יצר הרע מלבם. באו אצל משה. אמרו לו: משה רבנו! תעשה את פרוזביון (שליח) בינותינו, שנא׳: דבר אתה עמנו ונשמעה. ועתה למה נמות. ומה הנייה יש באבדה שלנו? מיד חזר יצר הרע למקומו. הזרו אל משה ואמרו לו: משה רבנו! לוואי יגלה לנו פעם שני! הלואי ישקנו מנשיקות פיהו. אמר להם: אין זו עכשיו, אבל לעתיד לבוא הוא, דכתיב (יחזקאל ל״ו כ״ו): והסירותי את לב האבן מבשרכם 23). — שמות ל״ב י״א. למה יהרה אפך בעמך. ר״י ור״נ. ר״י אומר: למה הדבר דומה? למלך שהיה לו בן בית והשליטו על כל מה שהיה לו. הלך אותו בן בית והלוה לבני אדם ע״י ערבים. הלוה לזה המשים זהובים ולזה מאה ולזה מאתים, ברהו הלווים. אחר זמן שמע המלך ורע לו. אמר לו: השלטתיך על שלי אלא לאבדן? א״ל בן בית: אני הלויתי ובאחריותי הם לשלם, אני מעמידך על הכל. הרי פלני ערב. יש בידו של פלני ק׳ זהובים

וביד פלני נ׳. כך אמר משה להקב״ה: למה אתה כועס? לא בשביל תורתך? באחריותי היא, שאני והברַי נקיים אותה: אהרן ובניו יקימוה, יהושע וכלב יקימוה, יאיר ומכיר יקיימוה, הצדיקים יקיימוה ואני אקיימנה. הוי, למה ה׳ יחרה אפך בעמך. ור״נ אומר: בשעה שעשו ישראל אותו מעשה, עמד לו משה מפייס את האלהים. אמר: רבון העולמים! עשו לך סיוע, ואתה כועס עליהם? העגל הזה שעשו יהיה מסייעך, אתה מזריח החמה והוא הלבנה, אתה הכוכבים והוא המזלות, אתה מוריד את הטל והוא משיב רוחות, אתה מוריד גשמים והוא מגדל צמחים. אמר הקב״ה: משה! אף אתה טועה כמותם? והלא אין בו ממש. א״ל: אם כן, למה אתה כועס על בניך? הוי, למה ה׳ יחרה אפך בעמך 24).—

שופטים י״ג כ״ה. ותחל רוח ה׳ לפעמו. ר״י ור״נ. ר״י אומר: בשעה שהיתה רוח הקדש שורה עליו, היה פוסע פסיעה אחת כמצרעה ועד אשתאל. ר״נ אמר: בשעה שהיתה רוח הקדש שורה עליו, שערותיו עומדות והיו מקישות זו לזו כזוג, וקולן הולך כמצרעה ועד אשתאל 25).

הערות לסי׳ ד׳.

1) ב״ר ריש ט״ו. ר״נ אינו מביא ראיה ש„וישם״ פירושו פיתה אותו. אפשר שנשמט. מפרשי המדרש משתדלים להשלים את החסר באופנים שונים.

2) כך הוא לפי גירסת הילקוט לתה׳ י״ז ט״ו; בב״ר כ״א מוחלפת השיטה. אבל הדעה המחמירה יותר מתאימה לר״נ. 3) ב״ר ריש כ״ו. 4) ב״ר ל׳ קרוב לסוף. תנחומא נח קרוב לראש, ששם מובא לדברי ר״י משל אחר. בסנהדרין ק״ח ע״א באה מחלקת זו בין ר׳ יוחנן ובין רשב״ל. 5) ב״ר ריש ל״ה. 6) ב״ר ל׳. 7) ב״ר מ״ג, שו״ט ק״י (בתור וכוח). ע׳ תענית כ״א באגדת נחום איש גמזו, שיש גם בה ממה שאמר כאן ר״י. 8) ב״ר ריש מ״ג. שניהם מבארים וירק מל׳ ירוק. אלא לפ״ד ר״י זהו פעל יוצא, ולפ״ד ר״נ זהו פעל עומד.

9) ב״ר ל״ט קרוב לראש. 10) ב״ר מ״א קרוב לסוף. 11) פסיקתא 3ז ע״א וב׳ [ר׳ תנחום בר אבא בשמם], תנחומא ב׳ כי תצא 4. 12) ב״ר ס״ז (ח׳). בויק״ר כ׳ משתמש במשל הזה לנדב ואביהוא שדברו ע״ד מות משה. בבבלי סנהדרין נ״ב ע״א משתמש רב פפא במשל דומה לזה: „נפישי גמלא סבי דטעוני משכי דהוגני׳ (רבים הם הגמלים הזקנים שטעינים עורות של צעירים), נ״כ על נדב ואביהוא. 13) ב״ר ס״ח (סי׳ י״א). קצת בשנוי בשו״ט צ״א י״ב.

14) ב״ר ס״ח. 15) ב״ר פ״ד. ר״י דורש: זקונים = זיו איקונין. ור״נ דורש: זקונים. מלשון זקן = תלמיד חכם. 16) ב״ר פ״ט בסוף. 17) שמו״ר א׳ קרוב לסוף. הדרשה מיוסדת על המלה „לאיש׳ שהיא נראה מיותרת. המסרת שמשה היה בן „ארבעים שנה בלכתו למדין, היא המסרת הרגילה, ע׳ ספרי דברים ל״ד ז׳ (שנ״ז), ב״ר ק׳.

18) שמו״ר סוף פ׳ ט׳. תנחומא לאותו פסוק, תנחומא ב׳ וארא 14. השוה שו״ט ע״ח מ״א. המחלקת מיוסדה ע״ז שכל מכה נמשכה חדש ימים, כמו שנאמר מפורש בדברים ר׳ ז׳, דל שבעת הימים שנאמרו בשמות ז׳ כ״ה נשארו כ״ג ימים, והם בקרוב כ״ד הימים שבמדרש רבה ובתנחומא. 19) שמו״ר י״ד, תנחומא ב׳ בא 2, שו״ט י״ח י״ב.

20) מכילתא לאותו פסוק (32 ע״א). 21) מכילתא לאותו פסוק (33 ע״א).

22) פסיקתא ק״מ ע״א. במדרש הלל בהוספות (ביהמ״ד V, 95).

32) שהש״ר א׳ ב׳. המאמר מתחיל: ר׳ יודן בשם ר׳ יהודה בר סימון ור׳ יהודה ור׳ נחמיה. כלומר ר׳ יודן אמר בשם ר׳ יהודה בר סימון שבזה נחלקו ר״י ור״נ. 42) שמו״ר מ״ג.

25) ויק״ר ח׳. בירוש׳ סוטה פ״א (17 ריש ע״ב) באה המחלקת סתם בשם תרין אמוראין. בויק״ר שם אחד החולקים „רבי נחמן״, וצריך להגיה גם כאן, כמו בע״ר איזה מקומות, ר׳ נחמיה.